

ק ש ת

ק ש ת

העורך :
א ה ר ן א מ י ר

סגן העורך :
י ה ו ש ע ק נ ז

ק ש ת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עמ"הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה: 12 ל"י; בחוץ-לארץ, \$6.00. חוברת בודדת: 3.50 ל"י; בחוץ-לארץ: \$1.75. מחיר המודעות: 200 ל"י לעמוד שלם; 120 ל"י לחצי עמוד; 75 ל"י לרבע עמוד. כתבייד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבייד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עמ"הספר בע"מ.

©
שנה שביעית, חוברת ד, קיץ 1965

נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל-אביב

התוכן:

אלכסנדר פן: רחוב העצב החד־סטרי (שירים)	4
ראובן מירן: אבא הולר עוזב	10
איתן איתן: ובשפתי הקדומה (שירים)	19
אברהם הפנר: בדרך לאנטרופיה	22
אביגדור אריכא: שני שירים	27
יהודה קו: ירח לבן על כל הגבעות	28
אורה באומגרטן: שני שירים	41
ורנר קראפט: המכתבים ב"הטירה" של קפקא	42
פאול נוימרקט: הומו מיסטיקוס (ג)	63
דוד מנדלסון: ז'ורז' סימנון וספרות־ההמונים	76
ז'ורז' סימנון: האדם ברחוב	94
יעקב טלמון: ייחודה של המאה העשרים בהיסטוריה	105
קרל יאספרס: התהוות האדם בפוליטיקה	115
מוריס דיוורוז': דמותם של המוסדות המדיניים בעתיד	121
דן אבני־סגרה: מלחמת הגושים באפריקה	136
ז'ורז' פרידמן: דמות הצבר	149
במת קוראים:	153
ע.ג. הורון: שלמות המולדת וכיבוש השלום	
בקרית קצרות	164
המשתתפים בחוברת	178
מפתח העניינים ל"קשת" שנה ז	180

אלכסנדר פן : רחוב העצב החד־סטרי

משירי "לילות בתי מרוזח"

השירים המובאים בזה נלקחו מסידרת שירים, שנכתבו בזמנים שונים במרוצת שלושים השנים האחרונות בלא שפורסמו בשום כתב־עת. קיצבם הפנימי של רובם שבור ומרוסק, בהתאם לנושאים, ולכן גם הקריאה בהם מחייבת אבחנה מוזיקלית פנימית. נוסף לזה, הואיל וחשיבותם אינה תלויה בכרונולוגיה, ניתנים הם בלא ציון תאריכי כתיבתם.

במורה

אני שִׁכְרָתִי
אֶת כָּל הָאוֹלָם
הַזֶּה
אני שִׁכְרָתִי
לְכָל הָעוֹלָם —
הַשָּׁמַן וְהַרְזָה

מולי הַמְרָאָה בְּפֶחַד
אוֹגְרֶת פְּנֵי גֶלֶם רַע
לוֹ שֶׁק לִי ב...
כְּפִילֵי הַשָּׁמַיִם בַּמְרָאָה

שֶׁעַת אַחֲר־חֲצוֹת הַטִּיחָה
בְּדֶלֶת חֹזֵק וְהִרְבָּה
הִיא הִיטָה בָּאָה לֹאֵל הַכְּרָתִיק
הַשְּׁחָרָן אֶלְכְּסַנְדֵּר פֶּן

אֵלַי כְּכָר נִבְטָת
אַחֲרִית שְׁנִית שְׁעוֹנֵי
הוּ פְּטִיָּה פְּטִיָּה*
יִמַח זְכָרוֹ שֶׁל אֲנִי

כְּאֵלֶּה חַיֵּי הַם
בְּעֵצָם
גִּלְוֵי פְּרָצוֹף מְסֻתָּרִין —
לְגֵי שְׁמַיִם וַיִּין
בְּרַחוּב הָעֵצָב
הַחַד־סְטְרִי...

אני הִרְקָתִי
אֶת כָּל הַיְקָבִים פִּי־שֶׁבַע
אני נְהַרְגָתִי
אֵל זוֹ שְׁאִינָה יוֹשֶׁבֶת
אִתִּי

בְּגָאוֹת עָלַי חֲטָאֵי

אני סוֹלַח
לְזֶה שְׁעוֹדִין לֹא בָּא —
חֶמֶת הַצּוֹלֵעַ
עַל קִבִּי הָעוֹלָם הַבָּא

כִּי אֶלֶף כְּבָר מִתִּי
וְאֶלֶף עוֹדְנֵי חַי
וְאֶלֶף שְׁמַעֲתִי
עַל טַעֲתוֹעֵי דְרָכַי

* שמו של בעל בית־המרוזח.

רגע שפוי

פֶּטוֹר מִבְּדֵל פְּרוּטָה,
פּוֹתֵר אֶתְגֵּר וְסוֹדָה,
אֲמַרְתִּי לִי פְרוּצָה
הֶעֱכֵסְנִית הַזֹּאת.

כִּי רֵאִיתִיךָ גַב
בְּזוֹלֹפִי רֵיחוֹ
פּוֹרֶסֶת כְּעוֹגָה
לְמַלְחָכֵי הָרְחוֹב.

פְּנִיָּה לֹא נִרְאוּ.
עוֹמְדִים אוֹ מְשׁוֹטְטִים

עַל עֲכוּזָה רָעוּ
עֲדָרֵי הַמִּבְּטִים.

אֲמַרְתִּי קִרַע הַכְּסוֹת,
עֵבֶר אֶל פְּנֵי לְבָה...
אֶף אֵין לָהּ שׁוֹם הַזֹּוֹת
מִעֵבֶר לְגִבָּה...
הִרְגַע הַשְּׁפוּי —
רְגָלָיו מִתְמוֹטְטוֹת:
אֲנִי עוֹמֵד שְׁבוּי
לְלוֹחַ מוֹדְעוֹת...
הִרְגַע הַשְּׁפוּי —
רְגָלָיו מִתְמוֹטְטוֹת:
אֲנִי עוֹמֵד שְׁבוּי
לְלוֹחַ מוֹדְעוֹת...

שיר השכור

הַדֶּרֶךְ נִרְאִית לִי כְּלֶ-כֶּף אֲרָכָה,
הַכְּבִישׁ מִתְפַּתֵּל וּבוֹרֵת.
אֲנִי מִתְנוּעֵעַ וְאֵת רְחוֹקָה —
קְרוֹב לִי יוֹתֵר הַיָּרֵחַ.

אֲנִי מִתְנוּעֵעַ — וְיֵמָּה הוּא הַחֲטָא,
הֵן כֹּל הָעוֹלָם מִתְנוּעֵעַ.
יְמִינָה אוֹ שְׂמאַלָּה — אֵת זֹאת, בְּאַמֶּת,
הַפֶּעַם אֵינְנִי יוֹדֵעַ.

רֵאשֵׁי בְּרִקִיעַ עֲטוּר־כּוֹכָבִים,
עָנָן כִּסְהוֹ שֶׁל יַיִן.
אֲנִי מִתְנוּעֵעַ, אֶף בֵּין הָעֵבִים
אוֹתָךְ לֹא מְצֵאתִי עֲדִין.

נִתְקַלְתִּי... הַצְדָּה!! שׁוֹטֵר אוֹ עֲמוּד ? —
עֲמוּד זֶה שְׂכוֹר וּבֶן-חֵיל.
כְּמוֹנֵי כְּמוֹךְ שְׁתוּי וְגַלְמוּד
בְּלִי דֶרֶךְ בְּאַמְצַע הַלָּיל.

אֲנִי מִתְנוּעֵעַ תְּמִיד וּבְלִי סוֹף —
צוֹעֵד, מְזוֹדֵקָה וְצוֹנָח...
עֲנִי מוֹדֵעַ מֵתֵר לִי לְכָאֵב
וְלָמָּה אֲסוּר לְהִתְנוּעֵעַ?!

וְלוֹ גַם לְגַמְתִּי עֵד-אֵין-לִי-עוֹד-אוֹר,
עַד אֵין לְכוֹפֵף אֵת הַבֶּרֶךְ —
גַּם אִזּוֹ לֹא יִבְנֶנּוּ לְלֵב הַשְּׂכוֹר
אֲשֶׁר גִּטְרָפָה לוֹ הַדֶּרֶךְ!

שְׁלוֹם, עֲמוּדִי, הֵן לֹא בִי הָעוֹזֵן,
פּוֹזֵל פִּנְסֵךְ כְּמוֹ סִינִי...
עֵינַיִם הָיוּ לָהּ פִּנְגָּה צָפוֹן
וְלֵב כְּדִלְקַת חֲמִסִּינִים...

שְׁלוֹם, נִתְרָאָה עוֹד, אֶפְסַע לְאַטִּי —
דִּרְכֵי אֵת הַדֶּרֶךְ יוֹדַעַת...
אֲנִי מִתְנוּעֵעַ, אֶף יַחַד אִתִּי
תְּבַל שְׂכוּרָה מִתְנוּעֵעַ!...

רחוב העצב החד־סטרי

איש אינו יודע כמוני את הלילה,
איש אינו חי את הלילה כמוני,
כמוני אין איש גורע בלילה
ברחוב העצב החד־סטרי.

הדרך נראית לי...

מי אמר שהדרך נראית לי? —
הדרך בקפוקה ומבלקלקה עד טפת נשימתי האחרונה.
לילה לילה פורשת הדרך שק עבה של דומיה אורבת
לעקבותי המתגודדים על עקבי העצב הסבוא.
לא הדרך אינה נראית לי, כי מעולם אינה חוזרת על עצמה
הלוך ושוב, ולעולם חוזרת היא רק אל עצמי —
כדרך הנין אל בית־הבליעה — אל רחוב העצב החד־סטרי
אשר כל נהרות־בבל שבו לא הושיבוני לבכות על גדותי
(אגב, מה זה בכי?), כי עשיתיו סמבטיון של שכר
שישמח לבב אנוש בדרך ל"שם" שאין לו אף פעם שום "כאן".

מי אמר שהדרך אינה נראית לי?!

הדרך נראית לי בהחלט, כי את רחוקה וקרוב לי יותר הירח
ועל קרקבן תפו הצהב אתופף לך בשגי אגרוסי אהבתי
את כל הכנויים הרחוביים כל־כך והרכים כל־כך
(סוּטְתִי התמה, כעורתִי היִפּה, מהמל־מלתי בלי ועם ה"יוד")
שלא הספקתי לאמרם בהיותך סמוכה לעיני עד כדי אין־היותך,
עד כדי לראותך מסדקי עיני המצמצמות
כמרחק הסמערותו של המכחול על הבד.

הדרך נראית לי...

מי אמר שהדרך נראית לי?!

הדרך — זה אני המשרף בדידותי ומקולל במעי לונתן־הלילה
עד־אינני... אבל
איני רוצה להיות אינני —
אני רוצה להיות ישני
בכל: במדרוני שמחה ועליות העצב,
בעץ, במים ובלחם, ביין ובאשה, ובפפר
אשר אני מוחץ בסליותי...

איני רוצה להיות אינני! —
 אני רוצה להיות י שני בכל שגיה,
 כי אין זמני נתן לי באשראי בלא קצב ומשורה,
 שלי הוא — כל עוד אני עומס על מחוגי לבו
 משא רצונותי וחשקי הנהפכים לקדש-קדשים
 ככל אשר אני חוטא יותר, פרע חק-הולכי-בתלם.
 כי מי שאין חסר לו זמן — שכיר-יום טפיל הוא,
 חי על קצבתו עד בוא הקץ — קצו של וחל על גחונו...
 לא, איני רוצה להיות אינני שכזה —
 אני רוצה להיות י שני, ואם חסר לי זמן
 אני שוכב שלשום וקם אתמול כדי היום
 לצאת ולעצב פני המחר, כי המחר אינו ילד-מחר אף פעם.
 הוא בן האתמולים ושלשומים, דוקרב סורר ביני לבין הזמן...
 הנה לכן אני שוכב שלשום למען המחר,
 הנה לכן איני רוצה להיות אינני,
 הנה לכן אני רוצה להיות י שני
 ברחוב העצב החד-סטרי —
 ארור שכאיזה, שגוי שכאיזה ואהוב שכאיזה
 וחוזר חלילה...

דו שיח

א. הסבל אברמיקו מעיף לי מוסר

הרבה, עד-הראש הרבה כועסים עליך אני — אברמיקו.	אנהנו כאצבע-עוד-אצבע אחים, היין ולב — לשנים.
אתה משתפך מאד כוסים אל פה-נפשך, אמיגו.	אך למה אין לך מים בוכים כמו אצלי בעינים?!
אני ממרוקו — פועל שובת, אתה מהדב ברוסיה.	תשפך אחת קטן כסירה — זה שמן, חבוב, שמעת?
אני סבל ואתה ל-פואט — של יפיי-מלים קרוזו.	רק אל תשתק כמו קיץ רע בים שבוכה מלמטה.

שְׁלֶךְ הַצְּחוּקִים חוֹתֵךְ יוֹתֵר
מֵאַלֶף סִפִּי, בְּחַיִּיד,
וְטוֹב לְהַרִים לִי אֶחָד פְּסֻנְתֵר
מִצְחוֹק אֶחָד שֶׁל בְּכִיד.

דַּבֵּר לְשׁוֹנֵךְ, אָנִי בְּעֵדוּ
מִשְׁלִיד אֶת חֲנִי כְּאַפְס...
פְּנִיד לָכֵן כְּמוֹ מוֹת גְּדוֹל
בְּבֵית-קְבָרוֹת שֶׁל הַנְּפֵשׁ...

אֲנַחְנוּ מְלִיד מוֹשְׁכִים-מוֹשְׁכִים
וְאִין לִי מִמֶּךְ בְּאַזְנִים...
סִפֵּר וַיְהִיהֶּ לָךְ מִיָּם בּוֹכִים
כְּמוֹ אֲצִלִי בְּעִינִים...

כִּי יֵשׁ לִי עֲלֶיךָ הֶרְבֵּה רַחֵם
וּפְחַד מְאֹד אֵלַיךְ...
אַתָּה לֹא תָמוֹת שׁוֹכֵב פְּהֵהֶם —
אַתָּה נּוֹפֵל מֵת בְּלִלְכַח...

דַּבֵּר, אֶת הַרְגֵּשׁ הֶרְבֵּה דַּבֵּר,
תֵּן אֵשׁ אוֹ זָהָב אוֹ זָבֵל...
אָנִי הַדְּלִי וְאַתָּה הַבָּאֵר,
אֵךְ יֵשׁ לִי קֶצֶר הַחֶבֶל...

נִצָּא אֶל הָעֵצָב בְּרַחוּב הַנָּה —
מַה שָּׁמוּ? — עִם חֵבֵר אֲבֵרְמִיקוּ,
רַק לֹא שֶׁתִּשְׁתַּקְּ עֲלַי כְּמִמּוֹר,
אֲמִיגוּ שְׁלִי, אֲמִיגוּ!..

ב. אני מנסה להשיב לאברמיקו

אָנִי מִצְפָּצֵף עַל הַבֵּית הַזֶּה, אֲבֵרְמִיקוּ,
עַל בְּכִי וְנוֹן וּמֵיטֵב מִזְמוֹטֵי צְחָקוֹחִים.
עֵינֵי הַשְּׁטוּחֹת בְּחֶבֶן לֹא מֵיִן הַסְּמִיקוּ,
וְלֹא מֵרֵב אֵלֶם דְּבָקָה לְשׁוֹנֵי לַחֲכִי.
מִשְׁנִינֵנו אַתָּה הוּא שֵׁשׁ מַה לוֹמֵר לוֹ, אֲמִיגוּ:
אָנִי הַסְּבֵל, וְאַתָּה הַמְּשׁוֹרֵר, אֲבֵרְמִיקוּ!

דַּבֵּר-נָא, גִּמְגֵם-נָא, יִסְרֵנִי בְּשׁוֹט הַשְּׂבָחִים,
פִּלְבָב אֶת שְׁפֵתְךָ וְשִׁסָּה בִּי שְׂגִי דְמוּיִיהָ...
אַתָּה הוּא, אֲמִיגוּ, הַמִּים שְׁלִי הַבּוֹכִים,
אַתָּה וְהִים הַשׁוֹאֵג וְנוֹלֵג מִדְּמָעֶיךָ.
וְטוֹב שְׂאִינְנו אֵךְ שְׁמִץ-מִקְצַת הַפּוֹכִים —
אַתָּה הַשׁוֹתֵק, וְאָנִי הַמְּכַבֵּיר בַּשְּׂבָחִים.

מְרוֹקוּ, מְרוֹקוּ, שְׁחוּמַת הַדְּמִים וְהַעֵינִין! —
זְנִיקִים הַנְּמֵר וְהַשְּׁמֵשׁ פּוֹרְצֵי-מְכַלּוּבָם...
אֵךְ שׁוֹב לְבִלְיָנוּת, מִבְּעַד לַחֹל לְלִינִין,
מִשִּׂיא קְרַחוּנוּ הַגּוֹגֵה לוֹעֵג לִי עֲדִין,
פּוֹרֵשׁ כְּפָתוֹ וְקוֹרֵא לִי הַדָּב הַלְּבָן...

נחציתי לשנים, אמיגו, בתרתי לשנים —
לכן גם העצב לכן וקפוא הוא בעין.

הבכי גואה בי, אמיגו, עד סף הריסים —
חומר ונחנק ונסוג מסבאי הפכת,
כאלו השלג סוגר על חמו בתריסים —
היה ואיגו, ישנו ובלפתע שוקע...
אתה לי העגן, אתה לי פלאי הנסים,
כי בוכיותיך, אמיגו, בזות לריסים!...

הלילה בשגיגו את גיטרופם העמיקו
הדב הלכן והשמש — כחוט השני...
ארד אל העצב הזה שברחוב, אברמיקו,
לשתל דמינוי גמגומך, כי אתה — לשוני.
בליל-המרוח אל כוס בשבתנו, אמיגו,
אני הסבל, ואתה המשורר, אברמיקו!..

הביתה

והשחר אינו ממתין
היא זוחל וקרוב בלהט
ועלי המפתע משתין
את יינו הצהב כדלעת

הבית גמלט — חזר
הסבר לי חזית וכתל
הי המטאטאן עזר
בביתה על-חטא להכות לי

ואני עולה לקראת
ספי בעלות הקצף
לרדם עד בוא ליל-מחרת
לרחוב חד-סטרי של עצב

...והבית חומק וצף
מול עינים שלי עצומות
תוררר ואפר ומפרץף
כאלו הקיא את עצמו

הו אלה בתים שכוחים
כמו הם אמללים עוד מייכה —
אין להם מים בוכים
ואין להם אברמיקו

סתם רבוע ריק ומיאש
מגנח ביאות ונחר
ורק אני המיי"ש
נפגש במקומו עם שחר

עלה כפילי ונשכב —
רק נגב היטב את רואותיך...

ראובן נירן : אבא הולר עוזב

כשעזב אבא הולר את הקיבוץ היתה אַטקה וייס היחידה שבירכה אותו לשלום. מאז עלה לקרקע הקיבוץ, שאבא הולר היה מראשוניו, לא הקדישו לו החברים תשומת-לב רבה. הוא עבר עמם בנאמנות את המאורעות בשלושים-ושש, הופה על-ידי צנחן בריטי בשבת השחורה, כשסירב למסור לו היכן מצוי הסליק של המשק (הוא לא זכר כלל היכן מצוי הסליק. היה בטוח שברפת, ואילו אחרי שהסתלקו הבריטים התברר שאין בקיבוץ כל סליק של ממש והמפקדה רק חפצה להטעות את המחפשים). בארבע עים-ושמונה יצא אבא הולר, שהיה כבר בן שלושים-ואחת, מאלמוניותו. היה זה כשנפצע קשה, בהיותו החבר היחיד שנשאר בחיים בעמדה המסוכנת ביותר בגזירה. בשעת ההתקפה הקשה ביותר שידע הקיבוץ מראשית המלחמה נשלח אבא הולר על-ידי יחזקאל שטיין, מי-שהיה מפקד-האיזור, להביא ארגו מלא רימוניד ללוחמים בעמדה הקיצונית, שספגה את מכת-האש הקשה ביותר. "רוץ מהר ותביא להם את זה, אבא", צעק המפקד יחזקאל ודחף לעברו של האיש הגבוה ודליל-השער ארגו גדול, ששימש בעבר את אנשי ענף-המטעים. אבא הגיח באטיות מן הבונקר של המפקדה. ארגו-העץ הירקרק הכביד על גבו הרוזה, ולרגע דומה היה שהוא קורס תחתיו. יחזקאל שטיין, שעבר אחרי המלחמה לשרת בצבא-הקבע וכיום הוא בעל-מטעים באוסטרליה, וכן שאר אנשי-המפקדה, צפו אחריו בדאגה רבה. יחזקאל תקע את אגרופו הימני בכף-ידו השמאלית ואמר: "אם הוא לא יגיע בזמן, אפשר להגיד שלום". כולם הבינו היטב למה הוא מתכוון.

בינתיים רץ אבא הולר והארגו הכביד על גבו. המרחק בין בונקר-המפקדה לבין העמדה לא עלה בימים כתיקנם על מאתיים מטר, ובכל-זאת נדמה היה לו לאבא שלא יגיע לעולם. הוא רץ ונפל, קם, העמיס שוב את הארגו על גבו והמשיך. האדמה היתה מבוהרת ואבנים גדולות היו פזורות עליה. בין האבנים האפורות חיפשו לטאות חיוורת מחסה מפני שמש האביב שהחלה לעלות בשמיים.

אבא רץ בכבדות. שערו הדליל היה פרוע וזיעה מלוחה חדרה לעיניו האפורות וסימא אה אותן. הוא לא השיגח בסלע הקטן שעמד בדרכו והשתטח מלוא קומתו ארצה. הארץ גז נשמת מעל גבו והרימונים התפזרו.

"רוץ מהר ותביא להם את זה, אבא", הידהדו במוחו דבריו הנוקבים של יחזקאל שטיין. "אסור לי לאכזב אותך", חשב אבא הולר, ופתאום, בזמן כל-כך לא מתאים להיריהורים, זכר את האכזבה הגדולה שגרם לקיבוץ. הוא זכר איך הציעו לו כל החברים, בלי יוצא מן הכלל, להתחתן עם כרמלה פיין. והוא לא עשה זאת.

כרמלה פיין הגיעה למשק מארגנטינה. היא היתה בת עשרים-ושמונה, גבוהה מאד ויוזה. היא לא היתה יפה במיוחד, ופניה אף היו מכוסים פריחה תמידית של פצעונים

סמוקים. "אבל תבין", אמרה אטקה וייס לאבא, "הן עליך לחשוב גם על העתיד. היא בחורה מצוינת, עובדת במסירות ולמדה שנה אחת באוניברסיטה של בואנוס־אירס. אתה חושב שתשיג טובה יותר ממנה?"

אטקה וייס עבדה עם אבא במשתלה. היא היתה בת חמישים. רווקה זקנה שהקדישה את כל זמנה לטיפול במושגים הנהדרות שגידל הקיבוץ. אבא ידע שיש תוקף מיוחד לדברים הללו, ודווקא מכיוון שהיא שאמרה אותם. הוא ידע שאטקה מבקשת אך ורק את טובתו. ובאמת, היה זה בבחינת שקר גס אילו היה אומר אבא לנפשו שאין צדק רב בדבריה. פעמים לא רבות אך בלתי־נשכחות היה מתהפך על מיטתו החורקת, בחדרו הקטן שבצריף בו שוכן הפסנתר הישן של הקיבוץ, מהרהר בחייו העומדים על סף השלושים ובדבריה של אטקה וייס.

ולא רק אטקה וייס דרשה את טובתו. רות יוגב, אשתו של מתתיהו יוגב שנהרג במפולת במחצבה, אמרה לו לא פעם: "הבט, אבא. כרמלה פיין היא בזורה עדינה מאד. היא תתאים לך, אני בטוחה בכך. אני הרי מכירה אותך". רות יוגב הכירה את אבא הולר. בטרם תינשא למתתיהו מהמחצבה אהבה רות את אבא. היא היתה המורה של הקיבוץ. דמותו הדחלילית והמובדלת של אבא משכה אותה. לא פעם היה אבא מהרהר לעצמו בחשאי ואומר: אילו רציתי היתה רות אשתי. הענין נטע בו הרגשה טובה. אך אבא הולר לא פסע אפילו פסיעה אחת לעברה של רות, אף שכל המשק יכול היה לראות איך רות מתבוננת בו. ואז התחנתה רות עם מתתיהו. רבים טענו שעשתה זאת מתוך יאוש, אולי כדי לגרום לאבא מפת־נפש. מתתיהו היה חדש בקיבוץ. הוא עבר ממקום אחר כדי לעזור בפיתוח המחצבה, אך הכל ידעו שהמטרה האמיתית לבואו היתה אחת — למצוא אשה. ולכן, כשבאה רות לילה אחד אל חדרו, לא היתה נפשו נתונה לשום דבר מחוץ לאושר הרב שפקד אותו לראשונה בגיל כה מאוחר.

חמישה חדשים אהרי החתונה נהרג מתתיהו במפולת. סלע ענק מחץ אותו שעה שעמד ללגום תה חם מן התרמוס. הוא לא הובא לקבורה כדת מפיון שבינתיים פרצה המלח־מה ולא נמצאו לא הזמן המתאים ולא האנשים שיגולו מעליו את הסלע הענק. "כשישתפר המצב נגייס דחפורים ונקבור את מתי כראוי", הבטיח יחזקאל שטיין, שהיה באותה תקופה מזכיר־הקיבוץ.

הגברים בקיבוץ טענו גם הם שכדאי לו, לאבא הולר, לנסות עם כרמלה פיין ולהתעסק קצת גם בעניינים כאלה, ולא רק בגינות המשק. עזריה לוי, מרכז־המטעים, גיחך ואמר לאבא כשהתקלחו אחרי העבודה: "אנו רק דורשים את טובתך, אבא. אתה הרי מבין שבתור רווקים יהיו לנו נישואיה של כרמלה אבידה קשה". עזריה לוי הצעיר והיפהפה חזר על דבריו כמעט במדויק, לקול צחוקם של בחורי ההכשרה הארגנטי־נאית ומילמולי־הרכילות החנוקים של בנות ההכשרה.

כרמלה פיין עצמה ישבה כל הזמן בפנית חדר־האוכל ושתקה. אצבעותיה, הארוכות כשל פסנתרנית חירות, שוטטו במבוכה בולטת על־פני הפצעונים הסמוקים שפיסו את פניה. היא לא הביטה באיש. כתום האסיפה נתקל אבא בכרמלה ביציאה מן

האולם. היא ביקשה סליחה בחטיפה והסתלקה לחדרה. אבא עצמו ידע שלא יתחתן עמה וכלל לא היה ברור לו אם יתחתן אי פעם. שבועיים לאחר אותה אסיפה עמדה כרמלה פיין לעזוב את הקיבוץ ולחזור לארגנטינה. אך היא מתה מיתה חטופה ונקברה בבית-הקברות הקטן שלי בריכות-הדגים. שבוע לאחר-מכן רעד האופק המזרחי והואר בארגמן חיוור.

המלחמה פרצה.

התפקידים חולקו במהירות. יחזקאל שטיין נתמנה מפקד האיזור. רות יוגב הפכה חובשת. איש-איש ותפקידו. אבא הולר שימש רץ-מפקדה. עד שפקד עליו יחזקאל שטיין, בשעת אותה התקופה נוראה שהותקף הקיבוץ על-ידי הלגיון הערבי, לשאת את ארגו הרימונים לעמדה הקדמית ביותר.

לאחר שהתפזרו רימוני-היד הירוקים מיהר אבא לתפוש מחסה מאחרי הסלע שגרם את נפילתו. האש שהומטרה עליו היתה כבדה ואנשי המפקדה שצפו לעברו ממקום עמדם נואשו מתקוותם שהרימונים יגיעו לעמדה הנצורה. יחזקאל שטיין אף אמר חרש שזוהי הפעם האחרונה שאנו רואים את אבא הולר המסכן בחיים. אך לפתע התרומם הולר ממקום סתרו, וחרף הייאוש הרב שתקף אף אותו ביחס לגורלו שלו התחיל לקבץ את הרימונים בזהירות. אחר העמיס את הארגו על גבו ופתח בריצת-תזוית מטורפת לעבר העמדה. יחזקאל וחבריו במפקדה, שהיו עדים לכל המחזה הזה, פתחו בצעקות-עידוד, שמפאת קולות הקרב הרמים לא הגיעו אל אזניו של אבא. אף שהפנה לרגע את ראשו וחיך חיוך רפה לעברם.

"הוא בתוך העמדה!" צעק שטיין, וחבריו אישרו זאת בקריאות-שמחה רמות.

ואכן נבלע גופו הארוך של אבא הולר בתוך העמדה. שחישבה לקרוס תחת האש הכבדה שניתכה עליה מתוך שני המשוריינים. "אמרתי לכם שיהיה בסדר!" צווח שטיין בחדנה.

"עכשיו נרביץ בהם כהוגן".

הוא התכונן להוסיף ולומר עוד משהו, אך לפתע החרידה התפוצצות איומה את הבונקר החפור היטב באדמה. ענן כבד של עשן ואבק תימר מן המקום בו שכנה קודם-לכן העמדה. השטח עצמו היה ישר, שטוח מאד, ואפילו שקוע קצת. שני המשוריינים שתקפו קודם את העמדה עלו באש ואנשיהם החלו לקפוץ מהם, נקטלים באש המגינים.

"זה הסוף", מילמל יחזקאל שטיין חרישית. אך מיד התנער וקרא: "יוסקה, צבי, בואו מהר אחרי!"

ההתקפה נהדפה בסופו של דבר בעזרתה של מחלקת פלמ"ח שהתאמנה בסביבה וחשה למקום עם החמיר המצב. אבא הולר עצמו חולץ מן העמדה שנקברה תחתיה על-ידי שטיין, יוסקה וצבי. הוא נפצע קשה בכל חלקי גופו וימים רבים עברו עד שסיפרו לו כי כל שאר האנשים שהיו באותה שעה בעמדה נהרגו. כשבאו עזריה לוי ורות יוגב לבקרו בבית-החולים בעפולה היה אבא חיוור ותשוש. רופא-המחלקה סיפר לעזריה

ולרות כי כשהובא הפצוע לא ראו הרופאים שום סיכוי לחייו. עזריה ורות אמרו לרופא שתמיד היה אבא עקשן מאד. בלבו ריחם עזריה היפהפה על הגנן הרווק, האיש הגבוה והבודד. עזריה היה בן עשרים־ושנים, ובלילות שלא היה מתגנב לחדריהן של שאר בנות ההכשרה הארגנטינאית היה שוהה במיטתה של כרמלה פיין. כך, בכל־אופן, ריננו בקיבוץ. האמת היתה שעזריה, דור שלישי למשפחה מתימן, היה אהוב מאד על הנערות החיורות מדרום־אמריקה. אפשר שכרמלה פיין אהבה אותו בסתר, אולם עכשיו היא מתה. כשראה עזריה את הפצוע המוטל על הסדין המוכתם נמלא לבו רחמים עליו, ותחת לשאול את אבא לשלומו, כפי שעשתה רות, הירהר הוא באבא ובכרמלה ומה היה קורה אילו היו מתחתנים. עזריה הבין היטב ששום דבר לא היה משתנה כי כרמלה הרי עמדה לעזוב וממילא היא מתה עכשיו. אולם הרגשה דקה קיננה בלבו והיא אמרה, שהכל דווקא היה משתנה אילו שמע אבא הולר לעצת החברים והיה נושא את כרמלה פיין לאשה. בכל־זאת שבה אל עזריה הרגשת־המבוכה שאפפה את החברים אחרי מותה של כרמלה.

בינתיים סיפר אבא לרות את שאירע בעמדה. הוא זכר היטב איך זחל פנימה ואיך חיבק אותו גרשון השמן, אף שהיה פצוע בבטנו. הוא גרר את הארגו פנימה ואמר: "הגעתי, חברים", כשלפתע פגע כדור באחד הרימונים שהיו מונחים בארגו ופוצץ אותו. מכאן והלאה לא זכר אבא הולר שום דבר. רות סיפרה לו שכולם, גרשון השמן ופנחס הורוביץ ואהרל'ה מן ההכשרה, כולם נהרגו בגלל הרימונים שהתפוצצו. "אפילו המשוריינים שלהם נשרפו מהאש שפרצה", סיפרה רות. "אבל מה זה שווה?" בזמן שדיברתה רות היה מבטו של אבא נעוץ בתיקרה. הוא מילמל: "התאמצתי מאוד להביא את הרימונים לעמדה". עזריה לוי חשב על הארגו הגדול והטוב של ענף־המטעים שאיננו עכשיו, לאחר שהפך ודאי והיה לשבבי־עץ קטנים. הוא התרחק מן המיטה. רות יוגב ישבה למראשותיו של אבא הולר וליטפה את מצחו. היתה שתיקה. אבא הולר הבחין ששערה החל להלבין בצדעים. רופא־המחלקה נכנס לחדר והודיע כי הזמן הקצוב תם.

כשחזר אבא הולר מבית־החולים נערכה לכבודו מסיבה צנועה בחדר־האוכל. המלחמה הוקפאה בינתיים והחיים שבו למסלולם הרגיל.

בשעת המסיבה נודעו לאבא החדשות האחרונות של המשק. עזריה לוי התחתן עם רות יוגב, המבוגרת ממנו בארבע שנים, וזה קרה בדיוק לפי תחזיתה של אטקה וייס, שאמרה תמיד: "סופם של הצעירים היפים להתחתן עם נשים מבוגרות מהם". ההכשרה הארגנטינאית עזבה את הקיבוץ, ועל מקומה באה קבוצת־נוער מרומניה. יחזקאל שטיין (כך גונב לאזניו של אבא בחשאי) התגייס לצבא־הקבע, וזאת למורת־רוחם של חברי־המשק. בכל־זאת לא עזב שטיין את הקיבוץ, ובכל שבת היה בא לראות את אשתו ואת ילדיו.

וכך נודע לאבא הולר שסוף־סוף עומדים לשלוח שני דחפורים גדולים כדי להביא לקבורה את מתתיהו יוגב, כפי שהובטח לרות בזמן.

אחרי המסיבה הקצרה הקצו לאבא חדר חדש, הפעם בשיכון הוותיקים. שוב היתה אטקה וייס זאת שנחלצה לעזרתו ואמרה: "אני חושבת שזוהי בושה וחרפה שאבא הולר, מוותיקי המשק, שאין צורך להזכיר את מעשהו במלחמה, יתגורר בצריף הישן של הפסנתר". ובאמת הוחלט להפתיע את אבא ולשפנו בבית חדש.

"אנחנו כולנו מקווים שבקרוב תתגורר כאן משפחת הולר", אמר טוביה גרינשטיין, מזכיר-הקיבוץ, בקול חגיגי. אבא הולר חייד ברפה. הוא זכר את כרמלה פיין הטמונה עכשיו בבית-הקברות המרוחק, על-ידי בריכות-הדגים. פתאום אמר לנפשו, אולי אעבור לבריכות. להיות קרוב לכרמלה ולדגים. טוביה גרינשטיין נבוך. הוא מסר לאבא את המפתח, אמר לילה-טוב, והסתלק. איש מסכן, אמר לנפשו בחושך. איש מסכן. מה שהמלחמה עשתה לו.

עברו ימים רבים ואבא הולר לא נשא אשה. הוא עבר לעבוד בבריכות-הדגים. החברים אמרו שדבר זה עשוי לתת לו שקט רב. שעות ארוכות היה יושב ומתבונן בדגים. היו דגים קטנים והיו דגים גדולים. הקטנים היו זריזים יותר ואבא חיבבם. כשהיה שב מן הבריכות היה מתעכב מעט בבית-הקברות ונעצר אצל קבריהם של גרשון השמן, פנחס הרוביץ ואהרליה מן ההכשרה. הם נקברו סמוך מאד לכרמלה פיין ואבא הולר הרגיש תמיד איך הוא הופך לפתע מרכז, רוח המכילה את זכרון האנשים הללו. והוא תמה מדוע אין הוא כאן לידם.

הרבה דיברו על לבו שיפתח דף חדש בחייו. הסבירו לו שהוא כבר בן שלושים-ושש והמשק רואה בו בעיה ממדרגה ראשונה. הוא לא היה משיב, אף שבאמת התחיל לחוש בצינה הגוברת והולכת בלילות-הסתיו הקרירים של העמק.

אחרי המעשה בטוניו הרומני מעליית-הנוער הביאו אותו למחלקה הפסיכיאטרית של בית-החולים בעפולה. טוניו היה נער עגלגל בן תשע-עשרה, שעיניו גדולות וטובות. קשה היה להאמין שעברה עליו המלחמה העולמית ביערות ובאסמיהם של איפרים, כמו כלב קטן ונפחד המצפה בלילה-חורף בפתחה של דלת שלא תיפתח. טוניו בא לקיבוץ עם שאר חבריו. בתחילה היה נפחד מאד, אך קבלת-הפנים הנאה לה זכה ושלוותם של החיים במשק הרגיעוהו. טוניו עבד עם אבא הולר בבריכות-הדגים. אבא לימד את טוניו לשוט בסירה ולפזר את מזונם של הדגים במנות קצובות. טוניו סיפר לו על המלחמה, על הגרמנים שהרגו את הוריו בבית-המטבחיים העירוני ותלו אותם לאחר-מכן על האונקלים הגסים, על הדם שזרם אותו לילה בתעלות-הניקוז, כשהיה טוניו בן שלש-עשרה. אבא היה מקשיב לסיפוריו ושותק. הוא אהב את הרי"ש המתגלגלת של טוניו ואת קולו התמים. באותם ימים כבר לא שלט אבא הולר במעשיו. הוא הרגיש איך מחשבותיו מתרופפות והולכות ואיך בא ערפל סמיך וחוצץ בינו לבין האנשים והנופים. הלילות הפכו קשים יותר ויותר, ארוכים יותר ויותר. שיוטם של הדיגים בבריכה כבר לא הרגיעו. אטקה וייס אמרה לו יום אחד בארוחת-הצהריים: "אבא, תפנה לרופא ותניח לנער". היא התכוונה לטוניו, אבא ידע זאת. דבריה של

אטקה, שתמיד היו נאמנים עליו, הבהירו לו לפתע את ההיפך הגמור ממה שהתכוונה להבהיר. הוא פסק מאכילתו ויצא.

למחרת מצא יחזקאל שטיין, שבא במפתיע לקיבוץ מכיון שעבר בראש פלוגתו בסביבה, את אבא הולר ואת טוניו הרומני מתחת לערבה הגדולה, על הגדה הרחוקה של הבריכה.

הענין נשמר בסודיות רבה, אך כבר אותו ערב ידעו על כך הכל חוץ מוינשטיין הזקן, אביה החורג של אטקה וייס, שבא לפני זמן קצר מאירופה ולא הבין עברית.

באסיפת החברים מצומצמת שנערכה במזכירות בראשותו של טוביה גרינשטיין הוחלט להעביר את אבא הולר עוד הערב לבית החולים בעפולה. "אנו חייבים לדאוג לעתידו של הקיבוץ הזה", הרעים בקולו רס"ן יחזקאל שטיין, "הייתם צריכים לראות את המחזה". רות יוגבילוי ביקשה לא להחמיר עם אבא.

"הוא פשוט חולה", הסבירה במתינות רבה. "זיכרו שהוא נפצע קשה אז, עם ארגו הרימונים".

"אנחנו זוכרים זאת היטב", השיב לה יחזקאל ברוגו. דבריה הביאו אותו במבוכה.

שעה קלה לאחר שהוסע אבא הולר לבית החולים מצאה מארינה גרוסמן מעליית הנוער את טוניו תלוי על חבל, שהשתלשל מקורת הגג של הצריף. היא באה אליו במיוחד מן המתפרה כדי להשיב לפתק ששיגר אליה בשיעור לדיקדוק עברי. הוא הזמין אותה הערב לחדרו מכיון שחברו לחדר נסע לחופשה. מארינה דווקא התכוונה להשיב לטוניו בחיוב. היא אפילו השיגה תקליט דיקסילנד מאחד מחברי המשק וחשבה שיהיה יפה הערב, ופתאום מצאה אותו תלוי. כשראתה אותו ברגע הראשון התחילה לצחוק, כי חשבה שלשונו מושטת החוצה כדי להפחידה. אולם צחוקה הפך זעקות של הלם. היא רצה עד חדר האוכל והיפתה בכל כוחה בגונג הכבד שנועד להזעיק את החברים במקרה של שריפה.

טוניו מת וגופתו הועמסה על הטנדר הישן, שנקנה כחודשימים לפני פרוץ מלחמת השיחור. היא נפרקה במהירות בחדר המתים בעפולה.

"המקום הזה הופך להיות בית משוגעים", אמר יחזקאל שטיין.

"הוא הפך כבר מזמן", נאנחה רות יוגבילוי.

"תמיד חששתי שזה יקרה", הירהרה אטקה וייס.

מארינה גרוסמן בכתה.

שלושה חדשים שהה אבא הולר במחלקה הפסיכיאטרית של בית החולים בעפולה, עד שהחליטו הרופאים שהוא בריא. לרופא שטילפן לקיבוץ כדי להודיע שאפשר כבר לקחתו בחזרה הבטיח טוביה גרינשטיין המזכיר שיבואו בצהריים, למרות שידע היטב כי הטנדר חוזר מחיפה רק לפנות ערב. הזמן הזה טוב להתיעצות, חשב גרינשטיין בלבו. הוא פחד לעשות צעד כלשהו על דעת עצמו בקשר לאבא הולר. "יותר מדי אנשים נכוו ממנו", הסביר גרינשטיין את חששותיו לעזריה לוי שנודמן למקום.

לפני ארוחת־הערב התכנסו החברים בחדר־האוכל המוסק ודנו בגורלו של אבא הולר. המזכיר טוביה גרינשטיין הסביר את המצב. הוא סקר בקצרה את תולדות־חיייו של החבר הולר מיום עלותו ארצה עד הלום. הוא הצביע על הצדדים השליליים באפיו של אבא הולר ולא פסח אפילו על כרמלה פיין המנוחה. יחד עם זאת ציין גרינשטיין את מסירותו הרבה של הולר למשק ואת מיבצע־הגבורה שלו עם ארגו רימוני־היד. "חבל שיחזקאל שטיין איננו אתנו היום. הוא היה יכול להוסיף קווים חשובים לדמותו של הולר", סיים גרינשטיין את דבריו, ומיד הצטער על שהזכיר את יחזקאל שטיין, כי ראה פתאום את אשתו־לשעבר, טוביה, ששלחה לעברו מבטים זועפים. טוביה היה בטוח שהיא נמצאת הערב בתורנות בבית־התינוקות, ואף התכוון לבקרה שם אחרי האסיפה. טוביה גרינשטיין היה אלמן שש שנים וכשהתגרש יחזקאל שטיין מטובה (כפי שצפה כל המשק מראש) ונסע לאוסטרליה בכסף שקיבל כגימלאות מצבא־הקבע, היראהר טוביה אם אין זו ההזדמנות לה ציפה מפבר.

הדיון לא נמשך זמן רב. חרף התנגדותה ההססנית של רות יוגב־לוי, שיותר משהיתה משוכנעת כי יש לקבל את אבא הולר בחזרה למשק ריחמה עליו בשל אהבתה הישנה, החליטו החברים שאין לחבר־הקִיבוץ־לשעבר אבא הולר מקום בחברה זו. וכך, לעיני כל החברים, טילפן המזכיר טוביה גרינשטיין להנהלת בית־החולים והודיע לפקיד התורן שמכאן והלאה אין לקיבוץ כל קשר לאדם הקרוי אבא הולר. הפקיד הודיע שהוא מוכרח לשלוח אותו מבית־החולים על אף השעה המאוחרת. טוביה גרינשטיין שאל את החברים אם הם מסכימים לקבלו בקיבוץ למשך הלילה. לא נשמעה כל תשובה, להוציא צעקה אלמונית שנשמעה מירכתי האולם: "בתנאי שהשומר ישגיח עליי". טוביה ראה בשתיקת החברים הסכמה והודיע שתוך חצי שעה יהיה הטנדר בעפולה. האסיפה הסתיימה בדומיה, ואפשר היה לשמוע את רעש הטנדר המתרחק זמן רב לאחר שנעלם באפלה.

בחצות מגיע אבא הולר למשק. הוא משוכן בצריף של הפסנתר הישן. חדרו בשיפוץ־הוותיקים נתפס על־ידי מארינה גרוסמן ודוביק כהן, שעברו לגור בחדר־משפחה לפני חתונתם. הוא נרדם מיד. בבוקר, כאשר תזרח השמש המעוננת בהר, דופק השומר על דלת הצריף ואומר לאבא הולר: "בוקר טוב, חבר". אבא ממצמץ בעיניו. הוא אינו מכיר את הנער השומר. הכל משתנה, הכל משתנה, הוא חושב. אבא הולר קם. הוא נוטל עמו את המזוודה הקטנה שקיבל בבית־החולים. הוא יוצא אל הבוקר. חורף בחוץ. הוא נזהר שלא למעוד. הבוץ חלקלק וצריך להיזהר. בדרכו לשער החלוד של הקיבוץ עוברים על פניו רבים מן החברים. הם מברכים אותו בשלום אילם, כמו הנוף עכשיו. הוא פוסע לאט. בשלֵן. מוחו ריק ממחשבות. מספר חברים נעצרים ומביטים בו בדומיה. ילדים מביטים בו

בסקרנות. הוא אינו מביט לאחור. הוא שומע בבירור את קולה של אטקה וייס. היא קוראת אחריו: "שלום, אבא".

הוא אינו משיב.

כשהוא יוצא את שער הקיבוץ הוא רואה לפניו מישור אפור ורטוב.

גשם.

פתאום נודע לו שהוא בן שלושים־ושבע בדיוק.

שמו אבא הולר.

הוא עומד לצד הדרך ובידו הימנית מזוודה קטנה.

מאחרי גבו הקיבוץ ולפניו דרך ארוכה ורטובה.

איתן איתן : ובשפתי הקדונוה

ובשפתי הקדונוה היו הצלילים אחרים
צלילי משוטים ומפרשים ומרחקים
שעברתי ארכו ימים
כמו הימים המתארכים בקור-החופים.
בשפתי הקדונוה דברו
החנינות וההתרבות, חצי
הרצל הדקים ומגני העור הסחוסיים
ועם שלם כתר על כתר הבקיע את דרכי
אל ארמנות האבן, הנשים המתחלפות בלי סוף
העבדים והשטחים העצומים הכבושים.
ובשפתי הקדונוה גותר מספיק זמן לשמע
שירות וספורים. בזמן המעברים
ובשעות ההקנות הארכות

ואלה שצוחקים

ואלה שצוחקים שיצחקו להם לענאזל
שיצחקו וידברו על בגדי הקרועים המטנפים
רגלי האדמה שיש לי, הסנדלים המשפופים.
אלה שצוחקים שיצחקו להם. שישבו
במקום שישבו וידברו לי ויצחקו להם.

והאבנים הכבדות שאני מעיף
נופלות במקום שאני קובע ופני השטח האמתיים קובעים
ושם תשארגנה לעולם
ושם תהיה מניחתן

קטעים מעבר לגבול

א

פעם קרה שעברתי את גבול
הארץ, כמוכן, היתה אותה ארץ
כמו דבר לא נשתנה בפנים
ומעבר לגבול

יכלתי לראות איך דברים
עצים ואבנים קשות
הופכים דמיות אדם ובתים
מעוררי אימה והירה

עד שנמקחתי מעבר לגבול
בטוח, שלנו, כמו כלום לא ארע
ומה שארע היה פשוט
כמו אין גבול.

ב

תחלה הפכה הארץ אבק רחוק.
אבק רחוק הלך והתקרב.
אבדתי את תחושת האדמה, האויר
אפילו. פתאם הופיעו בלב האבק כתמים.
הייתי משכנע שאני חולם
אבל אחר־כך הצדדים, האבק.
לא בטוח כשהייתי לא ידעתי כמה צדדים.
הם כלם היו סביבי כמו האבק חונק
צדדים ואבק אבק וצדדים
והמקום
הנע שבו דממתי או
שהוא דמם ואני נעתי
או הם, בלי אפשרות דעה.
אבל תחלה הפכה הארץ אבק רחוק
וגם בסוף.

ג

קָצֵר נְשִׁימָה תּוֹקֵף בְּרִכְסִים
 קָצֵר נְשִׁימָה תּוֹקֵף
 גְּלִים נְרָאִים, רְחוֹק, שְׁבוּרִים
 גְּלִים שֶׁל אֲדָמָה אוֹ שֶׁל סִלְעִים כְּמוֹ
 מִים כְּחִלִּים. קָצֵר נְשִׁימָה מְרָחוֹק
 הַמִּים תְּמִימִים, דּוֹמִים כְּמוֹ
 קוֹל רְחוֹק
 מִכָּאן הָאוֹר רְחוֹק
 כָּאן, בְּרִכְסִים, קָצֵר נְשִׁימָה.
 קָצֵר נְשִׁימָה תּוֹקֵף בְּרִכְסִים.

חצי ישן בחצות, אחר הנעת מנוע המכוון על שפת הים

רוּחַ עַל פְּנֵי
 מִשְׁטַח הַמַּיִם עוֹלָה הַפּוֹךְ
 כְּפִיל בְּאוֹר חוֹר וְרֵךְ

הַיָּם מְדָמִים
 אֵשׁ עוֹלָה עַל הַהָרִים

פֶּסֶל לְכֹן שֶׁל מִים
 עַל רִקְעַת הַהָר הַנִּפְהָה

בְּתוֹךְ אוֹר הַיָּרֵחַת הַרְדֵּךְ
 אֲנִי עוֹמֵד וּבּוֹכָה

אברהם הפנר : בדרך לאנטרופיה

ב־15 בחודש נפתח כנס האנארכיסטים בלוזאן. רוב הנציגים מהפנס הקודם שוב נוכחים : ז'ן־פייר הגיע מפאריז, גוסטאב מווינה, הפולני ההוא מה־שמו, ושני נברר־טים שנשלחו מארצות־הברית. פלי הגיע מגינואה וייצג את יוני ואת מאָה למרות מחלתו. בבוקר דיבר הנציג הפולני ושוב דרש מעשים. הוא הציע הוצאה־להורג שאותה כינה טיהור, אך איש לא התיחס לדבריו ברצינות. היה זה כנס הפירוק של מפלגת האנארכיסטים, וכולם ידעו זאת. כשירדו הנציגים אל אולם־האסיפות לדיון אחר־הצהריים נזרקה אמנם פצצה מתוצרת־בית אל עבר אחד הנציגים, או אולי אל הקבוצה כולה, אבל לא היו נפגעים. דיוני אחר־הצהריים היו ארוכים ומיגעים ופלי כמעט לא עקב אחר המדובר. בערב נאמו האמריקאים והתנהל ויכוח קצר. בלילה היה טיול מאורגן בלוזאן, אבל פלי הצליח להתחמק וחזר למלון.

כשהתרחץ ליד הפיור הקישו בדלת והוא הלך לפתוח. יוני עמד בפתח והסתכל בו ברכות. הוא השתנה מאד, יוני, אבל אפשר היה עוד להכיר אותו. פלי הכיר אותו מיד. רק מאוחר יותר, במשך הערב והלילה, הטרידו אותו ספקות בדבר זהות האורח. האיש לפחות לא פתח מיד בהאשמות רק אמר שהוא עייף, עייף מאד, וביקש רשות לנוח במלון. פלי מזג מעט אלכוהול לשניהם והם שתו. יוני הספיק כבר לשותות באותו יום הרבה למעלה מהממוצע גם בשבילו וכך חזרה הכוסית הראשונה והשליכה אותו אל הערפילים שמהם שלף את עצמו בקושי לפני כניסתו למלון בכוס קפה שחזר ובהתרגשות של לקראת־פגישו. מוטב כך — יוני היה נסבל כשהיה שתוי ופלי חזר אפילו לחבב אותו. כמו אז כשהיו עוד ילדים והיו משתינים ביחד בדרך מבית־הספר. היתה צלחת־פח חלודה בגן הטכניון והם קראו לה "צפיהית בדבש". יום־יום במשך שנה או שתיים נהגו להשתין בה ביחד בדרך בחזרה מבית־הספר ואחר־כך קטפו חרו־בים בגינה של הקונסול הבריטי. עכשיו יוני היה זקן, כמעט בן חמשים, ופלי עייף ולרגעים כמעט התפורר לעצמו בין האצבעות. הוא היה צעיר מיוני — לא למעלה מעשרים־ושבע, או אולי שמונה. אפשר שהסיבה להבדל הגילים היתה מצבם המשפ־חתי השונה. יוני הרי היה נשוי למאָה. הם גרו בגינואה ויוני עסק בתיקון מפרשים, או במשהו אחר הקשור בים ובספינות ; היה לו בית־מלאכה. מאָה חיפשה והיכתה לגואל. היו לה חזיונות. ובלילות־ירח היתה שומעת קולות שציוו עליה לצאת לריימס שבצרפת ולעשות שם משהו בעל חשיבות, אך תמיד במקום זה היה מישהו מתערב בהזיה וסופה של הפקודה היה מגיע מבולבל וחסר־פשר. לדעתה היה זה יוני שהסגיר אותה, שבגד, שתקע ספין בגבה. הוא היה מושיעה הראשון שפשט את הרגל ועכשיו הסתובבה ברחובות גינואה ליד הנמל בלילות והיתה צדה מושיעים חדשים.

יוני הגיע ברכבת־משא ללוואן. הוא נסע כל היום כדי לבקר את פלי, לדבר איתו. הוא אפילו הביא את הבנז'ו שלו. פלי צחק ואמר: "אנו בנז'ו ארצה לבנות ולהיבנות בה".

ויוני התחנן: "אנא, בלי הומור היום, נשיר משהו, פלי. נשיר למעני..." פלי הוריד את הקומקום מהאש ומזג לשניהם תה. יוני משך בכתפיו והמשיך לשתות מהבקבוק. פלי מזג מעט אלכוחל לתוך כוס התה שלו, לקח אספירין וכנס למיטה להזיע. "מוכן?" שאל יוני, והם שרו ביחד את "או סוזאנה" במלים שהשורה הפותחת (בהשמטת שתי המלים הראשונות) היתה בערך כך: "... תיפול פצצה, צוללת גרמנית".

אחרי שעה של שירים של ניבול־פה התישב יוני בחלון ושר לירח המלא שירים של ערגה ודיכאון. בלילה כזה היתה אשתו צדה מושיעים בסמטות גינואה. פלי הזיע במיטה בחריצות. הוא מזג לעצמו כוס תה שניה והסתכל בכוס של יוני, שעמדה מלאה וקרה על השולחן. "אי־אפשר עוד לסמוך על יוני. הוא גוסס אולי, הלוואי." "מה קורה לנו, פלי?" שאל יוני. "איך זה פתאום? כל־כך הרבה רצינו, ואתה היית בריא וחזק ואמרת שתושיע. אמרת?" הוא רצה אולי להוסיף "הבטחת", אבל עמד בפיתוי. ידע שפלי יסרב להמשיך כך, ואולי אפילו יגרש אותו מההדר, ולאו יוכל ללכת בשעת־לילה מאוחרת כזאת בעיר זרה, בארץ זרה? נערה בעקבים גבוהים עלתה במדרגות ועברה בחוץ במסדרון. הם קפאו שניהם וחיפו מתוחים. היא עצרה ולרגע חשבו שתדפוק בדלת ותיכנס מאיה. אבל הנערה רק לחצה על פפתור החשמל (הם שמעו את האור נדלק) והמשיכה בדרכה. לבסוף שמעו אותה עולה לקומה השלי־שית — הם היו בשניה. הרווחה היתה כה גדולה עד ששניהם שכחו את השאלה שנשאלה. יוני פחד מההשפלה שיושפל בפני מאיה אם תגלה אותו פה, ופלי פשוט פחד ממאיה — לא היה מוכן לעמוד שוב בלחץ עיניה הפנות והמטרופות. לא היה עוד דבר בעולם, מאז מתה דאנה, שהטיל את פלי לתחושת חוסר־אונים גדולה יותר מעיניה של מאיה.

"אני לא יכול, מאיה — אני לא אדוני־אלהינו. אני רק מהפכן מן השורה, וגם משם היה כבר צריך לסלק אותי, והיו מסלקים ומוציאים אפילו להורג, כמו פעם, ולא המשבר הפוקד את מפלגת האנארכיסטים פולה זה זמן־מה. כמו שאמר הנברוט האמריקאי היום: 'המפלגה התאבדה ואנחנו איננו עוד אלא שיירים, קומץ פליטים שנדון לדילדול והתפררות יומיומית. אנחנו אפילו להתאבד איננו יכולים עוד — רק לנשור'".

בתחנת הרכבת בגינואה, לפני פרידתם, אמרה מאיה: "תעשה משהו, פלי! לך הרי יש כוח. הייתי עושה הכל לבדי. הייתי יוצאת עם שלט לכיכר־העיר ועומדת שם עד איבוד־החושים. הייתי נוסעת לריימס ומרשה שיגלחו את שערות ראשי, אבל אינני המרכז. אתה המרכז, ובלעדיך אני מתמוטטת. לך היכולת והכוח". היא הביטה למעלה אל הקרון בלחיים בווערות וידיו כפפו עליה לאחוז בלחיה, לגעת באצבעותיו בגבות

עיניה. אבל פלי לא יכול. פלי אינו סבל. פלי אינו אבא. כל אחד על רגליו שלו. חוץ מן הפצועים והחולים שצריכים לשכב במיטה ולהזיע. השעה היתה שלוש אחר-הצות ופלי הוזה וקדח. מצבו הורע להפליא ויוני היה מבוך-הל — אחוז פאניקה. הוא העלה אש בתנור-ברזל שעמד בלב החדר, חלט תה טרי והשקה את פלי שתי כוסות בזו אחר זו. שפתיו של פלי נשארו יבשות גם אחרי הכוס השניה, והוא ביקש מיוני שיירד ויקנה לו קופסה אספירינים. יוני ירד וטייל כשעה באוויר הקריר והיבש של לוזאן, הוא לא מצא את בתי-המרקחת התורניים וגם לא היה יכול לשאול איש. הוא לא ידע את השפה ואיש לא נקרה על דרכו. אפילו השוטרים ישנו. העיר נחה ואספה כוח כדי להחניק למחרת את שאריות מחנה המהפכה. יוני טייל בשלוה. הוא חש עצמו בטוב יותר ורק עיניו בערו והיו כנראה מכות-דם. בדרך שובו למלון התחיל לרדת שלג — לא הרבה, קצת, פתותים אחדים. יוני אפילו לא חשב על מאיה — לא צריך. הוא רק הירהר.

"Dies Irae", חשב בלבו, "יום-הדין הגדול. מחר בצהריים, אז אולי בבוקר, ייקרעו השמיים ודממה של חצי שעה בערך תרד על העולם על מפלגת האנארכיסטים יקיץ הקץ. סוף טוב, הכל טוב. מה תעשה מאיה? תצטרף למחנה אחר? לא. היא גם אינה יכולה להצטרף אל האחרים. מאיה לבדה. רק העצב בעיניה יגדל והיא תהיה נתונה להתקפות בכי חסר-פשר לעתים קרובות יותר. על החזיונות תיאלץ לוותר מאחר שלא יהיו עוד במסגרת החוק. השלטונות יכפו עליה לבחור בין כליאה במוסד לויתור מוחלט על החזיונות, גם הצבעוניים, וגם על הקולות..." יוני הסתכל סביב. הוא היה המסעד והשקיף למטה אל הכיכר, כמו מוטוליני בתמונות. אחר-כך קרא בקול: ליד הגן הבוטאני והשלג עדיין ירד. הוא עלה במדרגות למרפסת שהיתה בנויה ליד הכיכר והסתכל סביב. המקום היה עזוב — שומם. לא היה איש, יוני הניח ידיו על "דֶמְנִטִיָּה פֶּרִיקוֹס! סְכִיזוֹפֶרְנִיָּה! פֶּאֶרְאֶנְוִיָּה! נְבְרוֹזָה אוֹבְסוֹיֶנְלִית!"

הוא חיכה רגע והניח להדי קולו שישקעו. אחרי שחלפו דקות אחדות ושום תגובה לא באה, חזר שוב על ההגדרה הקלינית לפסיכוזה של אשתו:

"דֶמְנִטִיָּה פֶּרִיקוֹס!"

אבל דבר לא נשתנה. יוני ירד שוב במדרגות מהמרפסת וחזר בכיוון המלון. "מה נועיל בהגדרות, והאם רופא היה עוזר פה? הוא היה רק משנה את תגובותיו לעולם ולא את העולם עצמו. ואז?" יוני ניסה לעקוב בזיכרון אחרי מחשבותיו שלו, לבל יאבד החוט. קשה לעסוק באנאלוזה על קיבה מלאה אלפיהל. "ואז מאיה לא תהיה עוד מאיה, ופלי לא פלי". השלג פסק. "ואני לא אהיה אני. למאיה שתחזור בריאה מהמורסד לא תהיה עוד אש בעיניה, ולחיייה לא תלהטנה בתאוה של כנות. בעד-הסוף-אני ולורגס-אָשְׁבֶר'. פלי ימות לבטח, ואני אמכור את בית-המלאכה ואפנס לעבוד במארקס-את-ספנסר. לא. מוטב לשנות את העולם ולהשאיר אותנו כמו שהננו. אנחנו טובים יותר. על אף שהמהפכה נכשלה ואת האנארכיסטים חונקים כעת ברחו-בות. על אף שאני כבר נכנעתי ופלי נמס עתה בחדר במלון... צריך לשאול אותו למה?" זכר יוני והאיץ ברגליו לחזור למלון. הוא הסתכל ברחוב, הכיר אותו וידידא

שרגליו מוליכות אותו בכיוון הרצוי. ומיד חזר ושקע במחשבותיו: "אני אלחץ אותו עכשיו אפילו ימות בין ידי. אסור לתת לו להסתלק לפני שיסביר מדוע. מדוע נכשלה המהפכה שוב? אנחנו הרי היינו טובים יותר, חזקים יותר וחכמים יותר מאבותינו. נוסף לכך היה בידינו נסיון רב יותר משהיה ברשותם — נסיון כשלונם שלהם. מה קרה? האם עלינו לסגת ולהעביר את השרביט לדור הבא? אבל אין דורהבא. סעיף 13 מחוקת־היסוד של המפלגה פרט במיוחד על המיתר של שריפת כל הגשרים. האם נוכל לראות את החוקה כמבוטלת החל ממחר בחצות, עם פירוק שיירי המפלגה וחיסולם? צריך לשאול את פלי. אין הוא רשאי לעזוב אותנו כך".

ואז נבהל יוני — אולי פלי מת בינתיים? הוא פתח במרוצה ובתוך רגעים קצרים מצא שוב את המלון. הוא העיר את הפקיד שישן מאחרי הקולב?

"אולי יש לך קופסת אספרינים?" ועלה במהירות במדרגות (המעלית לא פעלה), שתים־שתיים.

פלי ישן. יוני העיר אותו והגיש לו את הקופסה.

"תודה", לחש פלי בשפתיים בקועות מיובש. "נשאר עוד אלכוהול?"

"אני יכול לפתוח בקבוק נוסף", מיהר יוני להגיד. "הבאתי אוזו בתרמיל".

פלי חיך בעייפות: "אוזו?" — "כן, ספן יוני נתן לי. תפרתי לו מפרשי פנים".

יוני פתח את הבקבוק ומוג לפלי אוזו בכוס־תה גדולה. פלי שתה לאט ועם כל לגימה בלע אספירין. "צריך להזיע הכל — אני מוכרח. שום דבר לא יישאר עד הבוקר".

יוני חזר על השאלה ששאל מקודם, השאלה שלמעשה לא שכחיה ופלי הסביר אותה. עכשיו יכול היה להסביר. הוא הזיע כבר משהו וחש הקלה מעט — גם הבחילה חל־פה רק הצמרמורת חזרה ואחזה בו כפעם־בפעם ויוני נאלץ לשבת ליד תנור־הברזל ולזון אותו בגזירי־עץ ובקרטונים יבשים. את רוב דבריו של פלי לא הבין יוני — או אולי הבין אך לא הסכים, או פשוט הוסיף שלא לדעת מדוע על אף ההסבר: מדוע בנוי כך גופנו? מדוע מפרישים כך ההורמונים? מדוע ההתפוררות היא פּוֹנְקְצִיָה של הגיל? הוא לא היה מוכן להסכים לפתרון פשטני כזה וגם אמר לפלי, במפורש אמר זאת ממקומו ליד התנור:

"לא, פלי! אפילו יכלאו אותי במוסד אינני כיכן להסדר־עולם כזה. ואל תביא לי ראייה מהגורילות המפורסמות שלך, המפתחות לקראת התבגרותן מוח קטן, פראי ומורוזי. אני אינני גורילה וגם מאיה לא — מדוע היא מתפוררת? אנחנו חייבים להילחם בהתפוררות. אתה אמרת זאת. אני מצטט אותך עכשיו. אתה קראת מעל הבמה בוועידה השתיים־עשרה — 'לעולם, לעולם לא! יבוא מה שיבוא, אנו לא לא! ואף־על־פי־כן' אמרת — 'ואף־על־פי־כן יחי החיים!'"

פלי עצם את עיניו בעייפות וביקש עוד אוזו, ויוני קם למוזג לו.

"אנא, יוני, אל תצטט אותי. אני יודע מה אמרתי בוועידה השתיים־עשרה ובשלוש־עשרה ובעשרים־וארבע־חמש־ושש..."

"אבל אתה הבטחת. הבטחת למאיה — אמרת שתוביל. כוהן־מטיף קראת לעצמך, ממיר..."

פלי חזר לשותות וגם לא ניסה לענות. מה יכול עוד להגיד. הוא ניסה להסביר שנכנע כאן רק לחוקי־הטבע — שגופו סוף־סוף קיבל עליו את חוקי הפסיכולוגיה הנכנעים לחוקי הפיזיולוגיה הנכנעים לחוקי הכימיה הנכנעים לחוקי הפיזיקה הנכנעים לעקרונות האנטרופיה של הקוסמוס כולו. עד כאן ולא עוד, כי אין. גם המהפכנות איננה אלא חלק בנדנדה הנושרת לבסוף אל האנטרופיה הכללית. גם הנעורים אינם אלא אי של תנועה בדרך אל הדממה והכליון. בגיל של שני מיליון עלינו להתחיל להיפגע, יוני. להיכנע לפוחות הפועלים על גופנו ומשם על הנפש. המוח הקטן הראוי והמורוזי של הגורילות איננו מחלה, אין הוא בא להן כתוצאה מווירוס מן החוץ שאפשר להילחם בו. לנסות ולפתח לו נוגדים, הדיפאון טבוע במערכת שלהם בחלק אימנטי־אורגני ממנה. וכך אצלנו — כמו ששיני הבינה קבועות ומחכות לזמנן והן חלק מאתנו עוד בזמן ששיני החלב לא נשרו עדיין כך גם המצוקה יושבת בבלוטות שלנו עם החיוך הראשון. אין זו מגיפה המתפשטת על האנושות — המצוקה היא האנושות מגיל מסוים ואילך. לא להתבלבל יוני — לא 'מאורעות החיים ותלאותיהם' אלא החיים עצמם מוליכים אותנו לשם — בדרך לאנטרופיה."

הצמרמורת של פלי עברה אל יוני ופלי השתק. יוני מילמל לעצמו :

"Evig... Evig... Evig..." ופלי צחק: "כן, כן."

יוני אמר: "וזהו? ואתה כך — מוותר?"

"לא מוותר. מסתלק"

"ומאיה? ואני?"

פלי משך בכתפיו. חבל היה לו על מאיה. הוא אהב אותה, אך לא יכול לעזור. כל הבטחותיו היו הבל ורוח. בימי־חיו עזר רק פעם אחת והיה זה לכלב. כל השאר היו רק הבטחות ושטרות בלי כיסוי שעברו לפעמים את ידי החוק בלי שישגיח משהו בזיוף. אבל די. מאיה גם אינה זקוקה לו. גם היא וגם יוני זקוקים לאב והוא לא אב, פלי. הוא מוותר הפעם, קם ומסתלק. יילך על רגליו שלו וישא את יאושו שלו ולעזאזל הכל.

בבוקר שכסם יוני לא היה עוד פלי בחדר, לא במלון וגם לא בעיר. יוני לא חיכה לראות מה תהיינה תוצאות הוועידה ומה יהיה בסופה. לשם מה לחכות לתוצאה ברורה וידועה מראש? הוא חזר ברפכת־הצהריים לגינואה ואחרי חצות היה בבית. מאיה שכבה במיטתה. אבל היתה ערה.

"פלי היה כאן היום?"

"כן," אמרה מאיה, "אבל הוא לא הכיר אותי. הייתי איתו במוסד והרופא הודיע שהוא מצטער אבל זהו מקרה קלאסי של אִמְנִזְיָה, ללא צל של ספק. לא היה מה לעשות — חתמתי על כל הניירות והשארתי אותו שם."

יוני התישב בקצה המיטה ובכה. מאיה נשכה את שפתה התחתונה: "הייתי חייבת לעשות זאת, יוני. הוא לא זכר שום דבר. גם לא אותך. הראיתי לו תמונה, ואחרי שעה ארוכה הוא אמר: אני מִשֶׁר שֶׁזֶה יוני. אני יכול להקיש זאת ממבנה הפנים, חיתוך העיניים וצורת הפה. אני יכול, במאמץ קטן, להקיש על זהותו של כל אדם וכל מקום.

כוחותי השכליים נשארו כמו שהם — אבל אינני זוכר דבר... בדרך למוסד נאלצתי להסביר לו כל מקום ולתאר את העיר. הוא באמת לא זכר דבר. כמו שהגדיר זאת בעצמו: 'הקשר אל מחסן הזכרונות שלי נותק, אשה, והדרך היחידה לשלוף משם מוצגים היא זו הקרה והמדעית-המדויקת של ההיקש הלוגי...' כשהובילו אותו באלור נקה אל הגן שבמוסד היו פניו חלקים כפני ילד. קראתי לו לפני היעלמו והוא הסתכל בי בחיוך, אבל שוב לא הכיר אותי, כי מאז ערך את ההיקש הלוגי האחרון בדבר זהותי נדדה תשומת-לבו לנושאים אחרים ואני שוב התנדפתי אל הרקע..."

היא הוסיפה במרירות: "כנראה מראה-פני לא היה שווה לו בטורח לצלול שוב אל מחסן הזכרונות בדרך ה'קרה והמדעית-המדויקת' שלו... שתיים?" יוני התפשט ונכנס למיטה: "כן, שתינו ושרנו כל הלילה ודיברנו. ובמשך כל הזמן פלי פיטם את עצמו בקופסות של אספרינים. אי-אפשר היה לעשות כלום, מאיה. ניסיתי".

הוא כבש את ראשו בשדיה הקטנים והיא ליטפה את ראשו בידה והירהור חלף בה: "יש לי ילד — תינוק בן שלושים-וחמש". היא לא אמרה דבר.

"מה נעשה?" שאל יוני, ומאיה אמרה: "הסתכל, יש לי תחתונים סגולים היום".

אביגדור אריכא : שני שירים

1

לא די לחמץ אָטבל
אָצבעותי ברוח
לא די לגחלת באַפּר מחטטים
לא די לשים קץ לתקנה
פה מעט מלים.

2

ענבר חשוך
האם ראית דמעות
מלחי אל לחי
זולגות משמחה?
להבות בחלונני.

יהודה קו : ירח לבן על כל הגבעות

היה כבר קיץ וה"חול-חמרה" בדרך לפרדס של צמח התפורר. המורה אפשטיין אמר ללכת יותר מהר. עוד אמר לנו לשיר שירים, ואנחנו שרנו את כל השירים שלמדנו בשיעורי הזימרה מפי המורה הגי'נג'י שהיה מלווה את זמרתו בכינור — "נבנה ארצנו ארץ מולדת" ו"בין הרים ובין גבעות טסה הרכבת". הטוריה שיפשפה לי בפתך כי הנחתי אותה בתנועה של רישול ורציתי ללכת זקוף-זקוף. אבי היה חוזר מהעבור דה וטוריה על כתפו, כך חזרו כל הפועלים בשבילים מן הפרדסים וטוריות על כתפם.

"לשמור על הזוגות, לסגור את הרווחים", אמר המורה אפשטיין. הוא לבש מכנסיים קצרות וגרבי חאקי ארוכות שהשאירו רווח קטן לרגל להשתזף. הטוריה עוד שיפשפה לי בפתך והרגליים בסנדלים שקעו בחול. החול היה חם והיה נכנס ומשתרבב ברצור עות הסנדלים. הלכנו וחשבנו על העמדות שאנו הולכים לחפור. לחפור עמדות ולמלא שקים בחול. אמרו שזה להגנה מפני כל פלישה אפשרית ומהפדורים שלהם, שייתקעו בחול ולא יעברו.

"כיתה ג' שניה ז!" אמר ברלה המנהל לפני צאתנו, "בית-ספרנו גאה על חלקו בביצור המושבה ובהגנתה, ועליכם, תלמידי ג' שניה, להיות גאים שאנו משתפים גם אתכם במאמץ הפביר. שאו בגאון את שם בית-ספרנו. שימו כובע בראשיכם לבל תפגע בכם השמש. וקדימה — בחורים". בחורים, אמר.

לכולם היה כובע-טמבל. הטוריה שיפשפה לי בפתך והייתי צריך להעביר אותה מכתף אחת לחברתה וגם להחזיקה פשוט, כמה שאפשר, ואפילו לגרור מעט. הבטתי למטה על ה"חול-חמרה" המתפורר כי רציתי לא לדרוך אל הגללים של הסוסים והחמורים שעברו כאן. ברוך, השכן שלנו, היה אוסף כאלה ומניח אותם בגומות העצים שבחצרו.

היה כבר קיץ והתחילו להשקות. שמעו את קול זרימת המים בפרדסים. קול אחר. אחר-כך כבר לא שרו, רק ביקשו לדעת מתי יגיעו לגבעה.

הפרדסים היו אפלוליים. בעפר הדרך היו עקבות חמורים וגמלים. היה חם. בהתחלת השורה עוד שר מישוהו והמורה אפשטיין אמר "קדימה, בחורים". המורה אפשטיין היה ראש קבוצת "הפועל" במושבה, היה מארגן את כל התחרויות, נגד "הפועל"-מגדיאל, נגד כולם. אמרו גם שהוא מפקד בהגנה.

אחר-כך עבר מוצטפא על החמור שלו. המורה אפשטיין אמר לנו לפנות מעט את הדרך. הוא ישב על החמור. שתי רגליו לכיוון אחד, והוא נע באטיות כשהוא נוגע

מדי־פעם בחיבה בשוקיו השחורות של החמור. המורה אפשטיין אמר לו אהלן או מרחבה ואנחנו הבטנו. הילדים אמרו שאולי תהיה מלחמה נגדם, והמלה מלחמה היתה לי חדשה וחשבתי עליה.

מוצטפא עדיין מכר את הענבים כשאנחנו הלכנו לבצר את המושבה. הוא היה מוכר אותן ברוטלים ואמא שלי קנתה אצלו שני רוטלים בכל שבוע. "בוזיל־הזול", אמרה, ולא ידעתי מאין הוא מביא את הענבים האלה, החומים והנפלאים כמו כן היה הפועל של גב' רייכנטל האלמנה, בעלת האטליו, וכשלא היו לו ענבים למכור או פרה לפשוט את עורה היה יושב בחצרה, נשען אל קיר החמרה המסויד של הרפת. לפני יום־כיפור, כשאמי היתה מפחידה אותי מאד בסיבובי תרנגול מפרפר מעל הראש, היה מוצטפא הולך בין כל הנשים, הולך ומביט. "מוצטפא, מוצטפא", בירכו אותו כולן. היו גם ימים של שבייתה בעד תוצרת הארץ, ואז היה נעלם לכמה ימים.

הלכנו לכיוון סוף המושבה. מעולם עוד לא הגענו לכאן, רחוק כל־כך. וכבר עוברים את "תחום־שבת", אותו חוט־ברזל חלוד שתלוי על ענפי־ברוש סדוקים ומעוקמים. גבול, גבול, ברור. וכשעוברת בו הרוח בחוט הרפוי זורמת שם איזו מנגינה או זימר זום. לאחר שנים, כשפנינו סופה והיינו צריכים חוט ברזל, סחבנו גם את "תחום־השבת", ומיד חיברנו חדש. שלא יתבלבלו האנשים, חשבנו.

גבעת הכורכר והחמרה שאותה היינו צריכים לבצר היתה גבוהה ויפה כיתר הגבעות. ראו ממנה את הים ושם באמת נגמרה המושבה, כי שם נגמרו הפרדסים והלאה משם ועד לים ולגבעות־החול שלו היו רק גבעות חשופות־מדבריות. והילדים אמרו כולם ששם אבוי־קישק ועוד שונאים, גנבים וכדואים שחורי־אהלים.

ב

ליד הצריף של אביגדור־אשר צמחו הרדופים ומעבר להרדופים שוב הפרדס. העצים מלאו עלים והפרדס ליד הצריף הנמוך של אביגדור־אשר היה גוש גדול ואפל. לא ידענו אם אביגדור־אשר עבד בפרדס שליד צריפו או אם עבד בכלל. אבי היה משקה את הפרדס, פותח צלחות, מעביר את המים מצלחת לצלחת, בלי שיעלו מעבר לגדות, והמים, לבסוף, גלשו להרדופים שליד הצריף של אביגדור־אשר.

"תראה איך הוא גר", אמר אבי, "יהודי ותיק".

"אבל אין לו ברירה", הוסיף אחר־כך.

חשבתי שניפנס אליו, אבל הלכנו משם.

אביגדור־אשר לא צועק. ככה הסביר אבא שלי לאמי. הוא משוגע שקט. אפשר היה לדבר אתו. אבי דיבר אתו לפעמים.

"א־בִּי־גדור, א־בִּי־גדור" היו הילדים צועקים במקהלה. שרים את שמו במנגינה, במין מקהלה מוזרה שאין לה מנצח. ככה תמיד צעקנו אל כל המשוגעים והזקנים (כמו סבא בוימבום) ולא הבנתי מדוע. הוא עבר מפנינו כפוף וחומק. שקט, לא זרק אבנים, לא בעט, התרחק לו המשוגע הזה אביגדור, ולכן פחדנו ממנו.

כולם צעקו את שמו, כי גם אמנון צעק. הוא התחיל. אם היו תופסים אותנו הייתי

אומר שאמנון התחיל. צעקנו מרחוק. הוא כבר עבר ונכנס לצריפו. לא העזנו להתקרב. נשארנו בקזוארינות.
 אבא שלי אמר: "אל תתקרבו, לא יפה להפריע". גם אמנון לא התקרב. הוא אמנם סיפר איך היה פעם בתוך הצריף ממש, אבל ידענו שהוא שקרן ורק לא העזנו להגיד לו את זה בפניו. טוב, אז נישאר מרחוק. על הקזוארינות. או שנתקרב־נתקרב. בזחילה כמעט. עד להרדופים. נצעק "הו" או צעקה אחרת ונברח פתאום בכל כוחנו.

ג

הבטתי בנמלים שהיו רוחשות על האדמה החומה, בין העשבים היבשים של הקיץ. מים זרמו שם. הייתי בונה להם גשרים. מישה בא ועזר לי. נזהרנו שלא לדרוך עליהם. רק ראינו איך הם טובעים במים של ההשקאה ולא יכולנו לעזור.

מישה הוא חבר שלי. לפעמים כן ולפעמים לא. סיפרתי לו את כל הסודות, אבל ידעתי שאחרי שהוא עוזב אותי הוא מספר את כולם, כמו שסיפר איך אני אוכל סוכר מפף־היד. אבל הוא חזר, מישה, ושוב הייתי מספר לו סודות. הוא אמר לי שהוא חושב להיות שחקן, כשיהיה גדול, כי במסיבת־חנופה הציג את יהודה המכבי וכולם אמרו שיש לו כשרון.

סיפרתי לו על רוח־לה שהיתה גדולה מאתנו וכמעט גמרה את התנ"ך בעוד שאנחנו היינו רק ביציאת־מצרים. היא היתה מדברת אלי ובאה אלינו לשמוע את תכניות "פינת הילד". היו לה צמות. היא היתה עוזרת לי להאכיל את היונה הלבנה ולקשט את הסופה. היו לה צמות שחורות וארוכות, קשורות בשני סרטים אדומים ופרפריים. סיפרתי לו איך הייתי כבר מאחרי הדלת שחרקה ואבא שלי אמר "לאן אתה הולך?". "רק רגע" אמרתי. אולי התביישתי להגיד שאני הולך אליה. חציתי את דרך־העפר המקועקעת שהפרידה בינינו. הלכתי יחף ומגע החול המתפורר צימרר אותי. הלכתי אליה לשיר שיר.

היא שכבה על הספה. פתחה את הצמות ופיזרה את השערות השחורות על הפר ועל השטיח, שסוסים חומים דוהרים ופרחים היו מצוירים בהם. השירים שלמדנו היו שירים־לגדולים, כך הסביר המורה לזימרה, הגינג'י, והוא לא יודע אם ללמד אותנו או לא. "יצוא יצאו שלושה לנגב", ו"באב אל ואד" שמספר על מתים. אני התאמנתי לשיר את "באב אל ואד". היה לי קול דק עדיין, אבל רוח־לה אמרה לאמי שאני מוכ־שר. הייתי שר גם לפני הרֶאָי. חשבתי, אולי אני אהיה זמר.

אחר־כך סיפרתי למישה על מלה חדשה שלימדה אותי. "רַנדוּו, היא אמרה, ועוד אמרה: לך תעשה רַנדוּו עם שולה. כדאי לך".

לאחר זמן, באותה שנה, גזרה את הצמות הארוכות, שמה אותן בשקית־ניילון ובקור־פסה, ושמרה בארון כמו ששומרים את הצמות של הילדות. שיערה כבר היה קצר ומסור־רק. היא לא דיברה אלי עוד ולא לימדה אותי דברים.

מעבר לגדר החיה הלא־גזומה שלנו, אשר פרחה בהתחלת הקיץ בפרחים לבנים, הייתי מביט אל החדר שלה.

בשבת אחרי־הצהריים, בדשא, שכבה וראשה על הכר של הסוסים והפרחים. בא אליה שמואל באופנוע ושם את ראשו על הבטן שלה. אחרי־כך היא חיללה לו. ואותו יום כשהשמש שקעה מאחרי הברושים שבפרדס של גורדון היה לי קר מאד. לבשתי סוודר.

אבא שלי אמר: "כבר קיץ. מה יש לך? תראה איך אני הולך בלי שום דבר". היה לי עור־ברווז ולא הלכתי למדורה לצלות עם כולם תפוחי־אדמה שסחבנו בשדה של פשוטבסקי.

ד

עברנו שוב ליד ההרדופים לפני שיירד הערב, מישה ואני. לא ידענו מה מאחרי הגבעה־שממנה באים האוטובוסים הגדולים בבוקר. לאט־לאט גילינו את כל הדברים. ההרדופים הגבוהים ליד הצריף של אביגדור־אשר פרחו. הצריף היה שקט ושום רוח לא נשבה בשום עלה. ההרדופים פרחו. תמיד היו פורחים.

מישה אמר: "אתה יודע, היה לו אופנוע".

"לאביגדור? אל תשקר. מי שמשקר נופלת לו הלשון".

"אני נשבע לך".

"מה?"

"היה לו אופנוע במלחמה".

"במלחמה?"

"כן. כולם אומרים. גם אבי".

"הוא היה פעם משהו? לא משוגע? יכול להיות".

לצריף של אביגדור היה גג משופע וגגון מעל הדלת, נגד הגשם.

מישה בעט לאורך כל הדרך בקופסת־שימורים ריקה וחלודה וגילגל אותה. קצות נע־

ליו היו בהירים ומשופפים.

"משחקים נגדם?" שאלתי.

"אהה".

"מתי?"

"כשהוא יהיה מוכן, המגרש".

"שוועד־השיפון יקנה את השערים".

"הם ממזרחי, אומרים שמי שנוגע בספר־תורה נשרפת לו היד. מתיבשת על המקום.

ראית את התימני? זה קרה לו. ככה הם אומרים".

"אהה. הם אדוקים נורא".

"אבל נוכל לנצח אותם. אפילו עם ספר־התורה שלהם".

ועוד היו שם מסביב לצריף ארגוני תפוזים ישנים, מקרר ישן ששכח זה כבר את צבעו

הלבן וכולו מתקלף וסדוק ודלתו פתוחה, ועוד שולחן עקום.

הדלת חרקה. הוא יצא. כפוף, אפור, סיגריה בקצה פיו. לא מגולח.

שתקנו.

אחר־כך אמרתי ; "אולי נברח. הוא יכול לבעוט".
"נתחבא".

"הוא מכיר אותנו, אתה חושב, המשוגע הזה ? הוא הרי מדבר לעצמו".

אמרתי בלחש : "לא אומר שלום לאף אחד. לא מנומס".

אבא של מישה אמר שאביגדור היה רץ גדודי במלחמת־העולם השנייה, במדבר המערבי. ועד שלא נתקע בו כדור ועד שלא הרכיבו לו חלקים מברונזה או פלטינה, הוא היה בסדר גמור. עבד עם כולם בפרדסים של המושבה. עבד בקטיף. יש תמונות. אחר־כך הוא התנדב לבריגדה והנה הוא כאן.

אביגדור הגיע עד להרדופים, התכופף, שם מעט בוץ בצלחת־הפח הכחולה ואחר־כך שטף במים. את הברז לא סגר עד סופו והמים איוושו והמשיכו להשקות את ההרדופים. הוא גמר את ארוחת ערב־שבת שלו.

"מי, אתה חושב, שתל אותם?"

"את ההרדופים?"

"כן. ההם. שלו".

"אולי הם פרא. איך אפשר לדעת?"

אחר־כך הוא מילמל משהו לעצמו, באידיש או בעברית, ונסגר שוב בחושך. ראינו על הדלת היו דפוקים פסים חומים של עץ, מאלה הפסים שהיו מחשקים בהם את ארגזי התפוזים ששלחו לחוץ־לארץ, היו דפוקים על הדלת בצורת מגן־דוד. חשבנו, מה הוא עושה בפנים, אולי הוא קורא, לומד. מישה סיפר שהוא אוסף אולרים ויש לו לאביגדור אולרים חדשים, אדומים, שוייצריים גדולים.

"וגם שעונים", אמרתי.

"כן. הוא אוסף שעונים. הרבה".

"יש לו הרבה זמן".

"חושך לו".

מבעד לחריץ הגדול שהיה פעור בין הקירות ראינו את הלהבה האדומה של מנורת־השדה. איפוא הוא יושב ? עברנו משם כי פחדנו להרגיו אותו לבדנו. השדה החרוש גם הוא הגיע קרוב מאד לצריף, עד למקרר הישן כמעט, וכן היו שם הענפים היבשים שגוזמים בפרדס.

"תאר לך ! כל השעונים מתקתקים".

"גם בזמן שהוא ישן".

"יש לו אולרים בשביל לחתוך ושעונים בשביל לשמוע".

עדיין לא היה החושך. ירח לבן עגול ומלא היה מעל כל המושבה שהיתה שרועה במורד ובגבעות ממול. נראו הברושים והמצבות של בית־הקברות של המושבה. גם בלילה מאיר הירח את המצבות ואביגדור יכול לצאת ולהביט. שמענו רישרוש. ג'יבלי קשר את החמור שלו לאחד העצים בפרדס, שיאכל עשב, כל הלילה.

היה מאוחר ולא הגענו לגבעה. בדרך מצאנו שקי זרעים שעליהם היה רשום: "אגוזי-אדמה משובחים" והיו כתובים הזן והמשקל המדויק, ועוד היה כתוב שהם מורעלים ואסור לאכול מהם, והיה ציור של גולגולת מעל צלב של עצמות. קראנו את כל המלים הכתובות והשווינו את הגולגולת הזאת לגולגולת המצוירת על עמודי-החשמל הגבוהים שתיל בהם. התישבנו על הארגזים שהיו מושלכים. אבא שלי אמר: "לפני שאתה מתישב על בוקסה, תבדוק תמיד. יש נחשים, יש מסמרים, עקרבים, ובכלל אל תשב על בוקסות של אנשים זרים". הסתכלתי מסביב.

ה

"חושך כלי-כך" אמרתי.

מישה אמר: "המועצה לא מחליפה את המנורות שנשרפות".

"מה תעשה, מישה? תלך לבד עד הבית?"

הוא אמר שהוא לא מפחד. ראשי היה כבד וכואב והכל היה חשוך. גם העננים היו נמוכים והראו אולי על חורף מתקרב. מישה הלך עד לסוף השכונה אל ביתו לישון. רק אני ראיתי את החושך בבית של רוח'לה ואת האופנוע של שמואל עומד ליד הגדר, נטוי, כבד וגדול, שחור כלי-כך וכמה חלקי-כסף מבריקים בו. שמתי יד במוש-

בים המחוברים של האופנוע. היה בהם טל רטוב וקר. שמואל בבית, ולמה החושך?

אחרי-כך חזרה אמה של רוח'לה. היה רעש של פתיחת דלתות, חריקות, ובכי. "שלא תעזי. זונה, שלא תעזי יותר", היו הצעקות והגיעו עד למיטה שלי, מעבר לגדר-החיה והחלון. אמה של רוח'לה כעסה, אולי גם בגלל שאביה של רוח'לה, זלמן בורשטיין, בגד בה עם אמה של רחל אחרת, מול הגבעה של הרוחם, לא רחוק מכאן. "שלא תעזי, עם הפּרָנָק הזה, אני עוד יראה לך", היא אמרה, ושמואל היה בחוץ.

למחרת סיפרו איך עמד במרפסת, בתחתוניו, רעד מקור, ורוח'לה הביאה לו את בגדיו: חולצה, מכנסיים צרות, חגורה, גרביים שחורות ונעליים חדות. אחרי-כך הוא ביקש שתביא לו גם את הגפרורים והסיגריות ואת משקפי-המגן שלא תיפנס הרוח בעיניו בזמן שהוא נוסע. הבתים היו אטומים בזמן שאמה של רוח'לה צעקה לה זונה. לא ידעתי מה זה זונה ואחרי-כך הייתי צריך לשאול. ידעתי שזה קשור באופנוע ובחושך ומדוע לא הדליקו את האור בחדר-הכניסה ובסלון.

את רוח'לה לא ראינו עוד. שלחו אותה מהשכונה. זכרתי רק כמה מהמלים שהיא לימדה אותי והוספתי עליהן כמה מלים אחרות. אל החדר שלה אספה אמה כמה יתומים וילדים אחרים והיתה משקה ומאכילה אותם ומשרדה-סעד היה משלם לה בשביל זה. הילדים היו בוכים תמיד ואמא של רוח'לה לא התיחסה אליהם כמו שצריך, כך אמרה אמי.

כשהמדרכה שלנו, שחיברה את דרך-העפר עם המרפסת, נסדקה, אמר אבי: "אז אפשר לסמוך עליו, על זלמן בורשטיין", "ולך תחפש אותו עכשיו", אמר עוד. "ברח עם היפיפה היקית שלי".

"אולי נתקן בעצמנו", הצעתי.

"הוא עשה את זה בארבעים-ושבע הוא יתקן את זה עכשיו. אני אתפוס אותו. הוא עוד יבוא לכאן". אמר אבי והסדק במדרכה שהובילה מדרך-העפר של השכונה אל הבית שלנו הלך והתרחב, והמדרכה הלכה ונהרסה.

1

אני כבר לא זוכר מה היתה המלחמה ואם ניקבו את השקים שמילאנו בחול. פעם אחת ירדנו כל הפיתה, אל תוך תעלה שהיתה חפורה ליד בית-הספר העממי. אבל גם אז לא ידענו אם היתה זו חזרה כללית לקראת המלחמה או שבאמת ירו.

בשדה התרד של פשרובסקי היינו מעיפים אל השמיים קופסות-שימורים ריקות. חופרים גומה בחול, שמים חתיכת קרביד, שופכים מים, מניחים את הקופסה שנקב בראשה, ומקרבים לפיד בוער. אבל זה לא תמיד הצליח והקופסות לא היו מתרוממות אל השמיים ולא הופכות להיות נקודות שחורות ורחוקות אלא מונחות מושארות בחול הדרוך. עמדנו והסתכלנו. רק מישה היה באמת חבר שלי אבל לא תמיד היה שלי. אמנון היה מהגדולים וכולם קראו לו צנוני. הוא היה מתרגז כשהיו קוראים לו צנוני, אבל חשבתי שהשם הזה צנוני דווקא מתאים לו. זה היה הוא שאמר לעשות את ההסדר טה הראשונה בפנס-הקסם שבנינו דווקא בבית-השימוש של הבית שלנו, אז כשהקשר נשרף כמעט מהנר של פנס-הקסם ופיח היה בקירות.

המושבה היתה ירוקה-ירוקה. מהשדה בו העפנו את הקופסות ראינו את הפס השחור של הכביש הראשי לגבעה השניה, ועוד ראינו את הגבעה של בית-הקברות והיא מלבנה במצבות זקופות, ועוד כל שטחי הפרדסים וברושים ביניהם להגן מפני הרוח.

כשהלכנו יום אחד לח'ירבת-עזון היה ברור שכבר אין מלחמה ואין ערבים ושום איש לא עצר בנו. בדרך עוד היו עקבות גמלים וחמורים, כך נדמה היה, וערימות תבן ליד שדות קטנים ושדרות צברים ומחרשות מונחות בשדה, "מחרשות ערביות". אמרו שיש כרם. מישהו אמר שצריך להיות כרם גדול. אולי הכרם של מוצטפא שלא היה כבר ואנחנו הלכנו לגלות אותו. הוא היה שרוע במורד מול הגבעה של הכפר. היה שקט עצום כשהתחלנו לחמוס את הענבים מהשיחים הנמוכים. והכפר היה ממול בצבעים כחול וורוד את החולצות הורדנו מעלינו להעמיס בהם את הענבים.

"חבל שלא הבאנו עוד סלים".

כולם רצו וחטפו.

"יופי".

"אפשר להעביר את הכרם לשכונה".

"זה לא יצליח".

אבל מישהו כבר שבר ענפים, עקר ושבר. החולצות לא הספיקו לכל הענבים שהיו שם ושהורדנו, ענבים חומים ומתוקים. אכלנו מהם עד לשובע המבחיל וחזרנו הביתה. לאבי סיפרתי שגילינו כרם.

בינתיים העפנו עוד כמה קופסות לשמיים אבל הרגשנו שהעונה של המשחק הזה

גם היא הולכת להיגמר. הגדולים אמרו שליד הכפר הערבי תהיה בצה גדולה בחורף והתהלנו לבנות רפסודה מענפי ברוש ומפוסים. אמנון כבר חילק את המקומות ומי יישוט ראשון ומי יישוט עם מי ומי ישוט אחרון.

אמרו שעוד מעט ירד הגשם וצריך למהר עם הרפסודה. זה אני שהרגשתי שצריך למהר אבל לא רציתי להגיד, כי לא הבנתי בתכניות שלפיהן בנו את הרפסודה.

אחר־הצהריים היינו משליכים את הילקוטים ורצים אל הבית של מישה לגמור את הרפסודה. מישה אמר שאביו זרק את הרפסודה המתחלת לקוצים בלילה בזמן שהוא ישן ועכשיו צריכים להביא אותה מהקוצים. להתחיל הכל מחדש ואולי גם לעבור חצר. חשבתי, טוב שצנוני לא הציע לבנות את הרפסודה אצלי כי אני הרי לא הייתי מצליח להתנגד ואבא שלי היה מפרק אותה ושם את הפוסים מתחת לדוד־הפביסה שבחצר.

מצאנו מקום חדש לרפסודה. אני הלכתי לאורך הרחוב שבשכונה וחיפשתי מסמרים. כשהבאתי שמחו, כי לא היו מספיק מסמרים. ישבתי לי ויישרתי אותם. לפעמים התחר לקה לי האבן מהמסמר העקום אל כף־היד אבל זה לא כאב. יישרתי מסמרים ונתתי לגדולים, שחיברו את הפוסים אל הגוף. חשבתי אז שכל המסמרים מכינים אותם עקור־מים. היו שם המון ניירות, תכניות והשבעות, ואני הבטתי על הכל בעינים מתפלאות.

אחרי־כך היינו צריכים חלק ממתכת כדי לחבר את ההגה אל הרפסודה. כל אחד הביא שני גרוש וברוב־קולות הוחלט לשלוח את אמנון אל המושבה. הוא נסע עם החוברת "טכניקה ומדע לנוער" והביא את חלק הברונזה. ברונזה היתה מלה נפלאה וגם החלק היה זהוב ומחורץ. כשירדה השמש היה הרחוב מתמלא קריאות ממוש־כות של אמהות. לאחר זמן השוויתי אותן לקריאות המואזונים של הפרים שמעבר לגבול. "מ ——— נדלה, מ ——— נדלה, בוא הבן ——— תה מ ——— נדלה". אבא שלי היה בא בריצה ומביא אותי בכוח אל הבית, כאילו שפעם חשבתי לא לחזור ורק להישאר ליד הרפסודה ולישר מסמרים כל הלילה.

המשכתי לישר מסמרים ימים רבים וכבר חשבתי אולי לא נשוט רחוק בחורף זה. עד שצנוני אמר: "גמרנו, כעת צריך רק חביות".

"נכון, הרפסודה שטה על חביות".

"ועד עכשיו זה לא מספיק?"

"ומאיפה משיגים לך חביות?"

מישהו הציע: "אולי נפרק ג'ורה ישנה".

אפשר היה לקנות במגרש־העצים של גולדשטיין, אפשר לבקש בהנחה. אפשר לבקש ממנו. יש המון אפשרויות.

ירד גשם. הגדולים אמרו שכבר הבצה ישנה, בצה עצומה, שם בדרך לפפר שנכבש. ירד עוד גשם. הבצה הלכה והתרחבה. היינו יכולים להיות כבר שייטים ותיקים וחביות לא היו. הזמן התבזבז. הפוסים של הרפסודה יכולים אולי להתקלל.

אמנון־צנוני אמר שאנחנו טיפשים שאנחנו לא משיגים חביות. לא ידעתי מאיין

להשיג חביות. בחצר שלנו היו רק שתיים מונחות. התגנבנו לשם שאבי לא ירגיש ואמנון אמר לבסוף שאני סתם טמבל כי אלו חביות מחזורות, ואנחנו בשביל הרפסודה צריכים חביות שלמות. "מבין, שלמות, שיצופו על המים".

היתה בי עצבות על שלא הצלחתי לעזור כמו שביקשו.

"אולי אפשר פח־שמן ישנים".

"אולי ארגז־תפוזים".

"אל תהיו לי חכמים, טוב?"

"מי שרוצה לשוט פעם, ואני מבטיח לכם שששוט רחוק מאד, שיחפש חביות ושיהיו חביות סגורות. סגורות. ששני הפקקים שלהם, גם הפקק הקטן וגם הפקק הגדול, יהיו במקומם, ואם יהיו של סוקוני ואקום יותר טוב". בתמונה שהיתה ב"טכניקה ומדע לנוער" היה צילום של רפסודה מפוארת כזו וחביותיה של "סוקוני ואקום".

מישהו היה זה שהציע: "ברמן! מוכר־הנפט ברמן ואשתו העיורת והסוס הצולע שלהם!"

"עלי־יד רייכנטל".

"זה קרוב נורא".

"עלי־ידי הפאלפל של הפולני".

"כן, לא רחוק מהגשר והוואדי ועץ האלון והצרכניה הישנה".

וכבר פחדתי ממסע הגניבה המעוּד שלנו, אפילו שברמן הוא רק סוכן של "סוקוני ואקום" והחביות בעצם שייכות לחברה, וזאת חברה עצומה, עולמית, והנפט והחביות לא שלו. הוא מקבל אותו, הוא רק סוכן.

וכבר היינו בדרך לשם, וליד הצריף של אביגדור המשוגע צעקו הילדים: "אב־בי־גדור הח־מור, אב־בי־גדור גיבור הדור, אב־בי־גדור החמור", וזה היה כמו במשחק שגוחנים על הארמה ומלחשים "ברלה ברלה צא החוצה" ומתכוונים לאיזו חיפושית זעירה, ושום דבר, שקט של ההרדופים, אביגדור איננו, והפלוגה שלנו, עם אמנון, בדרך אל ברמן הזקן ולחביות "סוקוני ואקום".

ז

בגבעה של העמדות התורכיות היו שרידי תעלות חפורות, סתומות ומלאות זרדים ובורות וחצאיי־בורות והוטי־תיל. ובדרך לשם אפשר היה לעבור ליד אביגדור המשר־גע. והיה נדמה שמצאו פעם בגבעה גם קסדות, אלו קובעי־הפלדה, דקים בלויים וחלודים, והכל בתוך הצמיחה הפראית של הקידה השעירה והסירה הקוצנית וכמה שיחים של לוֹטֶם וקורניוֹת שיש להן ריח חזק.

הילדים ידעו שזה מזמן התורכים, גבעה כזו באמצע הפרדסים. אולי מהמלחמה בין התורכים לאנגלים, ואולי כאן היה גבול המושבה.

תמיד רציתי להביא אל הגבעה את בת־דודתי מיכל, שהיו לה תלתלים זהובים, אבל היא לא באה ולא היתה אתי בגבעת העמדות התורכיות.

הסיפור על אביגדור והאופנוע לא נתן לי מנוח. שאלתי עוד ילדים אם באמת היה

לאביגדור המשוגע אופנוע במלחמה, ומישהו תמיד אמר: "הוא על אופנוע? בטח דרס את כולם. את החיילים והשוטרים. הפיל חללים במלחמה". ואני חשבתי שבאמת היה אמיץ. אמיץ מאד ואולי גם היה משהו לפני המלחמה, וילדים היו לו, ומה עשה באופנוע? ועברנו עוד שם. והיה רעש בצריף, ואולי חשבתי שהאופנוע אהו והוא מניע אותו.

"יכול להיות שהוא מבשל עליו".

"איך זה יכול להיות". ואחר-כך שוב היה השקט של הפרדס הכבד ואיש לא היה שם מלבדנו והפכיש שעבר לא רחוק. בשדה שליד הצריף גידלו בכל עונה משהו אחר, לפעמים שעורה, לפעמים תפוחי-אדמה או בטנים.

"מציצים?"

"נציץ. אולי יזמין אותנו".

"אף פעם לא ראיתי אותו מקרוב".

תמיד היה שם שקט בלי רוח. אולי מפני שהפרדס הסתיר. אני חושב ששוב פחדתי. לפני הדלת, שבה היו פסים בצורת מגן-דוד, ליד שיחים נמוכים של תפוחי-אדמה, היו ערימות גדולות של חצץ, אולי דבש. וערימת זיפויף. לא התקרבו אבל ראו את הלחות של הזיפויף וידעתי שתמיד מוצאים שם בשולי הערימה שבלולים עם רעשיים. ועוד היו שם שקי מלט וקרשים ארוכים.

"זה הוא שבונה?"

"בטח נמאס לו בצריף הזה".

"אולי בונים כאן בית גדול ומסלקים אותו".

"ממה הוא חי?"

"אני יודע?"

"אתה חושב שגם הוא יש לו טוריה?"

"יש לו".

"ונותנים לו לעבוד? הוא הרי משוגע".

מהקוואַרינות היינו רואים, כל הימים, בונים אצל אביגדור. סיפרנו: הולכים לבנות קולנוע בשביל השכונה ולא יצטרכו עוד להקרין את הסרטים של המועצה על הקיר המשופשף של הצרכניה.

"נכון, קולנוע".

"והילדים של שיכון-מזרחי לא יפנסו".

"ושיכון-פרץ ישלמו לנו".

"ואביגדור? הוא יהיה בעל הקולנוע או רק הסדרן?"

מהקוואַרינות הגבוהות ראינו איך פועלים שלא מהמושבה חופרים באדמה הרפה את התעלות להניח את היסוד ולאחר שבוע עמד שם שלד של צריף, גדול, עצום, צריף חדש לגמרי. אולי אפילו צריף שבדי. והיו כבר הקרשים של הגג כמו פירמי-דה ואני זוכר איך ראו דרכם את הפחול של השמיים. ולא ידענו למה בונים לו את הצריף הגדול החדש ואת הישן לא מורידים, הוא גר עוד בישן, נכנס ויוצא בו, כפוף,

מדבר אל עצמו, כאילו שלא בשבילו הצריף וכאילו שאין לו מה לומר על כך. הפוער לים הזרים שלא מהמושבה באים בבוקר, עובדים כל היום ונוסעים להם. ולידם איש גדול עומד, בחליפה מוורה, של אנשים מהעיר. אחר־כך אמרו שזהו אביה של הכלה.

ואז זכרנו מה שסיפרו. שיש לו לאביגדור קשרים עם הארכיטקט, כך אמר, הארכיטקט הגדול ויחד הם יחפרו זהב בירח. הרבה זהב יש בירח, הירח שמעל בית־הקברות. הארכיטקט אמר לו, כך סיפרו, שבלי אשה הם לא ישיגו את הזהב של הירח. אשה זה לא טוב, הוא אמר, אבל אי־אפשר בלי אשה. עכשיו הוא השיג אשה ועוד מעט יהיה גם הזהב. וכבר לא ישאלו אותו הוותיקים שמכירים אותו ממש: "מתי תתחתן אביגדור?" כמו ששאלו אותו שאלות רציניות אחרות, כמו מה דעתו על הקמת המדינה העברית ועוד עניינים חשובים. והאנשים הוותיקים עולי לא יגידו כבר "חבל עליך" ואולי הוא יחזור על אופנוע, אופנוע עם סירה, האשה תשב בסירה, אופנוע מבריק כזה.

שליד הצריף של אביגדור־אשר נסגר לא־טו. הניחו רעפים אדומים על הקרשים של הגג וכבר לא ראו מבעדם את השמים ואת קו הגבעה של העמדות התורכיות. לא הורידו את ההרדופים ולא עקרו מהם גם ענף אחד והם היו פורחים, בהמולה הגדולה של הבנייה, בצבע ורוד. והצריף של אביגדור, הצריף הקטן והישן, נשאר במקומו והם עמדו זה ליד זה, היתה אישה בברו שליד ההרדופים, הברז שנזל תמיד.

אביה של הכלה, איש מצוחצח, הסביר לוותיקים שהודמנו למקום שהוא יעמיד את אביגדור על הרגליים. הוא יביא לו טרקטור, כך אמר. "אם הוא נהג באופנוע במדבר המערבי, למה שלא יחרוש עם טרקטור בפרדסים! תהיה לו פרנסה טובה".

"הרבה מלט לשפוך. לא לחסוך", אמר אביה של הכלה לפועלים.

"אם אתה אומר", אמרו לו הפועלים, "אתה בעל־הבית ואתה הקבלן".

לא נגעו בהרדופים, רק פינו מעט את הענפים היבשים של הגיזום האחרון.

"חיה שלי, חיה שלי, שתחיה", אמר בלחש והתכוון לכתו.

וכבר היו צריכים רק לכסות את הקירות בציפוי של גומי וזפת ולצבוע מפני הגשם ואמרו שכבר הולכים לערוך את החתונה והאשה באה.

ואולי היו גרים בצריפם החדש יומיים או שבוע לאחר החתונה, ואחרי כמה ימים, כשחזרנו מבית־הספר, ראינו שוב את קו־האופק של גבעת העמדות התורכיות ואת הצריף של אביגדור־אשר, הצריף הקטן, לבדו. חזרו אותם פועלים זרים מהעיר ומשאית גדולה להם ונהג מצוחצח, באו ופירקו את הצריף החדש ונסעו אל הגבעה שלא ידעתי מה מעברה.

"קירקס", אמרו הוותיקים, "ממש קירקס".

"הוא לא יוכל להראות כבר את עצמו".

"ומה עם כל השטרות וההתחייבות?"

"ואיך הסכים לתת לה גט?"

היתה בהם רחמנות, רחמנות אמיתית, ואנחנו לא הבינונו.

"מה זה כאן", שאלתי את אבי, והוא אמר: "לא את הכל אתה צריך לדעת". לא ידעתי מה אין לדעת. רק מוזר שבונים ומסירים כל־כך מהר ואיך משאירים אותו בצריפו הקטן והסדוק, דווקא עכשיו בחורף.

בלילות שמעו את הרעש של הים כשהוא מוטח במצוק גבעות הכורכר.

האנשים אמרו: "עושים צחוק מיהודי ותיק".

מישהו אמר: "אבל היא היתה מסכנה. הוא היה עליה כל היום".

"באמת?" הצטחקו הוותיקים.

"לא נתן לה מנוחה".

"בו, רווק, הרבה שנים כבר מחכה".

"כל היום, כל היום, הא, גבר".

"והיא לא היתה יכולה יותר, אפילו שקצת היתה שותקת".

"חבל", אמרו, "שידוך טוב, שידוך טוב".

ומה יסיף אביגדור ויגיד על הזהב של הירח? מה יאמר לו הארכיטקט הגדול כשיפגשו? לא הבינונו הרבה, רק ראינו איך טרקטור שב וחורש את החלקה של גורדון, שהיתה קרובה להיגזל ממנו בשביל איזה בית לשני אנשים שותקים. חזרה האדמה להיות נחרשת וזרועה בטנים או תפוחי־אדמה סתוויים. אדמה טובה, אמרו כולם, לא קלה מדי ולא כבדה, לא חונקת את היבול.

ח

ברפסודה הגמורה לא שטנו לשום אָן־שהוא. לקחנו אותה, עם הפוסים הדפוקים בה, והחביות הסחובות של אותו ברמן ו"סוקוני ואקום", אל הבצה הגדולה שמתחת לפפר הערבי הפבוש. הלכנו באותה דרך בה באנו אז אל הכרם, אז כשעוד עלה עשן, כך היה נדמה, מהתאבונים, והמחרשות נראו אז, המחרשות העזובות. עכשיו כבר היה חורף והיתה הבצה בעמק שבינינו. התחלפנו בסחיבת הרפסודה. היה בה תורן ודגל ואמנון החזיק בהגה וחלק הברונזה שבו.

"תראה איך הוא משויץ", אמרתי למישה.

"אני חושב שהם יטבעו", אמר מישה, והתכוון לאלה שישוטו בה ראשונים.

"נסע רחוק. אומרים שעד הפ־אליק".

"ולא תפחד לעלות עליה?" שאל מישה, ולא ידעתי.

הבצה השתרעה לה עד לפרדסים ולא ראינו את סופה, רק שהיה שם בוץ וסוף ולא היה ברור היכן היא מתחילה בדיוק, הבצה שלנו. והוליכו את הרפסודה בתוך הבוץ והסוף ושאר הסבך של עשבי־המים. גררו אותה שם אלה שישוטו בה.

"אין עומק", צעקו אלינו. "בכלל אין עומק". אנחנו עמדנו על אדמה מוצקה וראינו אותם חשופי־רגליים גוררים את הרפסודה וחביותיה על הבוץ. אחר־כך נעמדו. ניסו עוד להתקדם לעומק הבצה והשאירו את הרפסודה שם על דגל־הגולגולת שבה.

"לא בצה!"

"וזאת לא בצה, סתם שלולית".

אבל היתה שתיקה ועצב, ואחר־כך אמרו: "נבנה סירה ונלך לים, לאפולוניה".
נגררנו בחזרה אל השכונה, ואז ירד הגשם והיה רטוב.

ט

אחרי שלא ראינו את אביגדור כמה ימים אמרו שהוא מת. מת מצער, מת מבושה. ואולי הוא חולה. לא, הוא מת. אין ספק. הרעיון הזה כל־כך התאים לצריף השקט, הזעיר והשחור, לבית־הקברות ממול ולהרדופים הפורחים תמיד. ובלבי כבר חילקתי בינינו את כל השעונים שלו, שאסף מאז שחזר מהמלחמה, קצתם חלודים וקצתם מתקתים, ואת כל האולרים חילקתי כבר אפילו שלא היה לי מה לחתוך. אולי חתך את עצמו באחד מהם והוא מונח ליד מיטתו המתקפלת, מיטת הברזנט, ברזנט־הח'אקאי, מונח בשלולית־דם, מונח מת, חתך את עצמו. בואו נרוץ כולנו לשם. נקרא למגן־דוד־אדום. אולי נציל — — —
עלינו לכיתה אחרת.

התחלנו לבנות את הסירה בה נשוט בים של אפולוניה. התכניות היו מסובכות פי־כמה מאלו של הרפסודה ולא הבינותי בהן כלום.

אביגדור־אשר חזר יום אחד והוסיף ללכת שקט ורציני עד־אימה וסיגריה כבויה בפיו והוא הולך וממלמל.

בא פומרנץ, המהנדס של המועצה המקומית, עם שני פועלים. הוא מדד את הכביש והפועלים החזיקו עמודים שקצותיהם המחודדים צבועים אדום. ואחר־כך באו הטרי־קטורים. הם הרחיבו את הכביש וסתמו את התעלות משני צדדיו. בא החורף והמים לא זרמו יותר בתעלות אלא על־גבי האספלט של הכביש המורחב, בזרמים שטוחים ועכורים.

אמרו שמתחילים לבנות במושבה ועוד מעט תהיה כאן עיר.

על הכביש הרחב, בבוקר, מוקדם, נסעו השיירות הגדולות, שיירות הפועלים והנע־רות מהפפרים שליד ההרים. ובאו מהמכוניות הנוסעות מנגינות אחרות, מסתלסלות, ומבטים, וזכורות כל־כך המטפחות הצבעוניות של הנערות משם שהיו עוברות אל השדות שמכאן ועד הים.

אורה באונגרטן : אותלו

ומחת אהילי עיניך אור שכף,
ובדיונות לחיך שקוף נקמח
כבר עשה המלח של שפתי.
הרחק

ובלעדי

עוד ממשיכים זרדי ידי היבשות
תוף צנארך המתפורר להשתרג-לצמח.
אזוב גופך חוזר ומתפרך
מתחת ערפדי ידי המתעוות לשכח.

מה-קר גוף, ולדה,
כמו בחטיו-של-קרח
נבר הכפור בתוך גופך המת.

וריק המת. רק מעלי,
חור בסד-הצהר,
כבשרוולי גדמים, הרוח מתלבט.

★

שוב אין עולים מולי בצעי פני
מאחרי שלוחות הירוקה אוכלת-הנחשת,
מאחרי עששת-הקירות.
העוד ועים בי אישוני?
עורת אנושה בסבך הפרוודורים אנוע,
את סאון לחת-המים הממלחלת אמוש-אשמע
באצבעי הכחושה.

ושוב לא אצפה. נואל הבקר.
גם אם יגיע, שוב
לא ידהימני אור.
וזר הצלם שאותי מכאן יוציא, ניסע,
בשק הרגב את שרידי גופי יתפר.
ושם, על מה אפקח עיני,
על מה ריסי ארעיד? —
את נרגרי אפלתו יחזר ויעצים הלילה
ברטי-ת-עפר אל תוך עיני יצמיד.

ורנר קראפט : המכתבים ב"הטירה" של קפקא

ב"הטירה" עומדים שני "צדדים" זה מול זה : מזה — אדם הרוצה לחדור פנימה, אל הכפר ואל הטירה — וכבר בתחילה מוחזר שאין בין הטירה ובין איפריהכפר ולא כלום, מתוך דברי המורה אל ק. שאינו מרגיש עצמו שייך לא לזו ולא לאלה ; ומזה — האחדות של טירה וכפר, המפעילה את כל אמצעי־הכוח שברשותה כדי למנוע את חדירתו. בניגוד ל"המשפט" נעדר פרק־הסיום, שאת תכנון סיפר פעם קפקא למקס ברוד : בשעת־גסיסה מתבשר ק. — שלא התיאש מן המאבק, אבל מוציא נשמתו מאפיסת־כוחות כי הטירה החליטה שאמנם טענת־זכות אין לו אלא משום מסיבות צדדיות מסוימות ניתנת לו רשות לדור בכפר ולעבוד בו. בנצחונו יש איפוא אירוניה, משולשת : את טענתו לזכות דוחים ; מותר לו לדור ולעבוד ; והוא הולך למות.

לכאורה מתברר כבר מן הפרק הראשון שאין לק. טענת־זכות — מבואר אל הפונדק בלילה, ומשיחת־הטלפון הכפולה של שווארצר עם הטירה : הראשונה, בה נדחית מכל־זכל טענתו של ק. כי הוא מודד־הקרקעות שמינה הרוזן ; והשניה, המאשרת טענתו. ולהלן נאמר : "ק. כרה אוזן. הטירה מינתה אותו אפוא מודד־קרקעות. מצד אחד רעה היא לו, שפן זו ראייה שבטירה יודעים עליו כל מה שנחוץ להם לדעת, וכבר שק־לו את יחסי־הכוחות ונכנסו למאבק מתוך חיוך. מצד אחר טובה היא לו, שפן ראייה היא, לדעתו, שאין מעריכים אותו כהלכה, ועל כן תהיה לו חירות יותר משרשאי היה לקוות מלכתחילה. ומי שסבור בטירה כי בהכרה זו במעמדו כמודד־קרקעות — שבויר דאי היה בה משום יתרון רוחני — יוכלו להטיל עליו חרדת־תמיד, אך טעות היא בידו ; צמרמורת קלה עברתו — וזה היה הכל". אך כשם שברומן זה שורה בכל חיוני חיובי גם חיוני שלילי — ולהיפך, ופיתוחם חליפות הוא לכאורה הטעם הריתמי של כל התיאור, כך אין שום ודאות שק. באמת איננו מודד־קרקעות. אבל ודאי שאין מה למוד ושאין צורך במודד־קרקעות. מן השיחה עם ראש־הכפר, שאליו הפנה אותו קלאם, מזכיר־הטירה המוסמך לענייניו של ק., מסתבר שלפני שנים באמת ביקש מינהל־הטירה מודד־קרקעות, אלא שפנייתו של ק., שהציע את עצמו למשרה זו, היתה קרבן של רשלנות אידיאלית ממש, המתגלה, לבסוף, כדבר שיש בו טעם : לילה אחד בא באמת אל הכפר אדם הטוען שהוא מודד־הקרקעות המבוקש.

אי־אפשר להתיר באופן חד־משמעי את סבך כוונתו של קפקא, אך אפשר שזו הכוונה : מתוך שהטירה מכירה בתוקף טענת־הזכות המדומה של ק., היא מעניקה קיום לנווד מרחוק־בא, כפי שמגדיר שווארצר את ק. אחרי שיחת־הטלפון הראשונה. התוצאה היא שהואיל ומסתבר שלמעשה אין מודד־קרקעות דרוש שם, מרשים לו דרך־חסד לעבוד כשמש של בית־הספר, ועוד שבשעת מותו שוב שוללים ממנו את ההכרה האי־רעית בטענת־זכות שלו, אבל מאשרים את קיומו בכפר. מנקודת־ראות זו יש לראות

את הכוונה, השזורה בכל פרקי "הטירה", כאירונית-חיובית. כשם שאת כוונת הרומן "המשפט" יש לראות כאירונית-שלילית, ועוד יש מקום מספיק לחיובי כאן ולשלילי שם, לבלבל את הקוראים השוללים והמחייבים שם וכאן.

את הכוונה כאן אפשר להבהיר גם מבחינת התוכן, מתוך השוואת המעמד הפרובלימתי של מודד-הקרקעות אל מקום אחד ב"המשפט". שם שואל השופט את הנאשם ק. בחד קירתו הראשונה אם אמנם הוא סייד, וכאשר ק. משיב שהוא מנהל-עסקים של בנק, השומעים מתגלגלים מצחוק. ב"הטירה" מתערבת הרשות הדוחה לטובת ק. ועור שה אותו מודד-קרקעות, אף שאיננו מודד; ב"המשפט" מניח בית-המשפט, הדן אותו, שהוא סייד אף על פי שאינו סייד. לו היה לק. כוח-הכרה להשיב בחיוב על השאלה — אמנם דרוש היה כוח-אדירים לכך — בהכרח היה המשפט מתפתח התפתחות שונה; שכן אפשר שאשמתו היא, שבאמת הוא מנהל-עסקים ולא סייד, מפיון שמעמד זה נחות מזולתו מן הבחינה החברתית, אבל לפי אמת-המידה של הכרה הוא עולה עליו לאין שיעור. כך מתעלה ק. ב"הטירה" — שבכלל אין מאשימים אותו אלא בכך שאין לו מקצוע — בתורת מודד-קרקעות לקיום מופר מטעם הרשות. הקיום כש-הוא לעצמו אינו נחשב לא בעיני הטירה ולא בעיני בית-המשפט, הוא אינו עולה על קיומו של הנווד, וגם כאשר כבר התפורר כמעט מעמדו של ק. כמנהל-עסקים, עדיין יצליח לתפקיד כגון מדריך-תיירים בקתדרלה. אמנם ק. ב"הטירה" אינו "נווד", אבל הוא נודד שתרמילו על גבו ומקלו הכבד בידו. ואף שמטרתו היא להתבסס בפפר, יש גם מקומות שמסתבר מהם שהוא אומר להמשיך נדודיו כעבור ימים אחדים, אם יעניין קו לו רשות לשיבת-ארצי בלבד. ויש עוד הבדל רב-משקל. לק. ב"המשפט" אין עָבֵר: הוא בשנות-השלושים שלו — ק. ב"המשפט" מת כעבור שנה, בין העמדתו למשפט ובין פסק-הדין, ביום-הולדתו השלושים-ואחד, ולא נאמר אם ק. ב"הטירה" ימות באותו מועד — ויש לו אשה וילדים שעזב אותם באחד הימים. מדוע עזבם — דבר זה אינו מתברר לנו, כשם שמתברר לגמרי כי לא משום שמצבו היה קשה עזב את מקומו; להיפך, הוא מוסיף להיות לו נקודת-התיחסות, ואפשר לומר שבאחד הימים מוכרח היה לוותר על הכל ולהחליף את האוויר הטוב שם באוויר הרע כאן, את הבתים הטובים שם בבתים הרעים כאן, את מגדל-הפנסיה שם במגדלה של הטירה כאן, של הטירה "כביכול", ואי-אפשר היה לעמוד על טיבו של מגדל-הטירה, "אם של בית-מגורים הוא או של כנסיה". יוצאת מגדר הרגיל היא השוואת שני המגדלים בפרק הראשון: "במעורפל זכר ק. את עיירת-מולדתו; כמעט לא נפלה מאותה טירה-כביכול. לו בא ק. רק לראותה כי אז חבל היה על הנודדים הממושכים, ומוטב היה לו לחזור ולבקר במקומו הישן, שמפבר לא ראהו. במחשבתו השווה את מגדל-הכנסיה של עיירתו למגדל זה למעלה, המגדל הוא — מוגדר, מתחדד והולך כלפי מעלה במי-שרים, בלא היסוסים, רחב-גג, מסתיים ברעפים אדומים, בנין ארצי — וכי מה אנו מסוגלים לבנות אם לא כך? — אבל מטרתו נעלה יותר מזו של גיבוב הבתים הנמוך כים, והבעתו צלולה יותר מזו של ימי-המלאכה האפורים. המגדל כאן, למעלה — הוא היה היחיד מן המגדלים, שנראה לעין — מגדלו של בית-מגורים, כפי שנתברר עתה.

אולי של הטירה הראשית. היה בנין עגול חדגוני, שמקצתו כיסה הקיסוס כיסוי של רחמים, וחלונות קטנים לו שנזדרכו עתה בשמש — היה בכך משום שמינית של טי-רוף — ולתורה כעין גזוטרסה, ששנתותיה נתקעו בשמיים התכולים כמהססים, לא־סדירים, רעועים, כמו שירטטה אותן יד־ילד פחדנית או רשלנית. דומה היה המגדל לדייר עכור־נפש של הבית שראוי לו להסתגר במרוחק שבחדריו, והנה בקע את הגג ונזדקף, להציג עצמו לראֶה בפני העולם. הלך־הרוח המדבר מתוך תיאור זה משקף את דר־הערפיות של הספר במלואה: נצחון המולדת על הנכר כאשר המולדת היא העבר, ונצחון הנכר על המולדת כאשר הנכר הוא ההווה. בזה הנכר, בזה ההווה, מבקש ק. להשתרש, אבל מן המולדת ההיא, מן העבר ההוא, הוא יונק את כוחו למאבק עם הטירה, כוח שְׁקול כנגד כוחה של הטירה, ולא עוד אלא שהנצחון — ולו גם הנצחון האירוני — כבר טבוע בו מראש.

ק. נכרי הוא, ומשום כך הטירה מתנגדת לחדירתו. בהמשך דבריהם של הפועלים אומ־רת פרידה לק. — בקטע שהשמיטו המחבר: "כנכרי אין לך כאן זכות לכלום, אולי יש כאן יחס חמור במיוחד כלפי זרים או יחס של קיפוח, זאת איני יודעת, אבל כך הדבר: אין לך זכות לשום דבר. איש מאנשי־המקום, למשל, נוטל לעצמו עוזרים כשהוא נזקק להם, וכאשר הוא מתבגר ורוצה להתחתן — הוא לוקח אשה. גם בעניי־נים אלה יש השפעה רבה לַרְשֻׁות. אבל בעיקרו של דבר יכול כל אחד להכריע דרך־חירות. אבל אתה, בתורת נכרי, תלוי במתנות; רוצה הַרְשֻׁות — נותנת לך עוזרים, רוצה — נותנת לך אשה. גם זאת אינה שרירות־לב, כמוכן, אבל זהו עניינה של הַרְשֻׁות לבדה, כלומר, נימוקי־ההכרעה יישארו סמויים". ולהלן אומרת פרידה על המת־נות: "אולי יכול אתה לדחות את המתנה, זאת איני יודעת בוודאות, אולי אתה יכול לדחותה; אך משקיבלת אותה, מוטל עליה — ולפיכך גם עליך — לחצה של הרשות; רק ברצונה אפשר ליטול אותה ממך, ולא בשום אופן אחר. כך אמרה לי הפונדקית, ממנה שמעתי; היא אמרה לי שעליה לפקוח עיני בנוגע לכמה עניינים לפני שאני מתחתנת. ובייחוד הדגישה שכל הבקאים בעניינים יועצים לנכרים שמשיבלו מתנות כאלה ישלימו אתן, כי לעולם לא יצליחו להתנער מהן; רק דבר אחד אפשר להשיג — כי המתנות, שאף במקרה הגרוע ביותר עוד יש בהן אחד מששים של חביבות, תיעשינה אויבים שאי־אפשר להיפטר מהם עד היום האחרון. כך אמרה הפונדקית, אני רק מור־סרת מפיה; הפונדקית יודעת הכל, וצריכים להאמין לה." — "יש דבר לא־אחד שאפשר להאמין לה", אמר ק. "המתנה" היא המינוי למודד־קרקעות, ולכן יש כאן "במקרה הגרוע ביותר אחד־מששים של חביבות", ולכן "אויבים שאי־אפשר להיפטר מהם עד היום האחרון". כך נטוש המאבק לחיים או למוות. אבל ק., בתורת נכרי, גם אינו מפחד, ובקטע אחד — שאף הוא הושמט — הוא אומר לאולגה: "הטירה, כשהיא לעצ־מה, כוחה אדיר לאיך־שיעור משלכם; אף־על־פי־כן עוד יש מקום לספק אם תנצח, אבל זאת אינכם מנצלים, אלא הואיל וכל שאיפתכם היא לעשות את נצחונה של הטירה לוודאי שלמעלה מפל ספק, לכן אוחו אתכם פחד ללא שום סיבה, באמצע המאבק, ובכך אתם מגדילים את רפיונכם". ושוב קטע שהושמע — כאשר אומרת לו

אולגה איזה אושר הביא לה בואו, נאמר שם: "הוא לא בא כדי להביא אושר למי שהו; בן-חרוין היה לעזור מרצונו, כאשר יודמן לו — אבל אל יקביל איש פניו כפני מביא-אושר, כי העושה זאת אך מבלבל נתיביו, תובע ממנו דברים שלמענם אינו מוכן להעמיד עצמו, מתוך כפייה — זאת אינו יכול לעשות, עם כל רצונו הטוב". ומשקרי בל את המשרה כשמש בית-הספר, על כל הקשיים הנובעים מיחסה המסתורי של פרידה אל קלאם, ומיחסה המסתורי לא-פחות אל העוזרים, שמן-הסתם הם שליחיו של קלאם, הוא אומר לנפשו: "לכן מוכרח היה לחתור לקיום המשרה הזאת, שהיתה מעניקה בטחון-מה לפרידה, ולמען מטרה זו אל לו להצטער על שהוא סובל מצד המורה יותר משהיה מוכן לסבול במסיבות אחרות. כל זה לא היה מכאיב יותר מדי, זה היה משורת פגיעי-החיים הקטנים המתמידים — דבר של-מה-בכך לעומת מה שק. חותר אלי, ולא לשם חיי כבוד ושלנה בא לכאן".

כל אלה אחת משמעותם: ק. לא ישה, כבעל-דברים של הטירה הוא שווה-מעמד לה. ככל שרבה עצמתה של הטירה כך רבה חולשתו, אבל מנקודת-הראות שלו כוחה של הטירה הוא חולשה, ומנקודת-הראות של הטירה חולשתו היא כוח. ושוב, מתוך היחס אל המולדת מתעצמת החולשה ונעשית כוח — הפעם בתמונה נוגעת-עד-לב. כאשר מתברר לק. שלא קל למצוא את הדרך אל הטירה וללכת בה, ואף לא קל לכתת את הרגליים בלילה-השגל בהישען על זרועו של ברנבס, בלא לדעת לאן הוא הולך, יקרנו מקרה שנאמר עליו: "בשל גיעת ההליכה עצמה אירע לו שלא יכול לשלוט במחשבו-תיו. רעיונותיו נתבלבלו עליו, תחת שיישארו מכוונים אל המטרה. שוב ושוב צצה המולדת, וזכרונותיה מילאו את לבו. גם שם עמדה כנסייה בכיכר הראשית, קצתה מוקפת בית-הקברות ישן, ובית-הקברות מוקף חומה גבוהה. מועטים היו הנערים שכבר טיפסו ועלו על חומה זו, גם ק. לא הצליח. לא הסקרנות דחפתם לכך, בבית-הקברות שוב לא היו סודות לפניהם. פעמים רבות נכנסו בשערה-הברזל הקטן שלו. אבל את החומה החלקה, הגבוהה, רצו לכבוש. יום אחד לפני-הצהריים — הפיכר הדמומה, השוממה היתה מוצפת אור, אימתי ראה אותה ק. כך, לפני כן או אחרי-כן? — הצליח בקלות מפתעת; במקום שכבר נכשל קודם-לכן טיפס ועלה על החומה בנסיון הראשון, ודגלון בין שיניו. עוד מתגלגלים ויורדים חלוקי-אבנים למרגלותיו, והוא כבר למעלה. תקע את הדגלון, הרוח פרשה את מפתו, והוא הסתכל למטה ומסביב, גם אחר כתפו, אל הצלבים השוקעים בקרקע; עתה לא היה כאן איש גדול ממנו. במקרה עבר שם המורה, ובמבט של רוגז ציוה לק. לרדת. בשעת קפיצה נפצע ק. בברכו, רק בקושי הגיע הביתה, אבל על ראש-החומה היה. או דימה בנפשו כי הרגשת הנצחון מעניינה לו כוח לחיים ארוכים, ולא היה זה רעיון-איוולת, שכן עכשיו, כעבור שנים רבות, בלילה-השגל כשהוא שעון על זרועו של ברנבס, היה לו הדבר למשען". זכרונות הילדות, המולדת, הטיפוס על החומה, כשהדגלון בין שיניו והוא ניבט על צלבי בית-הקברות השוקעים באדמה, זכרון הדגלון התקוע בראש החומה, רגע זה שאחריו המר רה מגרשו בפשטות, אותו לא-כלום של משהו מטיל את מלוא תמונת הנצחון — מוות, איה עוקצך? — אל הווה, שמקופל בו כל הקשה והאפל ורק נצחון אין בו.

עוד פעם מבצבצת המולדת ועולה, בהקשר מפתיע במיוחד, באפיוזדה המעמיקה בפרק י"ג — אפיוזדה בהנס, בנו הקטן של ברונסוויק הסנדלר, המתרגש על יחסה של המור רה גינה אל ק., והוא בא אליו בזמן שיעור להציע לו עזרתו. אבל במשך השיחה, המי שולבת שילוב ריתמי, כתמידי, והנס נראה בה פתאום כחוזתו של קלאם, "גוף זקוף, ראשו מורכן, שפתו התחטונה משורבבת" — ומשום כך הוא מוצא חן מיוחד בעיני פרידה, לפי שלבה ניבא לה את הקשר אל הטירה — מתברר שהנס אינו מתכוון כלל לעזור לק. אלא רק לסייע לו בעבודה, ובעצם גם זאת אינו רוצה, אלא להיפך — שק. יעזור לו. דעתו נתונה רק לאמו, שהיא חולה, ואין אנו למדים בדיוק במה היא לוקה. רק פעם אחת מופיעה אשה זו בספר, בפרק הראשון. אמנם השיחה עם הנס כמו תובר עת המשך, אבל אין זה בגדר ודאי אם יש כאן חסר, או שהתכוון קפקא לתיאור העקיף והחסר, כי גם בשיחה המאוחרת יותר, הארוכה מאד, של ק. עם אולגה מדובר על אמו של הנס, אבל כדרך שמדברים על ענין ידוע, ובלא כוונה לפתח את בלתי-הידוע. וכאשר חודר ק. לחדר אצל לאַמָן, שם נעשית אותה שעה כביסה לקטנים וגדולים, ומרוב עשן אינו רואה מאומה, הרי כך אנו שומעים: "ומפתעת עוד יותר, בלא שגודע בדיוק מה הגורם המפתיע, היתה הפינה הימנית. מפריצה גדולה, היחידה שבפותל האחורי של החדר, הגיע לשם — כנראה מן החצר — אור-שלג חיוור ושיזה כעין ברק של משי לשמלתה של אשה, שכמעט שכבה בלאות בתוך כורסה גבוהה, עמוק בפינה. תינוק היה צמוד לחוזה, מסביב לה שיחקו כמה ילדים, הם התנפרו כילדי-איפרים, אבל כנראה לא היו שלה — אמנם חולי ועייפות יעדנו גם איכרים". כאן מזדרח היופי, שלעתים קרובות כלי-כך מוחש היעדרו אצל קפקא, ועוד יותר מזה להלן, האיכרים מתרחקים בזהירות ממודד-הקרקעות כמוצא-דופן, אלא שהם אנשים קטנים וצרי-כים לעשות את הכלל נר לרגליהם. אומר ק.: "לא, לא, עלי רק להודות לכם, לכם ולכל אנשי-המקום". ולהלן: "להפתעת הכל פנה ק. לאחור בדילוג ממש וניצב לפני האשה. בעיניים כחולות לאות הסתכלה בק., מטפחת-משי שקופה ירדה לה עד אמצע המצח, התינוק ישן על חזה. 'מי את?' שאל ק. דרך-זילזול — ולא היה ברור אם הזילזול הוא בק. או בתשובתה שלה — השיבה: 'נערה מן הטירה'". מה משעות ההפלגה הזאת של היופי עד לעגמומית מיואשת? הדבר יתבהר לנו יותר בזכרנו כי בשיחה עם הנס מדבר הילד על האב בדרך-ארץ, אבל על האם במסירות גמורה, בדאגה מעמיקה. כאן מקשר ק. את נכונותו לעזור לאשה זו בחייוי מזור על עברו, כי כך נאמר שם: "לעומת זאת ייתכן שהפעם יוכל הוא, ק., לעזור מעט, צר לו על שאמו של הנס חולנית, ומסתבר שאין איש כאן ידוע טיבו של חליה; במצב-הזנחה כזה עלול חולי קל, כשהוא לעצמו, להכביד מאד. והנה הוא, ק., יש לו כמה ידיעות ברפואה, וגדולה מזו — נסיון בטיפול בחולים. לא אהת הצליח במקום שלא הצליחו הרופאים. בגלל כוחו בריפוי היו מכנים אותו בבית 'העשב המר'. על-כל-פנים ישמח לראות את אמו של הנס ולשוחח עמה. אולי יוכל לעוץ עצה טובה, כבר בשל הנס יעשה זאת בחפץ-לב". כלומר, אינו רופא מומחה, אלא שבמידה מסוימת מלאכתו היא מלאכת-רופא, והכינוי "העשב המר" מתבל את אישיותו תיבול שק. שב"המשפט" חסר אותו, ואולי הכרח הוא שיחסר אר-

תו: הדבר מועיל להתקפה על הטירה, שבה תוכל אמו של הנס לעזור, אבל להגנה בבית-המשפט אין בו תועלת מרובה.

הכוונה כאן מתבררת מניגוד יחסו של ק. אל הנשים בשני הרומנים. ב"המשפט" תפ-קיד הנשים הוא להדיח את הנאשמים ולנתקם מהכרת אשמתם. כך העלמה בירסטנר, כך אשתו של שמש בית-המשפט, וכך בייחוד לְנִי. ואלטר בנימין הוא הראשון שעמד על כך, שבתורת "יצור-הבצה" יש ללני כעין קרום-שחייה בין שתי האצבעות הראשונות של יד-ימינה, והיא יודעת שזהו "מום". ק. מבקש את עזרת הנשים האלו, והוא מאמין שמהן יוכל ללמוד דברים חשובים על משפטו. לני מדיחה אותו, מושכתו מחדרו של הפרקליט. דודו הביא לי לשם, ובמקרה הופיע פתאום, בפגישתו הראשונה עם הפרקליט, גם מנהל לשכת בית-המשפט מאחת הפינות והשתתף בשיחה — כמוכן, לא היה כאן מקרה כלל. ק., שנתפתה למדוּחִיה של לְנִי, הזיק לעצמו נזק לא-ישוער; אמנם נראה שבניגוד ל"הטירה" אין פקידי בית-המשפט נעלמים באופן עקרוני מעיני הנאשמים, אלא שמצד אחר אין הללו מסוגלים להפיק תועלת מנוכחות זו. לפני הה-דחה שואלת לני את ק. אם יש לו אהובה. הוא משיב בשלילה, אבל אחר-כך הוא מו-דה ששכח ומראה לה את תצלומה של אֵלוּה, את התצלום הזה — שנעשה אחרי מחול סוער בבית-מוזיגה — „בודקת" לני „בעיון", כפי שנאמר בפירושו, היא מגלה דעתה שנערות גדולות וחזקות הן לעתים קרובות רכות וטובות, והיא שואלת את ק. אם נראה לו שאֵלוּה מוכנה להקריב עצמה למענו. ק. שולל זו כזו ואומר כי לאֵלוּה יתרון על לְנִי, משום שאינה מבינה מאומה במשפטו. לני סבורה שאין זה יתרון. ק., הפונה תמיד לעזרת הנשים, אינו משיג כי אלוה היא היחידה היכולה לעזור, דווקא משום שאינה מבינה מאומה במשפט, שכן היא חיה בנתיב-חיים של מיניות נחותה מחוץ לתחום-ההישג של בית-המשפט, ונתיב-חיים זה יכול היה להועיל לק. אילו השפיל לנצל מקור זה. לני מבינה זאת היטב. לבסוף, לאחר שגררתו לעולם-הרפש שלה — „עכשיו, שהיתה קרובה אליו כל-כך, נדף ממנה ריח מר, מגרה, כשל פלפל, היא היתה ראו-שו אליה, נרכנה עליו ונשכה בצווארו ונשקה לו, נשכה אף בשערו" — היא קוראת בנימת-נחצון: „החלפת אותה בי ו" הסקסואליות של אלוה — בלא הבדל באיזו מדר-גה של מוסר היא מתגשמת — אינה של עולם-הרפש (עולם זה הוא שמורתו של בית-המשפט), שכן אלוה חיה ב"מחול סוער". דומה שלני נתמנתה על-ידי בית המשפט כדי להרוס בסקסואליות של עולם-הרפש את כוח-האהבה בנאשמים, כאותה נקודה שבכוחה הם "מתעקשים" ומסרבים להודות, כפי שיועצת לני לק. שיודה. בובר אומר שיש תורה של גנוסטיקנים, כי השדים נשלחים להרוס את כוח-הזרע של האלילים-הכוכבים...

ב"הטירה" כיוון התנועה הפוך. כל הנשים — פרידה, הפונדקית, מיצי, הנערה מן הטי-רה — הן נשים שנכשלו, נשים שמרומי-הטירה חזרו ונפלו לכפר, שפעם „נקראו" על-ידי קלאם או פקיד אחר וביום מן הימים פוטרו, ואף פְּפִי היא מהן, אלא שעדיין לא נקראה והיא מחכה לקריאה. עמליה היא היוצא-מן-הכלל הגדול: היא נקראה וסירבה לציית, והיא גוררת עמה לשואה את הוריה, את אחותה אולגה ואת אחיה ברנבס.

ואף היא — כאשר שואל אותה ק. אם בת־כפר היא ואם כאן נולדה, היא משיבה בחיוב "כמו שאל ק. רק את השאלה אחרונה"; נדמה אפוא שגם היא "נערה מן הטירה", או על־כַּל־פְּנִים היא רואה עצמה כך, בתוקף גורלה. גם אולגה, המתמסרת למשרתי הטירה כדי לבוא בקשר אל הפקידים היכולים לבטל את אשמתה של עמליה, איננה משוכנעת לגמרי שעמליה נקיה מאשמה. כל הנשים הנכשלות הללו, שאין להן מרפא מבחינת החוויות האדירות שהיו להן שם — או שהיו להן לדבריהן — חיות בתוך אסון שאינן יכולות לפתחו, אבל גם בדעת אמיתית או מדומה, המ־עניקה להן יכולת ליסד משפחה ולשלוט בה שליטה מאטריארכלית. והנה ק. חש מיד שרק באמצעות נשים אלו יוכל למצוא גישה אל הטירה, אם בכלל תיתכן גישה. כאן מתפתחת תנועה נגדית דיאלקטית, שאין כמותה ב"המשפט". לא זו בלבד שהוא מוכן להדיח נשים אלו אלא שהנשים מוכנות להדיח אותו. אמנם אין זה אמור בפירוש, אבל הלב יכול להתנבא לכך. מה הוא רוצה להגיע לטירה, כך הן רוצות לחזור אל הטירה. הן מחכות לו. בכפר הן נאלצות לחיות חיייהן עד תומם בלא התרוממות, בקהות־חושים, באופן טבעי, בתוך המשפחה. ק. יכול לעזור, הוא הנכרי, שאמנם אין לו מטהר אלא זו שהן רוצות לנוס ממנה — הוא רוצה רק להשתרש בכפר באמצעות הטי־רה — אבל לגביהן אינו מחויב בחוקי הכפר. הוא הנכרי, הוא הרופא, הוא "העשב המר", בעיניהן הוא עומד בסימנו של הכוח למצוא גישה אל הטירה ולרומם את סדרו של הכפר למדרגת סדרה של הטירה, אף שלכאורה אין הבדל בין טירה לכפר; הוא המושיע. בשום מקום אין הדבר נאמר אף במלה אחת, אבל כך מוכרחים לקרוא, כדי לחשוף את המשמעות הנסתרת, ואולי ק. הוא בשביל נשים אלו הגואל אותן מן הטי־רה, באמצעות הטירה. אולגה אומרת לק.: "אבל כאשר אני, ק., מיעטתי לפעמים בה־שיבותו של שירות־השליה, לא נעשה הדבר מתוך כוונה לאחו עיניך — אלא מפחד. שני המכתבים האלה, שעברו עד כה בידו של ברנבס, הם סימן־החסד הראשון מזה שלש שנים שניתן למשפחתנו — ואף הוא עודנו מפוקפק למדי. מפנה זה, אם יש כאן מפנה ולא אחיזות־עיניים — ואחיזות־עיניים תכופות הן יותר ממפנים — קשור בבואך לכאן, גורלנו נתלה בך במידה מסוימת, אולי שני המכתבים האלה הם רק התחלה, ועבור דתו של ברנבס תוארך למעלה ממשך השליחיות המתיחסות אליך — נקווה כך, כל זמן שמותר לנו לקוות; אבל בינתיים הכל מכוון רק אליך. למעלה, אנו מוכרחים להסתפק כמה שחולקים לנו, אבל כאן, למטה, אולי אנו יכולים לעשות בעצמנו משהו, כלומר: להבטיח לעצמנו את חסדך, או לפחות להבטיח את עצמנו מפני טינתך, או חשוב מזה: להגן עליך כמיטב כוחנו ונסיונונו, למען לא תאבד את הקשר אל הטירה — שממנו אולי תהיה לנו חיות". ק. לא זו בלבד שהוא אומר כי רצונו להיכנס לטירה על־פני קלאם אלא שפעם הוא שואל את הפונדקית שמא היא חוששת שיקרה משהו לקלאם. מבין הנשים יש רק לעמליה כוח־התקפה כזה. אבל היא אילמת; ק. הוא המד־בר. לכן היא מקווה מצדו למאורע המכריע: שהיא עצמה תוכל לדבר. בכל מקום בספר יש חסר — אמיתי, וגם מדומה, מרצונו של קפקא. זו דמות שרק פעם אחת היא פועלת ואחר־כך היא משתתקת לאורך הזמן ולאורך הרומן הגדול, עדיין היא נטולת

אפשרות־תיאור בתוך המתואר, זהו צירוף חסר אל חסר, מאַרת־הכוחות, מחאת־אנוש. לא־כלום שבפל; גופה — לבוש של חרסים שהיא מלכדתם יחדיו במאמץ־אדירים. לבל ייהנו הכוחות מתחושת־הנצחון שבמותה. היא חיה ושותקת — "חתול־הפרא", כפי שמכנה אותה אחד העוזרים מן הטירה, שבוודאי הוא יודע מה הוא סח כשהוא שואל בשם פרידה לשלום ק. הנמצא אצלה אותה שעה — ומי יודע אם אינה דוחה את העוזר כדרך שבשעתה הטיחה את קרעי מכתבו של סורטיני בפני השליח!

כל בני־האדם ב"הטירה" שופטים את הכל בסתירה אין־קץ של נימוקיהם, והכל שופ־טים את הטירה והטירה שופטת אותם. אין סוף למערבולת של טירוף־שפיטה זה, ובאינסופיות זו היא נעדרת־התיאור, כשם שאי־אפשר לתאר דימוי שעלה דרך־מקרה. הנסיון לתארה על אף הכל נתקל בשעת־כשלונו בשאלה: המרות היוצאת מן הטירה, כמו מבית־המשפט — אמיתית היא או מדומה? התשובות על שאלה זו מנוגדות זו לזו בניגוד חריף ביותר עד כדי שלילה הדדית. ואלטר בנימין כותב במסתו על 'המשל' "לפני החוק": "הקורא, שנפגש בו ב'הרופא הכפרי', אולי נתקל במקום המעורפל שבתוכו. אך כלום היה מעיין אותה שורת־עיונים אין־קץ, הצומחים מן המשל הזה, במקום שניגש קפקא לפירושו? הדבר נעשה על־ידי הכוהן ב'המשפט' — ובמקום בולט כל־כך עד כי יש רגליים לשער שהרומן כולו אינו אלא פיתוחו של המשל". ולהלן: "אין מכאן מניעה לכך שאין יצירותיו מתלכדות ליכוד גמור עם צורות־הפרוזה של המערב, והן מתיחסות אל ההוראה כדרך שמתיחסת האגדה אל ההלכה. אין הן מְשֻׁלִים, ובכל־זאת אינן נועדות לעמוד בפני עצמן; לפי טבע מהותן אפשר לצטטן, לספרן לשם ביאור. אך כלום מצויה בידינו ההוראה, שמשליו של קאפקא מלווים אותה, והמתבארת מן המחוות של ק. וממחוות חיותיו? היא איננה; לכל היותר יכולים אנו לומר שיסוד זה או אחר מרמז אליה". ההלכה והאגדה כמו חורגות מן ההוראה שהפכה כתב־קודש — זו כמדרש מפוכח וזו כמדרש פורה, אך אצל קפקא ההוראה "איננה". כלומר, הדימוי להלכה ואגדה אינו נכון, ואז יש טעם בנקיטת עמדה נגד הטירה והמשפט — או שהוא מוצדק, ואם הוא מוצדק, הרי הוא מחייב, בתורת "רמז", למתינות זהירה עוד יותר משנוהג בנימין, שכן בהעזה גדולה הוא משלים אותו "מרמז" ואומר: "קפקא אולי היה אומר: מוסר אותה בתורת שריד; אך ממש כך אנו יכולים לומר: מכין אותה בתורת חלוץ־דרך". התורה כביכול עדיין איננה אלא רק עתידה להינתן! ועוד: "על־כל־פנים אנו עומדים כאן לפני השאלה של ארגון החיים והעבודה בחברה האנושית". זהו דילוג מארקסיסטי, שקפקא אינו סומך ידיו עליו, אף שדווקא ב"הטירה" עומדת על הפרק גם השאלה של ארגון העבודה בחברה האנושית. זהו הדילוג מן המדרש אל המעשה, כדי לנתק את המדרש מן התורה ולהניח את המדרש המנותק ביסוד המעשה, כאילו היה הוא התורה עצמה. אולי אין אפשרות אחרת, ופעם פיתח לפני בנימין, בתורת מחאה על הפילוסופיה של שְׁסֻטוב, את הרע־יון שמלחמת־המעמדות עומדת במרכזה של המייטאפיזיקה; אבל בכך יש פניית־עורף לתורה באמתלה של התקרבות אליה, ודווקא בנימין מיטיב לדעת כי מהות התורה היא הכתב, כשם שהוא יודע שקפקא "מרמז" לכתב הזה.

אין לך דבר המבהיר את אופי־הכתובים של "הטירה" — אופי שיש חתירה אליו אף כי אינו מתגשם — כמכתבים השונים של יושבי הטירה, שהם המכשיר היחיד של העלילה, ואילו ב"המשפט" אין מכתבים כאלה. ב"הטירה" ניתן לק. פעם אחת לראות את קלאם מבעד לחורה־המנעול, ואף כאן אינו רואה הרבה, ודרך־כלל קלאם מתחמק ממנו באופן שיטתי; מומוס, מזכירו של קלאם, מתערב בעלילה, אבל נראה שהוא מן הדרגים הנמוכים של ההירארכיה הנעדרים קדושה, כמוהו כֶּאֱרֵלֶאֱנֶגֶר, העומד מעל למומוס אבל כפוף לקלאם. כאשר טועה ק. בדלת ונכנס לחדרו של בירגל, שהוא רק מזכיר־עוזר של מזכיר שאינו מופיע בספר ופרידריך שמו, ניטל כוחו של ק. מחמת עייפות התוקפתו עד כדי תרדמה, ואין הוא יכול לנצל כלל את הצעתו המופרות־דרך־אירוניה של בירגל לעזור לו, אף שמבחינה רשמית אין עניינו של ק. בגדר סמכותו. נותר סורטיני. הוא מופיע במלוא מורא היראותו, מדלג בחגיגת מכביה־האש מעל יצול הקרון כדי להסתכל בעמליה, במכתבו אל עמליה הוא מכתוב אסון — ואחרי־כן הוא נעלם היעלמות גמורה ושוב אין להגיע אליו. ב"המשפט" נראים באורח חד־משמעי השופט, מנהל־הלשכה, כוהן־הכלא, הפקידים הזוטרים, התליינים, ושיחתו של כוהן־הכלא עם ק., אף שהיא נסבה על נוסח של חוק, מאשרת במידה מסוימת כי התהליכים מתארכים בעל־פה.

המכתבים ב"הטירה" הם החלטות שהן בגדר כתובים. הם ניתנים לדרוש, ולמדרשים אין קץ, כי את המדרש היחיד, ההולם את אופי־הכתובים שלהם, אין מוצאים — לא ק. שאינו מרפה מן החיפוש, ולא עמליה שאינה נואשת מן התקרה שהוא ימצאנו גם למענה. מכתבו הראשון של קלאם נמסר לק. ברגע שהוא צריך להניח כי מונעים ממנו כל אפשרות להיכנס לתוך הטירה ביום מן הימים. כבר הוזכרה אותה שיחת־טלפון, שבה הרים ק. את השפופרת ולא שמע אלא זמרה. משום זמרה זו מגדיר ראש־הכפר בשיחתו עם ק. לאחר זמן את מכשיר־הטלפון כ"מכשיר־מוזיקה" ואומר: "הכבר טיל־פנת פעם כן? כן? אם כן, אולי תבין אותי. מסתבר כי בטירה הטלפון פועל כתיק־נו; סיפרו לי ששם מטלפנים כל הזמן, וכמוכן מחיש הדבר את העבודה מאד. את שייחות הטלפון בלתי־הפוסקות הללו אנו שומעים בטלפונים שלנו כהמיה וכזמרה — בוודאי גם אתה שמעת אותן. והנה המיה זו וזמרה זו הן הדברים הנכונים והנאמנים היחידים שמוסרים לנו הטלפונים כאן, וכל השאר כזוב". זוהי דוגמה טיפוסית כיצד מציב קפקא מול עניינים נישאים בקורת, שאמנם אינה מפרקתם פירוט אירוני אלא שפינת־אנוש לא תשיגם — מושגת רק ההמיה, מושגת רק הזמרה. בשיחת־טלפון זו הציג ק. עצמו כ"העוזר הזקן", אך הטירה דוחה זאת בצעקה. ולהלן נאמר: "מי אני, אפוא? שאל ק., רגוע כקודם. ולאחר שתיקה אמר אותו קול, באותו ליקוי של חיתוך־הדיבור, ואף־על־פי כן היה זה קול עמוק יותר, נכבד יותר: 'אתה העוזר הזקן'. זוהי התנהגות נוחה־להפתיע מצד הטירה, שאינה מתקבלת על הדעת כלל על־פי שורת־התבונה, כי מתקבל היה על הדעת יותר שק. אינו העוזר הזקן, וגם הליקוי של חיתוך־הדיבור אצל הדובר שם יש בו אירוניה, שאינה ממעטת את הסמכות של המלים הנאמרות אלא מתזקתה. והנה ההמשך: "ק. האזין לצלילו של הקול, וכמעט לא

שמע את השאלה: 'מה רצונך?' כמעט מעדיף היה להניח את השפופרת. שוב לא ציפה למאומה משיחה זו. רק מתוך כפייה עוד נחפו לשאול: 'אימתי, אדוני, רשאי אני לבוא לטירה?' — 'לעולם לא', היתה התשובה. 'טוב', אמר ק. והחזיר את השפופרת למקומה. ברגע זה ממש של כשלוֹן גמור מביא ברנבס, השליח, את המכתב מאת קלאם, שק. קורא אותו בנוכחות האיכרים, העוזרים והשליח, וכך נאמר בו: "אדוני הנכבד מאד, כִּי דוע לך נתקבלת לשירות־הרוזנות. הממונה עליך במישרים יהיה ראש־הקהילה שבפפר, אשר ימסור לך גם את כל הפרטים על עבודתך ועל תנאי־השכר, ולפניו עליך לתת דיווח־שבון. אף־על־פִּי־כן לא אגרע גם אני עיני ממך. ברנבס, המוסר מכתב זה, יתיצב אצלך מזמן לזמן, לשמוע את משאלותיך ולהודיען לי. תמיד תמצא אותי נכון לעשות חפצך במידת האפשר. אני מעוניין שיהיו לי פועלים מרוצים". החתימה לא היתה קריאה, אך לידה היה מודפס: "הממונה על הלשכה העשירית".

הבה נתעכב תחילה אצל השליח. ק. מעדיף אותו בלא היסוס על העוזרים. הוא מתואר תיאור נפלא. "לבוש היה לבן כמעט, אמנם המלבוש לא היה מְמָשִׁי, הוא היה מלבוש־חורף ככל השאר, אבל היו בו העדנה והחגיגיות של מלבוש־משי. פניו היו בהירים וגלויים, העיניים גדולות מן השיעור. חיוכו היה מעודד יותר מכפי הרגיל; הוא היה מעביר ידו על פניו, כמבקש לגרש את החיוך, אלא שלא הצליח. 'מי אתה?' שאל ק. 'ברנבס משי', אמר, 'שליח אני'. באופן גברי, ובכל־זאת עדין, נפתחו ונצמדו שפתיו בדיבורו". אכן זה יופי! לאחר זמן רב אנו שומעים מפי אולגה, אחותו של ברנבס, שתחת מלבוש זה הוא עוטה בלואי־סחבות, שהוא בן משפחת־המנדוים, שאינו שליח ממש, אין לו גישה אל הלשכות של הטירה עצמן, רק לעתים רחוקות נותנים לו מכתב־בים למסירה והוא מוסרם באיחור, לפי שהוא מוכרח להשתכר שִכר דל לפרנסת מש־פחתו במלאכת הסנדלרות, והוא תולה את תקוותו בק. כל אלה אינם מבטלים את יפי הרגע, ואם הוא מזכיר לק. את "הנערה מן הטירה", ששמלתה קורנת ב"זוהר כשל משי", מן־הסתם זהו רמז שיפיה של אשה זו כמוהו כיפיו של ברנבס: אחר — וגם זהה. ק. בודק מיד את המכתב בעליית־הגג הריקה, שאינה מאווררת, וביאורו מחזיק עמוד וחצי בדפוס — ביאורו של מכתב שלכאורה תכנו ברור ומובן: הממונה מגלה ענין בכ־פוף לו, ומבהיר לו זאת. "הוא לא היה אחיד, היו שם קטעים שבהם דובר אליו כאל בן־חורין שמכירים ברצונו שלו" — כך הפנייה, כך הקטע בנוגע למשאלותיו. אבל היו גם מקומות ששם התיחסו אליו בגלוי או בסמוי כאל פועל קטן, שכמעט אינו נראה ממו־שבו של אותו ממונה על הלשכה, שכן הממונה צריך היה להתאמץ "שלא לגרוע עיניו ממונ", הממונה עליו במישרים היה רק ראש־הכפר שלפניו אף חייב היה לתת דיון וחשבון, ועמיתו היחיד אולי היה שוטר־הכפר. "בלי ספק היו אלו סתירות, והן היו ניכרות כל־כך עד שבהכרח היה בהן משום כוונה". כאן מתחיל אפוא משחק הסתירות, המפגינות — בהיותן מונחות על־ידי רצון אחיד, הרואה הכל ושוקל הכל — את סמ־כותו המוחלטת של קלאם, שחתימתו אינה קריאה. ק. אינו מְשִׁלָה עצמו ביחס להחל־טיות של סמכות זו. "ברעיון שהיה כאן חלק להיסוס — רעיון־של־טירוף נוכח רשות כזאת — כמעט לא נגע ק. הוא ראה כאן ברירה שהציעו לו בגלוי — הניחו לו לעצמו

מה יעשה בהוראות המכתב — אם ירצה להיות פועל כפרי, הקשור בטירה קשר שאמר גם יש בו כדי לציינו אך לאמיתו של דבר הוא קשר מדומה, או שיהיה פועל כפרי מדומה, שבאמת יניח לבשורות שבפי ברנבס לקבוע את יחסיה-עבודה שלו. ק. לא היסט בביררתו — לא היה מהסט גם בלעדי הנסיונות שכבר נתנסה בהם. רק כפועל כפרי, מרוחק ככל האפשר מן האדונים שבטירה, יכול היה להשיג בטירה משהו; אנשי הכפר, שעדיין התייחסו אליו בחשדנות מרובה כל-כך, יפתחו פיותיהם כאשר יהיה להם אולי לא ידיד אבל בן-המקום; וכאשר שוב לא יהיה נבדל מגרסטאקר או מלאזמאן — וזה צריך היה להתגשם בהקדם רב, בזאת היה הכל תלוי — כי אז בוודאי ייפתחו לפניו במחייך כל הדרכים, שהיו נשאות לגביו לא דווקא חסומות לעולם אלא בלתי-נראות, לו היה תלוי רק באדונים שם למעלה ובחסדיהם". זו אפוא התכנית שמחליט עליה ק. — שעתה-זה עוד רצה להגיע לטירה, וגם לאחר-מכן אינו מסתלק מרצון זה — בשעת קריאת המכתב: להשתרש הרחק מן הטירה, כפועל כפרי, "שאינו נבדל מגרסטאקר או מלאזמאן", מאותם איכרים שעתה-זה נאמר עליהם, עם הופעתו של ברנבס: "... ושהסתכלו בפרצופיהם המיוסרים ממש — הגולגולת נראתה כמו גפן חס קדקדה ממכות, וקווי-הפנים נתגבשו מתוך מכאובי-המלקות — בשפתיהם העבות, בפיותיהם הפעורים". אבל לא זה הענין, שיהיה כגרסטאקר או כלאזמאן, אלא שיהיה פועל כמותם, שכן נדמה כי הטירה אינה מכירה בקיום מנותק מפעילות. "אמנם היתה סכנה אחת, והיא היתה מוטעמת למדי במכתב, מתוארת מתוך חדוה מסוימת, כמו אין מנוס ממנה. זו היתה הוויית-פועל. שירות, ממונה, עבודה, תנאי-שכר, דינורחשבו, פועלים — המכתב שרץ ביטויים כאלה, ואפילו נאמרו דברים אחרים, אישיים יותר — מנקודת-הראות היא נאמרו. אם רצה ק. להיות פועל — אפשר, אבל במלוא הרצינות הנוראה, בלי שום פנייה לצד אחר. ק. ידע שאין מאיימים עליו בכפייה ממש, מפניה לא חשש, ובייחוד לא כאן, אבל עצמת הסביבה המרפה את הידיים, ההרגל של אכזריות, כוח ההשפעות הלא-מורגשות של כל רגע — אכן מפניהם חשש, אבל מוכרח היה להעז ולהיחלץ למאבק עם סכנה זו. המכתב גם לא הסתיר שאם יגיעו העניינים לכלל מאבק, יהיה זה משום שהעז ק. להתחיל בו; הדבר נאמר בדקות, ורק מצפון רגש — לא מצפון בלתי-טהור אלא מצפון רגש — יכול היה להרגיש בכך; אלו היו המלים "כידוע לך" ביחס לקבלתו לשירות. ק. התיצב, ומאז הוא יודע — כפי שנאמר במכתב — שנתקבל".

אם נשים אל לבנו עדימה ניתן להעמיק כאן בביאור המלים "כידוע לך" — כלומר, ש"הקבלה לשירות" יצאה מק. ונתאשרה אישור פורמאלי מטעם הטירה, דווקא משום שהדבר ידוע לק. והוא כפה אותו על הטירה — הרי אנו רואים לאיזה עומק יורדת לשונו של קפקא, שעל-פני הדברים היא ברורה וחד-משמעית. מפיון שאפשרויות שמספרן אין-סוף, הביאור, והביאור היחיד ניצבים זה מול זה בניגוד חריף ללא פשרה, אין אפשרות להשיב על השאלה מכאן. "העמקות היא עד מקום שהאור מגיע", זו האזרה המשכנעת שכתב פראנץ בליי דווקא בקשר לקפקא, שכן היה מראשוני מעריציו. מצד אחר אי-אפשר להשיג את טעם מעשיה של הטירה אלא על-פי המדרש, אלא אם

כן יושג על-פי דילוג — ומדוע יהיה הקורא חכם מק, שלעולם אינו מפקפק בסמכותה של הטירה, אף שלעולם אינו נמנע מלהבליט את העליבות הגלויה של התנהגותה? דילוג — כלומר: הקורא יכיר באופי-הכתובים של מכתבים אלה: אמנם יש לדרשם כיצירות-תבונה שהבנתן קשה, אולם בתורת כתובים שאינם טעונים מדרש, או שהם צריכים לו רק משעה שהוכר אותו אופי-של-כתובים. הכתב האזוטרי מתלכד עם המד-רש האקסוטרי באינסוף, והתורה נעשית מובנת ובת-גישום. לפי-שעה עדיין המצב כפי שנאמר בקטע שבנספח: "... להלכה הוא מתמצא אצל הפקידות אולי יותר מאתנו, בזה הוא ראוי להוקרה; אבל כשהוא בא להשתמש בידיעתו, הוא מגיע משום-מה לת-נועה לא-נאותה, הוא מסתובב כמו בקאליידוסקופ, אינו יכול לנצל אותה. קרוב לווי-דאי שבסופו של דבר צומח הכל מן העובדה שאינו בן-המקום. ודאי זו גם הסיבה שעניינו אינו מתקדם. הלא יודעים אתם: הוא טוען שהרוזן שלנו הזמינו כמודד-קרקע עות; זוהי פרשה פנטסטית מאד לפרטיה, שלא אאריך בה עכשיו — בקיצור, הוא הוזמן כמודד-קרקעות, ועכשיו הוא רוצה לשמש בתפקיד זה כאן".

ביאורו של ק. איננו סוף-פסוק למכתב. קלאם הפנה את ק. אל ראש-הכפר. בשיחה הגדולה עם ראש-הכפר — המטילה אור מגוחך על הטירה בשל השתוללותם של העוזרים בין התיקים אותה שעה ובשל התיאור הקומי של שיטות-העבודה של הרשות, בלא שתהיה השיחה לעצמה מגוחכת — תמה ק. על שראש-הכפר מדבר כל הזמן על קבלתו העתידה של ק., והלא הוא כבר נתקבל, והוא מראה לו את מכתבו של קלאם. וכך נאמר שם: "מכתבו של קלאם, אמר ראש-הכפר, הוא רב-ערך ונכבד בשל חתימתו של קלאם, שהיא אמיתית כנראה, אבל חוץ מזה — אלא שאיני מעז לגלות דעה לבדי". הוא קורא לעזרת אשתו, ואנו קוראים: "מיצי באה, וחזותה היתה אפורה ומטושטשת עוד יותר בשבתה על שפת המיטה, נצמדת אל האיש החזק, השופע חיים, שחיבק אותה. רק פניה הקטנים בלטו עכשיו באור-הנרות, על קווייהם הברורים, שרק ניוון-הזקנה ריפך אותם. אך הסתכלה במכתב והצמידה ידיה בקלות זו לזו. מאת קלאם, אמרה". בעיני ק. היתה חתימתו של קלאם בלתי-קריאה, לראש-הכפר נדמה שהיא אמיתית, מיצי מאשרת אמיתה מיד בהצמידה ידיה בקלות. מסתבר שגם היא נערה מן הטירה, ולאחר זמן אומרת הפונדקית לק. כי ראש-הכפר אינו חשוב — אשתו היא הכל. כך בדיוק היא מתוארת, גם היא קורנת יופי, והצמדתידיה למראה מכתבו של קלאם מסמלת, בצורה שאינה משתמעת לשני פנים, את מהות-הקדושה של אותו מכתב, או לפחות את אופי-הכתובים שלו. לזאת מרמזו גם קטע סמוך ליציאתו של ק., העושה רושם קשה מאד באמרו: "איני רוצה במתנות-חסד מן הטירה, אלא אני טובע את זכרתי". "מיצי, אמר ראש-הכפר אל אשתו, שעדיין ישבה צמודה אליו וכמו הווה השתעשעה במכתבו של קלאם, שקיפלתו בצורת טירה, וק. הוציא מידה, מבוהל, מיצי, שוב אני מתחיל לחוש ברגלי, נצטרך להחליף את התחבושת". שניהם מתי-עצים בלחש ומגיעים לכלל דעה אחת, שראש-הכפר מגלה אותה לק. כהישג גדול: "מיצי תמימת-דעים עמי, ועכשיו אני יכול להעז ולהביעה. מכתב זה אינו הודעה רשמית כלל אלא מכתב פרטי. דבר זה ניכר מעצם הפנייה 'אדון נכבד מאד'.

מלבד זאת לא נאמר שם אף מלה אחת שנתקבלת כמודד־קרקעות, מדובר באופן כללי על שירות־הרוזנות, וגם זה לא נאמר בצורה מחייבת, אלא שנתקבלת כידוע לך, כל־מר עליך הראייה שנתקבלת. ולבסוף, בנוגע לעניינים רשמיים, מפנים אותך רק אלי, כממונה עליך במישרים אשר ימסור לך את כל הפרטים, דבר שכבר נעשה ברובו. מי שיודע לקרוא במכתבים רשמיים, ועל כן הוא מיטיב עוד יותר לקרוא מכתבים לא־רשמיים, כל זה ברור לו, ולמעלה מכן. אתה, הנכרי, אינך עומד על כך — אין זה מפליא אותי. בסך־הכל מכתב זה אין פירושו אלא שקלאם באופן אישי מתכוון להתעניין בך, למקרה שתתקבל לשירות הרוזנות”.

מקרה שאין לו אח ורע הוא כיצד ניתנות למדרש גם המלים “אדון נכבד מאד”, שק. לא נתן דעתו עליהן, כמובן, ועתה לבש המכתב פנים אחרים בתכלית, שליליים לכא־רה; דרך־מדרש זו מוכירה בשליליותה תורה חיובית שבקבלה, שבימות־המשיח תתג־לה אות נעלמת כיום, והיא תקנה לתורה משמעות חדשה בתכלית. ק. מסיק מיד את המסקנה השלילית מדבריו של ראש־הכפר. “אתה מיטיב כל כך לבאר את המכתב, אמר ק., ‘עד שלבסוף נותרת רק החתימה על דף־נייר חלק. כלום אינך חש שבזה אתה משפיל את שמו של קלאם, בשעה שאתה טוען שאתה מכבד אותו”. אבל דבריו נסת־רים מכל־יכול! “טעות היא בידך”, אמר ראש־הכפר. ‘אינני מתעלם מחשיבותו של המכתב. אינני משפילו בביאורי, אדרבה, מכתב פרטי מאת קלאם יש לו, כמובן, משמ־עות הרבה יותר ממכתב רשמי; אלא שדווקא אותה משמעות שאתה מיחס לו איננה בו”. ולהלן הוא מוסיף ואומר: “כבר אמרתי לרגל מכתבו של קלאם: כל החיוויים האלה אין להם משמעות רשמית; כשאתה מיחס להם משמעות רשמית, אתה טועה; אולם משמעותם הפרטית, כמובן של ידידות או התנגדות, גדולה מאד, על־הרוב גדולה יותר משתוכל להיות משמעות רשמית בכלל”. זהו ההבדל היסודי, האָזוּטְרִי באמת: הטירה, כשהיא לעצמה, מהותה רשמית, ואישיותו הפרטית של קלאם, אף שהיא קי־מת, אינה ניתנת להשגה, היא פועלת כהטעיה, כפי שמוכיח המכתב. דבר זה מגלים במלוא החריפות שני קטעים שהושמטו. כאשר מספרת הפונדקית על נישואיה להנס ועל התפעלותה מחתימתו של קלאם אז, וכיצד היתה “קוראת שוב ושוב את השם היקר”, אומר ק.: “נו, לא לשאה כזאת התכוונתי, לא לשום דבר רשמי בכלל, לא אל קלאם הפקיד יש לדבר, אלא אל האדם הפרטי. הלא־רשמי כאן משובש על־הרוב — למשל, לו ראית היום, כמוני, את פנקסי־הרישום של הקהילה על הרצפה! “כך מוכרח ק. לראות את הדברים — את הרשמי אינו יכול להבין, והוא נאחו באישיות הפרטית. הפונדקית רואה את הדברים ראייה אחרת, והיא אומרת: “נו, על פקיד אמיתי אי־אפשר לומר שלפעמים הוא פקיד פחות ולפעמים יותר, אלא תמיד הוא כל־כולו פקיד. אך כדי להביאך אל עקבות־ההבנה, לפחות, אתעלם מכך הפעם, והריני יכולה לומר: מעולם לא היה פקיד יותר מבימים ההם, בזמן אָשְרִי, ואני ופרידה תמי־מות־דעים בענין זה: אין אנו אוהבות איש אלא את קלאם הפקיד, הפקיד הגבוה, הג־בוה מאד”.

כל השיחה על המכתב מטילה אור חדש, דו־משמעי, על שאלת הקבלה לעבודה. ק. רואה את הדברים כך: "טוב" אמר ק. 'נניח שהכל כך — הרי מסתבר שיש לי ידידים טובים לרוב בטירה; בית־רדיוק, כבר אז, לפני שנים רבות, היה משום מעשה־ידידות כלפי ברעיונה של אותה מחלקה, שכדאי להזמין פעם מודד־קרקעות, ומכאן והלאה הצטרפו מעשי־ידידות זה לזה, שמשכוני לכאן — אמנם לסוף רע — ועתה מאיימים עלי בגירוש". על כך משיב ראש־הכפר, תחילה באירוניה ולבסוף ברצינות גדולה, ואומר: "יש אמת־מה בהשפעתך, צודק אתה שאין לקבל את חיווי הטירה כלשונם. אך בכל־זאת יש צורך בוהירות, לא רק כאן, והיא נחוצה שבעתיים ככל שהחיווי שמדובר בו חשוב יותר. אבל מה שאמרת, כי משכך לכאן — זאת איני מבין. לך היטבת לעקוב אחר הסברי, הלא היית יודע כי שאלת הזמנתך לכאן קשה הרבה מפדי שנוכל לישבה כאן, בשיחה קצרה". כאן ראוי לשים אל לב את טענתו של ק., כי הטירה "משכתו לכאן", וראש־הכפר מסתפק בטענה של דחייה והתחמקות, כי שאלה זו "קשה" מכדי להתישב ב"שיחה קצרה". דומה שקושיה זו — שהיא עיקר הנושא — אינה מתישבת בכל הספר, בצורתו הפראגמנטרית שבידינו. כאשר מצדיק ראש־הכפר את ק., שאת חיווי הטירה אין לקבל "כלשונם", שוב מתגלה ב"כל־שונם" זה, המתהפך היפוך אירוני בפיו המדבר, אופי־הכתובים של הטירה ואי־היכולת של האדם לרדת בביאוריו לסופה של מהות זו: כי, כמובן, את חיווייה של הטירה יש לקבל כלשונם. והרי זה בדיוק הקושי, שאפשר לבטאו גם כך: הטירה רצתה להוציא את ק. מחיים טבעיים במקומו, עם אשתו וילדיו, ולהפכו לאדם הרוצה בחיים חדשים של מאמצי־הרוח — והנה שוב אינו מבקש אלא את החיים הישנים בתוך החיים החד־שים, קבלה לשירות ואלמוניות בכל המהירות שאפשר בין לאזמאן וגרסטאקר. ועתה נאמר שם: "התוצאה היא אפוא", אמר ק., 'שהכל נשאר מעורפל מאד וחסר־פתרון, פרט לגירוש". הסיום, שהטירה — מפי ראש־הכפר — אינה מגרשתו וגם אינה עורצתו, הוא הצורה הקיצונית של אדיבות שהיא מסוגלת לגלות, אדיבות שק. אינו מסוגל להבינה כלל מטבעו שלו.

בסיומו של הפרק השמיני הנהדר, שם מחכה ק. לשווא ליציאתו של קלאם מן הפונד דק כדי שיוכל לדבר אליו — בכשלון שהוא קומי ככל שהוא טראגי — נראה לו "כמו ניתקו עכשיו כל קשר אליו, ועכשיו בן־חורין הוא יותר משהיה, ויוכל לחכות ככל שירצה בזה המקום האסור לו בדרך־כלל, וחירות זו כבש לעצמו כפי שלא יוכל לכב־שה כמעט שום אדם זולתו, ואיש אינו רשאי לגעת בו או לגרשו, וכמעט לא לדבר אליו; וברובו־זמן — ודעה זו היתה נמרצת באותה מידה, לכל הפחות — כמו אין שום דבר נטול־טעם, גדושי־איש, יותר מחירות זו, מציפיה זו, מחסינות זו". אחרי־כן בא הפרק התשיעי, שם מסרב ק., כאשר מבקש מומוס לרשום פרוטוקול מפיו, והפרק העשירי פותח במלים אלו: "אל המדרגות החיצוניות הרחבות, שרוח חריפה השתר־ללה מעליהן, יצא ק. ושלח מבטיו אל תוך האפלה. מזג־אוויר קשה, קשה". באפלה זו הוא רואה שני מאורות מיטלטלים. אלה הם העוזרים שמראיתם מאכזבתו, אבל בינתיים בא ברנבס ובידו מכתב שני מאת קלאם, וכך נאמר בו: "אל האדון מודד־

הקרקעות בפונדק 'ברניקהוף'! עבודות מדידת-הקרקעות, שביצעת עד כה, זכו להערכתני גם עבודות העוזרים ראויות לשבת. מצליח אתה לזרום בעבודה. אל תחדל משקידתך! סיים את העבודות בגמר טוב. הפסקתן תעורר בלבי התמרמרות. ומלבד זאת תנוח דעתך, בעיית השכר תוכרע בקרוב. עיני מוסיפה להיות פקוחה עליך".

זהו מסמך נורא, שכן הוא מבטל את אישיותו של ק. בהיותו מופנה אל מודד-קרקעות — מעמד שהוא של ק. מבחינה פורמלית, לכל היותר, ואף זה אינו ודאי. אך לפי הפנייה נראה כי, בניגוד למכתב הראשון, זהו מכתב רשמי ולא פרטי. ק. סותר את תוכן המכתב משפט-משפט באזני ברנבס, לאור תבונתו שלו — שאמנם אינה מספקת: "האינפורמציה שבידי האדון אינה נכונה. הלא איני עושה במלאכת-המדידה, ומה ערכם של העוזרים — עיניך הרואות, והעבודה שאיני עושה בה — בוודאי איני יכול להפסיקה. ואף התמרמרות איני יכול לעורר בלב האדון — וכיצד אהיה ראוי לה-ערכתו! ומנוחה לא תדע דעתי לעולם".

צא וראה כיצד ניצבות כאן מול חוסר מנוחת-הדעת של המשפט האחרון המלים "תנוח דעתך", שבאות להניח את הדעת שבעתיים לעומת ה"התמרמרות" הקודמת להן — כמו נפשט אגרוף מונף מלהלומה, והנה המתנה המבוקשת מונחת על כף-היד! ק. דורש אפוא את המכתב מדרש שלילי-בתכלית, ובכל זאת אינו נשבר. עובדה זו שאינו נשבר — לא מן המכתב היא יכולה לצמוח, מטבעו היא צימחת. בשעה שהוא כמו מניף אגרופו להשיב מהלומה, נוצר הרושם הפאראדוקסלי שלמרות הכל הוא מתרשם מן המכתב. וכיצד לא יתרשם ממנו? למרות כל חוסר-הטעם שב-הודעה — כאשר מודדים אותה בקנה-המידה של התבונה (וזה קנה-המידה היחיד הקיים אצל ק.) — הלא יש בה צליל משכנע של אמת! לשונו של קפקא הסופר יפה בזכות בהירותה החמורה, אבל יש גם מקומות שאפשר לחלוק עליה, ובייחוד אמורים הדברים בעזבונו שלא הוא הגיהו, ואין למנותו על ליקויי-הלשון המצויים בו זעיר-פה זעיר-שם. הרושם המחירי מכתביו של קלאם, בתערובת המובן והסתום שבהם — בייחוד במכתב השני — מתפתח כנראה מתוך שאין כאן הודעה אלא לשון, לשון תרומית, שאינה נסתרת מתוך שהיא רעה — שכן אינה רעה — אלא היא מתקיימת מתוך שבעת-זיבועונה-אחת היא מקרינה את האמת וגם בולמתה. אין לה שימוש הוראיל והקורא, שאליו נועדה, יכול לקלוט ממנה רק את ההודעה ולא את הלשון עצמה, שכל סתירה של ההודעה שמורה בה היטב, או מבוטלת בה מכל-יכול. נראה כי לבו של ק. ניבא לו משהו מכל אלה, שכן הוא משיב על מכתבו של קלאם במכתב נגדי, שעל ברנבס להביאו מיד לקלאם, והלה מוכן ואף מבטיח שיעשה כמיטב יכלתו, אלא שלמרבה-הצער אין בכך שום ודאות. אמנם, כדי שלא יתגלגל המכתב ב"נתיב-המס-מכים האינסופי" אין זו אלא הודעה בדיבור-פה שברנבס יודע אותה מיד עלי-פה אך ליתר-בטחון רושם אותה ק. בחפזון על פתק, בכתבו על גבו של אחד העוזרים בעוד השני מאיר לו.

כאן נוצרת, כבמקרים רבים אצל קאפקא, תמונה בלתי-שישכת, שבעצם היא נוצרת, ככל גורמי-השירה, דרך-אגב, כמו כתובה ביד-שמאל, בעוד ידימיין, שהיא זהה עם

יד-שמאל, רושמת ושוקלת מכתבים אל קלאם. וזו ההודעה בפי ברנבס: "מודד-הקרקעות ק. מבקש מאת האדון הממונה על הלשכה שירשה לו להתיצב לפניו. הוא מקבל מראש כל תנאי שייכתן להתנות בו ברשות זו. אנוס הוא לבקש בקשה זו, הואיל וכל אנשי-הביניים נכשלו כשלוך חרוץ עד כה, והראייה — שעד כאן לא עשה שום עבודה של מדידת-קרקעות, ולפי הנאמר לו מאת ראש-הכפר גם לא יעשנה לעולם; לכן קרא מתוך ייאוש-של-בושה את מכתבו האחרון של האדון הממונה על הלשכה, ורק פגישה אישית עם האדון הממונה על הלשכה תוכל להועיל כאן. מודד-הקרקעות יודע מה-גדול הדבר שהוא מבקש, אך הוא ישתדל לצמצם ככל האפשר את הטרדת האדון הממונה על הלשכה, הוא מקבל על עצמו כל הגבלה של הזמן, ויפנע אף במקרה שיימצא צורך בקביעת מספר המלים שהוא רשאי לומר בשיחה, לפי סברתו יוכל להסתפק אף בעשר מלים. במלוא יראת-הכבוד ובקוצר-רוח גמור הוא מצפה להכיר-עה". לפי מה שאנו שומעים מאולגה על מעמדו של ברנבס בטירה, בתחתית שפלי-המדרגה, ספק אם תהיה לו אפשרות למסור את ההודעה לקלאם, ואם תשפיע על קלאם את ההשפעה הרצויה, במקרה שיאבה להאזין — כשם שאף אין ודאות מה חזותו של קלאם באמת. וק. עצמו רואה את ההודעה, מיד לאחר שניסחה, ארוכה הרבה יותר ממה שעלה בכוננתו תחילה — אבל כל זה אינו מכריע. הגורם המכריע הוא תגובתו של ק. על המכתב מאת קלאם, בצורת פעולה משלו — בלא שים לב לכשלוך נסיונו להיפגש עם קלאם, בלא שים לב להתנהגותו שלו כלפי ממוס, בלא שים לב למצבו הנורא — שאין אנו יודעים אם נואש הוא רק מבחינה סובייקטיבית או גם מבחינה אובייקטיבית — משל כאילו לא היה פרומיטיאוס מקלל את האלים אלא, למרות הנשרים המקרעים את כבדו, דווקא אתם הוא נושא-ונותן על שיהרורו. לכן יכול ק. לומר לאולי-גה: "הלא בדינו המכתבים, שאמנם איני סומך עליהם הרבה, אבל נאמנים הם עלי הרבה יותר מדבריו של ברנבס. אפילו הם מכתבים ישנים, חסרי-ערך, שהוצאו בלא ברירה מערימת מכתבים חסרי-ערך לא-פחות מהם, בלא ברירה ובשכל שאינו עולה על זה של הפניות בירידים, המנקרות ומוציאות גורלו של אלמוני מערימת פתקים — אפילו כן, עדיין יש למכתבים אלה איזה יחס שהוא לעבודתי; ניכר שנועדו לי, אף שאולי לא לתועלתו נועדו; כפי שהעידו ראש-הכפר ואשתו, מתחת ידי קלאם עצמו יצאו, ומשמעותם — שוב לדעת ראש-הכפר — אמנם פרטית ושקופה אך מעט, אבל בכל-זאת גדולה". מכרעת קודם-כל העובדה שק. מתיצב על קרקעו של קלאם — מתוך שהוא מוכן להסתפק ב"עשר מלים" בשיחה זו, הוא מכיר בכוח-הלשון שלו, ביטוי המי-קבל כאן משמעות חדשה לגמרי, שכמו נוצרה במיוחד לתחום זה, ואילו ברנבס, הני-אות לכל משאלותיו של ק. ברוך המיוחד לו — מתברר שהוא עושה זאת רק כדי שי-בקר ק. אצל אחיותיו, ובייחוד אצל עמליה. ואכן ק. עושה זאת, והוא שומע מעמליה הסבר סופי על הטירה, ובראש-וראשונה על סודה של עמליה. כאן יש עוד ענין סתום, חידה שלא נפתרה בשום מקום, אחד המקומות הסתומים הרבים שבספר, כי ברנבס איר-מר שגם היום הביאה לו עמליה מכתב זה מן הטירה, וכאשר מציע ק. מיד שעמליה תביא את הודעתו לטירה — לבדה או עם ברנבס — דוחה ברנבס הצעה זו, ונימוקו:

שעמליה אינה רשאית להיפנס ללשכות. כך נשאר סתום הדבר מניין הגיע מכתב זה, אם לא נניח כי ברנבס — שבאמת הוא מטשטש את עצמו כל־כך עד שהוא מביא את המכתבים מן הטירה תחילה אל אחיותיו (הקוראות אותם לפני ק.!) — סבור שקיבלו מעמליה כדי להעביר לק. שפן כל התיאור מרמז כי גם עמליה היא "נערה מן הטירה" במשמעות שאינה ניתנת להגשמה.

ואשר למכתבו של הפקיד סורטיני, הרי אולגה קראה אותו, וכאשר ק. שואל לתכנון, היא אומרת: "המכתב היה מאת סורטיני, והוא נועד לנערה בעלת ענק־הגרנט. על התוכן איני יכולה לחזור. היתה זו דרישה לבוא אליו לפונדק 'הרנהוף' — ועמליה נד־רשה לבוא מיד, כי בעוד חצי שעה צריך היה סורטיני לצאת לדרך. המכתב היה מנוסח בביטויים שפלים ביותר, שלא שמעתיים מעולם, ורק מתוך ההקשר ניחשתי את מובנם למחצה. מי שאינו מכיר את עמליה, והיה קורא רק את המכתב, מוכרח היה להניח כי נערה שאדם מעז לכתוב אליה כך, חזקה עליה שחולל כבודה, אף אם לא נגע בה איש. וזה לא היה מכתב־אהבה, לא היתה שם שום מלה של חיבה — ניכר היה כי סורטיני כועס על שמראיתה של עמליה נגעה אל לבו והטרידתו מעסקיו". הייחוד הגדול של המכתב הוא, קודם־כל, בזה שקפא מביא אותו רק בפאראפראזה ואינו מעז לכתוב בו, אף שדוסטויבסקי כתב את וידויו של סטאברוגין ב"השדים" ורק מפחד הצנזורה לא הדפיסו. אין אנו צריכים להניח שקפא חשש מפני הצנזורה, שהרי כמעט אין להניח שבשעת כתיבה חשב על הוצאת הדברים לאור, ועל ספרים מסוג זה לא היתה אז חובת צנזורה, אף כי הצנזורה היתה יכולה לפעול נגד דברי־זימה שבמכתב זה. קרוב לוודאי שחשש מפני עצמו, כי בהכרח חש עצמו עומד על גבול הניתן־לביטוי, בעמדו לפני המשימה לשים דברי־זימה בפי הרשות העליונה באופן שלא יהיה בהם טעם־זימה. הכוונה היא כי הנפגעת, אף שבהכרח תחוש בלשו־הזימה שבמכתב, לא תבין אותו דרך־זימה — בכך אין שום ספק, כשם שאין ספק בתהום אשר־לא־תגושר, הנפגעת כאן והפולאת את עמליה באסון של אי־הבנה, של שתיקה ושל עקשנות. לו עלה מכתב זה במחשבתו של קפא, לא היה מגלהו; לו כתבו, היה משמידו. אבל את "משפטי־הסיום הקטוע" מגלה אולגה: "ובכן, שתבואי מיד, או ... ו"

כאן אין מקום לערער, המשפט הוא חד־משמעי, כמוהו כאיום, שיכול להגשימו מי שיש בידו אמצעי־השלטון הנאותים, והוא אף מפעילים כאשר עמליה אינה באה; זהו כוח־הלשון הנורא של אדם כקלאם, כאשר אינו מרסן את עצמו אלא פורץ קדימה. מיד באים המדרשים. אולגה אומרת: "כך פירשנו לעצמנו את הדבר לאחר זמן, שמן־הסתם רצה סורטיני לנסוע אל הטירה עוד באותו ערב ורק בגלל עמליה נשאר בכפר, ולמחרת כתב את המכתב, מתוך זעם על שלא הצליח גם בלילה לשכוח את עמליה, אף מי שמזגה צונן ביותר היתה מתמרמרת על המכתב, קודם־כל, אבל אצל בחורה שונה מעמליה מן־הסתם היה מכריע אחר־כך הפחד מפני הנימה הזועמת והמאיימת. עמליה נשארה בהתמרמרותה, היא אינה יודעת פחד לא לעצמה ולא לזולתה". ק. מדבר על "ניצול כוח השלטון לרעה", ומוסיף, אמנם "בהיסוס": "ובכן, כאלה הם הפקידים, אקומפלאריים כאלה יש בתוכם". אולגה אוטמת אזניה משמוע טענות אלו, שק. עוד מוסיף לפתחן,

שפן בעקבות התמרמרותה של עמליה ירדה מאַרְת־דומיה של הטירה על כל המשפחה, ללא שום האשמה, היא כמו יורדת למעמד של מנוודים אסורים־במגע. לכן מכריע בעיני אולגה לא התוכן ולא קריעת המכתב לעיני השליח אלא רק זה שעמליה סירבה לציית לכותב־המכתב: שלא הלכה אליו. לכן היא אומרת: "איני מכירה איש האיתן בצדקתו כמו שעמליה איתנה בכל מעשיה. אמנם גם לו הלכה ל'הרנהוף' הייתי מצדיקה אותה; אבל העובדה שלא הלכה — זו היתה גבורה". כאן אנו רואים שאצל אולגה הרצון להבין את המכתב משמעותו: להגיח כמובנת־מאליה את סמכותו של כותב־המכתב. תוכן המכתב כשהוא לעצמו מכריע בעיניה, ולא תוכן־הזימה, הנהפך יותר ויותר לענין של־מה־בכך, כי למרות אלף נימוקים־שפנגד היא משוכנעת שמן־הסתם מוכרחה היתה עמליה לעשות מעשה מוטעה, אך שבכל המסיבות היא מעשה מוטעה. המסקנה היא ההכרה, ש"על פרידה אפשר לצחוק, במקרה הגרוע ביותר", "אך לעמליה יכול אדם רק לבוה, אם אינו שאַר־בשרה". ק. טוען שמפל־מקום יש כאן הַבְדֵּל, שפן פרידה אהבה את קלאם ועדיין היא אוהבתו. אומרת אולגה: "סבור אתה שקלאם לא היה מסוגל לכתוב אל פרידה ממש כך? כך הם האדונים, כשהם קמים מאחרי המכתבה אין הם מתמצאים בעולם, ובפיוזור־הנפש הם אומרים דברים גסים ביותר — לא כולם, אבל רבים מהם. הלא ייתכן שהמכתב אל עמליה הוטל על הנייר בשעת טרדת־המחשבה, בלא כל שימת־לב למה שנכתב באמת. מה אנו יודעים על מחשבותיהם של האדונים!" ועוד: "על קלאם ידוע שהוא גס מאד; אומרים ששעות רצופות אינו מוציא מלה מפיו, ופתאום הוא אומר איזו גסות המעבירה בך צמרמורת. על סרטיני אין זה ידוע, כשם שבכלל הוא בלתי־ידוע מאד. בעצם יודעים עליו רק ששמו דומה לשמו של סורדיני; לולא דמיון השמות ודאי לא היו מכירים אותו כלל. גם ככבאי ודאי מחליפים אותו בסורדיני, שבצעם הוא המומחה, והוא מנצל את דמיון־השמות כדי לגולל ביחוד את חובות־היצוג על סורטיני, לבל יופרע הוא עצמו מעבודתו".

חילוף זה של סורטיני בסורדיני חושף את אופי־הכתובים של המכתב בבהירות מחרידה. רבות כבר העירו כי שמותיהן של דמויות אצל קפקא יש להם משמעות. מקס ברוד גזור את שמו של קלאם — אמנם דרך־שאלה — מן ה"אנאנקה" (הפוח) היוֹר־נית. אולי זה נכון לפי הענין, אם גם לא כל־כך לפי צליל־הלשון. קרוב יותר לוודאי שהמלה עצמה מרמזת על המשמעות שהתכוון אליה קפקא: "קלאם" נאמר על אדם המתכווץ מקור, ודווקה ה"אנאנקה" קרה, ואם תרצו — גם קלאם, "זאמזה" ב"התמורה" הוא, לפי מספר ההברות ולפי תיאום־התנועות: קפקא. קארל רוסמאן ב"אמריקה" אינו חצי־אדם אלא אדם נועז כסוס־אבירים, ועל כן גָּבַר זה אמנם אדם, אבל רק אדם שהחברה מוכרחה להוציאו מפללה. על־פי מהותו מצויות בו כל התכונות חוץ מה־עזה, ואולי גם כולן אינן בו, אבל הוא נועז כסוס־אבירים, שפן אין שמו "פֶּרְדֵּמֶן". וְזֶה ב"רצח־האח" הוא "וִּיָּן" — בריה — חסרה אות אחת, כלומר בלתי־שלמה, ולכן הוא יפה לקרבן; ו"שֶׁמָאָר" באותה יצירה הוא אולי "שמארן" — ענין של־מה־בכך — של מרצח. בשם "סורטיני" טמון הגורל (Sort בצרפתית), ובשם "סורדיני" — הליכלוך (Sordide, "מלוכלך" בצרפתית). עמקותה של הפונוה צומחת לא מן השמות לעצ־

מם אלא מהחלפת בעלי־השמות. סורדיני, שהוא המומחה לכבאות, מנצל את דמיון־השמות כדי שסורטיני ימלא את מקומו בתפקידי־הייצוג הטרחניים — והליכלוך הופך גורל, המתגלה בצורת ליכלוך. מערכת הכפאים, הנלחמת בתבערות, מלבה את התב־ערה במומחה הלא־מוסמך, המדלג מעל היצול של עגלת־משאבת־הפיכוי במלוא עצמי תו של הגורל המוסמך. לא הנערה הטהורה, התמה, היא שצריכה לכבות את התבערה, אלא רק מידת צייתנותה, והיא מסרבת, לכן היא מופית, ואין לה מליץ יושר — אף לא אולגה.

לא ייפלא אפוא שאולגה, בדרשה את בלתי־המובן, מגיעה בהדרגה לידי כך שקלאם, ביחסו אל הנשים, נראה לה מפוקפק יותר מסורטיני, ואי־ידיעתה מגבירה את דחף־המדרש עד למדרגה של געוץ־מוטיבציה, שעדיין הוא מוסר משמעות מעמיקה, פרט לטעם הסתום מבחינה עקרונית. אולי יודעת עמליה אותו טעם, ועל ידיעתה היא משל־מת בשתיקתה. היא חכמה יותר מאולגה ככל שהיא ממעטת כדיבורה יותר ממנה, ובע־צם גם דיבוריה נובעים משתיקתה. כאשר היא טוענת בשיחתה עם ק. שאולגה אהבתו וק. סבור שהיא טועה, נאמר שם: "עמליה חייכה, וחיוך זה, אף שהיה עגום, האיר את הפנים המכווצים קדורנית, דובב את האֵלם, קירב את הזרות, היתה בו חשיפת־סוד, חשיפת נכס שמור עד כה, שאמנם אפשר לחזור ולקחתו אך לעולם לא בשלמותו". זהו חיוכה של שתיקה, ניצן התבונה בנערה מופית, והחיוך עז־מבע כל־כך עד שגם אהבתה שלה את ק. שמורה בו, ואם גם מוחזרת אל השתיקה. אולגה השוותה את קלאם לסורטיני, וכבר שמענו שתוצאת ההשוואה היא לרעתו של קלאם. אחר־כך היא אומרת: "והנה כאשר אדם בקי בהוויות־העולם כסורטיני נתקף פתאום אהבה לנערת־כפר, כמובן לובש הדבר צורה שונה מבשעה שמתאהב עוזרו של הנגר השכן. ויש גם לזכור שבין הפקיד ובין בת־הסנדלר מרחק רב, שיש לגשרו בדרך פלשהי — סורטיני ניסה בדרך זו, אחר אולי ינסה בדרך אחרת". כפיית־המדרש, המצדיקה את סורטיני, דוחפת את שימת־הלב אל עדינותו של כותב־מכתבים זה, שפן "כאשר קלאם כותב מכתב עדין הרי זה בלתי־נעים יותר מן המכתב הגס ביותר של סורטיני". כלומר, המכתב כבר נעשה "גס", וגסות היא רק ענין של מזג, התנהגות שאינה שוללת שלילה עקרונית את האפשרות של התנהגות אצילה. אולגה, אף שאינה רוצה לשפוט את קלאם, אומרת על־פי שורת־ההגיון: "הה, קלאם אף לא היה טורח כלל לכ־תוב מכתב". ואכן, אנו יודעים שהוא נוהג "לקרוא"! וכאן באה מסקנתה האחרונה של אולגה: "ובהשוואה לכך עדיין איום־ונורא הוא סורטיני המצטנע, שיחסי אל נשים אינם ידועים, על־כל־פנים, יושב פעם וכותב בכתב־הפקידים התם שלו מכתב המעורר ממש סלידה". בטקסט יש כאן נקודה — אבל כמובן זוהי שאלה. כאן ברור־בתכלית שאולגה מצאה במכתבו של סורטיני משמעות, שבה נראה כאילו גסותו של קלאם משהו נעלה יותר ניצח אותה, וכך הרי מודה היא בתוך כך בצד־הסלידה שבמכ־תב, אלא שהוא בטל בזכות "כתב־הפקידים התם שלי".

אף שהדיבור על כתב־הפקידים התם יש לו נימת־לואי אירונית חריפה בפיה של אולגה, האפשרות לכתוב מכתב כזה כתיבה תמה מרמזת על היפוכם של יצר או תאָנה,

היא מרמזת ליישוב־הדעת, מרמזת לאופי־הכתובים של המכתב. אופי־כתובים זה מסביר מה שמביעה עכשיו אולגה, בהפירה את שתיקתה של עמליה: "אבל עמליה לא אהבה את סורטיני, אתה טוען. אמת, היא לא אהבה אותו, אולי בכל־זאת אהבה אותו, מי יכול להכריע? אף לא היא עצמה. איך היא יכולה להאמין שלא אהבתו, מאחר שדחתה אותו בתוקף כפי שמן־הסתם לא נדחה שום פקיד מעולם? ברנבס אומר שעוד עכשיו יש והיא רועדת מן התנועה שבה טרקה את החלון לפני שלש שנים, גם זו אמת, ולכן אסור לשאול אותה; היא גמרה עם סורטיני, ורק זאת היא יודעת; אם היא אהבת אותו או לא, אינה יודעת. אבל אנחנו יודעים שנשים אינן יכולות אלא לאהוב פקידים כשהללו פונים אליהן; ולא עוד אלא שהן אהבות את הפקידים עוד קודם־לכן, עם כל שהן מבקשות להכחיש זאת, והלא סורטיני לא רק פנה אל עמליה, הוא דילג מעל ליצול כאשר ראה את עמליה, ברגליו הקפואות מן העבודה אחרי המכר תבה דילג מעל ליצול". ולהלן: "אבל עמליה יוצאת מן הכלל, תאמר. היא יודעת צאת מן הכלל. זאת הוכיחה כאשר סירבה ללכת אל סורטיני, הרי זה יוצא מן הכלל למדי; אלא שחוק מזה גם לא אהבה את סורטיני — הרי זה יהיה יוצא מן הכלל כמעט יותר מדי, זאת כבר אין להשיג כלל". לפני כן אמרה אולגה באופן כללי יותר: "האמן לי, את יחסן של הנשים אל הפקידים קשה מאד — או בעצם תמיד קל מאד — לשפוט. לעולם אין כאן מחסור באהבה. אהבת־פקידים אומללה אין. מבחינה זו אין זה שבח כשאומרים על נערה — ואיני מדברת כלל על פרידה בלבד — שהתמסרה לפקיד רק משום שאהבתו. היא אהבה אותו והיא התמסרה לו, זו עובדה, אבל אין כאן מה לשבח". אבל אם אין אהבת־פקידים אומללה, אין נימת המשפט מרמזת שיש אהבת־פקידים מאושרת. ממילא נדמה שאין אהבת־פקידים כלל ואין גם אהבה אל הפקידים. דומה כי הכרת אהבה כזאת היא גזירה, הרבה יותר מהתגלות, לנשים המתמסרות להם; כשם שב"המשפט" יש רק סקסואליות בין השופטים, כך מרמזו לא רמזו אחד בלבד שגם ב"הטירה" אין המצב שונה מזה בהרבה. יחס כשל יופיטר אל אלקמנה ב"אמפיטריון" לקלייסט לא ייתכן כאן. קלאם ישנו, קורא לעתים וכותב מכתבים בלתי־מובנים, סורטיני מדלג מעל ליצול וכותב מכתבים מלוכלכים שהם בלתי־מובנים לא־פחות; יופיטר מופיע, מפליא לדבר, מבלבל את רגשותיה של אלקמנה עד לאותו "האח", ברור מבחינת הרגש, שהיא פולטת באנחה אחרי הנעלם, ויופיטר מוליד; קפיצתו של סורטיני מעל ליצול היא הופעה אירונית, ואף אולגה נותנת דעתה על כך שהמכתב אינו מכיל שום "מלות־חיבה". ליופיטר יש לשון, מכתבו המלוכלך של סורטיני הוא בגדר כתור בים, שפן חלף עידן המיתוס המעורר את הלשון!

אולגה אומרת לק: "ולעמוד באמצע בין ההפרוות, כלומר לשפוט את המכתבים כראוי, הרי זה בלתי־אפשרי; הם עצמם משנים בכל רגע את ערכם, העיונים שהם מולידים אין להם סוף, וכל מקום שאתה מתעכב בהם — רק מקרי הוא, ועל כן גם הדעה רק מקרית, וכאשר מתוסף לכך החשש לעצמך, אוראז מתבלבל הכל, אל לך לדון את דברי בחומרה יותר מדי". מול אין־סוף זה עומדת המשמעות הסופית. כך מפרש את הדבר גם כהן־הכלא ב"המשפט", בשיחה בקתדרלה על המשל "לפני החוק". ב"הטירה"

אין הדברים מגיעים לכלל שיחה, ואותה פעם אחת שנדמה היה כי הנה תתקשר שיחה, עם בירגל, מדבר הלז לבדו וק, נרדם בשעת דיבורו. אי־אפשר להוציא משפט שלם על "הטירה", שפן הסבר מרובה בו מדי, ובייחוד יש צורך להבינו בשלמותו כדי לדונו בשלמותו — והבנה שלמה כזאת היא כמעט מן הנמנעות. אבל הרמז לאופי־הכתובים של המכתבים אולי עשוי להפיץ אור־מה באפלה שקפקא התאמץ להבקיעה.

(תרגום: שמואל גילאי)

פאול נוינורקט : הונו נויסטיקוס (ג)

ביטוי המושג המשתנה של המיסטיקה בימינו

ההתפתחות הפילוגנטית המוליכה מן הפלירומה של השלב האורובורי בדרך הצירוף הירו-הורוס אל הסופיות של אב-הטיפוס האזירי היא ההתפתחות שבה אפשר לעקוב אחר האנטוגנזיס של היחיד האנושי. המיפגש המיסטי הוא ביסודו צירוף האגו והלא-אגו בהקשר הרחב יותר של הרקע האורובורי-הפלירומתי. כל-אימת שהאגו תוקף את הנומינזום יהדולל שינוי באישיות, כפי שהטעמנו תחילה. כל זמן שהיחיד האנושי נמצא בשלב המוקדם ביותר בהתפתחותו, כלומר בילדותו, שולטים בו הלא-מודע הקיבוצי והתצורות האב-טיפוסיות החופפות אותו. דבר זה אין בו כלל משום הפתעה, שהרי האגו של הילד לא היתה לו שום הזדמנות לדיפרנציאציה לאמיתו של דבר, השלב המוקדם הזה שבו מתנסה הילד בכללות הקיום הוא מעצם מהותו הנסיון המיסטי המקורי, במידה שהילד עודנו בגדר "אני". ואולם דבר זה הוא מצב חולף, ומתוך כך — נסבל, מנקודת-השקפה תרבותית. אנו מדגישים נקודה זו מפני שהנפש הילדותית מחויבת להינתק, בסופו של דבר, מן האני המקיף-כל כדי להעלות בכיוון האגו. זהו ענין של צורך תרבותי, והוא הולם את הציפיות היסודיות של הקבוצה מן הנער הגדל (אריך נוימן, "האדם המיסטי"). תהליך התעלותו של האגו בכיוון התור-דעה כאן במסגרת ההתייחסות האונטוגנטית שלו. אין להתעלם מן ההקשר הפילוגנטי הרחב יותר, שעל-פי דוגמתו מתרקם התהליך הזה למעשה. אני מפנה את הקורא אל המאבק הזה של האגו, שעליו כבר עמדנו, לשחרר את עצמו ואת נשמתו מן האיום הכול-כל של אב-הטיפוס של האם האורובורית.

על יסוד התפתחות היחיד פגישת האגו והנומינזום היא, גם בתנאים הטובים ביותר, פגישה גורלית. אם האגו מחזיק מעמד בפגישה הזאת הרת הגורל הרי הוא יוצא עטור-נצחון, ואם גם בשינוי-צורה גמור, בספירת התודעה הפסיכית שלו. ואולם תוצאתה של ההתמודדות תלויה תמיד בשערה. רק לאחר-מעשה אפשר לקבוע בווד-אות אם ניצח האגו את הנומינזום — או נוצח על-ידו. הנה כך אפשר לומר שהדיפר-נציאציה של האגו היא חוויה גורלית בחיי היחיד. האדם הנורמלי הממוצע חייב לע-בור מספר שלבים מעין אלה. הריהם: התבגרות, גיל-העמידה ושקיעה. אם מצליח האגו לחזור עטור-נצחון, הרי אנו קושרים לתהליך הזה את המושג "מיסטיות התמור-רה". אם אין האגו עוצר כוח, ולפיכך אינו יכול לחזור לספירת החוויה המודעת, הרי יסתבר שלא יוכל להגיע לכלל דיפרנציאציה מן הלא-אגו. במקרה זה אנו מדברים על "מיסטיקה ניהליסטית-אורובורית" (שם).

הדיפרנציאציה הזאת יש לה שייכות מבחינה טיפולוגית לניתוח של ה"הומו מיסטי-

קוס". יכול שיקרה, למשל, שהמיסטיקן פורש להתבודדות גמורה כדי להתמודד עם הנומיניזם הסובלימינלי, אך הוא נחלץ בהצלחה וחוזר מספירת האין כדי לדבר אל בני־מינו בצורה חיובית ולהשפיע עליהם. טיפוסים מיסטיים אחרים אפשר שיעדיפו להישאר בתוך חברותיהם, אבל אי־יכולתם לנתק את אזיקי הלא־אגו היא־היא הדי־ל־מה היסודית שלהם ביחס לעולם בו הם חיים. אלה הם הטיפוסים האורובוריים־הניהי־ליסטיים, הנעשים זרים לסביבתם ומאבדים את המגע עם אחיהם בני־האדם. עקרון הכוח־היוצר, שהוא אפייני לתמורה המיסטית, מתנוון אצל הטיפוס האורובורי. דבר זה נובע מן העובדה שעם התפוררות העקרון היוצר "נקודת־האין" הופכת להיות "רחם־התהום" של "האם הנוראה", זו המושכת ומחזירה את פרי־בטנה אל תהום המוות (שם).

נקודה מעניינת בהקשר זה היא החכם והמשורר אַפִּימְנִידס, המוזכר במסתו של פִּראַנְסִיס בייקון "על הידידות". כוונתו של בייקון לתת דוגמה של אדם השואף ל"שיגרושיח נעלה יותר" בבדידות. ואולם מבוקשו זה של אפִּימְנִידס "כמוהו כרצון שנמצא, בשווא ובמירמה, אצל קצת מעובדי־הכוכבים" (מסות בייקון, בעריכת פ.ג. סְלֶבִי. אנגלית. לונדון, 1892). לפי המסורת נכנס אפִּימְנִידס למערה, להלכה כדי לבקש שיגרושיח נעלה יותר בבדידות. אך הוא נרדם והקיץ רק לאחר חמישים־ושבע שנים. (אניקדוטה זו נטלתי מאצל פ. ג. סְלֶבִי, המציינה ב"הערות" שלו ל"מסות בייקון", ע' 211). אפִּימְנִידס הוא, כפי הנראה, הטיפוס האורובורי הנמשך לתוך המערה (ז. א. רחם־התהום), אך הוא נשאר שקוע בשינה כמעט משך תקופת־חיים שלמה. במצב זה הוא מוצא מכלל פעולה, שכן אינו יכול להשתחרר מן הדילמה הטראגית שלו גם לא להבינה. האישיות שמגמות אנטי־קוסמיות שפאלו מדריכות אותה נדונה לאבדן, מטבע הדברים, פשוט מפני שאין לה שום סיכוי להשיג את עצמאות האגו הפסיכי שלה. פאראצלזוס גוער במיסטיקן האורובורי בלשון שאינה משתמעת לשני פנים כשהוא כותב: "נולדנו להיות ערים ולא לישון" (פאראצלזוס, "כתבים נבחרים", אנגלית, ע' 179).

התהליך הרגיל בדיפרנציאציה של האגו מוליך מן הספירה הסובלימינלית אל התודעה. "הגורם החיובי", שאותו הזכרנו תחילה, שהוא חלק מן האני הנעלם והיור־צר, מוגדר על־ידי נוימן כ"המגמה לִצְנִטְרוֹבְסִיָּה" ("האדם המיסטי", גרמנית, ע' 350). זה הגורם האחראי לדיפרנציאציה של האגו. משעה שיצא האגו לתוך האור, הרי סופו שהוא מתפתח לאגו־הגיבור ומשלב את העולם מסביבו באורח סינטטי. תהליך הדי־פרנציאציה מוליך מן הפלירומה של השיטה האורובורית אל קוסמולוגיה בעלת הכרת־האגו, קוסמולוגיה שבמרכזה האדם. זהו תהליך יצירי מן המדרגה הראשונה, שהעולם והאדם הם בו ערכים מורכבים, חיוביים. עם קביעה זו מקיף התהליך ההיסטורי את גורל היחיד ואת גורל הקבוצה. המיסטיקן האורובורי אין לו שום חלק בתהליך הזה מפני שבלא־יודעים הוא דוחה את הערכים החיוביים האלה. דבר זה נובע מן הקיבעון שלו בספירת הלא־אגו. הוא שונא את העולם שמבחוץ מפני שהפלירומה, שאליה הוא דבוק בצורה ילדותית, מזמנת לו את הבטחון שבאפשר

גן-העדן שלפני הלידה. הסביבה הזאת משוללת כל מיתח. אולם החוויה הנפשית אינה יכולה לוותר על המיתח, משום שזה התנאי היסודי לתהליך הקונגניטיבי, מצב נפשי זה משקף את האינפנטיליות של המיסטיקן האורובורי, העורג להימלט מן העולם הכופה עליו את התהליך היצור ומעמידו בפני סבלותיו וניגודיו. בחשבון ארוך מכל-מקום, האופי הרגסיבי-ביסודו של המיסטיקן האורובורי מועלה לדרגה המכור בדת של השקפת-עולם, עד שלבסוף אנו מגדירים את הפילוסופיה הזאת כתורה של "שלילת-עולם סגפנית". הודות לעובדה שדבקותו הלא-מודעת בפלירומה שוללת ממנו את צמיחת האגו התקינה, הרי מטבע-הדברים נמנעת ממנו האפשרות להטיל צל בר-מדידה, ופירוש הדבר למעשה נשמה בלתי-מפותחת. הנה כך הרג'סיה של צל-הנשמה סופה שהיא בוקעת מן המעמקים ופורצת לתוך העולם, שאז אומרים עליו שהוא נתון במלתעות השטן. משום כך המיסטיקנים האורובוריים מגנים את העולם וכל אשר בו בהינת דברים מושחתים, מתעתעים ונפשעים. העובדה היא שאין ביכ-לתם להשלים עם האופי הדיאלקטי של תהליך החיים, על הקטביות של כל התופעות הנפשיות. מכאן יובן מדוע הם דוחים את צד-הצל של החיים כ"תנאי מוקדם" הכרחי. אחת התרומות הנאות ביותר היכולות להאיר כאן את עינינו שמורה לנו בתמונה האחרונה ב"פאוסט" של גתה, חלק שני. הסיום הזה ליצירתו המונומנטלית של גתה, זה הסיום השנוי-במחלוקת שפה הרבו לדון בו, נראה לי דוגמה נאותה מאין-כמוה לצורה שבה המשורר מרום בתנופה גאונית אחת את אישיותו של פ'אוסט לשיאי-השיאים של אושר שמיימי, אכן, דבר זה טפל הוא לדיוננו כאן. רוצים אנו לשים את הדגש ברקע השמיימי שעליו מצטיירת עלייתו של פ'אוסט. עם פתיחת התמונה אנו רואים "נזירים קדושים, השרויים פה-ושם על פסגות שונות בין התהומות" ("פאוסט" של גתה, לפי הנוסח האנגלי, ע' 295). ציון מקום זה יש לו חשיבות ראשונה במעלה במידה שהמושג של עליון ותחתון מוכנס לספירת השמיים עצמם. מנבכי-הנבכים שומרים עים אנו את קולו קורע-הלב של "אב-המעמקים" שאפשר לקרוא לו, אולי בשינוי-צורה, אב-הטיפוס של המיסטיקן האורובורי:

אם תהום-סְלָעִים לְרַגְלֵי מַתְחַת
עַל עֵמֶק תְּהוֹם-תְּחַתִּית תִּנַּח,
אם אֶלֶף אוֹבְלִים בְּיַוֵּי-יַנְחַת
יִרְמוּ לְאֵשׁ הַמְּרַתַּח,

אם מִסְבִּיבֵי שְׁאוֹן וְגַעַשׁ,
כְּאִלוּ חֵל יַעַר וְצוּר רְעַד, —
זֶה שְׁפַע־מִים בְּגִיל וְרַעַשׁ
יִזְנַק לְמַטָּה, לְמוֹרָד,
לְהַשְׁקוֹת הַעֵמֶק וּלְהַפְרִיחַ;
וְהַבְּרַק בִּיקוֹד יִנְחַת,
מְאָרֶס אֶף קִיטוֹר יִשְׁבִּיחַ

אַתְּ הָאוֹיֵר אֲשֶׁר נִשְׁחַת.
 צִירֵי־הָאֵהָב אֶל יוֹדֵיעוּ
 כִּי תִקְיֶנּוּ יִצִירְת־עַד.
 הוּ, לֹו גַם בִּי קוֹדֵד יִשְׁפִיעוּ!
 רוּחִי נְבוֹכָה, קָרָה; יִכְבֵּד
 עָלֶיךָ עַל הַחוֹשִׁים; יִכְרִיעַ
 אוֹתָהּ תַּחֲסוּם צַר זֶה, רַב־הַכָּאָב!
 אָנָּה, אֶל, מַחְשְׁבוֹתַי הַכְּנִיעַ,
 הָאִירָה־נָא קִרְבֵי הַלֵּב.*

ניתוח קפדני של חרוזים אלה יעלה שלכאורה מדבר גתה על שני מושגים של אהבה. הראשון הוא אותו קשר שכבר עמדנו עליו של האגו נטול־הדיפרנציאציה בתוך הפל־רומה. המיסטיקן האורבורי — במקרה שלפנינו: "אב המעמקים" — על השלב הנמוך ביותר שבסולם־השמיים, אין באפשרותו להיחלץ מחיבוק־האהבה של האם האורבורית, כאותו "שפע המים בגיל ורעש / יונק למטה, לְמורד", כך גם הוא, האב, נמשך לעולם־ועד לתוך רחם־התהום שאין הוא יכול להגיע לכלל דיפרנציאציה ממנו. ריחוף נטול־דיפרנציאציה זה בפלירומה חדלת־הצורה מוחש לו כפועל־אהבה. הרי זה, אם נדבר בלשונו של דאנטה, "אהבת מקום־הולדתי המחניקתני". הנה כך "שפע המים" נראה לו לאב־המעמקים "מלא אהבה" (כך לפי המקור). מעבר לפלירומה הזאת האוויר (ז. א. העולם הרוחני) רוחש "ארס אף קיטור" שהמיסטיקן האורבורי חייב לשמור נפשו מהם. ואולם אב־המעמקים נתון בדילמה בלתי־רגילה. בהיותו בשמיע־עליון חש הוא באהבתו הטמאה הקושרתו אל האם האורבורית. הוא תופס שהרעם המפלח את האויר הממאיר מביא לידי מיתח נפשי המפעיל את תהליך החיים הדיאלקטי. הנה כי כן, "האויר אשר נשחת" הוא בטוי גם לאהבה, הואיל והוא מביע את "יצירת־העד שתקיפנו". אב־המעמקים נכסף להתגלות אלוהית שתרום אותו מתוך הסתבכותו הפלירומטית. הוא חש בבירור שהוא כבול על־ידי הפלירומה כמו רוחו שהיא "נבוכה, קרה... יכבד עליה עול־החושים". מכאן זעקתו המעוררת רחמים: "אנא, אֶל, מחשבותי הכניע / האירה־נא קרבי הלב". כשם שבימי חייו הבין את הקדושה במשמעות של אי־התקשרות, הרי עכשיו בשמיע־עליון הוא נדון להישאר בספירה הנמוכה ביותר. כיון שהתנער מחוסר־ההכרה הארצי שלו, הרי חש הוא עתה במציאות האלוהים, אך בלי שיוכל להתעלות מעל לפלירומה שהיא שהיתה תפיסת־האלהות שלו על־אדמות. בדין יכול אב־המעמקים לומר עם דאנטה: "What I am living, that I am dead" ("הקומדיה האלוהית", על־פי התרגום האנגלי של קארלייל־ויקסטיד, מזמור י"ד, ע' 76). פאראצלזוס הוא באותו דעה כשהוא מביע אותה מחשבה עצמה ביחס לחיי־הרוח של האדם: "אם החיים האלה לא

* עברית: תרגום י. ל. ברוך, חלק ב', הוצאת טברסקי, 1953.

הגיעו בו לכלל פעילות בימי-חיו הטבעיים, הרי לא יגיעו לכך הודות למותו. שום אדם בן-תמותה אינו יכול להיעשות בן-אלמות במותו; הכרח שיבנה לו... חיי-נצח במשך קיומו הארצי בטרם יוכל לקוות לקיים את החיים הללו אחרי מות גופו" (פראנץ הארטמן, "חיי פאראצלזוס". אנגלית. לונדון, ע' 97).

אייכלתו היסודית של אב־המעמקים להתעלות מעל לספירה האורבורית מונעתו, כמובן, מהשיג תמונה נכונה של האלהות. מכאן הסבר לרגשי-הכשל שלו במושגי הדילמה הפאוסטיאנית. גם פאוסט חייב ללמוד את האמת המרה מפי רוח-האדמה: "אתה דומה לזו הרוח שתוכל תפסה, / לא אני!" ואולם בעוד פאוסט ממשיך בדרכו ומשבר את האזיקים הכובלים אותו, כדי להתמודד עם הנומינוזם בדמות האב־טיפוסית של מפיסטו, אין אב־המעמקים מסוגל לעשות את הצעד המכריע לקראת הטיפוס האורבורי, הנה אב־המעמקים מצטייר כמיסטיקן אורבורי בשינוי-צורה, ואם גם באורח טראגי יותר לאין שיעור. אפימנידס בשנתו שוב אינו חש בצרתו, ואילו האב נדון לסבול את עוקץ ההכרה. הנה כך אפשר לומר שהדוגמה של אפימנידס תואמת את הצורך היסודי של הדבר המוגדר בפי נוימן כ"תנאי ולא-יעבור" של המיסטיקן האורבורי, ואילו אב־המעמקים הולם הגדרה זו במעין שינוי-צורה. הקו האפייני שעל-פיו ניטיב ביותר לזהות את המיסטיקן האורבורי הוא רגע הֶרְגָּסִיָּה או ההתפוררות. מצב זה למעשה כמוהו כבליעת האגו וטימועו בספירה הפלירומטית. במובן פסיכולוגי זהו מעשה של "גילוי-עריות אורבורי". אפשר לומר כי טיפוס זה של אישיות מיסטית אינו מצטיין בתסביך-אגו מפותח עד מאד. לאמי-תו של דבר היסוד המדריך בהרכב אישיותו הוא רגש נחיתות עצום, שמטבעו הוא פסיכופטי בעיקר, ומשום כך האגו שלו מתמוטט כלאימת שהוא מועמד במבחן. מצד שני המיסטיקן של התמורה מגלה נטייה ניכרת לדיפרנציאציה של האגו, שהיא מצדה מוליכה לשלוב האישיות. כאשר המיסטיקן האורבורי מתרחק מעולם השחיתות והחטא הריהו מטיח את איבתו כנגד אותם גורמים ארציים המסייעים לפוחות השט־נים והמחטיאים שבעולם. האשה, מהיותה עילת חטאו הקדמון של האדם בגן־עדן, נעשית עילת השחיתות כשלעצמה. הוא מתרחק כדי להימלט מקללת הנשיות, אבל אחרי-כן רק נתפס הוא במחבוקיה הטורפניים של האם האורבורית, האורבת לו במעמקי הלא-מודע שלו. פחד הסירוס, שהמריצו להפוך גב לעולם שמבחוץ, שבעיניו שרויה עליו קללת הנשיות, סוף-סוף פינה את מקומו למעשה הסירוס, החורץ את די-נו וחותר את גורלו בעולם שמבפנים. העמדה היסודית של שלילת העולם, שהיא אפיינית למיסטיקן האורבורי, נובעת מן העובדה שהוא דוחה את העקרון היצירי, הטמון ביסודו של תהליך החיים. (אריך נוימן, שם).

חומרת החטא הקדמון של אדם וחווה מכבידה מאד על נשמותיהם של מיסטיקנים מעין אלה ומשתקת את יזמת גאולתם-העצמית, המיסטיקן האורבורי הריהו כמוץ ברוח, הנידף אנה-ואנה בלי רצון משלו. אין ביכלתו להעריך את הינתקות האגו מן האני נטול-הדיפרנציאציה כהתפתחות חיובית בתהליך האנושי של האינדיבידואל-ציה, פשוט מפני שנעלמת מדעתו העובדה היסודית ש"הדרך הנאותה פירושה עבודה

ומעש, עשייה וייצור". (פאראצלזוס, "כתבים נבחרים"). עצם הפעולה של התמרדות האגו נגד הלא-אגו הריהי, מבחינתו של מיסטיקן זה, קיבולת של חטא. ואולם במציאות לא האגו הוא המתחיל בדיפרנציאציה אלא האני המדברן את האגו לאינדיבידואציה-עצמית. סימן ברור לכך ניתן לנו בשיר "הילד שנמצא" מאת ויליאם בלייק:

הַפְּעוּט שֶׁתַּעַה בְּבִצָּה הַגְּלֻמוּדָה,
בְּלִכְתּוֹ אַחַר אוֹר הַנוֹדָד,
מֵרַר בְּבִכּוֹ; אֵךְ הָאֵל, עַל-יָדוֹ,
כְּאֲבִיו-בְּלֶכֶן הוֹפִיעַ.

הוא נֶשֶׁק לַיֶּלֶד וּבְיַד נִהְגוּ
וְאֵל אִמּוֹ הִבִּיאָהוּ,
שְׁחוֹרֵת-פְּסוּדָה, בְּגִיא הַגְּלֻמוֹד,
בְּקֶשֶׁה אֶת פְּעוּטָהּ, חֲפֵשֶׁתוֹ.

הילד הקטן, שאבד בתחילה, הצליח לבוא במגע עם אב-הטיפוס של האל-האב, שלבטח לא יטוש את הילד הבוכה במדבר. מכל מקום, האל, האב, מתגלה לו בחרדה. התמונה שמעלה כאן המשורר היא סימן ברור לכך שהאני, המוצג בהקשר עם אב-הטיפוס של האל-האב, איננו נקודת-המוצא בתהליך נסיונו המיסטי של האדם אלא ההתקבלות הסופית, הנשאפת כל-כך, לתוך הספירה של אוזיריס. הדרך אל האני מוליכה מעל לאמהות. הרוצה להשתחרר חייב להוכיח תחילה את סגולת-ערכו והינתקותו מן החיבוק האורבוברי, כלומר — האמהי. תחילה יש לנצח ב"קרב הדרקון", שכבר הוזכר למעלה. כל תהליך האינדיבידואציה ראשיתו בספירה הפלירומטית, אשר בה מושלות בכיפה הדמיות אב-הטיפוסיות של האם האורובורית, הנחש והדרקון. כל הכוחות האלה משתייכים אל "היסודות ההיוליים, הקרים, הלחים של המים, והתחום הגשמי-הנשיי" (יולנדה יעקבי, "סמל אב-טיפוסי מורכב", בתרגום אנגלי של ראלף מאנהיים, ניו-יורק 1959). רק בסיומה של "קשת-היום" לובשת האוזיריפיקציה את המובן של עצמיות, אבל כדי להגיע לאותו שלב צריך היה לעבור את הקשת כולה. יש דמיון מפליא בין הרעיון המובע בשירו של בלייק ובין זה המובע בשיחה בין מפיסטו ופאוסט. התגמול היקר כל-כך הוא המזיגה אב-הטיפוסית של היופי והרוח בדמיותיהם של הלנה-מטרויה ופאריס.

התפיסה של מזיגה מעין זו טומנת בחובה את היסוד של אל-זמניות, שהוא-הוא, למעשה, התגלמות האושר השמימי. פאוסט מוכן למוד את הנבכים שאין-להם-חקר כדי להגשים את המטרה הזאת, שלגביו היא מטרה בפני עצמה, כלומר — האני. גלוי-וברור לו שאין למצאה "בשום מקום, עוד פחות מכך בזמן כלשהו" (פאוסט של גתה). החלטתו: "יהי כן! עד חקרו נרד או כי נפול, /ומייתן ובאפסותך אמצא הכל ז' (שם). היא סימן ברור לכך שאת השגת האני יש לחפש בספירת ה"אין". ואולם הירי-דה אל חקר התהומות פירושה קריאת-תגר על האמהות, השומרות בקנאות על התגמול

המאווה כל-כך. אחריתה של קיבולת ענקית כל-כך לעולם איננה בחוקת ודאי. אפילו מפיסטו, שברגיל כוחו רב לו כל-כך בחכמת-הכשפים, אינו יודע אל-נכון מה יעלה בגורלו של פאוסט בספירת האין. אחרי צאתו של פאוסט אל ממלכת האמהות, אשר אליה יוליהו מפתח-הכשפים של מפיסטו, מביע מפיסטו את חרדתו בלשון שאינה משתמעת לשני פנים: "האם יצלח המפתח? זה עיקר הדאגה. / סקרן אני לדעת אם ישוב".

גם גתה וגם בלייק מסכימים ביניהם באשר להנחת-היסוד הטמונה בשרשו של תה-ליך האינדיבידואציה, ואשר ניתן לספמה בדבריו של מפיסטו: "שקע אפוא! וגם 'עלה!' אוכל לומר". האגו חייב תחילה לרדת למעמקים כדי להיפגש עם הנומינוזום, על-מנת שישג בסופו של דבר את המטרה הנעלה ביותר, האני. ריוח הזמן בין הפגישה הראשונה לבין השגת האני עומד בסימן הטרנספורמציה של האישיות, המורבלעת ב"קרב הדרקון" שכבר הוזכר למעלה בתוך מסגרת שהיא דיאלקטית במהותה. הופעתו של האגו עטור-הנצחון היא תמיד סימן לקטביות הטבועה במהותם של החיים. העובדה שהאגו מסוגל להתעלות מעל למגבלותיו בכיוון הנומינוזום, שעליו הוא חייב לקרוא תגר אם אמנם חפץ הוא באינדיבידואציה, הריהי ממש תמציתו של העקרון היצירי. אכן, זוהי הפגישה שנדונה למעלה בין האגו-הגיבור לאני הנומינוזי, שפתוצאה ממנה מופיע הראשון בשינוי-צורה. פאראצלולוס נתן לתהליך הזה הגדרה קולעת של "פעולת השתנות אלכימית". בצאתו מתוך ההנחה ש"היסודות ניתן לשנותם בהדרגה זה לזה, והמתכות השונות ניתן להמירן", הסיק שההשתנות היא "לא רק שינוי חיצוני אלא גם מהותי" (פאראצלולוס, "כתבים נבחרים").

ואולם אין להעלים עין מכך שהנצחון לעולם איננו חד-צדדי. עצם המטמורפוזה של האגו מעמידה על שליטתו של הנומינוזום היוצר באגו. בתוך הקשר זה נקרא המיסטיקן, שהשתנותו היא תנאי-לואי נחוץ לתהליך האינדיבידואציה, "המיסטיקן הגיבורי". על רקע המגמה האורבורית הרי המיסטיות הגיבורית היא ביטוי כל מאמצי אנוש, במידה שפגישת היחיד עם הנומינוזום היא, למעשה, תגובתה הספונטאנית של "נקודת-האין" היוצרת. כוח-היצירה הזה הוא כוח שבמהותו הוא אומר הן לחיים. "מיסטיקה גיבורית" היא מיסטיקה של ייעוד ושליחות, של השתנות על בסיס אישי, ושינוי דמות-העולם במובן הרחב ביותר שבגדר האפשר. מבחינה זו אין זה עיקר אם הפגישה מתגלה בספירת הדת, האמנות, בפעילות חיצונית, או בהשתנות האזוטורית, האינטרו־בְּרִטית של האישיות (אריך נוימן, "האדם המיסטי"). הגבורה בהוראה זו אינה מתארת את המטרה אלא את היחיד המחולל את המעשה הגיבורי. הוא, והוא לבדו, מתמודד עם הנומינוזום ויוצא אגב שינוי-צורה עקב הפגישה, והעולם הוא המשתנה כתוצאה מן הדיפרנציאציה האישית. היחיד הגיבורי, "המלך-הגיבור", מסמל את הגשמת החזון הנבואי, הוא מסמל את כיסופי האנושות שלא נתמלאו. זאת כוונה המודעת בפירוש שנותן קארלייל לגיבור: "מלכים-גיבורים, ועולם מלא שאינו בלתי-גיבורי — שם חוף-המבטחים והמקלט המאושר, אשר אליו, בכל הימים האלה רדופי-הסער... הכוחות העליונים דוחפים אותנו... אל המקלט הזה הבה נשים

פנינו, ידידים; יחתרונא כל ישרי־לב, מלוא הכוח המצוי בהם, בעוז־רוח ובלי הרף, במאמץ כפול פ־אלף, שמה, שמה, שם — שאם לא כן, ברור לי עד מאד כי לתהומות־האוקינוס נגיע" ("כתבים מקובצים" לתומס קארלייל, "עבודת גיבורים"). קארלייל יודע היטב שאם לא כוח־ההשתנות האומר־הן לעולם הוא שידריך את המין האנושי, הרי יהיה זה האורבו־רוס הפלירומטי המשֶׁתק, השוכן בתהומות האוקי־נוס. אין שום ברירה אחרת.

בנקודה זו חשוב הוא, כמדומה, לתחום קצת ביתר־בהירות את שטח המיסטיקה של ההשתנות. תהיה זו טעות לטעון שכל מאמץ מיסטי הוא א־קוסמי, ומתוך כך הוא מוליך אל התפרקות האגו. לאמיתו של דבר הרי זה פירוש נדוש, שלפיו האחרון הוא תולדה מן הראשון. קודם כל, כל הסתבכות מיסטית היא א־קוסמית, פשוט מפני שהיא מרחיקה ממכלול־האגו המודע בכיוון הלא־אגו והיא מתעלה מעל למכלול הזה. ואולם כאן רק ראשיתו של תהליך האינדיבידואציה. הדבר המתרחש אחרי־כן יש לו חשיבות מכרעת. אם האגו מבוצר בציפיה למאבק הקרוב לבוא, הרי יופיע על "קשת היום" וימשיך בדרכו אל השלב הבא של הסתבכות קריטית עד אשר יעבור בהצלחה את הקשת כולה. קיצורו של דבר, זהו הבוחן היחיד שעל־פיו יש להעריך את תהליך האינדיבידואציה. "תמצית האַקסטאזה הא־קוסמית איננה... התפוררות־האגו האורבו־רית. אדרבה, המאמץ העליון של האגו הוא המבצע את תפקידו בקרב־הדרקון... ובתוך כך הוא מתגבר על מגבלות מבנה־האישיות הקודם שלו" (אריך נוימן, "האדם המיסטי").

כאן, ככלל יתר המקרים, התוצאה תלויה אך־ורק במידת ביצורו של האגו בנקודת־הפגישה. השגת האני עומדת תדיר ביחס ישר לפעולותיו של האגו. נישול האגו ממרכז־הכובד הביתי שלו בהסתערות נועזת אל הנומינוזום המקיף את "נקודת־האין" יש בו משום מעשה של כוח־רצון וריכוז עילאיים. זהו פאראדוקס הצופן בחובר משמר עות מרובה. כדי להגיע אל האני המסמל את המרגוע הגמור באותו מצב של *coincidentia oppositorum* חייב האגו בהכרח ליצור לו את אזור המיתח שלו. הפגישה עם האני, כשהיא נראית מזווית זו, משתווה לא להתפוררות האגו אלא להשתנות האגו, וזאת בגלל השפעתו המכרעת של הנומינוזום. יש להיזהר שלא תתחלף לנו הנטיה הא־קוסמית של רוב המיסטיקנים בשלילת־העולם. שאיפתו של המיסטיקן למסור את נשמתו לנֶמֶן האלוהי אינה עולה בקנה אחד עם התפוררות האגו. זהו היקש שאפשר להעלותו שלא־בדין, כמו, למשל, באמירתו הבאה של יעקב במה: שמע וראֶה, אל תאטום רוחך, אל תימלא את רוח העולם הזה על אונו ושאונו. משול בשרעפיך והבקע את רוח העולם הזה עד־תום; מסור שרעפיך לאהבת האלו־הים החנונה; חזק ואמץ בקומך להתגבר על הנאת העולם־הזה ולבלי שים לבך אליה. תן דעתך כי לא בתוך שלך הנך בעולם הזה אלא גֵר ואורח הנך, שבוי בבית־האסורים; זעק וקרא אל מי אשר בידו המפתח לבית־האסורים; התמסר־נא לו מתוך צייתנות, צדקה, עֲנוּה, טוהר ואמת. ("וידיויי של יעקב בְּמָה")

פיסקה זו, אם נדון אותה מחוץ להקשר שלה, הריהי קוראת אל מצפוננו של הקורא

לדחות את פיתוייו של העולם, שהם בית-סוהר לכל אשר טחו עיניהם מראות את מהמורותיו. היסוד של הבריחה מן העולם מובלט היטב בשורות הקצרות האלו. כאלטרנטיבה ממליץ המחבר לפני האדם שיסגיר את נשמתו לאהבת האלוהים, כלומר — לאותם ערכים שהם נצחיים. ואולם היתה זו טעות גמורה לטעון שיעקב בָּמָה מיצג את טיפוס המיסטיקן האורובורי. השבעותיו אין לפרשן כבריחה מן העולם ומסירת-נפשו אין לפרשה כהתפוררות האגו. הוא מסמל באמת-ובתמים את טיפוס ההשתנות, כפי שנראה על-גנקה מן המסקנה הבאה: "אראז, אם תלך אחר עצת חכמת-האלוהים, ומצאת בתוכך, לא רק אחרי החיים האלה כי אם גם בחיים האלה עצמם, בהתחדשותך, כי אכן היטב תיטיב החכמה הזאת לקדם את פניך. וראית מה הרוח אשר בה כתב מחבר הדברים האלה" (שם). אם החלק הראשון של האמירה הזאת מדגיש את הזיקה לנִוּן האלוהי, הנה החלק השני ודאי שהוא מסמל את כוח-המשיכה של המורה אשר חוזר מן הפגישה הרת-הגורל, ללמד את אָחיו בני-האדם ולהעבירם בתוך התהום אל "קשת היום". מיסטיקן מסוג זה אי-אפשר לומר עליו שהוא שולל את העולם, שהרי האַספֶּקט של ההשתנות חיוניים בכל מעשיו. "הוא מלמד, כותב ומארגן בתי-ספר, ופירושו של דבר... שטיפוס זה של מיסטיקה מבין את עצמו כדרך המוליכה לישועת המין האנושי" (אריך נוימן, "האדם המיסטי").

הרגשתו של המיסטיקן, שעליו למלא שליחות מסוימת, מובעת באותה מידה גם על-ידי מקס ברוד, המתאר את נסיונו של טיכו בראהי להתעלות מעל בדידות הווייתו: "הוא לא המשיך בדרכו לבדו, אף כי יכול היה לערות את כוס החכמה הנעלה ביותר עד-תום, אלא... את טהרתו האלוהית הקריב למען המון-האדם, על כל הטומאה והסלף שבמאבק" (מקס ברוד, "גאולתו של טיכו בראהי"). פירוש זה של המיסטיקן הוא אפייני לתקופת הפסיכולוגיה שלנו. מקס ובר למשל, עודו טוען ששני הטיפוסים המיסטיים הם שוללי-עולם ביסודם. הוא מדבר על "המיסטיקן הפעיל" מצד אחד ועל "המיסטיקן המתבונן" מצד שני. הראשון רואה בעצמו מכשיר של האלוהים, השני רואה בעצמו את כלי-הקיבול של האלוהי. ואולם שני הטיפוסים הם רִגְרִסִיבִיִּים, ומתוך כך — שוללי-עולם (מקס ובר, "מאמרים מקובצים של הסוציולוגיה של הדת", גרמנית, טיבינגן 1947, ע"ע 538/40 וגו'. כל ההסבות והמובאות שלהלן ממקור זה הן מן המקור הגרמני, בתרגומי שלי). בכל-זאת מודה ובר בעובדה שעצם מהותו של הנסיון המיסטי היא דיאלקטית באפיה הואיל והמיסטיקן שהשתנה, כיון שנחל תוספת-כוח, יכול שינסה להשתרר על סביבתו (שם).

עמדתה של אָוּלִין אַנְדֶּרְהִיל איננה קיצונית כל-כך כזו של ובר. תחת הכותרת "ריחוק-הדעת" היא דנה בשלושה אספקטים של שלמות וטוענת כי הדבקות בהם "מביאה לידי עננה גמורה, 'שוויון-נפש קדוש' ביחס למקרי החיים... הם (האספקטים) נוטים להביא לידי כך שהסובייקט יראה בעצמו לא יחיד מבודד ומעניין, בעל רצון נות וזכויות, אלא פירור של הקוסמוס, פיסה פשוטה של חיי היקום, החשובה רק בבחי-נת חלק מן הכל, ביטוי של הרצון האלוהי" (אוולין אנדרהיל, "מיסטיקה", אנגלית, לונדון 1914). מצד שני מדגישה אוולין אנדרהיל את המושג של "עולם ההתהוות:

קרע חריף ופתאומי מן הדרך הישנה והמובנת-מאליה של ראיית-דברים" (שם). אפילו תפקיד האני סוטה קימעה מזה שהעמידו נוימן. בדברה על אני כשלעצמו היא אומרת: "הפעילות תהיה עתה סיסמתו, העליה-לרגל — עיסוק חייו" (שם). הנה כך, המיסטיקן הרואה עצמו בחינת כלי-קיבול לרצון האלוהי איננו נדון לחיוביקידיים מכל-וכל אלא הוא לוקח חלק פעיל בעולם ההתהוות. רעיון זה בא על ביטוי באותה מידה בכתביו של פאראצלזוס, הנותן בידי האדם את הפיקוד על העולם אשר "מולט על-ידי האלהים... במצב של חוסר-שלימות" (פראצלזוס, "כתבים נבחרים"). האדם שרוי אפוא בעולם של התהוות, ומכאן משתמע כי לאדם "שליחות מפורשת... להוליכו אל השלמות; רק לתכלית הזאת בלבד שמוהו בעולם". אכן זהו, למעשה, תהליך האלכימיה שבאמצעותו האדם הוא הגורם הפעיל המפריד טהור מטמא. בדומה לכך הרי הודות לאלכימיה האדם "מביא לכלל שלמות מה שהשאיר הטבע בפגימותו, והוא מטהר את כל הדברים בכוח הרוח האצורה בהם" (שם).

נוימן מדגיש את היסוד אב-הטיפוסי של שיבה או לידה-מחדש, שהוא מכריע בסיווג הטיפולוגי של הנטייה המיסטית. אין להעלים עין מן העובדה ש"המיסטיקה של הגיבור היא אשר, הודות להיולדו מחדש, רצונה לתת לעולם פנים חדשות" (אריך נוימן, "האדם המיסטי"). עצם מהותה של ההתמודדות המיסטית טמון במאמץ ליסד את העולם מחדש, לחדשו. דבר זה נובע מן העובדה שהמיסטיקן משתנה והולך תוך כדי הפגישה עם הנומינוזום ובהכרח עליו לשנות, או לנסות לשנות, את העולם שבו הוא חי. לא הגרסיה לתוך הפלירומה האורובורית גם לא ה-Coincidentia של המערכת הדיאלקטית אגו-אני אינה יכולה להביא פתרון לחידת החיים. שני הנסיונות כאחד מסמלים קיבעון בספירת הלא-מודע הקיבוצי. הדרך היחידה שיש בצדה משום אפשרות לשאוף לאיזה מין של פתרון נמצאת במסגרת המיסטיקה של ההשתנות. כאן מודגש תפקידו האינדיבידואלי של האדם. מאבק-הגבורה של האגו-הגיבור נעשה מופת שלפיו האחרים מעצבים את נסיון האינדיבידואלי שלהם עצמם. הרי זה בגדר תהליך של הכללה במידה שהוא מוליך מנסינו של היחיד אל זה של הקבוצה. המיסטיקה בשלבה הסופי מקיפה את תהליך האינדיבידואלי בצדדיה ה"מחולנים" והמאונשים במהותם (שם). התפתחות זו אינה מוצאת אישור אצל מקס ובר, המראה כי האושר הפנימי של הגיבור האקוסמי, המאמין שהוא מחזיק במפתח לישועה, משתנה מבחינה פסיכולוגית משעה שהנסיון האישי לובש אופי אוניברסלי. אוראז הספירה האינדיבידואלית הטעונה מיתח גבוה מפקיעה לרשותה אבורים מוסריים שבתהליך ההשתנות הם מתגלים בעליל כחסד, השתתפות, אהבה לרע, ואפילו אהבה לאויב (מקס ובר, שם, 543/44).

עם ההתפתחות הזאת אנו קרבים בפועל-ממש לשלבים הסופיים של תהליך האינדי-בידואלי, עם שהאישיות המיסטית הולכת לקראת האוזיריפיקציה ב"קשת היום". בשלב הזה, שאפיינו לו גיבוש האישיות, מופיע האגו כשהוא שליט גמור בגורלו. המעמד הפסיכולוגי הזה לובש משמעות מאחר שספירת האגו, על נטייתה הטבעית להתבססות בלתי-תלויה, צפויה עתה במידה רבה להצפה ניצחת של דמויות אב-

טיפוסיות מן האל-מודע הקיבוצי. רק אגו אדיר בצרונו יכול להודות בקיומו של לא-אגו המבוצר באותה מידה. הארתה של ספירת האגו מצד גלגל-המזלות אב-הטיפוסי הבוקע מתוך האל-מודע הקיבוצי יוצרת שיווי-משקל בתוך הנפש. קיפאון פנימי זה נותן ליחיד הנוגע-בדבר את ההזדמנות להקריין את הנסיון המיסטי על בד החיים לממש את הנסיון הראשוני, הפנימי בלבד והאינדיבידואלי אחרי-כן. כתוכן סמלי על מישור קיבוצי מבחוץ. עצם מהותה של הגאולה האישית הופכת להיות על-ידי כך האֶסְטוֹלוֹגְיָה של ההגשמה המשיחית. כך ההיסטוריה נעשית "נציגתו הקיבור-צית של הגורל" (אריך נוימן, "האדם המיסטי").

בד-בבד עם ההתפתחות הזאת בא התהליך שגרשום שלום מגדירו כ"תיקון", מעין השתנות מתוקנת, שבה רעיון הישועה הקיבוצית הופך להיות תפקידו של היחיד. התיקון, "החזרת ההרמוניה הקוסמית על כנה באמצעות הגורמים הארציים של היה-דות שתתעלה במובן מיסטי" (גרשום שלום, "הזרמים העיקריים במיסטיקה היהודית"), אפשרי רק אם היחיד מבין את שליחותו ומוכן להגשימה. שליחות אשר בסופו של דבר תחיש את בוא הישועה. הקווים הכלליים של התהליך הזה מועלים בפירוט ובפועל-ממש בקבלה והם מענינים בדיון הנוכחי רק במידה שהם נוסכים אור על משמעותו של התהליך, שהיא אינדיבידואלית במהותה ולא דווקא קיבוצית. "המקוב-לים ריכזו את כל כוחותיהם השכליים והרגשיים לא באחרית-הימים המשיחית... אלא דווקא בראשיתם. או, אם לנקוט לשון אחרת, בעיוניהם עסקו בכללן של דבר יותר בבריאה מאשר בגאולה. את הגאולה צריך היה להשיג לא מתוך הסתערות קדימה במאמץ לזרו משברים ופורענויות היסטוריים אלא, בעיקר, על-ידי חזרה על הדרך המוליכה להתחלות הקמאיות של הבריאה וההתגלות בנקודה שבה החל תהליך-העולם... להתפתח במסגרת מערכת של חוקים. מי שידע את הדרך שבה בא יכול היה לקוות לחזור בסופו של דבר על עקבותיו" (שם).

העתקה זו של הפעילות למישור אישי היא בעלת חשיבות ראשונה-במעלה כשאנו באים לדון בנסיון המיסטי של הזמן הזה, שוב אין לנו ענין בפגישת האגו והלא-אגו כתופעה נפשית-פנימית בלבד אלא בשאלות האדם, המיסטיקן והעולם כמקום נסיונו המיסטי. השגת האני בתוך הקשר זה איננה *Coincidentia oppositorum* המתרחשת בנשמתו של האדם. היא מסמלת את תמצית המיסטיקה של ההשתנות באשר-היא, שבה האני מקבל עליו את התפקיד הכפול של: (1) מרכז כוח-היוצר הספונטאני המבטא את העצמיות, ו(2) מרכז ההתפתחות הקוסמית המבטא ערכים קיבוציים. בנקודה זו קובע נוימן את פגישת "האני עם האני". המשתמע מן התהליך המיסטי הזה יש לו חשיבות מרחיקת-לכת לאישיות המיסטית.

אין צורך לשער השערות בדבר שמי-השמיים והאֶסְטוֹלוֹגְיָה של הישועה המשיחית. הרי הם חלק מן העולם הזה ואין אתה צריך אלא לגלותם. הנה כך בקטע האחרון של "קשת היום" מתקרב המיסטיקן לדבר שאפשר לקרוא לו שלב של שקיפות. לא רק האני הפנימי שלו מואר אלא גם העולם שמבחוץ שקוף. הצד הזה הסופי של המיסטיקה בא על ביטויו האפייני בצד של האחדות. היחיד, שתהליך האינדיבידו-

אציה שלו הביא לידי הבנה זו של התפקיד הכפול אשר לאני ולאחדותו המהותית, שוב אינו נתון לשלטונם של חרדה או פחד ביחס לנעלם. הכל ברור ושקוף. דבר זה מצדו פירושו שהראייה המאוחדת היא תולדה של אחדות ההוויה. רק אם מצא האדם, היחיד, את מרכז הכוח־היוצר בתוך עצמו, ונוסף על כך גם חזה מנסיונו במרכזו זה שהוא מרכז העולם, רק אז תפקידו הכפול של האני מגיע לכלל הבשלה עם הסגר המעגל. מה שמשממע מכאן ברור הוא ולעולם אין להעלימו מן הדעת. נסיון האחדות הקוסמית אפשרי רק אם הושלמה בהצלחה הפגישה המיסטית של האגו והלא־אגו. כלומר — אם הופיע האגו לאחר השתנות בספירה מורחבת של תודעה. האחדות שפך היא נתפסת מפקיעה לעצמה את הדיאליטיקה של הריבוי. כדי שאפיט ואָראה את עצמי כאחדות של הוויה עלי להגיע גם לכלל הבנה של העולם אשר מסביבי. "אם הנומינוזום באדם הוא בעת־ובעונה־אחת גם האדם בנומינוזום" (אריך נוימן, שם), הרי המיסטיקן עומד על העובדה שידעה ודאית זו צופנת בחופה את היסוד הדיאלקטי של החרדה מול הקוסמוס, שבו הקיום האנושי אינו אלא אטום באינסוף. אולם דבר זה אינו טעם להרגיש הרגשת אבדן בעולם הזה, כמו שקורה לאקסיסטנציאליסט, למשל. נהפוך הוא: השגת האני כשיווי־המשקל הנפשי מעניקה לאדם את הכוח הדרוש לעמוד בפני ההיערכות הנוראה של כוחות מאוימים ביקום מתוך תקוה ובטחון, הרי זה נובע מאפיו של הנומינוזום, הממלא את העולם שמבחוץ ובאותה מידה הוא בעל כוח יצירי בתוך האדם פנימה. שקיפותו של השלב הסופי מקיפה את כללות ההוויה והיא מתגלה באורח קלימאקטי במיסטיקן בתוך ספירת האין. השגת העצמיות מתבטאת באיחוד מרחיק־לכת של כל ההפכים. הגבולות המפרידים בין האגו ללא־אגו נופלים, והאני יוצא אל שקיפות הנצח. בצורה זו יכולים אנו להבין את מאמריו המיסטיים של טיכו בראהי:

"אני מטה אזני אל כל שהוא עמוק בי ביותר ומאמין בו — נצח הוא אשר אותו אשמע בהלמות דפקי ובכיסופי. — נצחיים אנוחנו, אין קץ לנו עם בדידותנו... פבולים אנו פולנו זה אל זה מכוח השתתפותנו ביעוד כביר — בעצם הרגע הזח אני מנסה להגשימו; מתרחש איזה דבר אשר יאחדנו לעולם־ועד. הכי לא תשמעו זאת, איך הנצח עט עלינו להציפנו בעוד הזמן עומד דומם — האם תשכחו אי־פעם את זה הרגע?" (מקס ברוד, ר' למעלה, ע"ע 220/1).

האגו והאני אפשר לקרוא להם תאומי־המערכת בנשמת האישיות המיסטית. הדבר המצטייר לאגו בבחינת האני הוא נסיון־גבול במידה שהאני מסמל כל מה שמחוץ לספירת זאגו. ואולם בתוך כך האני הוא טיפוסי למה שניתן להשיג בתוך ספירת האנושי באורח אפייני. כוונתנו כאן למיסטיקה של ההשתנות, שעליה עמדנו קודם־לכן. המיסטיקן האורובורי יכול מאד שיתנסה בכוחו המכריע של הנומינוזום; אך הואיל והוא רגריסביבתכלית הרי נטייתו הטבעית מכוונת לחדלון האגו. תהליך האינדבידואציה הוא בעיקרו העפלה על "קשת היום" יותר מאשר ירידה לתוך הפלירומה האורובורית. משעה שנתקבלה האישיות המיסטית על־ידי אוזיריס, ומפוח עובדה זו הובאה בסוד הספירה של האני, שוב אין כל אי־התאמה בין האגו לנומינוז-

זום. שניהם שקופים במידה שווה, הואיל והאדם הוא עתה באמת-רובתמים צלם דמותו של הנומן. תאומי-המערכת האלה נראים לעין כל הזמן, אך הם מצטיירים ביתר-בירור בשלבים האחרונים של תהליך האינדיבידואציה. האישיות המיסטית מתכנסת תמיד אל תוכה כדי לפגוש את הנומינוזום בפנים, אבל הכרח עליה לחזור כדי לכוונן מגע עם העולם שמבחוץ. הנה כך המיסטיקה היא "ביטוי המגמה הסגולית של רוח האדם בכיוון של הרמוניה גמורה עם הסדר הטראנסצנדנטאלי" (אוולין אנדרהיל, "מיסטיקה", ע' י).

כמו שהמצב המיסטי המקורי אינו מתחיל באגו אלא הרבה קודם-לכן, כך גם אין להסביר את המצב הסופי כחדלונו של האגו הואיל והוא משתלח לתוך הנעלם. בין שני הצירים האלה ניצב ה"הומו מיסטיקוס", אשר בכוחו היצירי הוא בורא את העולם, ואשר מצד שני הוא נברא בתוך אותה מסגרת שאותה הגדרנו כתהליך ההשתנות. ככה מעגל חייו קרב אל סיומו.

ביבליוגרפיה

- Erich Neumann, *Der Mystische Mensch*.
Bacon's Essays, ed. by F. G. Selby (London, Macmillan and Co. 1892).
 Paracelsus, *Selected Writings*.
 Franz Hartmann, *The Life of Paracelsus* (London, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. Ltd.).
 Poetry and Prose of William Blake, ed. by Geoffrey Keynes (London, The Nonesuch Press, 1941).
 Jolande Jacobi, *Complex Archetype Symbol*, Transl. by Ralph Manheim (New York, Pantheon Books, 1959).
 Thomas Carlyle's *Collected Works*, "Hero Worship" (London, Chapman and Hall, 1870), Vol. XI.1.
The Confessions of Jacob Boehme.
 Max Brod, *The Redemption of Tycho Brahe*, Transl. by Felix Warren Crosse (New York, Alfred A. Knopf, 1928).
 Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (Tuebingen, J.C.B. Mohr, 1947).
 Evelyn Underhill, *Mysticism* (London, Methuen and Co. Ltd., 1914).

דוד כונדלסון : ז'ורז' סימנון וספרות־ההמונים

ה"מקרה" סימנון

ז'ורז' סימנון, סופר הכותב בלשון הצרפתית, שנולד בליז' (בלגיה) ב־1903, הוא אחד הסופרים הנקראים ביותר בעולם כולו. הרומנים שלו אכן נדפסו בעשרות מיליוני טפסים, דבר המאפשר לו להתחרות, לפחות במישור זה, עם התנ"ך, עם לנין ועם שקספיר! ספריו פורסמו בשלושים־ואחת ארצות וניתרגמו לעשרים־ושמונה לשונות, בתוכן אפריקנרית, בולגרית, קאטאלנית, אספרנטו, פ'לאמית, עברית, מאקדונית, סלובנית, יפאנית, פינית ואידיש. למעלה מארבעים מהם הועלו על הבד; כך ראינו לא מכבר שתי הסרטות מוצלחות מאד, "מות היפה" ו"הנשיא", שבו מילא את התפקיד הראשי ז'ן גאבון, שבעצם ירש את צ'ארלס לוטון האגדי כמגלמו של הקומיסר מְגֶרֶה, הגיבור הנודע של הרומנים הבלשיים של סימנון. וכאן עוד נוסף, כדי להדגים את התפוצה היוצאת־מגדר־הרגיל של יצירתו, שהרבה והרבה עיבודים ממנה נעשו בשביל התיאטרון, הראדיו והטלביזיה.¹

הצלחה מעין זו הכרחי היה שתעורר את חשדנותם של מבקרים ספרותיים, שמתוך משפט־קדום המושרש היטב משוכנעים הם כי האיכות אינה יכולה לעלות בקנה אחד עם הכמות וכי סופר "פופולרי" מדי אינו יכול להיות סופר גדול. מתוך גישה זו מקובל היה בצרפת, משך זמן רב מאד, להתקלס ביצירתם של באלזק, ויקטור הוגו וזולא (אותה תגובה חוזרת בימינו ביחס לז'ן־פול סארטר). מבקרים אלה ודאי ייטיבו לעשות אם יתנו דעתם על מימרתו של פ'וקנר: "סופר שקוראיו מרובים איננו מוכרח להיות סופר גרוע". אף־על־פי־כן אמת היא שרובם (שבזאת הולך אחריהם הציבור המשפיל, המתבייש מעט בטעמו) רואים בסימנון סופר ממדרגה שניה המשתמש בטכניקה מזהירה, אך מוגבלת, המאפשרת לו לעורר בלי עמל את התעניינותם של קוראים שנרכשו מראש, הרוצים בראש־וראשונה להתמכר בעצלתיים להנאת הקריאה כשהם צוללים לתוך אווירה מופרת, כשהם נאחזים בדמויות המסמלות את הממוצע האנושי, וכשהם עוקבים אחר מהלכה של עלילה הנרקמת בכשרון על־פי הכללים הבדוקים והמנוסים שהם לפעמים כלליו של הרומן הבלשי. בספרו "היסטוריה חיה של ספרות ימינו", אין פייר דה־בוֹאֶדֶפֶר (Pierre de Boisdeffre), אחד המבקרים הצרפתים שדעתם נשמעת ביותר כיום, מסתיר את רוגותו נוכח "כשרון־המעשה" הזה: "ז'ורז' סימנון", הוא כותב, "השפיל לעורר, בכשרון מופלג, את הערכתם של 'קומץ המאושרים' (the happy few) כמו גם את

¹ את רוב הידיעות האלו אנו מביאים מתוך המחקר המקיף ועשיר התעודות של ברנאר דה־פֶ'אֶלֹוֹאֶה, Bernard de Fallois, "Simenon", Bibliothèque Idéale, Gallimard, 1961, שממנו שאבנו מספר מסוים של יסודות אחרים במאמר הזה.

זו של ציבור עצום המדמה לראות בו את יורשם של גדולי הרומן הפסיכולוגי מראשית המאה"...²

אך דווקא קומץ "המאוששים" הוא שסירב לראות בו רומניסט ממדרגה שניה, שגרס אפילו (וכאן כל הסתירה שעלינו להתגבר עליה) שבינוניות זו, שאותה סיגל לו המחבר במתכוון, מגעת לגדולה אמיתית, וזה מפבר העלה על הפרק את מה שמקובל לכנותו "המקרה סימנון" (בשם זה קרויים הרבה עיונים העוסקים בו). אנדרה ז'יד, שרצה בזמנו לפרסם ניתוח ממושך של יצירתו ואשר הכין רשימות למטרה זו, כתב לו לפני קרוב לשלושים שנה במכתב שהוא נבואי בנעימתו: "רוצה הייתי לומר... דבר על אי-ההבנה המוורה שנוצרה סביבך. אתה מקובל כסופר פופולרי ואינך פונה כלל אל הציבור הרחב... אתה חי על תהילה כזובת — ממש כמו בודלר או ז'ופן... אתה חשוב (ההדגשה של ז'יד) הרבה יותר ממה שמקובל לחשוב". למען ניטיב לעמוד על משמעותה של חוות-דעת זו צריכים אנו אפוא להסיר מלפנינו את המשפטים-הקדומים שאותם הזכרנו, ואז ייקל עלינו לגשת ליצירה שהיא בלי ספק מיוחדת-במינה.

קודם-כל גינו את סימנון על שכתב יותר מדי. ובאמת, משנכנס בגיל צעיר מאד לעבודה בעתון בעיר מולדתו ליוז', ואחרי-כן בעתונות הפאריזאית, החל עוד בגיל עשרים-וארבע לפרסם בקצב מדהים את ה"יצירות" הראשונות שלו. מ-1925 עד 1934, כלומר עד גיל שלושים-ואחת, פירסם בסדרות זולות למעלה ממאה-יושמונים רומנים: בממוצע, רומן אחד לחודש. בתוך כך פירסם למעלה מאלף סיפורים קצרים והמון כתבות. אכן, יש להודות שזהו ייצור-בסרט-נע, אבל, כך ישיבו חסידיו של סימנון, לא יהיה זה הגון להביא בחשבון הטאות-נעורים אלו: באלו עצמו פירסם בשמות בדויים דמיוניים ביותר, עשרות רומנים פסולים עד שמצא את דרכו! יצירתו הגדולה הראשונה של סימנון, "פיוטר הלאטבי", נכתבה ב-1929. יכולים היינו להירגע אילו מאז היה קצב ה"ייצור" שלו נחלש. ואולם מה נעשה ומי-1929 עד 1965 פירסם למעלה ממאה-יוששים רומנים!

ואולם קריאה קפדנית ומעמיקה של כלל היצירה הזאת תאפשר לנו להתגבר על טענה זו. נראה כי למעשה אותם מאה-יוששים רומנים, שבפעם רובם קצרים מאד, רחוקים הם מהיסגר מדי-פעם סביב עצמם בעולם סגור שבו נושאי הרומנים, הנפשות הפועלות, ואפילו הטכניקה של הסופר, מגיעים לרגע קל לשינוי-משקל מלא, לשלמות מתוחמת היטב. המאפשרת להם לגעת באורח בלתי-תלוי בשאר כוכבי-לכת ש"שילח" אותו סופר עצמו, ולמעשה הריהם שלבים פשוטים, חולפים, בתהליך של יצירה רצופה ומתמדת המתחדשת בלי הפסק, בלי שום קיטוע, מצעד אחד למשנהו, מיצירה אחת לחברתה. כל רומן מציג לפנינו וריאציה פשוטה (בבחירת המסגרת, באופי הנראה-לעין, החברתי, של הגיבורים) על תימטיקה שנקבעה לכאורה אחת-ועד, והמגלה לפנינו ראייה אחת-ויחידה של העולם. מרסל פרוסט, בעל "בחיפוש

² "היסטוריה חיה של ספרות ימינו (1939—1964)", מהדורה ה (1964), Librairie Académique Perrin, 196.

אחר הזמן האבוד", כלום לא טען שהיוצרים הגדולים בוראים תמיד אותה יצירה עצמה וכי ציירים, בפרט, מציירים תמיד אותו עץ־תפוח? והנה, דבר זה מאפשר לנו להעריך היטב יותר את ריבוי־הפנים של היצירה הסימבולית, המלוכדת הרבה יותר מכפי שנראה בתחילה. יש גם להעיר שהשמות השונים מכתירים למעשה אותו רומן עצמו שנכתב ואחרי־כן חזר ונכתב בתקופות שונות: "האיש הקטן מארכאנג'לסק" (שפורסם ב־1956 והקנה לסימבול תהילה ניצחת) חוזר, לאחר הפסקה של עשרים־וחמש שנה, על עניינו של "כלולותיו של מר האייר"; "הטבעות של בי־סטר", גם זאת יצירת־מופת, חוזר לעניינו של "חיים כמו חדשים"... אפשר להביא עוד כעשרים דוגמות, כלומר קרוב לארבעים רומנים, להוכיח שבסופו של דבר לא כתב סימבול אלא מספר מצומצם־ביחס של רומנים, כשהוא חוזר ומנצל לעתים קרובות אותה מתכונת, וזאת בין שידובר ברומנים "קלאסיים" ובין שידובר ברומנים בלשיים ("הנשיא" ו"מגרה והזקנים", שלא להזכיר אלא דוגמה אחת בלבד, הם שני פנים של אותה יצירה), כדי למצוא המשכים חדשים לחיפושיו. כלום לא כך דרכם של הצייר המודרני, או של מפיק־הסרטים המודרני? יש מבקרים הטוענים באירוניה שהקוראים קונים סימבול אחד, מגרה אחד, כדרך שיקנו כל מצרך אחר שהוא. על כך יכול להשיב אחד המבקרים הבקאים ביותר בפרוסט, ברנאר דה־פ'אלואה: "הקורא לוקח ספרים של סימבול, כדרך שילך למוזיאון האוראנוז'רי לראות תמונות של דגא".³

תפיסה מסוימת של הרומן

מתוך כך רשאים אנו לפסול עוד דעה קדומה אחת המקבילה לקודמת: סימבול כותב הרבה, לפיכך הוא כותב מהר, ועל כן זהו בעל־סגנון בינוני. עדיין יש להוכיח שמהירות הכתיבה פוגמת בהכרח באיכות: סטנדאל, בלזק או פרוסט, אם נצטמצם בתחומיה של הספרות הצרפתית, מריצים היו את קולמוסם בלי לתקן בכתיבתם מאומה; מכאן נבעו סירכות פה־ושם, שעליהם עומדים המקנאים לצחות־הלשון, אך עם זאת אין בכך כדי להעיב על הגודש והעושר של אמצעי־הביטוי שלהם. סימבול, המשתיך לאותה שושלת, הצליח להשתלט באורח טבעי־בתכלית, בקלות של רב־אמן, על הטכניקה של הכתיבה. כשרונות הרומניסט־מלידה שהוא מצוין בהם מפריכים את המימרה הנושנה שעל־פיה "רומניסטים מתפתחים, ואילו משוררים נולדים". עם שהוא מתמכר להנאה הטהורה של סיפור מעשה (הנאה שאנשי־הספרות בני־דורנו שוב אינם מוצאים בה טעם, הואיל ולפעמים נשדפו מחמת מחקריותם ה"מעבדתיים"!), הוא חוזר ומוצא את מסורת־האבות של סיפור־המעשה, בפרט זה של המקרא, שהוא הספר האהוב עליו ביותר והמשמש לו דוגמה ומופת. בהקשר זה יכולים היינו להזכיר את הניגוד היסודי שהעלה אריך אוורבך ב"מימוזיס" שלו בין המסורת המקראית למסורת ההומרית של סיפור־המעשה. בראשונה, שבה נאחו

³ ברנאר דה־פ'אלואה, ר' שם.

סימנון במפורש, הרצון לשיג-ושיח בלתי-אמצעי עם הקורא-השומע מניע את ה"מספר" לוותר על כל עיטורי סגנון, על כל פירכוס בעל אופי "ספרותי" (ברור שכאן המלה לובשת מובן שלילי). אפקטים "בלתי-טהורים" עלולים באמת להעתיק את מרכז-ההתעניינות של יצירה, שערכה טמון ביסודו בתוכן (המקודש) של המעשה המסופר, ולהעביר את ההדגשה יתר על המידה לסימני-היכר פורמליים הנחשבים טפלים. התיאורים הנספחים (תפאורה, מלבושים וכו') מועלים אפוא לקרבן לשאיפה לגשת ישר אל העיקר. אדיר-חפצו של סימנון להימלט מן האינטלקטואליזציה הגוברת והולכת של הרומן בן-זמננו, המשועבד לטכניקה, על-מנת לחזור ולטבול במים החיים של ה"בדיון" המקראי ולמצוא בדרך כך מחדש מגע בלתי-אמצעי עם כלל הקוראים. רק בהיענותו לשאיפות ההמונים יוכל הרומניסט להינצל מן המחנק האורב לו ב"מגדל השן" שלו. ישוב-נא אפוא לטבול רגע במקור המים החיים של התנ"ך. סימנון נותן לו את הדוגמה וכותב בשבילו מחדש את ספר בראשית, בזה הנוסח:

אני מתאר לעצמי את הזוג הראשון, בין אם אלה אדם וחוה מגן-העדן שעלי-
 אדמות ובין אם אלה יצורים מגושמים ושעירים שעודם מגששים את דרכם
 להתפתחותו של הגזע, מתאר אני אפוא לעצמי את הזוג הראשון, כשהם חוזים
 במראה החדש וההגיגי של השמש הנוטה לערוב באופק. הנקבה, המרעידה, כלום
 לא התכנסה לתוך זרועותיו של הזכר, ושני זוגות עיניים כלום לא ניבטו היישר
 אל כוכבי-האש כשהוא נבלע בתוך התהומות, נושא עמו את האור, את החום,
 אולי את החיים?

הלילה ממלא את היקום, מלא רטטים מסתוריים, והייתי מוכן להישבע שברגע
 מסוים לחשה חוה:

"אתה ישן?"

הגברים שמרו על ההרגל שלא להשיב מיד על שאלה זו.

"אתה ישן?" חזרה ושאלה, כשהיא נוגעת בכתפו.

ואז הלא נהם, כיוצא-יחלציו:

"מה את רוצה?"

"אינני יודעת. אני מפחדת."

"מפחדת ממה?"

וחוה מודה-ומתוודה, כמו ילדי, כמו ילדיכם:

"תמיהה אני אם תחזור השמש".

האם אין זה מתקבל על הדעת, מתוך מה שיודעים אנו על האדם, שאדם ענה
 לאמור:

"וכי מה! ודאי שתחזור. תישני!"

"אתה בטוח?"

"בהחלט".

"למה?"

הוא הסביר לה. לא את האמת, שאותה לא ידע וש אחרי דורות כה רבים עדיין אין היא ידועה לנו. בלי ספק הסתפק, כדרך שהוסיפו הגברים להסתפק אחריו, בכך שסיפר לה מעשיה מרגעת. זה יהיה, בסיכומו של דבר, הרומן הראשון...⁴

כך רוצה סימנון, בלכתו נגד הזרם של הרומן הצרפתי החדיש בחלקו הגדול, להחזיר לקדמותן את אלו שאנדרה מאלרו קורא להן בבזו "אמנויות ההשבעה" (המכוונות למלא קודם כל את ה"צרכים" של הקורא) וממאן לכופ את עבודתו היצירתית לאיזה מושג אידיאלי, מופשט, של הסגנון.

סניגוריה על הרומן הבלשי

עתה נותר לנו עוד להשיב על הטענה האחרונה שמטיחים בעיקר נגד סימנון: איך מישב הוא תפיסה זו של העיסוק בספרות, שאינה בטולה גדלות, עם העובדה שחלק הגוון מיצירתו הם רומנים בלשיים? בהיאחזו, כמו שעתה-זה ראינו, בספרות המכוונת למספר הגדול ביותר, כלום אין הוא מבקש קודם-כל להצדיק את התוצרת שלו? התקפה זו, המובנת למדי, ממריצה אותנו להשמיע כמה מלים של סניגוריה על הרומן הבלשי, שהוא בעת-יבועונה-אחת כה ידוע וכל-כך בלתי-ידוע לקוראים ה"משכילים".

הרומן הבלשי, שהוא בעת-יבועונה-אחת כה ידוע וכה בלתי-ידוע לרוב הקוראים מספר מסוים של נושאים וגישות שכבר נוצלו למכביר על-ידי הרומן הבלשי המסורתי (אדגר פו, קונן דויל, גאסטון לרו, אדגר ואלאס וכו' וכו'). מעניין גם לציין שאפילו סופר כדוסטויבסקי, המשתייך למאה ה"ט ושלכאורה לא הושפע מן הנוסח הבלשי, לעתים קרובות מאד מגדירים אותו "בהשוואה" לזה: "החטא וענשו", כתב מאלרו, "איננו רומן בלשי נהדר אלא רומן נהדר שעלילתו מיוסדת על פשע".

ההבחנה, במקרה מסוים זה, היא מובנת בהחלט, אך היא עלולה להיראות עדינה מאד במקרים אחרים שהם דו-משמעיים יותר. ואכן, אותו מאלרו עצמו אינו מהסס לקבוע, בקשר ליצירת-מופת אחת של ויליאם פיקנר (סופר שסימנון מעריך אותו מאד): "מקלט" (Sanctuary) בא להכניס את הטרגדיה היוונית לרומן הבלשי. בהסתמך על קביעות מעין אלו כלום אפשר להתוות קו-תיחום מוחלט בין הנוסח הקטן של הרומן הבלשי ובין הנוסח האחר, הגדול, של הרומן בה"א-הידיעה? היצירות של פרידריך דירנמאט השווייצי, נאתאלי סארט הצרפתי (אשר המסה שלה שעשתה היסטוריה בצרפת, "תקופת החשד", קרויה בשם רב-משמעות מנקודת-המבט שאנו נוקטים כאן), או של סמואל בקט הצרפתי-האירלנדי, משתייכות, בלי שום ספק, לספרות האירופית הגדולה: עם זאת כמה מהן מצטיירות כרומנים בלשיים לאמיתם (אנו מתכוונים כאן, כדוגמה אחת שאין עליה עוררים, ל"מלווי", יצירת-המופת של בקט).

⁴ לקוח מתוך מאמר של סימנון, "סימנון שואל את עצמו", שנדפס בשבועון Arts, 12 בנובמבר — 3 בדצמבר 1958.

מה הם אפוא היסודות המאפשרים לנו סמיכות-פרשיות מעין זו? נזכיר בתוך השאר את הנוכחות המתמדת של המוות, של המוות האלים, של הרצח; את דיבוק האלימות הפיזית; המאבק של השכל הִדְדוֹקְטִיבִי נגד שליטי התעלומות המאיימות; הזיהוי הקשה, שלא לומר בלתי-אפשרי, של נפשות מסוימות שהגיבור או הרומניסט אינם מצליחים לפענח את סודן, למרות חקירה שקדנית; השירטוט הדראמטי של מסגרות במרחב ובזמן (הקונות להן בביורר עצמה שאין כדוגמתה ברומן הבלשי); ולבסוף, דבר שהוא רב-משמעות עוד הרבה יותר, התפרצות העצמים, ה"דברים" (הנעשים פעילים, כמכשירים של פשע, כסימני-דרך וכו') בשדה ההכרה האנושית.

אחד המבקרים שנודעת לו בצרפת חשיבות ראשונה-במעלה זה כעשרים שנה והנחשב במיוחד "רב ומורה" של הרומן החדש — כוונתנו לרולאן בארת — מעיר, בקשר לחשיבות המכרעת שקנו להם בעולם-הרומן ה"עצמים" שנעשו "נושאים", כי "תבנית זו [ה"אינוש" של הדברים] מופרת היטב לרומן הבלשי, שמטבעו הוא תאָב מאד למה שקוראים נס הפתרון: הפתרון המוצנע ביותר הוא הפותח, בסופו של דבר, את שערי התעלומה. מכאן מתרמזים שני נושאים רעיוניים: מצד אחד, הכוח שאין לו שיעור של הסימנים, הרגשת-הבהלה שהסימנים מצויים בכל מקום, שכל דבר יכול להיות סימן; ומצד שני, אחריותם של העצמים, שבסופו של חשבון הם פעילים לא-פחות מן הנפשות הפועלות: קיים נקיון-כפיים כוזב של העצם; העצם מוצא לו מחסה מאחרי האַנְרִיצִיה העצמית שלו, אך לאמיתו של דבר תכליתו להקרין ביתר-הצלחה כוח סיבתי, שאין אנו יודעים אל-בכּוֹן אם הוא בא מתוכו או מחוצה לו... ואכן, כאשר פירסם אֶלֶן רוֹבֶרֶטֶרִייה ב־1953 את הרומן הראשון שלו "המוחקים" (Les Gommés), ובכך יסד את "אסכולת המבט" (או "העצם") שעתידה היתה לזכות להצלחה כה רבה, סבורה היתה הבקורת הנוכחה, אך המוקסמת, שלפניה מעין רומן בלשי, והיא הטביעה בסופר הצעיר את חותמם של סימנון, קפקא וגרהם גרין (הסופר האנגלי המפורסם כלום לא העניק ממד מיטאפיזי ליצירותו שאין לחלוק על שייכותן לסוג זה של ספרות?).

אף-על-פי-כן דומה שאין סימנון מצייר לפנינו את הצדדים האלה בלבד כשהוא מספר על עלילות-הפלילים של הקומיסר מֶגְרֶה, ובאורח פאראדוקסלי הוא מתיצב על מישור מוסרי. ובאמת כותב הוא, ב"מגרה משתעשע":

ברגיל, המוראליסטים, אלה המתעסקים במתן שיעורים לבני-מינם, טוענים שטעם חולני, ואפילו אינסטינקט מושחת, הוא המניע את הקוראים להסתער על סיפורי-מעשה של פשעים ואסונות. אבל כלום אין הקוראים מסתערים באותה קדחתנות על סיפורים של עלילות-גבורה או מעשים יוצאים-מגדר-הרגיל?... כלום אין הבריות מבקשים לדעת כאן עד היכן האדם יכול להגיע, בטוב כמו ברע?..."

וברצון רב הוא מצטט, לענין זה, הגדרה מפורסמת של בלזק: "גיבור של רומן הוא כל אדם מן הרחוב, אלא שהוא הולך עד קצה הגבול של עצמותו". כאן גם המקום להעיר הערה שאינה משוללת פלפל: הרומנים הבלשיים של סימנון הם ברובם

עליונים, שוקקיי־חיים, "ורודים", בעוד אשר האחרים הם בדרך־כלל "שחורים", ופעמים אפילו אכזריים. יתר על כן, דומה כי זיקת־גומלים הדוקה מקשרת בין שתי הסדרות, כשהאחת משלימה את חברתה על־מנת להיטיב לחשוף את המבנה הסותר־את־עצמו של העולם הסימנוני, את הדיאלקטיקה הפנימית שלו. וכך קובע ברנאר דה־פ'לוֹאָה, במידה של התלהבות: "זו פעם ראשונה יוצא רומניסט להאיר בזה אחר זה את שני הפנים, הקודר והמאיר, שיכולים חיי האדם להציג לפניו. הוא מעמת אותם כמעט עד בלי די והוא קורא לנו להכיר, תחת קלסתר־פניהם המרובים, את החכמה ואת הטרגדיה"⁵. והנה, את החכמה, הבה נדגיש זאת שוב, מוצאים אנו בספרי "מגרה", בנשימה אֶפִית שאין להכחישה, ואילו את הטרגדיה אנו מוצאים ברומנים האחרים!

הבה נמשוך ידנו אפוא מן ההתכתשות סביב הרומן הבלשי, כי גם כאן לא נמצא, בעיקרו של דבר, נימוק שיאפשר לנו לגנות את סימנון בשל בינוניות, וכיון שהשתחררנו, כך נקווה לפחות, ממספר מסוים של משפטים קדומים, ניגש אפוא ליצירה עצמה כדרך שנהיה ניגשים לכל יצירה שהיא של סופר גדול. רק היא צריכה לספק לנו בחנים של הערכה.

בחיפוש אחר גיבור חדש של רומן

המעניין את סימנון הוא האדם כפי שעדיין לא שינה אותו הנצח בתוכו, תלוש משליטתם של התנאים החברתיים או הגיאוגרפיים, ולו אך לרגע אחד של אמת. האדם המתגלח לפני הראי מדי־בוקר, כדרך כל ה"גיבורים" של סימנון, מפרק אחד למשנהו, והעושה את חשבונותיו, הבודק את עצמו מקרוב, המונה את חטאיו ואת קמטיו, על־מנת להציג לעצמו כמה שאלות מהותיות הנוגעות בתמצית מהותו כאדם. משעה שהוא ניצב מול האחרים אכן מרכיב הוא לעצמו אישיות שאולה, קונה לעצמו חזית פסיכולוגית ומוסרית מגופשת לכאורה, אלא שהיא עלולה להסתדק עם בוא המשבר הראשון, כשהיא מגלה או אצל המיליארדר ואצל הפקיד הקטן, אצל גברת־הטרקלינים, המיניסטר או הנגסט, אותה הוויה עצמה, כשהיא טרף לאותם סיוטים, לאותם פחדים. וסימנון בולש אחר המשבר הזה (בין שנגרם עקב הפרה פשוטה של הרגלים ובין שנגרם על־ידי מעשה־רצח) לא בהנאה הדאוגה של שוטר סאדיסטי, פחות או יותר (הגדרה שונהיה יפה בהחלט להרבה והרבה מן הרומניסטים של זמננו) אלא. כנהיר לכל קוראיו. בחרדה הענוגה של מורה בבית־ספר, של כוהן־וידויים, של רופא... הקומיסר מגרה הוא כל אלה בעת־ובעונה־אחת. סימנון שוב אינו שבו אפוא להיפנוזה של "גיבור הרומן" היקר למחברים הקלסיים, שאפילו כשהם מתארים יצור בינוני, רדוד עד־ליאש, הם חותרים להעניק לו ממד מסוים בדמיונו של הקורא, ממשות מסוימת, המושגים על־ידי תחבולות של "טיפי־יקציה". הוא מבקש ליצור מושג חדש באמנות הרומן: זה של אישיות הרומן. הוא

⁵ שם, שם, ע' 75.

שולל מן הגיבור המסורתי את כל האבזרים של גדולה, שעודה תיאטרלית אצל רוב הרומניסטים בני-זמננו, ורצונו להגיע אל אמיתו של היחיד, "שעודו חדש בתכלית במאה ה-20". והנה זה האחרון, שהוא בן-חורין יותר ויותר בחברה שבה המחיצות נופלות בצורה זו או אחרת, או לפחות נוטות להיטשטש, המכיר יותר ויותר בקשרים המקשרים אותו אל כלל בני-האדם, שהוא אדון יותר ויותר על העולם הגשמי — לפתע הוא נמצא עומד בדד מול עצמו, נלבט בחבלים, בלתי-אמצעיים הפעם, של תסביכי-קדומים, מיניים בעיקר, כמדומה, נלבט עם האימה שנוסך עליו גורלו הנעלם. כאן עלינו גם להבהיר מיד שסימנון, כשהוא מסתער על בעיות המין, חורג בעת-ובעונה-אחת הן מגדר הפסיכו-פיוולוגיה הקלאסית הן מגדר הפסיכואנליזה במידה שאין הוא הולך אחר שום הנחה מוקדמת עיונית⁶, וכשהוא נאמן לתפקידו כרומניסט-חוקר די לו שיעקוב צעד-צעד אחר התפתחותה של דמות שבתחילה אין הוא יודע עליה הרבה אלא שהוא מתאמץ להבקיע אל סודה מתוך הסתכלות בלבד. לפעמים, למשל, הוא מנסה להשיב בפשטות ככל האפשר על השאלה הבאה: מדוע גבר בוגד באשתו? התשובה שהוא נותן לפנינו מוליכתנו לפעמים מן הפיזי אל המיטאפיזי! כדי להטעים את חומרת הניתוח שלו, שלעתים היא בלתי-נסבלת, צריכים היינו להזכיר את הרומניסטים האיטלקיים, "המומחים לחיי-הזוג", כגון מוראביה...

ואכן, דומה כי חלק שלם מיצירתו מגיע לכלל מסקנה שהאדם שרוי בבדידות שאין לה תקנה, כורע עדי-לבחילה תחת נטל הרגשת הבינוניות שלו, האפסורדיות שלו. ואולם, הואיל ועניין לנו כאן ברומנים שנכתבו החל מראשית שנות ה-30, בתקופה שבה חגג את נצחוננו הרומן ה"רומניסטי" היקר לזייל רומן, לז'ורז' דיאמל, לרומן רולאן ולרוז'ה מארטן דייגאר, לא נוכל שלא להכיר באופי החלוצי של יצירות סימנון, המבשרת במיוחד את זו של סארטר. רוקאנטן, גיבור "הבחילה", המבקש להימלט מן "ההמון הטראגי" ("נדמה לי", הוא טוען, "שאני שייך לגזע אחר"), דומה-כאח לנפשות של סימנון, המבקשות להן פורקן בהרפתקה הבאנאלית ביותר, באלכוהל, בשגעון, במיניות החייתית, בבדידות החולנית או בפשע, מפני שיום אחד חזו מנסיכון במיעוט משקלן בעולם. החוויה המהותית הזאת, הגם שאינה גיבורית כל-עיקר, סימנון פורש אותה, למשל, ברומן הקרוי "חציית הקו" (שם רב-משמעות), שגיבורו הראשי, אדאמס (אף זה שם סמלי באותה מידה), מהרהר ב"היש והאין" של האדם במושגים סארטריים: זהו קיטרוג על "ההמון הטראגי", הנתפס כאוכלוס נטול-צורה — סירובו של היחיד להתמוג בסותמיות האלמונית שאותה ניתח היידגר. וכך אומר אדאמס:

בסיפומו של דבר, העולם החיצוני לא דחה אותי מעודי ואני סבור ששום איש אינו מאוס עלי. לא כעסתי גם על שום איש... וכמעט תמיד חשתי אהדה לסביבתי, ובלבד שלא תתפרש האהדה כשיג-ושיח גם לא כשותפות-בשתיקה. אני מדבר

Quentin Ritzén : "Simenon, avocat des hommes". Le Livre Contemporain, 1961.

על כך בלי חום-יתר. אני משתדל לשקול את מלותי, לא להודק למלים מסוימות שהן בחזקת טאבו, לבדוק בזהירות רעיונות מסוימים, אולי באחד הימים אסביר מדוע.

לא די שמעולם לא הייתי עוין, אלא שלעתים רחוקות נשארתי שווה-נפש. יש לי חשק לומר שהייתי פשוט זר, אבל גם מלה זו נראית לי חזקה מדי....

(כאן מזכיר סימנון, בלי ספק, את "הזר" של קאמי — וזאת בלי שירים את קולו! זיד, כשקרא עוד אחד מן הרומנים שלו, "האלמנה קודרק", הצביע על "הדמיון היוצא-מן-הכלל של ספר זה עם 'הזר' של קאמי, שעליו כה הרבו לדבר", ובפנותו אל סימנון הוסיף ואמר: "אבל אני מוצא שספרך מרחיק לכת הרבה יותר, וכמו בבלי-הדעת, והרי זו פיסגת האמנות"...)

אדאמס ממשיך, בדימוי-מפתח שכבר הרגשנו בו למעלה:

בהיותי ילד-שבילדים, הרחק ככל שאני יכול לחזור אחורנית, אז, למשל, כשהיו מושיבים אותי על המפתן העשוי אבן כחולה, על-יד חביונת המים, היה רגע אחד ביום שמפניו חששתי, שבהתקרבו היה נוסך עלי מועקה: הרגע בו היתה השמש נוטה לאטה לרדת באופק, שבו לא ראו עוד ממנה אלא נתח ממעל ליבשה והוא חום כהה יותר, ואשר בו לפתע נדמה היה כאילו העולם עומד מלכת.

האור שוב לא היה בא משום מקום ואף-על-פי-כן היה בכל, אפור וצונן, בלי ברק, ועצי-התפוח שבמטע שוב לא נתנו צלם.

העננים הקלים בשמיים קפאו תחתיהם, כמו העלים, הענפים, גבעולי הדשא, ומעופו החרישי של עוף הצטייר כחילול-הקודש.

הלילה פשט ורד כגזר נחרץ, והואיל ולא היו מדליקים את המנורה לפני בואו של סבי, היה אור-הדימדומים הוזה שנעשה נצח חונקני בגרוני.

סבור אני כי לא הרגשת החלל היא שהשפיעה עלי כלי-כך, אלא ההרגשה של חוסר-תנועה, חוסר-תנועה הגובל עם בלתי-המציאות.

בכל קבוצות האדם שעמהן חייתי, בדרך-מקרה או מתוך בחירה, פקדה אותי, במוקדם או במאוחר, אותה הרגשה מעיקה. שוב לא היה זה דווקא בשעה שהירח מתעלם באפק אלא בכל רגע שהוא ביום, בכל מקום שהוא, בחצר של בית-נופש, סביב השולחן של סעודת-ערבית, בבית-קפה, וכן גם, למשל, במשרד רשמי שאליו הייתי הולך לחתום על גיירות.

כהרף-עין, בלי שתהיה לי בכלל יד בדבר, היה המגע נפסק, האנשים שסביבי יכולים היו להוסיף ולרחוש: בעיני, מכל-מקום, קופאים היו. הם היו מניעים בשפתיהם, והקולות היו מגיעים אלי מעולם אחר. השאלה שהתעוררה היתה ועודנה, תדיר:

"מה אני עושה כאן?"

לא היה לי שום דבר משותף עמהם. לא הייתי בטוח אפילו במשותתם...
אם אני מרחיב את הדיבור על נושא זה אין זה משום שאני שבע-רצון במקרה

שלי, שכן אינני סבור שהנני מקרה, אלא להיפך, מפני שאני משוכנע שמיליוני בני-אדם דומים לי כאחים.

מה יכולה להיות תגובתו של היחיד ההש כך, פתאום, בהרגשה המכאיבה שאינו משתייך לעדת בני-מינו ?

פתרון הבריחה

לפעמים הוא בורח, הרחק מאחיו, כדי לעמוס, במקום אחר, את נטל בדידותו שאין-להתקנה, כדי לטעום את טעם התאנה של הבידוד המוחלט. "מקום אחר", בשנת 1930 לערך, לגבי האירופי ולגבי גיבוריו של סימנון, היתה אפריקה, אמריקה התיכונה, פאנאמה, טאהיטי, נתיב האוקיינוס... ההרפתקה תמיד היתה מסתימת בכל רע; החזרה לחיים הפרימיטיביים, להווייה הפראית, היתה מביאה תדיר לידי טירוף והתאבדות. ארתור ראמבו, אחד הראשונים שניסה מזלו בהרפתקה על חופי ים-סוף, במאה שעברה, כבר הניח אחריו אזהרה תקיפה: "אין מסתלקים". סימנון מגיע לאותה מסקנה. ודאי, בדומה למגרה, אין הוא דן לכף-חובה את הנמלטים האלה; עשוי הוא אפילו לחשוב "שאלה שנושאים רגליהם, ובמיוחד אלה השוקדים קדורנית לרדת מטה יותר ויותר, והמסתאבים להנאתם, הם כמעט תמיד אידיאליסטים" ("מגרה והגופה בלי חג"). אבל סוג זה של אידיאליזם, בין שהוא מביא את בעליו לידי מנוסה ובין שהוא מביא לידי מצב של אביון (כמו ברומנים אחרים משלו), נראה לו קצור-ראות. מה שדרוש כדי להיות מלאך דרוש כדי להיות חיה, וכן להיפך. קשה הרבה יותר, ולפיכך גדול יותר, "להיות אדם".

עוד אחרות מנפשותיו עתידות לנסות לברוח, לא עוד ממסגרתן הגיאוגרפית אלא ממסגרתן החברתית, בלי לשקוע עם זאת בהסתאבות מוחלטת. עתידים הללו רק לנסות ולהתרחק שוב במידה ידועה מסביבת-המוצא שלהם, כדי לשמור על האוטו-נומיה שלהם. למעשה, כמו שקובע הגיבור של "בוב הגדול": "יש לחשוב שהאדם רצה לחיות בחברה, שהרי החברה קיימת, אבל, מאחר שהיא קיימת, הרי גם משקיע האדם חלק הגון ממרצו ומערמתו במאבק נגדה". רומנים כגון "בוב הגדול", "קבורתו של מר בוקה", "ליברטי באר" או "מגרה ואיש-הספסל" מציירים אפוא את ההרפתקה, שלמראית-עין אינה גיבורית כל-עיקר, של יצור המסרב ברגע מסוים ללכת במסלול שהחברה כופה עליו, מכוח לידתו, עשרו או חינוכו, והוא יוצר לעצמו, בהתאם לאפשרויותיו, מסגרת-חיים, "לא שפלה מדי, לא גבוהה מדי", כמו שכותב סימנון, כדי לא לאבד את השליטה על גורלו, כדי להגיע, בתוך-תוכה של בינוניות שבעצם אין איש יכול להתעלות מעליה, לגדלות אנושית. נטול כאן לדוגמה (בתתנו למלה זו את הממד הנעלה ביותר אשר לה) את בוב הגדול, בן משפחה גדולה שהתפקידים הרוממים של השיפוט עוברים בה בירושה לבלי השיב, שבכל-זאת הוא מחליט, בעצם היום בו עליו לעמוד בבחינותיו האחרונות במשפטים, להירתע, לא להיכנס ל"קאריירה" שלא בחר בה ואשר בלי ספק תכריע אותו תחתיה. בהתאם

להחלטה שאליה הגיע מתוך שיקול-דעת בוגר, עתיד הוא להתמסר, מתוך בחירה עילאית, לאושר של גברברת לא מן הצדקניות, שבה נתקל במקרה ביום הבחינה, שאתה עתיד הוא להיות חיים בינוניים אך מאושרים של סוכן קטן, כשהוא מכתיש בכך את סטנדאל, שאותו הוא מצטט בעצמו: "האדם מתרגל לכל, חוץ מאשר לאושר ולמנוחה". כך מעלה לפנינו סימנון, במספר רב של רומנים מאוחרים-ביחס, שהם יוצאי-דופן ביחס לספרות של זמננו, את הסיכוי המרגיע של אושר יומיומי שבגדר האפשר, והוא הופך את הימים ואת העונות ליום-שבת נצחי. זאת היא "חופשת-החיים" האמיתית, שעליה כולנו חולמים, שעליה חולם הקומיסר מגרה, זה הפקיד הנכסף להימלט מלשכתו, ואשר לעתים כה קרובות אנו פוגשים בו בפונדק על חוף המארנה או על חופי הים-התיכון...

ואולם יחידים מסוימים אינם יכולים לברוח בצורה זו כדי להגיע לשיווי-משקל של בינוניות, שאם נסתכל בה באור זה ברור שאינה נטולה מידה של גדלות. נושאים הם חותם של תורשה רחוקה הממריצתם להוליך שולל את עצמם, והם נדונים, אפילו על-ידי פשוטי-האדם שאליהם רוצים היו להתקשר, לבדידות אכזרית ביותר. הוא שאירע ליונה מילק, גיבור הרומן "האיש הקטן מארכאנגלסק", שהבקורת קידמתו בברכה בבחינת יצירת-מופת של הספרות הצרפתית בת-זמננו.

יונה הוא יהודי שגודל על חופי הים הלבן ואשר משפחתו נמלטה מן המהפכה הרוסית של 1917 והתפזרה על-פני אירופה. הוא עצמו נמצא בודד-לנפשו בעיירה שבמרכז של צרפת, שבה מצאה ידו לקנות חנות-ספרים ובית, וכך נעשה סוחר המכובד על הכל. כיון שקיבל לבסוף נתינות צרפתית, לקח לו לאשה נערה בת-הפקר, מתוך טוב-לב, שכן איש לא רצה בצעירה הזאת הידועה-לשימצה, אך בעיקר מתוך רצון להידמות לאחרים ולהיטמע כליל בעדת האנשים שרצה לראות בהם את אָחיו בני-מינו. הנה על כן, מתוך הגיון מסקני, התחתן בכנסיה, לאחר שהמיר את דתו. ואולם יום אחד נאה נעלמת הצעירה, בלי להזהיר איש. מעתה העיירה רואה באור חדש (האמנם חדש כל-כך?) את האיש הזה שארבעים שנה ראתה אותו חי בתוכה. אף-על-פי-כן, כותב סימנון:

"תמיד השתדל יונה להשתלב. הוא לא דרש מן הבריות שיפירו בו כאחד משלהם. הוא הרגיש שדבר זה הוא מן הנמנע. הוא התנהג במידת הציניעה של אורח, וכאורה היה רואה את עצמו. הגיחו לו לחיות, לפתוח את חנותו. מדי-בוקר היו מקדמים את פניו כדת ב"שלום, אדון יונה!"

כשלושים איש השתתפו בסעודת-הכלולות שלו, וביציאה מן הכנסיה נערך כל השוק בשני טורים באולם-העמודים.

מדוע פתאום שינו ממנהגים? הוא היה מוכן להישבע שלא כך היו הדברים אילו מה שקרה לו היה קורה לאחד משלהם. בן-לילה שב להיות נכרי, בן שבט אחר, אדם מעולם אחר, שבא לאכול את לחמם ולקחת אחת מבנותיהם..."

אף-על-פי שאשתו נמצאה ושהאנשים, בושים מעט בעמדתם, גילו נכונות לאמצו להם מחדש, סופו שהוא מתאבד. ולא אחד בלבד מגיבוריו של סימנון, "איש-הגלות, שבא ממעמקי הדורות ותמיד הוא חדש בעיר", מגיע לאותו קץ (ברנאר דה-פאלואה).

גילוי הסולידריות

ובאמת, למען יחוש האדם עצמו בטוב "בתוך עורו", כדי שיגיע לשיווי-משקל מסוים, פנימי וחיצוני, חייב הוא להשתייך, אם לא לחברה, שהיא ישות מופשטת, הרי לפחות למשפחה גדולה, לשבט, לבית-אב. סימנון אינו הולך שולל אפוא אחר המתכחשים למעמדם; באמצעות הקומיסר מגרה הוא מודה לפנינו:

כאשר בגיל עשרים הגיע לבירה הציקתו יותר מכל התנועה המתמדת של העיר הגדולה, הרחישה הזו שאינה פוסקת של מאות-אלפי אנשים, המחפשים משהו... הדבר עשה עליו רושם בזמנו, שנסך בו איוו קדחת רומנטית, בתוך ההמון הזה שבתנועה מתמדת, היו אותם שהותרה רצועתם, נפולי-הרוח, המופים, המשלימים עם הגורל, הנסחפים למדחפות.

מאז למד להכירם, ושוב לא אלה הם שהיו עושים עליו רושם אלא אלה של הדרג שלמעלה, מהוגנים, נקיים, בלי ציוריות, שהיו נאבקים דבר-יום-ביומו להישאר על-פני המים או להשלות את עצמם, להאמין שהם קיימים ושהחיים כאיים הם לחיותם ("מגרה ואיש-הספסל").

הללו אינם יכולים לוותר על הסולידריות של שכמותם, או לפחות על הרגשת ההשתייכות לעדה מסוימת. הסולידריות של הקבוצה היתה כבר נושא עיקרי במספר רומנים שכתב סימנון לפני מלחמת-העולם האחרונה. הגרמנים שהתאחזו בצרפת מן הרומן "קרייל", הכנופיה הפולנית של "מחוץ לחוק", הלבנים של "מכת-ירח" ושל "רובע הפושים", התורכים ב"הלקוחות של אַבְרָנוס", נוסעי אניית-האוקינוס ב"45° בצל" — אם נצטמצם ביצירות האפייניות ביותר — היו בחזקת שבטים קטנים המסוגרים בתוכם, שמתוך כך מצאו את הדרך לעמוד, פחות או יותר, בפני פחדיהם הכמוסים, בפני פגיעותיו של העולם החיצוני. הליכוד הפנימי הזה, החייתי בעצם, בהכרח הוא מקסים את הקורא; אך בלי ספק עתיד הוא למצוא שסימנון מגיע לגדלות אחרת, זו של האפוס, ברומן שנכתב בימי המלחמה, "השבט של בני אוסטנדה". מלחים המגיעים מבלגיה "מתאחזים" בנמל קטן בבריטאן ומעוררים חשדנות, אחרי-כן פחד ולבסוף שנאה, במשפחות הדייגים, שמתוך יוהרה הם מסרבים להתערב בהם. בוקר אחד לא-עבות הם מרימים עוגן ומפליגים ללב-ים, מאוגדים כגוף אחד, גברים, נשים, זקנים וטף, סביב קברניטיהם, ורק לאחר-מכן יבינו הדייגים את הסיבה להתנהגותם: מרצונם להצטרף באנגליה לכוחות הלוחמים, ראו לטוב להם שלא לערור את חשדנותם של הגרמנים ולשמור בכל מחיר על ליפודם הפנימי.

אבל האנשים הקטנים, ה"בינוניים", לא תמיד הם מוצאים הזדמנויות נאות כל-כך להראות את גבורתם. ומשום כך נהיה מושפעים באורח בלתי-אמצעי יותר אצל

סימנן לנוכח הסולידריות המפעמת את צוות המפקחים שמסביב לקומיסר מגרה. גם כאן לפנינו ממש שבט קטן, שפן מגרה, שאין לו ילדים, דומה שהוא מאציל על כל אלה את אהבת-האב שלו. היו שהוכיחו את השוטרים האלה (שהרי, כידוע, בצרפת המסורת ה"אנארכיסטית" היא חיה מאד) על שהם עושים "מלאכה בזויה", על שהם מגינים לפעמים על החברה בתכונותיה הפחות מהוגנות. הבה נתבונן כאן מקרוב יותר ונראה עד-מה ההאשמה הזאת היא בלתי-מיוסדת. מגרה אינו מאמין כלל במשפט: "הוא לא היה שופט. לא זה היה מקצועו, ומעדיף היה להניח לאחרים לעשות משפט" ("כשלונו של מגרה"). בעצם, מקצועו מאפשר לו לנהל חקירה מעמיקה יותר מכפי הנראה בתחילה: "כל ימי-חיי השתדל לשכוח את ההבדלים שעל-פני השטח הקיימים בין בני-האדם, לקרצף את הלפה, כדי לגלות מתחת למראית-העין לצורותיה את האדם במערומיו" ("מגרה נוסע"). האיש הזה, הדומה לו לעתים קרובות ביותר כאח (והוא אומר זאת במפורש ברוב הרומנים שלו), מעורר לבסוף את אהדתו, בין שיהיה קרובו ובין שיהיה פושע. אין אפוא כל תמיהה בכך שהשוטר הזה גרע כמעט תמיד מלהגיע לסוף-פסוק לחקירתו ומלהסגיר את החוטא: "מעולם לא היה בו חשק מועט כל-כך לגלות את הרוצח", כך הוא מגלה לנו באיזה מקום ("כשלונו של מגרה"). האם עלינו להוסיף שהגבוהים ממנו בדרגה כמו גם עמיתיו רגוזים לעתים קרובות על עמדתו וברצון היו מוכנים לשלחו לפנסיה בטרם-עת? אכן, לעתים הוא מגדיש את הסאה: ב"ראשו של אדם" הוא מניח לגידון-למיתה להימלט; בתחילתו של "התלוי מסן-פוליאן" הוא עושה מעשה-רצח (!); ב"פונדק של פרוטותיים" הוא עצמו נאסר על-ידי המשטרה. ולבסוף, ברומן האחרון שהגיע לידינו, "מגרה מסתדר" (הופיע ב-1964), הוא עובר ממש את הגבול ומוצא עצמו, על מקומו של החשוד, כשהוא מסתבך עם המשטרה, נאשם על-ידי בתה של אישיות רוממה בקלקלה שלא הטא בה. והנה כל אנשי-הצוות שלו יפרו במפורש את הפקודות שהוציאו פריפקט-המשטרה ושרי-הפנים, יתיצבו לצדו ויסתערו בלב שמח על הסדר המקובל, כשהם רומסים את התקנות, מתגרים בשאר אנשי-המשטרה ומשתפים פעולה עם העולם התחתון כדי לגונן על כבודו של הקומיסר אשר, כמובן מאליו, סופו שידו על העליונה, ואגב כך מוכיח הוא את רקבונה של חברה מסוימת.

הרומן המוגדר כ"סיפור משפחתי"

גיבורנו הקבוע יש לו אשה, "הגברת מגרה", המשגיחה ברוך על בריאותו וסועדתו בהרפתקאותיו, לעתים קרובות ביותר במחשבה בלבד. כשהוא חוזר הביתה, סר וזעף, מצונן, מדוכדך, או דווקא בוטח-בעצמו ועליו-נצחון, היא מעודדתו בהגישה לו ספל קפה טוב. בהושיטה לו את מקטרתו הטובה ביותר, בהכינה לו את האמבט, ויש אשר תלבש את היפה בשמלותיה ותצא אתו לקולנוע כדי לחוג את נצחוננו. הדמות הזאת, הרחוקה כל-כך מן הגבורה, מאפשרת למעשה לסימנן לפצוח בשייר-מזמור לחיי-היומיום, תוך שהוא הופך את המעשים הצנועים ביותר לפולחן ממש. אין שום

דבר מקורי ביותר בכל זה, יאמרו צרי-העין. ישורנא זאת אפוא עם רוב-רובם של הרומנים בני-זמננו, העומדים בסימן של דה-הומניזציה מתקדמת. היחיד, המופשט יותר ויותר, שוב אינו אוכל בהם, שוב אינו שותה, לעולם אינו נתפס להנאות הקטנות של קיומו. והיפוכו אצל סימנון: כוסית היין הלבן וכוסית הקלואדוס — טעמן בעינו עומד, הסלט בשמן-זית הופך להיות נושא רומנטי, ואילו המקטרת מסמלת שמחת-חיים שאין להכניעה. ואכן, אצל אחדים מן הפילוסופים בני-זמננו יכולים אנו למצוא ריהביליטיציה מעין זו של האינסטינקטים: אצל הוגה-דעות כאַנְרִי לֶפֶר, למשל, בעל "שבחי היוםיום". הסוציולוגים קובעים כי האנושות, לפחות בחלקה, נכנסת לפרק של "תרבות שעות-הפנאי": סימנון דומה שמלכתחילה הוא הרומניסט של תרבות זו.

אבל ראינו שהסדרה של ספרי "מגרה" אינה אלא צד אחד מיצירתו של סימנון, הצד ה"חיובי", המנצה. אל לנו להכליל אפוא; ובייחוד אל לנו להאמין שהנושא של הזוג משתפך באורח אוטומטי, והארמזי, לתוך זה של המשפחה. גיבוריו אינם מוצאים כלל סעד במשפחה, בחיקה הם חשים עצמם במבוכה — ולעתים קרובות מאד הם נמלטים ממנה. מכאן וסימנון, והפעם כהרבה והרבה סופרים בני-דורו, דומה שהוא הוגה איוו טינה לאַם (לאמו של, אם נאמין ל"אילן-יחש", הרומן האוטוביוגרפי הגדול שלו). נשים ותאבות-קנין (אמהות, דודות, סבתות) משרות אווירה מעיקה, מאיימת, קשה-מנשוא על מספר מסוים מן הרומנים שלו. פֶּרְנַסוּאָה מוֹרִיאָק, בעל "פקעת צפעונים" ו"תֶּרֶז דֶּסְקָרוֹ", אלה הרומנים שטבוע בהם חותם של גורליות אכזרית, הוא עצמו חייב להודות: "התחלתי לקרוא סימנון אחד יפה מאד... חושש אני שלא תעמוד בי הרוח לרדת עד מעמקי הסייט שאותו מתאר סימנון בכוח אמנותי שאין לסבלו". עם זאת מוצאים אנו ביצירותיו הרבה גיבורות אחרות שאינן חופפות כלל את הדגם הזה. אשתו של "בוב הגדול", למשל, כהרבה רעיות אחרות של גיבוריו, מתיצבת באומץ-לב לצדו מול המכשולים שבחיים. וכי אין הוא מוציא מפיה את המחשבה הזאת, הנוגעת-עד-הלב בעצם תמימותה: "בסיכומו של דבר, אילו קיבל עליו כל אחד לדאוג לאֶשְׁרו של איש אחד ויחיד, הרי היה העולם כולו מאושר?"

אף-על-פי-כן יש להודות כי ביצרתו של סימנון הגברים הם הנלחמים, כמדומה, במירב התוקף עם הבדידות, עם האימים, עם הפחד. לעתים קרובות ביותר הם נחלצים למערכה הזאת בשנים, אם גם קשה יהיה השיג-ושיח בין אדם לזולתו. מכאן התמונות המרובות של אחים-אויבים אשר שאל סימנון מן התנ"ך, החל ברומן הגדול הראשון שלו, "פיוטר הלאטבי", שהוא וריאציה פשוטה על מעשה קין והבל, ועד רומנים כ"האחים ריקו", "הכוסה האבודה", ו"קרקעית הבקבוק" (שנכתבו בתקופת ישיבתו הארוכה בארה"ב). ואילו נושא האחנה דומה שהוא בא על מלוא ביטויו ב"קרקעית הבקבוק", המתאר לנו איש אחד, פ.מ., הנולד למשפחה עלובה אלא שבורע-ימינו הצליח למצוא את מקומו בין גדולי החוואים של טקסאס. מובן שניתק את קשריו עם בני-משפחתו כדי לזכות למחילה על מוצאו. והוא מתענג על

חיים של מותרות, ועם זאת הוא מטבע בוויסקי את הבדידות האוכלתו. אך הנה צץ ומופיע אצלו אחיו, נרדף על-ידי המשטרה, רעב ובלוי, לאחר-יאושו. הוא מבקש מפ.מ., הוא דורש ממנו, שיציל אותו על-ידי שיעורו לעבור את הנהר הגואה המפריד בינו לבין מקסיקו. פ.מ. מחריש תחילה, אחרי-כן ה"חוצפה" שהוא מוצא באחיו מרתחתו, וסופו נרעש נוכח סיבוי אחרון זה להתרועעות ולאחנה המודמן לו עד שהוא מצייט לקול הגורל. הוא מקריב הכל, אפילו את חייו, כדי להציל את האח הזה העלוב.

מנושא האחנה — אחותם של נמוכי-הרוח, של ה"חדשים", כמובן-מאליו — נעבור לבסוף לנושא האבהות, התופס מקום מרכזי בשלושים רומנים לערך: "45 בצל", "רובע הכושים", "מחי הגל", "החשוד", "החמור האדום", "האלמנה קנדרק", "השען מאברטון", "הבן" וכו' וכו'... ואל לנו לשכוח את אביו של סימנון עצמו ב"אילן-יחש", את דְוִיָּה, מנהל-החשבונות הקטן הזה, אדם קטן זה, זה הבינוני בין בינוניים — אשר בנו מצדיע לגדולתו, המשותפת ל"כל הנמלים האלו המעבירות על-פני התהומות משאות גדולים מהן פי-מאה, המעפילות בהררי הול או רפש, וחוזרות עשר פעמים להסתער על מכשול בלי אשר תרפה אורחתן לעולם".

דוירה זה יש לו בן, ז'ורז' סימנון, המסדר את גיריו ומחקיו על שולחן-עבודתו כיאות כדרך שראה זאת בזמנו אצל אביו (הוא עצמו מספר לנו כך). האחד היה מנהל-חשבונות, משנהו סופר: זה כל ההבדל כולו. כך ב"גורלם של בני מאלו", אֶלן הצעיר, לאחר שלא הכיר באביו כהלכה בעודו בחיים, הואיל ומתחת לגסות שלמראית-עין לא הבחין בגדלות האמיתית, חש הוא לפתע-פתאום איך מתפעמת בו נימת האב כשהוא משמיע ואומר: "אביך היה אדם. אדם, הנה זאת המלה. אדם שיצא מאדם אחר, שהוא עצמו יצא מאדם אחר"...

"הסגנון הוא האדם"

כדי להגדיר את סגנונו של סימנון צריכים אנו עדיין למצוא יחס של סיבה-ומסובב בין אמצעי-ביטוי שהם בינוניים, בסיכומו של דבר, ובין נעימה שאינה משוללת גדלות. ואכן, לשונו של סימנון אינה מאצילה את החומר שאותו היא מבטאה, שום מלה "פיוטית" אינה באה לרומם את הרצאת-הדברים השוטפת. אבל סימנון כל עניינו ביחיד ממוצע שאין הוא מושכו לא אל איזו גבורה, שעודנה תיאטרלית למדי, גם לא אל שפלות מנוולת. כדי לצייר את האיש המתגלח מול הראי בבוקר דרושה טבלת-צבעים אפורה, עם מלים פשוטות, מלים-שבכל-יום, בלות ומשומשות — שעם זאת נשתמר בהן המטען האמזטיבי שלהן, כוחן לחשמל את הקורא. כמו המלה "אדם", למשל...

כשאנו מנתחים את התקדמות סגנונו יכולים אנו לעמוד על כך שזה כמה עשרות-שנים הוא חותר לעניות-ביטוי גדולה ככל האפשר, לדילדול אמיתי שיוכל לאפשר לו להגיע אל העיקר. "זכורות ליי", הוא מסביר, "תמונות-העירום הראשונות של מאטיס, שנדמה היה כאילו הן עשויות במשיכת-קו אחת גסה שבאקראי. אף-על-פי-

כן היו בכך חיים, ולא רק חיים פיזיים, גשמיים, אלא פיזיים. מנסה אני, במלים, לעשות אותו דבר עצמו; זה לי שלושים שנה עתה שאני מנסה..."

שאפה זו, שפך סימנון מגדיר אותה, מאפשרת לנו להיטיב הבין כמה סימני-היכר עקריים של סגנונו: אוצר-המלים המצומצם-להפליא, הסעיפים הקצרים עד מאד, ריבוי ה"ש"ש נקודות", המקנות גמישות למשפט ומניחות למלים לצלול לתוך תודעתו של הקורא.

בתקופה הראשונה של כתיבתו איפשרו האפקטים האלה לסימנון להגיע לאפוריות מבחילה, לאווירה של קהות-חושים קשה-מנשוא, שעדי-מהרה נסתמנה ברומן הצרפתי בכללותו. לאמיתו של דבר, כמו שקובע המבקר פ. דה-בואדפר, "היתה האווירה הסימנונית המפורסמת מחדירה הרגשה של זרות שבישרה, בהקדם של עשר שנים, את אקלימו של האבסורד". הרי, למשל, "החשוד": "עצוב היה, או בעצם זעף. עדיין לא זה היה הדבר. נרגש היה, לא מן הטעמים החמורים שהיו לו להתרגש אלא על-לא-דבר, בשל זוטות, שהיו חוזרות ומחיות וזכרונות מטושטשים, רגשי געגועים, הרגשות סתמיות..." הקומיסר מגרה בראשית כל חקירה, כשהוא משתקע באווירה נתונה וסופג אותה כדי להיטיב תפוס את סודם של הגיבורים, אף הוא נתפס למעין דיכדוך וְגֵטְאטיבי: "אינני חושב... אינני יודע ולא-כלום..." אותו רושם יכול להתקבל גם מן הפירוט, הצילומי ממש, שבו מתאר סימנון עצמים מסוימים הנחרטים בתודעתם של גיבוריו, שהם "זרים" בעולם תמהוני. כך קריל, המגיע בפעם הראשונה אצל הוריו מצרפת:

הדבר שאותו גילה האנס קודם-כל מבית קריל, ממשפחת קריל — והלא גם הוא היה קריל, אבל טהור, קריל מגרמניה — עוד בטרם יירד מן המונות, דבר זה היה מודעה על נייר שקוף מודבקת על דלת הזכוכית של החנות.

משונה, בו-בזמן שפרטים כה רבים תובעים היו את תשומת-לבו, לא היו לו עיניים אלא למודעה הזאת אשר בה פיענח במהופך את שתי המלים: עמילן רמי.

הרקע היה כחול, כחול נאה שמעבר-ללים, ואריה לבן ושקט היה תופס את מרכזו של הציור.

השאר, ברגע זה, לא היה לו קיום אלא מכוח האריה הוה שרעמתו צחורה ככלי-לבן: עוד מודעה אחת, גם היא שקופה, ועליה המלים Bleu Reckitt; אך זאת השניה, בלי שום סיבה מוגדרת, לא מילאה אלא תפקיד טפל; מלה מצוירת בצהוב, מחצית האווניות על הזוגית השמאלית של הדלת, והמחצית השניה על הימנית "Buvette"; חלון-ראנה עמוס וגדוש דברי-עור, שוטים וחלקי ריתמה; ולבסוף, אי-שם בשמש, היתה תעלה, היו עצים, אסדות אינ-ניע, ולכל אורך הרציף היתה חשמלית צהובה אצה-מצטלצלת לדרכה.

"עמילן רמי!" קרא האנס ברדתו מן המכונית.

והמלה לבשה אופי כפול של טוטם הואיל והאנס לא היטיב להבין צרפתית ולא ידע מה מובנו של זה.

זהו קטע שלא רוב־גרייה אף לא שום נציג אחר של הרומן החדש, "אסכולת המבט", לא יתכחש לו.

ועם זאת הרי החלק האחרון של התיאור ("... אי־שם בשמש היתה תעלה, היו עצים, אסדות...") מפליג כמעין פזמון־חזור עממי, שזור ליריות כבושה, שאינה יכולה להתישב עם ה"אובייקטיביות" של הרומניסטים המודרניים שלנו (לפחות לא עם זו של רוב־גרייה). וסימנן גזק דווקא לעתים קרובות מאד, אף גם יותר ויותר, לסוג זה של משפטים, המוזיקליים כמעט, ואשר בעצם סופם שהם משתזרים יחד כנושאים במוזיקה. ספר כמו *Il pleut, bergère* * בנוי כל־כולו סביב אותו שיר־ילדים מפורסם, האוכף את קצבו על הפלגה זו בזכרונות־ילדות. אבל בעצם יכולים אנו לגלות מבנה מעין זה בכל יצירתו של סימנן, כשאנו בודקים את מאה־וששים כרכיה : אותן נימים מתגלגלות מרומן אחד למשנהו, מגבירות את תהודתו של קטע זה או אחר, מעניקות לו מימד שאין לתפסו אלא כשאנו יודעים שלפנינו שיבה מחזורית לאמיתה, כמו במבנה רב־קולי.

בשיטה הזאת האחרונה, השיטה של "לייטמוטיב", חושף סימנן את הליריות שלו, ליריות של נושאים מוכרים ומקובלים ביצירתו, שבה מתגלים "דיבוקי" האישיים של הסופר, והיא מעוררת אצל הקורא הרגשה אמיתית של שותפות־לעבירה. ובאמת נראה ששליטתו העילאית של סימנן על גיבוריו ועל קוראיו כאחד טמונה בעובדה שאין הוא מרחיק עצמו מהם, שאין הוא מבקש למחוק אותם תחת נטל גדלותו שלו. כדברי ידידו, איש־הסרטים הגדול ז'ן רנואר : "הוא אינו מעמיד פנים של פילוסוף ואינו רוכן על מעקה של מרפסת כדי שיראה היטב יותר את הנמלים המתפתלות למטה, בתל־הנמלים הרווי נפט. ולמרות נקיון סגנונו אל נא נלך כאן שולל, אין הוא ליטראט... הוא אחת הנמלים הטובלות בנפט, נמלה בעלת־הכרה המצליחה להנחילנו את סיפור־המעשה הקטן שלה" (מצוטט אצל ב. דה־פאולואה).

אל נתמה אפוא על יחס הקירבה שאנו מוצאים בתוכנו עם דמות כגון הקומיסר מגרה, למשל. זהו אדם המחפש בתכלית־הפשטות מפני שזה מקצועו, אך גם משום שקבע שליחתו לעצמו להבין את הזולת, להבין מדוע יכול יצור אנושי להתמכר לפחד או לשנאה עד כדי להרוג, להתאבד או ליהרג... אבל מגרה הוא גם סימנן, המגלה יחד אתו דמות חדשה, בינונית, ככל אחד, כמוך וכמוני, ואשר, בהיותה נתונה במסיבות מסוימות (שחשיבותן שניה־במעלה, בעצם) היא עתידה לגלות מאליה את מועקותיה העמוקות ביותר, אלו שאין אדם מגלה אותן אלא לרופא, למורה בבית־הספר, לשוטר... ולרומניסט הראוי להבין וידויים מעין אלה.**

וכך אומר לנו סימנן :

* מילולית : "גשם יורד, רועה". שיר־ילדים צרפתי־עממי ישן.
** שותפות־עבירה זו של הרומניסט עם דמויותיו ועם הקורא, המצביעה על חיפוש נלהב אחר שיגיוש, אחר אחנת בני־האדם, נראה לנו שהיא בוקעת בכוח לירי מיוחד־במינו בגובלה שאנו מפרסמים בחוברת זו של "קשת", "האדם ברחוב". קוראים מביני־דבר ודאי יבחינו במשמעות העמוקה החבויה בסיפור הזה, הבלשי־כביכול.

אין אני אוהב לראות בסופר או באמן איזה אדם עליון. הוא מבצע יצירות שונות מן האחרות, אך אין פירוש הדבר שבהיותן אחרות הן גם טובות יותר. האמן הוא קודם-כל אדם חולה, על-כל-פנים חסרי-יציבות, אם צודקים הרופאים, ואני נוטה להאמין בזאת. חוסר-המנוחה שבו ממריצו לצייר לעצמו את מחושיהם של אחרים, לחיות אותם. הריהו ספוג, כמעט אדם שאין נכונה ברוחו. מה טעם לראות בכך איזו עליונות? כמעט יקום בי חשק לבקש סליחה...?

בשורתו של סימנון

דומה כי בשנים האחרונות הכירו סוף-סוף המבקרים והקוראים כאחד בגדלות אשר בעננה שכזאת, בקשי-ערפו של רומניסט שימים כה רבים היה מוחזק סופר ממדרגה שניה ואשר למרות זאת לא חדל משאפותיו המופלגות עד מאד. ודאי, אין איש יכול להינבא מה יהיה מקומו בתולדות-הספרות, או אם יכירנו מקומו כאחד מחשובי הרומן של זמננו. אם כה ואם כה, מסתבר שיותר מכל סופר זולתו הוא עתיד לתרום להרס המיתוס של "מגדל השן" ולהחזרת האמן, הסופר, לאותה חברת-אנוש אשר ממנה גירשוהו — או אשר ממנה התבדל. הוא אחד מאלה שלא קיבלו, ולא יקבלו, את גזירתו של אפלטון, שקם עליהם להגלותם מעולם-הממש.

ז'ורז' סימנון : האדם ברחוב

ארבעת האנשים היו דחוקים במונית. כפור היה בפאריז. בשעה שבע-וחצי בבוקר היתה העיר כחולה-עפרורית, על הארץ הפריחה הרוח אבק-קרח. הרפה שבארבעה, ישוב על כיסא מתקפל, היתה לו סיגריה דבוקה אל שפתו התחתונה ואזיקים היו על פרקי-ידיה. החשוב שבחבורה, לבוש מעיל כבד, כבד-לסת, מגבעת עגולה לראשו, היה מעשן מקטרתו כשהוא מביט בחלוף שבכות-הברזל של יער-בולון.

"רצונך שאציג לכם הצגה יפה?" הציע בחביבות האישי האסור באזיקים. "עם העוויות, קצף על הפה, פצעים והכל?" ... ומגרה, בנהימה, כשהוא תולש את סיגרייתו של הלז משפתיו ופותח את הדלת, שכן כבר הגיעו לשער-באגאטל:
"אל תשתטה יותר מדי!"

השדרות של יער-בולון היו שוממות מאדם, לבנות כאבן מסותתת, וקשות כמוה. כתריסר בני-אדם התהלכו כה-רוכה בפינתו של שביל-רוכבים, וצלם אחד רצה לצלם את החבורה המתקרבת. אבל לואי הקטן בהתאם למה שהוצע לו קודם, הנף זרועותיו נוכח פרצופו.

בסבר זעוף הסב מגרה פניו כאורה דובים, כשהוא מסתכל בפל, רואה הפל, את הבניינים החדשים של בולוואר-רישאר-ואלאס, התריסים שעודם מוגפים, כמה פועלים רוכבי-אופניים שהיו מכיוון פיוטו, חשמלית מוארת, שתי חצרניות שהיו קרבות ובאות, ידיהן סגולות מקור.
"זה-זה?" שאל.

אמש דאג לכך שתופיע בעתונים הידיעה הבאה:

הפשע בבאגאטל

זאת הפעם לא תאחר המשטרה בהבהרתה של פרשה שבתחילה היו בה, כמדומה, קשיים שאין להתגבר עליהם. ידוע שפיוס-ב' בבוקר גילה שומר של יער-בולון באחת השדרות, במרחק כמה מטר משער-באגאטל, גופה שזוהתה נקבעה בריבמקום. המדובר הוא באָרנסט בורמס, רופא וינאי ידוע למדי, שהשתקע בנאי לפני שנים אחדות. בורמס היה בחליפת-ערב. מסתבר שהותקף בלילה אור ליום-ב' בחזירתו למעונו בבולוואר-רישאר-ואלאס.

כדור שנורה מטווח קצר באקדה קטן-קוטר פגע בו היישר בלבנו. בורמס, שעדיין היה איש צעיר, יפה-תואר, הדור מאד, היה חי חיים טרקליניים למדי. עוד לא עברו ארבעים-ושמונה שעות לאחר הרצח הזה וכבר ביצעה המשטרה מאסר אחד. מחר בבוקר, בין השעה שבע לשמונה, יגשו במקום-המעשה לשיחזור הפשע.

לימים עתידים היו להעלות במטה הבולשת אשר ברציף-אורפבר פרשה זו כאפיניית ביותר, אולי, לרכו של מגרה; אבל שעה שהיו מדברים על-אודותיה במעמדו היה מסב את ראשו בצורה משונה תוך כדי פליטת נהימה של זעף.

קדימה! הכל היה במקום. כמעט בלי שום הולכי-בטל, כצפוי מראש. לא לחינם בחר בשעת-בוקר זו. וחוז' מזה, מתוך עשרה או חמישה-עשר האנשים שהתהלכו בכה-ובכה, אפשר היה להכיר מפקחים שלבשו את סברם התמים ביותר, ואחד מהם, טוראנס, שהיה משוגע להתחפשות, התלבש כנער-חלבנים, ובכך הביא את הפטרון שלו לידי משיכת-כתפיים.

רק שלואי הקטן לא יגדיש את הסאה!... לקוח ותיק, שנאסר אמש בשל כייסות במטרו..."

"אתה תתן לנו יד מחר בבוקר, ואנו נדאג לזה שהפעם לא יסבנו אותך יותר מדי..."

הוציאו אותו מחדר-המעצר.

"לדרך!" נהם מגרה. "כאשר שמעת צעדים התחבאת בפינה הזאת כאן, נכון?"
 "כדברך, אדוני הקומיסר... הייתי מורעב, אתה מבין... הבטן דבוקה לגב... או אמרתי לעצמי שטיפוס שחזור הביתה בסמוקינג בטח יש לו ארנק מלא... 'הכסף או החיים!' לחשתי לו לתוך האוזן... ואני נשבע לך שזה לא באשמתי שיצא הכדור... אני באמת חושב שבגלל הקור התחלקה לי האצבע על ההדק..."

*

השעה אחת-עשרה בבוקר. מגרה היה מתהלך בפסיעות גסות בלשפתו, ברציף-אורפבר, מעשן מקטרות, מתעסק בלי הפסק בטלפון.

"האלו! זה אתה, פטרון?... כאן לוקאס... עקבתי אחרי הזקן שהיה נדמה כאילו הוא מתעניין בשיחזור... מצד זה, שום דבר... זה מניאק שעושה בכל בוקר טיול קטן ביער-בולון..."

"בסדר! אתה יכול ללכת הביתה..."

אחת-עשרה ורבע.

"האלו, הפתרון?... טוראנס!... הלכתי אחרי הבחור שרמזת לי עליו... הוא משתתף בכל תחרויות הפלשות... הוא זמן בחנות בשאנו-אליזה... ללכת הביתה?"
 רק בחמש דקות לשתיים-עשרה טלפון מאת ז'אנבייה.

"אני מממה, פטרון... אני מפחד שהציפור תעוף לה... אני משיגה עליו בראי הקטן שמשובץ בדלת התא... אני בבאר של 'הגמד הצהוב', בבולוואר רוש-שואר... כן... הוא השגיח בי... יש לו מצפון לא-נקי... כשעבר את הסינה זרק משהו לנהר... עשר פעמים ניסה להתחמק ממני... לחכות לך?"

כך החלה רדיפה שעתידיה היתה להימשך חמישה ימים וחמישה לילות, בקרב העוברים-והשבים שהיו צועדים בחפזה, על-פני פאריז שלא הבחינה בשום דבר, מבאר אחד

למשנהו, מפיסטרו אל ביסטרו, מצד אחד אדם בודד ומצד שני מגרה והמפקחים שלו שהיו מתחלפים לפי תור, ואשר בסופו של חשבון התיגעו לא־פחות מאותו אדם שאחריו עקבו.

מגרה יצא ממונית מול "הגמד הצהוב", בשעת האפריטיף, ומצא את ז'אנבייה נשען במרפקו על הדלפק. הוא לא טרח ללבוש סבר של תמימות. להיפך!

"איזה מהם?"

בסנטרו רמו לו המפקח על איש יושב בקרן־זווית ליד שולחן קטן. האיש הביט בהם באישוניו הבהירים, כעין הפחול־האפור שהיה משווה אופי נכרי לקלסטר־פניו. צפוני! סלאבי! קרוב יותר, סלאבי. לבוש היה מעיל אפור, חליפה גזורה היטב, מגבעת־לבד רכה.

בן שלושים־וחמש לערך, ככל שניתן לשפוט. חיור היה, מגולח־למשעי.

"מה אתה שותה, פטרו? כוסית של חם?"

"מסכים, כוסית של חם... מה הוא שותה, ההוא?"

"קוניאק... כוס חמישית מאז הבוקר... לא צריך לשים לב אם לשוני כבדה קצת, אבל הייתי מוכרח ללכת אחריו בכל בתי המרוח... הוא חזק, אתה יודע... הסתכל בו... ככה זה מן הבוקר... בשום הון שבעולם לא יוריד את עיניו..."

נכון היה הדבר. ומוזר היה. אי־אפשר היה להגדיר זאת כזעף גם לא כתגר. האיש היה פשוט מסתכל בהם. אם כירסמה בו דאגה הרי היה הדבר מתרחש בפנים. פניו היו קרובים יותר להביע עצב, אבל עצב שקט, מהורהר.

"בבאגאטל, כאשר הבחין שאתה מתבונן בו, מיד התרחק ואני התחלתי ללכת אחריו. לא עבר מאה מטר והסתובב. ואז, במקום לצאת מן היער כמו שהיה בכוונתו לכאורה, פנה בפסיעות גסות בשדרה הראשונה שהודמנה לפניו. שוב הסתובב. הכיר אותי. התישב על ספסל, למרות הקור, ואני נעצרתי... כמה וכמה פעמים היה לי הרושם שהוא רוצה לפנות אלי, אבל בסוף היה מתרחק במשיכת־כתפיים..."

"בשער־דופין כמעט שאבד לי, כי הוא קפץ לתוך מונית, ורק במקרה מצאתי גם אני מונית כמעט מיד. הוא ירד בכיכר־האופרה, מיהר לרדת לתחתית... בזה אחר זה החלפנו חמש פעמים את הקו, והוא התחיל להבין שבצורה זו לא יסדר אותי..."

"חזרנו ועלינו למעלה. היינו בכיכר־קלישי. מאז אנו הולכים מבאר אחד למשנהו... חיכיתי למקום נוח, שיש בו תא־טלפון שממנו אוכל להשגיח עליו. כאשר ראה אותי מטלפן, העלה על שפתיו מין בת־צחוק מרירה... בחיי, אחרי זה אפשר היה להישבע שהוא מחכה לך..."

"טלפן ל'בית'... שלוקאס ותוראנס יהיו מוכנים להצטרף אלי עם קריאה ראשונה..."

וגם צלם ממדור הזיהוי, עם מכשיר קטן מאד..."

"מלצר! קרא האלמוני. כמה מגיע לך?"

"שלושה־וחמישים..."

"אני מתערב שזה פולני", לחש מגרה לז'אנבייה. "קדימה..."

לא הרחיקו לכת. בכיכר בלאגש נכנסו מאחרי האיש למסעדה קטנה, התישבו אל השולחן הסמוך לשלו. היתה זו מסעדה איטלקית, והם אכלו מאכלי-בצק. בשעה שלש בא לוקאס להחליף את ז'אגבייה שעה שנמצא הלז עם מגרה בבית-אוכל מול התחנה הצפונית.

"הצלם?" שאל מגרה.

"הוא מחכה בחוץ כדי לתפוס אותו ביציאה..."

ובאמת, כאשר יצא הפולני מן המקום, לאחר שקרא את העתונים, קרב אליו מפקח אחד בצעדים זריזים. במרחק פחות ממטר נתן תיקתוק. האיש נשא ידו חיש אל פניו, אבל כבר היה מאוחר מדי, ואז, כמוכיח שהבין את הענין, זרק אל מגרה מבט טעון תוכחה.

"אתה, אישי הטוב", סח הקומיסר לנפשו, "יש לך טעמים נכוחים שלא להוליך אותנו אל מעונך. אבל אם יש לך סבלנות, הרי לי יש סבלנות לפחות באותה מידה..."

בערב התעופפו כמה פתותים של שלג ברחובות בעוד שהאלמוני היה מתהלך, ידיו בכיסיו, כשהוא מחכה לבוא שעמו לישון.

"אני מחליף אותך ללילה, פטרון?" הציע לוקאס.

"לא! אני מעדיף שתתעסק בתצלום. תעיין בתיקים קודם. אחר-כך לך ותראה בחוגי הזרים. הבחור הזה מכיר את פאריז. לא אתמול הגיע הנה. ודאי יש אנשים שמכירים אותו..."

"אולי נפרסם את תמונתו בעתונים?"

מגרה הביט בפיקודו בבוז. אם כן, לוקאס, העובד אתו זה שנים רבות כלי-כך, האם אינו מבין? האם יש בידי המשטרה סימן-דרך אחד, לפחות? מאומה! אף לא עדות אחת! איש נהרג בלילה ביער-בולון. נשק לא נמצא. שום טביעות-אצבעות. שום עקבות. ד"ר בורמס חי ביחידות, והמשרתת היחידה שלו אינה יודעת לאן הלך אותו ערב.

"עשה מה שאני אומר לך! שא רגליים..."

בחצות, סוף-סוף, גומר האיש אומר בנפשו לעבור את מפתנו של בית-מלון. מגרה נכנס אחריו. זהו מלון ממדרגה שניה ואפילו שלישית.

"אוכל לקבל חדר..."

"תואיל למלא את השאלון?"

הוא ממלא, אגב היסוס, באצבעות צפודות מקור.

הוא מסתכל במגרה מלמעלה למטה, כמבקש לומר:

"אם אתה חושב שזה מביא אותי במבוכה!... די לי שאכתוב מה שיעלה על רוחי..."

ובאמת כתב את השם הראשון שעלה על דעתו, ניקולאי סלאטקוביץ, מקום-המגורים קראקוב, הגיע אותו יום לפאריז.

ברור, זהו שקר. מגרה מטלפן למשטרה. מחטטים בתיקי שוכרי-החדרים, בדפתרי הזרים, מזעיקים את תחנות-הגבול. ניקולאי סלאטקוביץ אינו בנמצא.

"חדר גם בשבילך?" שואל בעל-הבית בעקימת-פנים, שפן הריח ריחו של איש-משטרה.

"תודה. אני אבלה את הלילה על המדרגות".

כך בטוח יותר. הוא מתישב על מדרגה, לפני הדלת של מס. 7. פעמיים נפתחת הדלת הזאת. האיש בולש בחושך במבטו, מבחין בצלליתו של מגרה, וסופו שהוא עולה על משכבו. לבוקר והנה צימח זקנו, לחייו מחוספסות. לא היה ביכלתו להחליף לבנים. אין לו אפילו מסרק, ושערו סתור. לוקאס הנהיזה הגיע.

"אני ממשיך, פטרונו?"

מגרה אינו משלים בנפשו לעזוב את האלמוני שלו. הוא הביט בו בשלמו את שכר החדר. הוא ראהו מחויר. והוא מנחש.

ואכן, לאחר שעה קלה, בבאר אחד שבו הם שותים שכרם אל שכרם כביכול קפה-בחלב ואוכלים סהרונים, עושה האיש בלי להיסתר את חשבון רכושו. שטר אחד של מאה פראנק, שתי מטבעות של עשרים, אחת של עשר, וקצת מעות. שפתיו מתעקמות בהעוויה של מרירות.

יפה! בזה לא ירחיק לכת. כאשר הגיע ליער-בולון יצא ממעונו, שפן היתה תגלחתו רעננה, בלי גרגר אבק, בלי קפל מעוקם בבגדיו. הרי שאמר לחזור לביתו כעבור זמן קצר? לא בודק אפילו כמה כסף בכיסו.

מה שזרק לתוך הסינה, מנחש מגרה, הרי אלה תעודות-זיהוי, אולי כרטיסי-ביקור.

רוצה הוא למנוע ויהי-מה את גילוי מעונו.

והטיול של חסרי-הגג מתחדש, העצירות ליד התנויות, ליד הבארים שמוכרחים להיכנס אליהם מזמן לזמן, ולו אך כדי להתישב, ומה-גם שקר בחוץ, העתונים שקוראים בבתי-האוכל.

מאה-וחמשים פראנק! אין עוד מסעדה בצהריים. האיש מסתפק בביצים קשות, שאותן הוא אוכל בעמידה ליד דלפק, בלווית כוס יין, בעוד מגרה בולע כריכים. שעה ארוכה היסס הלו אם להיכנס לקולנוע או לא. בפס ידו משתעשעת במטבעות. מוטב להחזיק מעמד... הוא צועד... עוד פעם הוא צועד...

אכן! פרט אחד עושה רושם על מגרה. תמיד באותן שכונות מתמשך השיטוט המיגע הזה: מטריניטה לכיכר-קלישי... מכיכר-קלישי לבארבס, בדרך רחוב קולג'וקור... מבארבס לתחנה הצפונית ולרחוב לה-פאייט...

האם זאת אומרת שבמקום אחר האיש חושש שיכירוהו? לבטח בחר בשכונות המרוחקות ביותר ממעונו או ממלונו, אלו שאינו נוהג להסתובב בהן בדרך-כלל...

כהרבה מן הזרים הללו, האם הוא מרבה להתהלך ברובע מונפארנאס? בסביבת הפנתיאון?

מלבדו מעידים על מעמד בינוני. הם נוחים, מפוכחים, גזורים היטב. מקצוע חפשי, בלי ספק. מעניין! הוא עונד טבעת-נישואים! גשוי, אם כן!

מגרה היה מוכרח להשלים בנפשו ולפנות את המקום לטוראנס. קפץ לביתו. מרת מגרה אינה מרוצה, כי אחותה באה מאורליאן, כי היא הכינה ארוחת-ערב כהלכה ואילו בעלה, לאחר שהתגלח והחליף בגדיו, נושא רגליו שוב בהכריו שאינו יודע מתי יחזור.

הוא קופץ לרציף-אורפבר.

"לוקאס לא השאיר בשבילי שום דבר?"

כן! יש ידיעה מן הסמל. הלז הראה את התצלום להרבה פולנים ורוסים. האיש אינו ידוע. גם מצד הקבוצות המדיניות אין שום דבר. מתוך ייאוש הדפיס את התצלום המשוקץ במספר רב של העתקים. בכל רבעי פאריז הולכים שוטרים מדלת לדלת, מחצרנית אחת אל חברתה, כשהם מציגים את המסמך לראנה לבעלי בארים ולמלצרים של בתי-קפה.

"האלו! הקומיסר מגרה? כאן כרטיסנית מ'סינה-אקטואליטה', בולוואר-סטראסבור... זה אדון אחד... מר טוראנס... הוא אמר לי שאטלפן אליך להודיע שהוא כאן, אלא שאינו מעז לעזוב את האולם..."

אינו טיפש כל-כך, האיש! הוא עשה חשבון שזה המקום המחומם הטוב ביותר לבלות בו בזול מספר מסוים של שעות... שני פראנקים הפניסה... ומותר לך להישאר כמה וכמה הצגות...

*

אינטימיות מוזרה נתרקמה בין העוקב לנעקב, בין האיש שזקנו מצמח והולך, שבגדיו מתקמטים והולכים, ובין מגרה, שאינו מרפה אף רגע. יש אפילו פרט אחד מצחיק. שניהם כאחד הצטננו. חטמיהם אדומים. כמעט בקצב אחד הם מוציאים את ממחטתם מכיסם ופעם אחת צחק האיש בעל-כרחו איזה צחוק קלוש בראותו את מגרה מתעטש כמה וכמה פעמים רצופות.

בית-מלון מזוהם, בבולוואר דה-לה-שאפל, לאחר חמש הצגות רצופות של יומנים. אותו שם בדפתר. ומגרה שוב מתישב על מדרגה אחת. אך הואיל וזהו בית-מלון של עת-מצוא הרי מדי עשר דקות מפריעים לו זוגות המסתכלים בו הסתכלות משובה, והנשים מודאגות כלשהו.

כאשר יכלה כספו של האיש, או כאשר יתמרטטו עצביו, האם יחליט סוף-סוף לחזור למעונו? בבית-אוכל אחד שבו נשאר שעה ארוכה למדי, ואשר בו פשט את מעילו האפור, לא היסס מגרה לתפוס בלבוש ולהציץ אל מפגים לצווארון. המעיל בא מאצל "אולד אינגלנד", בולוואר דו-איטליין. בגדים מוכנים, ואותה חנות ודאי מכרה תריסרי מעילים מעין אלה. בכל-זאת, הרי זה סימן. הוא מן החורף שעבר. מפאן שהאלמוני נמצא בפאריז מזה שנה לפחות. ובמשך שנה בוודאי היה טמון באיזה מקום...

מגרה החל לשנות כוסיות של גרוג כדי לקטול את הציננה. הלז שוב אינו מוציא

את כספו אלא טיפים-טיפים. הוא שותה ספלים של קפה, אפילו לא קפה-בליקר. והוא ניזון על סהרונים וביצים קשות. החדשות מן ה"הבית" כמו שהיו: אין מה להודיע! איש אינו מזהה את תצלומי של הפולני. אין שומעים על שום היעלמות. מצדו של המת גם-כן לא-כלום. פרקטיקה נכבדה. היה משתכר למחייתו ברחבות, לא התעסק בפוליטיקה, הירבה ביציאות, ומאחר שהיה מטפל במחלות-עצבים היו לקוחותיו בעיקר נשים.

*

היה זה גסיון שעדיין לא הודמן למגרה לשקוד עליו עד-תומו: בתוך כמה זמן מאבד אדם מחונך כהלכה, מטופח כהלכה, מלובש כהלכה, את ליטושו החיצוני שעה שהוא משולח ברחוב?

בארבעה ימים! עכשיו ידע זאת. תחילה הזקן. בפקר הראשון היה לאיש סבר של עורך-דין, או של רופא, של ארדיכל, של חרשתן, והיית מצייר לך בדמיונך שהוא יוצא מטירת-תפנוקים. זקן בן ארבעה ימים שינה את דמותו עד כדי כך שאילו פירסמו את תמונתו בעתונים בקשר לפרשת יערי-בולזן היו הבריות מצהירים:

"רואים שיש לו פרצוף של רוצח!"

הקור ונדודי-השינה האדומו את שולי ריסיו והציגה שתקפתו העלתה סומק בלסתותיו. נעליו, ששוב לא היו מצוחצחות, נראו גטולות-צורה. מעילו אמר עייפות ומכנסיו ניתרמלו בפרפיים.

אפילו ההילוך... שוב לא היה מהלך באותה צורה... צועד היה לאורך הקירות... משפיל היה את עיניו כאשר הביטו בו העוברים-והשבים... ועוד פרט אחד: מסב היה את ראשו בעברו ליד מסעדה שבה נראים היו סועדים יושבים אל שולחנות נוכח צלחות שופעות...

"עשרים הפראנקים האחרונים שלך, עלוב שכמוך!" היה מגרה מחשב. "ואחר-כך?..."

לוקאס, טוראנס וז'אנבייה היו מחליפים אותו מזמן לזמן, אך הוא היה מפנה להם את מקומו לעתים רחוקות ככל האפשר. באפיסת-כוחות היה מגיע לרציף-אורפֶר, מתראה עם הבוס.

"מוטב שתנוח, מגרה..."

מגרה זועם, רגיש, כנקלע בין רגשות סותרים. "האם זו חובתי לגלות את הרוצח, כן או לא?"

"ברור..."

"אם כן, לדרך!" מלחש היה במין תרעומת בקולו. "אני שואל את עצמי איפה גלון הלילה..."

רק עוד עשרים פראנק! וגם זה בדוחק! כאשר חזר ופגש בטוראנס הצהיר הלז

שהאיש אכל בינתיים שלש ביצים קשות ולגם שני ספלי קפה-ברום בבאר אחד בקרן רחוב-מונמארטר.

"שמונה פראנקים וחמשים... ושארים אחד-עשר פראנק וחמשים..." הוא התפעל ממנו. לא די שלא התחבא אלא אף צועד היה סמוך-סמוך אליו, לפעמים ממש שכם אחד אתו, והיה עליו להתאפק שלא לפנות אליו בדברים. "אנא, חביבי!... אינך חושב שאולי הגיעה השעה שתתישב אל שולחן? ... באיזה מקום שהוא יש בית חם המחכה לך, מיטה, נעלי-בית, מכונת-גילוח... זה? ... וסעודה טובה..."

אך לא! האיש שוטט תחת פנסי-הקשת בשוק הסיטונאי, כאותם ששוב אינם יודעים לאן ללכת, בתוך ציבורי הפרוב והגור, כשהוא נרתע לשמע שריקת הרכבת, בעבור המשאיות העמוסות תוצרת. "כבר אין ידך משגת לשפור חדר!"

אותו ערב ירדה הטמפרטורה עד שמונה מעלות מתחת לאפס. האיש כיבד את עצמו בנקניקיות חמות שהיתה תגריית אחת מכינה ברוח המנשבת. עתיד הוא להדיף צחנה של שום ושומן שרוף כל הלילה!

ברגע מסוים ניסה להתכנס לתוך איזה ביתן ולהשתרע בקרן-זווית. שוטר אחד, שלא הספיק מגרה לתת לו את הוראותיו, הבריה אותו משם. עתה היה משרך רגליו. הרציפים. "גשר-האמנויות". רק שלא יתחשק לו להשליך את עצמו לתוך הסינה! מגרה לא חש אומץ בקרבו לקפוץ אחריו לתוך המים השחורים שגלדי-קרח החלו לצוף בהם.

הוא התנהל לאורך רציף-הגרירה. קלושאים רטנו. תחת הגשרים היו המקומות הטובים תפוסים.

ברחוב אחד קטן, סמוך לכיכר-מזבר, נראו מבעד לחלונותיו של ביסטרו אחד משונה זקנים ישנים, ראשיהם על השולחן. בעד עשרים פרוטות, כולל כוס יין אדום! האיש הביט בו בתוך האפלה. החווה מעין תנועה של כניעה לגורל והדף את הדלת. עד שנפתחה הדלת ונסגרה שוב, ספג מגרה משב ריח מגעיל בפרצופו. הוא העדיף להישאר בחוץ. קרא לשוטר אחד, הציבו על המשמרת תחתיו, על המדרכה, בעוד הוא הולך לטלפן ללוקאס, שהיה בתורנות אותו לילה.

"כבר שעה שמחפשים אווה, פטרוו. מצאנו! בזכותה של חצרנית אחת... הטיפוס נקרא סטיפן סטרבוקי, ארדיכל, בן 34, יליד ורשה, גר בצרפת זה שלש שנים... הוא עובד אצל ארדיכל-פנים אחד בפובר-סנט-אונורה... נשוי להונגריה אחת, נערה נהדרת העונה לשם דורה... ברובע פאסי, רחוב דה-לה-פומפ, יש להם דירה שעולה שנים-עשר אלף פראנק דמי-שכירות... שום פוליטיקה... החצרנית לא ראתה את הקרבן מעולם... ביום-השני בבוקר הקדים סטיפן לצאת יותר מכפי הרגיל... התפלאה שלא ראתה אותו חוזר, אך לא חששה מאחר שראתה כי..."

"מה השעה?"

"שלש-חצי... אני לכד במטה... הבאתי קצת בירה, אבל היא קרה כהוגן..."

"שמע, לוקאס... אתה הולך... כן! אני יודע! מאוחר מדי בשביל אלה של הבוקר... אבל באלה של הערב... תופס?..."

*

אותו בוקר דבקה אל בגדיו של האיש צחנה אילמת של עוני. עיניו היו שקועות יותר בחזרה. המבט אשר הטיח במגרה בבוקר החיור הפיק תוכחה מעוררת-רחמים מאין כמוה.

האם לא הורידוהו, מעט-מעט, ועם זאת במהירות מסחררת, עד לשפל-המדרגה? הוא זקף את צווארון מעילו. הוא לא עזב את השכונה. בפה מריר צלל לתוך ביסטרו שעתה-זה נפתח, והריק אל תוכו בזו אחר זו ארבע כוסיות של יין-שרף, כאומר להדיח את יתרת-הטעם המחרידה ששייר אותו לילה בגרונו ובחזהו.

מה לעשות! מעתה לא היה לו עוד ולא-כלום! לא נותר לו אלא להלך ברחובות החלקקים מכפור. ודאי היו כל אבריו קשויים. צולע היה מעט ברגל שמאל. מזמן לזמן היה נעצר ומביט על סביבו בייאוש.

משעה ששוב לא נכנס הלז לשום בית-קפה שיש בו טלפון, לא יכול עוד מגרה לקרוא להחלפה. ושוב, הרציפים! ואתה מחווה מוכנית של האיש המעלעל בספרי-הזדמנות, הופך בדפים, בודק לפעמים את מהימנותם של תחריט או הדפס! רוח מקפיאה טיאטאה את הסינה. נוכח האסדות המהלכות בנהר היו המים מתפככים, מפני שגלדי-קרח פעוטים היו מתנגשים כגרגרים של אבק-זהב. ממרחק ראה מגרה את מטה מחלקת-החקירות, את חלון משרדו. גיסתו חזרה ונסעה לאורליאן. ובלבד שלוקאס...

עדיין לא ידע שהחקירה הזאת האיומה עתידה להיעשות קלאסית וכי דורות של מפקחים עתידים לגולל את פרטיה לפני החדשים הבאים אחריהם. הדבר הטיפשי ביותר היה זה שפרט מגוחך הוא אשר הרעיש אותו יותר מכל: האיש היה לו חטט על מצחו, חטט שאם הסתכלת בו מקרוב ראית שוודאי זה פורונקל, ושצבעו היה משתנה מאדום לסגול!

ובלבד שלוקאס...

בצהריים נשא האיש, שניפר היה בהחלט שהוא מיטיב להכיר את פאריו, את רגליו לבית-התמחוי הנמצא ממש בקצה בולוואר סן-ז'רמן. תפס מקומו בתור של לבושי-הסחבות. זקן אחד פנה אליו בדברים, אך הוא העמיד פנים שאינו מבין. עיד אחד. שפניו נקודים אבעבעות, פנה אליו אחרי-כן ברוסית.

מגרה הגיע למדרכה שממול, היסט, נאלץ ממש לאכול כריכים בביסטרו, ונפנה קימעה כדי שלא יראהו הלז, מעבר לשמשות, באכילתו.

העלובים התקדמו לאט-לאט, נכנסו ארבעה-ארבעה או ששה-ששה לחדר בו הגישו להם קערות של מרק חם. התור התארך. מזמן לזמן היו דוחפים מאחור, והיו כאלה שמיחו בקול.

השעה אחת... הואטוט הגיע מקצה הרחוב... הוא רץ, גופו נטוי לפנים...

"קנו Intran ...Intran..."

גם הוא ניסה להגיע לפני האחרים. ממרחק מכיר היה בעוברי-האורח העשויים לקנות. הוא לא נתן דעתו כלל על תור האביונים.

"קנו..."

בנמיכות-רוח הרים האיש ידו ופלט: "פסססטטט..."

האחרים הביטו בו. יש לו אפוא עוד כמה פרוטות כדי לקנות לו עתון? אף מגרה צעק אל מוכר-העתונים, פרש את העתון, ולרווחתו מצא בעמוד הראשון מה שחיפש, תצלום של אשה, צעירה, יפה, מחייכת.

היעלמות מדאיגה

נמסר לנו שזה ארבעה ימים נעלמה פולניה צעירה, הגברת דורה סטרבזקי, שלא חזרה ממעונה בפאסי, רחוב דה-לה-פומפ 17.
פרט מדאיג: בעלה של הנעלמת, מר סטיפן סטרבזקי, הוא עצמו נעלם ממעונו ביום הקודם, כלומר ביום-ב', והחצרנית, שהזעיקה את המשטרה, מכריזה...

האיש לא היו לו עוד אלא חמישה או ששה מטרים לעברם, בתור שבו עמד, עד שיזופה לקערת-המרק המהבילה שלו. אותו רגע יצא מן השורה, חצה את הרחוב, כמעט נדרס על-ידי אוטובוס, הגיע למדרכה בדיוק ברגע שנמצא מגרה עומד מולו.

"אני לרשותך!" הצהיר בפשטות. "קח אותי... אני אענה על כל שאלותיך..."
הם היו כולם במסדרון של מחלקת-החקירות — לוקאס, ז'אנבייה, טראנס, ועוד אחרים שלא עסקו בפרשה הזאת אלא שהיו בעניינים. בפרוזדור עשה לוקאס למגרה סימן שביקש לאמור:

"זהוזה!"

דלת הנפתחת ונסגרת שוב. בירה וכריכים על השולחן.

"תאכל קודם משהו..."

מבוכה. בלע הנתקע בגרון. ואחר-כך, סוף-סוף, האיש...

"מכיון שהסתלקה והיא נמצאת אי-שם במקום-מבטחים..."

מגרה חש צורך לגבור בתנור.

"כאשר קראתי בעתונים את סיפור מעשה-הרצח... כבר מזמן הייתי חושד בדורה שהיא בוגדת בי עם האיש הזה... ידעתי גם שהיא איננה אהובתו היחידה... הכרתי את דורה, את האופי הסוער שלה... אתה מבין?.. אם רצה להיפטר ממנה, ידעתי שהיא מסוגלת ל... ותמיד היה לה אקדח קטן בארנק שלה... כאשר הודיעו העתונים על מאסרו של הרוצח ושיחזורו של הפשע, רציתי לראות..."

מגרה רוצה היה שיוכל לומר, כמו השוטרים האנגלים:

"אני מזהירך שכל מה שתצהיר יוכל לשמש נגדך..."

הוא לא פשט את מעילו מעליו. מגבעתו עדיין היתה לראשו.

"עכשיו שהיא נמצאת במקום-מבטחים... כי אני מניח..."

הוא הביט סביבו בחרדה. איזה חשד החל לנקר בו.
 "היא ודאי הבינה, כשראתה שאינני חוזר... ידעתי שפך זה עתיד להסתיים, שבֹּרמס
 איננו גבר בשבילה, שהיא לא תסכים לשמש לו אמצעי לבילוי-זמן ושאו תחזור
 אלי... היא יצאה לבדה, ביום-הראשון בערב, כמו שהיה קורה אצלה בזמן
 האחרון... היא ודאי רצחה אותו בשעה ש..."
 מגרה מחט חטמו. שעה ארוכה מחט את חטמו. קרן של אור-שמש, של אותה שמש-
 חורף חריפה המלווה את תקופות הקור העז, נכנסה מבעד לחלון. החטט, הפורונקל,
 היה מבהיק על מצחו של זה אשר אותו לא יכול לקרוא אלא בשם "האישי".
 "אשתך הרגה אותו, כן... כשהבינה שהוא עושה ממנה צחוק... ואתה, אתה הבינות
 שהיא הרגה אותו... ואתה לא רצית..."

הוא קרב לפתע אל הפולני.
 "אני מבקש את סליחתך, חבוב", נהם פתאום, כאילו היה מדבר אל ידיד ותיק.
 "הטילו עלי לגלות את האמת, לא כן? ... חובתי היתה..."
 הוא פתח את הדלת.
 "הכניסו את הגברת דורה סטרבוקי... לוקאס, אתה תמשיך, אני..."
 ומשך יומיים לא שב עוד איש לראותו במחלקת-החקירות. הבוס טילפן אליו
 הביתה.
 "הגדנא לי, בבקשה, מגרה... אתה יודע שהיא הודתה בכל ושו... דרך-אגב, איך
 ההתקררות שלך... שמעתים..."
 "לא-כלום, פטרון! הכל בסדר גמור... בתוך עשרים-וארבע שעות... והוא?"
 "כיצד? .. מי? .."
 "הוא!"
 "הה! אני מבינך... הוא פנה לעורך-הדין הטוב ביותר בפאריז... הוא מקווה... אתה
 יודע, פשעי-אהבה..."
 מגרה חזר אל יצועו והימם עצמו במנה גדושה של כוסות גרוג וגלולות אֶספירין.
 כשרצו אחר-כך לדבר אתו על החקירה...
 "איזו חקירה?" היה גוהם בצורה שהיה בה כדי לרפות ידיהם של שואלים.
 והאישי היה בא לראותו פעם או פעמיים בשבוע, מוסר לו כסדר על תקוותיו של
 עורך-הדין.
 לא היה זה זיכוי גמור: שנה אחת על-תנאי.
 וזה היה האישי שלימד את מגרה לשחק שחמט.

יעקב טלמון :

ייחודה של הנאה העשרים בהיסטוריה

עברו כבר שני-שלישים של מאה רווית-זוועות והרת-סיכויים זאת. מאחרינו שתי מלחמות-עולם עקובות-דמים מאין כמוהן, שתי מהפכות מן הפכירות ביותר בהיסטוריה (ואין לדעת איזו מהן תיראה בעיני ההיסטוריון בעוד מאה שנה מכרעת יותר — הרוסית או הסינית), שתי קונטר-רבולוציות, אולי מהפכות נוסח המאה ה-20 — הפאשיזם והנאציזם — שזיעזעו אשיות-עולם עד שנהדפו אחור, ועדיין אין לדעת אם נוצחו לבלי שוב לעולם. עדיין עומדים אנו בעיצומה של מלחמה אידיאולוגית גלובלית קרה, מלווה מאבקי-דמים בנקודות שונות על-פני כדור-הארץ בצורת מלחמות בלתי-רשמיות, שלא הוכרוזו ולפיכך לא זכו להכרה. ההתקדמות המדעית והטכנולוגית העניקה לנו שלטון על החלל, על הזמן ועל מקורות-מרץ ומכשירי-כוח-וייצור שלא שזערו בעבר, וכמעט שיחררה אותנו מהגבלות הפאטאליות שבטבע, שבגורל — ומי-יודע: אולי עוד מעט מזה שבמוות, כי המפתח לסוד החיים, הינצ'רם ותדלונם אולי יתגלה עוד מעט. והנה, אותה התפתחות מרנינה שיחררה כוחות-הרס ללא תקדים והיא מעמידה תחת סימן-שאלה מחריד, אפוקליפטי, את המשך התרבות — יתר על כן: את המשך עצם החיים — על-פני כוכב-לכת זה שלנו.

מעולם לא שררה הכרה כללית מודגשת יותר בעצם זכויותיו של האדם — האדם סתם — לחיים, לחירות, לפרנסה ולבטחון סוציאלי, עד כדי כך שלא נשארו עוד מגיני ייחוס העובר בירושה ואין עוד מי שיעז לתבוע זכויות-יתר לאיזה שהוא מעמד. והנה, לא היו בהיסטוריה רודנות יעילה יותר ואכזרית יותר, ושיעבוד מוחלט יותר וחילול-זכויות-אנוש גורא יותר, מאשר במאה הזאת.

נתקיים חזון אחדות האנושות. אדם בניו-יורק מסתכל במשחקים האולימפיים בטוקיו ומשיה עם עמיתו בפאריז (ורואה אותו). העולם היה לשוק אחד, כמעט לעיר אחת, ואין לך חודש ללא הקמת מדינה עצמאית בשטחים שהיו משועבדים לאימפריאליזם אתמול. אולם הסכנה של מלחמת-גזעים חסרת-רחמים, מלחמת-גוג'ומגוג, תלויה כסייט כנגדנו; מצד אחד שבעים ומצד שני רעבים, אלה מבקשים לשמור ואלה נדחפים על-ידי כוחות-מרי ראשוניים. מה פשר הסתירות הללו? כל-כך הרבה עצמה, ואין-אונים כה טראגי. תוחלת אין-קץ, ואימת הקץ. מה הטעם להסתבכות הזאת? במה נשתנתה המאה הזאת מכל המאות? לא בכך שבאורה בלתי-צפוי לגמרי קפצו עלינו אירועים וגילויים ללא תקדים בדורות שעברו, אלא בכך שבמאה שלנו חלו שינויים כמותיים בשיעור כה גדול ובקצב כה מהיר עד שהשינויים הכמותיים האלה הפכו איכותיים. התפתחויות שהיו

טמונות בהיסטוריה כולה הגיעו לפיתוחן הקיצוני המלא, ובאורח דיאלקטי התגלגלו להיפוכן. לכן החמירה עד אין קץ האמביוואלנטיות — שדבקה בכל דברי אנוש וחסרה בכל הזמנים — הברירה בין טוב ורע.

נקודת-המפנה היתה אוגוסט 1914, והמאה ה-20 מתחילה בעצם מאז. עד אז נמשכה המאה ה-19. תחת רושם הזוועות שפקדו את האנושות מאז, נוהגים אלה שזוכרים את הימים מלפני 1914 לתאר את התקופה ההיא כתור-זהב, כגן-עדן אשר ממנו גורש האדם, ומאז העולם מידרדר והולך לתהום.

אם לא היה העידן ההוא כולו גן-עדן, הרי עמוקה ובלתי-מעורערת היתה האמונה — להוציא נביאי-זעם מתי-מספר — שהעולם מתקדם לקראת מצב טוב יותר, שזה עולם ראציונלי שבו, במוקדם או במאוחר, מוכרחה האמת לנצח את השקר והצדק ידחה מפניו את העוול. התרבות — כלומר: חופש, שוויון, כללי-נוהג הומאניים — סופם לשים קץ לברבריות, לשיעבוד, לשרירות-לב, וכך הרי זה עולם שבו אתה יודע מה צפוי ומה לא יקרה לעולם, שבו אתה יכול למדוד ולשקול את היחס בין מאמץ ופריץ, השקעה וריות, סיבה ותוצאה על בסיס של ודאות מדעית. לצד התקוות הגדולות היה קיים ריסון-עצמי, שמקורו בשלטון החוק ובכביוד. את הציפיות של כל אדם למעמד ליותר התחשבות בזכויות הכוללת ודעותיו. מכאן הזודעזעות עמוקה מכל גילוי של רשע וברבריות, ולו גם יהיו ממדיו קטנים. די להזכיר את ענין דרייפוס, פרעות קישניב, משפט בייליס.

מלחמת-העולם הראשונה הפגינה אמת מחרידה — האדם התגלה לא כאדון לעצמו, לגורלו, לסביבתו, לאמצעים הטכנולוגיים, אלא ככפוי-שד למולך-מלחמה בל-יידע-שבעה בצמאון לדם, קרבנות, משאבים, הוצאות. נתבלבלו כל החישובים שהמלחמה תיגמר תוך כמה שבועות. כל התכניות, המבוססות על סטאטיסטיקה ואומדנות, היו ללעג ולקלס. העולם מצא עצמו גולש לתוך מלחמת-שמד שאין לראות את סופה, ושום מטרה — אף לא הנעלה ביותר — לא היתה שווה במחיר הנורא של סבל וייסורים ללא תקדים.

בני-אדם עמדו בפני הסתירה הנוראה שבין זוועות חסרות-שחר אלו ובין האמונה העמוקה בגאון האדם ותפארת האומה, בין יראת-כבוד כלפי חוק ומוסר להשתוללות של אלימות שרירותית ואכזרית.

הבריות לא יכלו להשלים עם העובדה שהתקוות היפות היו אשליות ריקות, ושהאבסורד האיום של מלחמת-שמד הוא המציאות הריאלית מכל. לכן נתפסו לרעיון שהמלחמה הטוטאלית מוכרחה להיות הפתח, המפתח, הפרוודור לגאולה שלמה. כי אמנם הגיעו מים עד נפש, וללדת אין כוח; ומן הנמנע הוא ששר-ההיסטוריה סתם חומד לו לצון אכזרי כל-כך. כך הולידה המלחמה הטוטאלית את האידיאולוגיות הטוטאליטריות, המאמינות בקפיצה אחת לגאולה שלמה, אמונות המחלקות את האנושות לשני מחנות: זה שלנו, שהוא כולו טוב, מלכות-משיים, כוחות-מחר — והשני שכולו שקר, רשע, עוול, מלכות השטן, כוחות אתמול. האידיאולוגיות הטוטאליטריות היו החרפה קיצונית של שאיפות ואמונות שכבר

פעמו בלב האנושות קודם, אלא שעתה הפכו להיות כוחות דימוניים-הרסניים. האמונה בגאולה על-ידי קפיצת-דרך, שתושג על-ידי חיסול מוחלט של האויב השטני, הקנתה לאמצעים הטכנולוגיים האדירים כוח-פיתוי שאי-אפשר היה לעמוד בפניו. והטכנולוגיה מצדה העמידה לרשות האידיאולוגיות המשיחיות הטוטאליטריות כוחות ומכשירים אדירי-עצמה. המיפגש בין אידיאולוגיה לטכנולוגיה היה לעובדת-יסוד של המאה. עם זאת מוקשה ההיסטוריון להכריע למי עדיפות במיפגש הזה: לאידיאולוגיה, שנוקקה לאמצעים הטכנולוגיים, או לטכנולוגיה, שאיפשרה לאידיאולוגיות ליהפך לכוחות-הרס כאלה.

שתי תקוות הרטיטו במשך מאה שנים את הלבבות ויצרו תנועות היסטוריות אדירות — הסוציאליזם והלאומיות. הסוציאליזם יצא לבשר את שיחרור הפועל, הפרולטריון, את גאולת האנושות כולה. ומאחר שכולם נועדו להיות עובדים בקץ-הימים, בודעה בימים הראשונים דרגת ממשות גבוהה ביותר לחזון המאבק-לחיים-ולמוות בין כוחות-רשע מנצלים וכוחות מתמרדים בקנה-מידה עולמי. בתחילת דרכו התעלם הסוציאליזם מהבדלים לאומיים וגזעיים, וניתן לומר שהתנכר ללאום. במשך הזמן, ועם גבור תהליכי שיפור, נטשו הסוציאליסטים את הרעיון של מלחמת-גוג-ומגוג והחלו לראות בעצמם יותר ויותר חלק אינטגרלי של המשפחה הלאומית, עצם-מעצמה, וכתוצאה מכך השליכו יתנם על התקדמות הדרגתית ושיטות-פשרה שביסוד המשטר הפרלמנטרי. הלאומיות האירופית אף היא התחילה — על אף פולחן הייחוד — באמונה באחדות האנושות המשוחררת כולה: עמים בני-חורין החיים באחת-עמים; אולם במשך הזמן — ובדרך הפוכה מזו של הסוציאליזם — גבר בה היסוד הייחודי-התוקפני כלפי-פנים וכלפי-חוץ. הודגש יותר ויותר הכורח באחדות לאומית, הגוררת ביטול הבדלי אינטרסים ודעות לשם שמירת האחדות והייחוד כלפי-חוץ והאדרתו בתחרות האימפריאליסטית הנצחית בין יחידות לאומיות.

מלחמת-העולם הראשונה היתה לשעת-מבחן ועת-פקודה בשביל שתי האידיאולוגיות. ב-1914 גבר בכל הארצות פולחן הייחוד הלאומי על השאיפה לאחדות פרולטרית ואנושית. כל השבועות והחרמות שהשמיעו מנהיגי המפלגות הסוציאליסטיות ערב השואה — בדבר מניעתה על-ידי מעמד הפועלים באמצעות שביתה כללית, חבלה וכו' — היו כלא היו.

ובשלהי המלחמה חל קיטוב גורלי. לנין וחבריו הודעו עד היסוד מהבגידה הנוראה של הסוציאליזם-דמוקרטיה. בהיותו ספוג איבת-נצח לשיעבוד ולדיכוי הצאריסטי, פשוט לא היה מסוגל לתפוס לא את רגשות הנאמנות הלאומית שפעמו בלב פועלי המערב ולא את נטיותיהם הפרלמנטריות. לגביו אימתה מלחמת-העולם הראשונה את נבואותיו של מארקס, שהעולם הקאפיטליסטי יסתבך בסתירות אין-קץ ויתמוטט. האבסורד, הזוועות, החורבן של המלחמה — היש צורך בראייה חותכת יותר לפשיטת-הרגל של כל הציביליזציה הבורגנית? ובכן, יש להפוך את המלחמה בין האימפריאליזמים למלחמת-אזרחים גלובלית בין הפרולטריון והמעמדות

המנצלים. הוא הכריז אפוא מלחמה עד-חרמה, מלחמה בדרכי אלימות דיקטטורית, ובה כל האמצעים המובילים למטרה הנכספת במהרה-בימינו כשרים, רצויים, ואף מצויים.

ואילו בקוטב השני נפגשו והתאחדו לאומנים עם מי שעוד אתמול היו סוציאליסטים קיצוניים כמו מוסוליני, והללו פירשו את כשלון האינטרנאציונליזם הסוציאליסטי כהוכחה מכרעת לכך שלייחוד הלאומי נועדה דרגת ממשות עליונה, מוחלטת וקובעת-כל. בצורה מעוותת העבירו הללו לאידיאולוגיה החדשה שלהם קטיגוריות ודפוסים-מחשבה-ורגש השאובים מהסוציאליזם הקיצוני: את היומרה ליחידנות גמורה; את חזון ההבקעה ההיסטורית הדראמטית, את רעיון האוואנגארד; את התביעה הנמרצת לתיכנון ולעשייה ההיסטורית, בניגוד להיגררות אחרי סטיכיה. והיה זה מוסוליני שאימץ לו את האימרה שלאומיות היא סוציאליזם שצומצם ללאום אחד, והוא שהעלה את הסיסמה של חלוקת העולם בין אומות פרולטריות רעבות ואומות פלוטוקרטיות, שבעות, מנצלות, כתחליף לרעיון של שני המחנות האוניברסליים, וניבא להתפוצצות קרובה! ואילו היטלר לעומתו דיבר על קשר-זדון של כל העולם להחניק את גרמניה: אם כל העולם קם לכלות את העם הגרמני, וכל הסיסמות של חוק בינלאומי, חבר-לאומים ומוסר כללי אינן אלא אמצעי-הרדמה בידי מנצחים ערמומיים, הרי אין לגרמנים כל התחייבות לכבדן. הכל נגד גרמניה, ולכן גרמניה נגד הכל. קיומה, גדולתה — זהו המוסר והחוק של גרמניה, ואין בלתם.

בשתי האידיאולוגיות היה היסוד המכריע חזון המלחמה, אך אם בקומוניזם היתה זאת מלחמה כדי להגיע למטרה אנושית כללית, לתחנה סופית, שלאחריה יפון שלום-נצח, הרי בפאשיזם לא היתה למלחמה כל תכלית סופית ולא קץ אלא בהשמדת הכל על-ידי הלאום או הגזע העליון.

ולבין ריחיים אלה של ההיסטוריה נקלע באורח טראגי ורב-משמעות ביותר העם היהודי, והמאה הזאת היתה לו למאה החשובה ביותר — הנוראה ביותר, ואולי גם רבת-הסיכויים ביותר — מאז חורבן הבית השני. ייחודה של המאה ה-20 בהיסטוריה של העולם הוא גם ייחודה בתולדות היהודים.

ככל שגברה הלאומנות היחדנית במזרח-אירופה, ובייחוד כאשר ירשה את מקומן של קיסריות רבות-לאומים, הלך מצב היהודים הלוך ורע עד שנעשה קטסטרופלי עוד לפני הכיבוש הנאצי.

לא יפלא שצעירי היהודים נהרו בהמוניהם אל דגל המהפכה החברתית האוניברסלית, המשיחית. איני סבור שאני מסונכן בגומה מופלגת אם אומר שההיסטוריון בדורות הבאים ישווה את תפקידם של היהודים בעליית האידיאולוגיה המארקסיסטית והמשיחית, בהתפשטותה ונצחונה בחלקים כה גדולים של העולם, לתפקיד ההיסטורי של אבותיהם אלפי שנים לפני כן בעליית הנצרות ובנצחונה. ואני חושש מאד שהוא יוסיף עוד גזירה שווה: מה הנצרות היתה לאויב המושבע של היהדות הורתה, לאחר שמילאה זו את תפקידה, אף הקומוניזם היה לרוועץ ליהדות למחרת נצחונה.

יהדות אירופה נמחצה כמעט כליל בתום הסופה ההיסטורית האיומה שהתחוללה בשליש השני של המאה ה-20. היא היתה המטרה הטבעית ללאומנות הפאשיסטית-הנאצית, שפן ספגה את המאוריים העיקריים, נושאי חומר-הנפץ, של העמים בעת החדשה: הזעם הלאומי והמחאה הסוציאלית כאחד. הקאפיטליזם היהודי-הבינלאומי והקומוניזם הקוסמופוליטי הוכרוזו שני מכשירים של היהדות הבינלאומית, שמטרתם לפזר את ייחודו הלאומי של כל עם. היהודים מטיפים לביטול הבדלי גזע, דת ולאום, אולם על ייחודם וליפודם שלהם הם שומרים בקנאות, ובכך ברור שפל התורות הללו אינן אלא מעשה-ערמה, אמצעי להשתלטות הגזע היהודי על עמים מפוררים ומבולבלים. האנטישמיות במזרח-אירופה הוקיעה את הקיבוצים היהודיים הגדולים, שהיוו את המעמד הבינוני העיקרי — ולעתים היחיד — בחלק-עולם זה, על שהם גזולים את המורשת הלאומית ומונעים מעמיתיהם הרוב להגיע למנוחה ולנחלה, והיא האשימתם בברית עם אויב אידיאולוגי-לאומי המתנכל לעצמאותם וייחודם הלאומי, זאת רוסיה אשר משך מאות-בשנים שללה מהם את החירות הלאומית ודיכאתם עד-עפר.

והתוצאות ידועות: קץ ההיסטוריה היהודית באירופה המרכזית והמזרחית.

ב

מלחמת-העולם השניה, ועליית הנשק הגרעיני בשלהי המלחמה, הוכיחו שלא תיתכן אידיאולוגיה משיחית לוחמת. הקם להסתער על שערי-שמיים למען קירוב הגאולה, וכדי לדחוק את הקץ על-ידי השמדת האויב האמיתי או המדומה העומד למכשול, יחריב קודם-כל את העולם כולו: אירוניה דיאלקטית מאין כמוה.

כתוצאה מהתפצחות זו החלו רוחות אחרות לנשב בעולם, רוחות המזכירות התפתחויות שמלפני שלש-מאות שנה, בתום מלחמות-הדת. ואף כי אין מצבים זהים בהיסטוריה, הרי מותר ואף רצוי לנסות ללמוד גזירה שווה.

החל משנות העשרים של המאה הט"ז עד לשליש האחרון של המאה הי"ח היתה אירופה לשדה-קרב בין קתולים ופרוטסטנטים. במלחמות אלו נהרגו בחרב או מתו ברעב ובמגיפות מיליוני אדם, ארצות שלמות נחרבו, ערים נשמו ואזורים גדולים חזרו למצב של ברבריות עד כדי אכילת בשר אדם. גורמים מגורמים שונים — מדיניים, כלכליים, חברתיים ופסיכולוגיים — השתלבו במלחמה האידיאולוגית ההיא, ונוצרו מצבים פאראדוקסליים ביותר המזכירים סיטואציות שונות במאה העשרים. נתגלו חזיונות של גיס חמישי, אנשים נקרעו בין נאמנות למולדת ואמונה אידיאולוגית אוניברסלית. בצרפת של שלהי המאה הט"ז הצהירו קתולים צרפתיים רבים שיעדיפו להיות נתיני מלך ספרד הקתולי מאשר להכיר במלך צרפתי מהדת הפרוטסטנטית, והפרוטסטנטים מצדם לא היססו לבקש עזרה מאנגליה, האויב הלאומי של צרפת. מצד שני, זמן לא רב אחרי-כן העדיף השמן הכנסיה הקתולית, ששימש אותה שעה ראש ממשלת צרפת, רישלייה, את האינטרס הלאומי על תביעות האידיאולוגיה הדתית, והוא הושיט עזרה לפרוטסטנטים הגרמניים שנלחמו בקתולים שלהם.

כתום 150 שנות מלחמות-דת עייפו הבריות והגיעו למסקנה ששום צד לא יוכל לגבור במאבק אין-קץ. ואז עלתה השאלה מה-בצע במאמץ עקשני ונואש זה להציל בכוח כופרים מאש-גיהנום פרובלימטית בעולם הבא — במחיר הפיכת העולם הזה כאן, בשעה זאת, לגיהנום ודאי? ומה-בצע במלחמה לשם-שמיים, אם קודם-כל היא משחיתה את הלוחמים, מערבת את היוצרות, ומשליטה את השנאה ואת תאות החורבן תחת שתרבה אהבה בין הבריות? התפתחה סלידה כה גדולה מפני קנאות דתית עד שבמאה הי"ח הפכה המלה התלהבות (enthusiasm) מלת-גנאי המציינת איש גס ובלתי-מחונך. המרץ, המסירות, שקודם זרמו לאפיקי אדיקות דתית תוקפנית, פנו עתה לערוצים אחרים — ענין במדעים ובגילויי הטכניקה, ובעקבות אלה באה במשך הזמן המהפכה התעשייתית הגדולה.

מיידוע אם ההתעניינות העצומה במדע מאז תום מלחמת-העולם השניה, ובראש-וראשונה בולמוס הטיסות לחלל, אינם ממלאים כיום תפקיד של אותו קולט-ברק של סוף המאה הי"ז, למרות העובדה שצרכים אסטרטגיים עומדים מאחרי החיפושים הללו ומספקים להם את האמצעים האדירים. חזיון נפוץ מאד בהיסטוריה הוא הפער הזה, הניגוד בין כוונות ותוצאות. לפעמים נגרמת על-ידי כך אכזבה מרה ומשפילה, ולעתים הפתעה נעימה ונושאת-ברכה.

גיוס הטכנולוגיה למען חישול אמצעי-השמדה יכול בדיעבד לספק עבודה למובטלים, ובהיסח-הדעת ליצור שפע כלכלי. אם אמנם המניע העיקרי של מלחמות עמים ומעמדות היה תמיד המחסור או הפחד ממחסור — שלבש צביון של אידיאולוגיה — הרי המלחמה נעשתה לא רק בלתי-אפשרית אלא גם אולי מיותרת. בלי להכריע בענין הזה, המסובך ביותר, הבה נעמוד כאן על אי-אלה גורמים הפועלים כיום.

בתקופה החדשה קדמה עליית רעיונות בדבר זכויות האדם ושוויון בין הברואים להתפתחות הטכנולוגית המודרנית. תורת זכויות-האדם ורעיון השוויון מכאן, החשש שהעולם הוא סופי וכמות הדברים שאפשר לחלקם בין הבריות היא מצומצמת מכאן, חברו יחד בתביעה הנמרצת לחלוקה שווה. אולם בימינו באה הטכנולוגיה להוכיח שהעולם הוא אינסופי, שאפשר ליצר מצרכים עד אין סוף, שתושיית האדם מסוגלת להתגבר על ההגבלות שבטבע. מדינת-הסעד הצליחה להרחיק את אימת הרעב מחלקי-עולם שונים, ושלושים שנה בלבד לאחר המשבר הכלכלי הנורא — המלווה אבטלה של עשרות מיליונים, שיתוק הכלכלה ובהלת-הקץ — סובלות כיום מדינות שונות לא מחוסר-עבודה כי אם ממחסור בידיים עובדות.

בעקבות ההתפתחויות האלו חלה התזוזה מחרדה לחלוקה שווה לדאגה להגברת התפוקה. כי באין ייצור מספיק אין מה לחלק, ואם התפוקה רבה שוב אין השוויון המוחלט חיוני כל-כך. שהרי אם המינימום מובטח לכל אחד, מה טעם ליהרג על כך שלאיש לא יהיה קצת עודף? ואם העיקר הוא התפוקה, הרי מתעוררת מחדש שאלת היעילות ועמה בעיית ההמרצים. מה מועיל יותר להגברת התפוקה — בעלות ציבורית, תיכנון מגבוה וחלוקה שווה, או חופש-יזמה, תחרות הפשית ומיכניזם של היצע-וביקוש של השוק? איזה המרץ הוא אפקטיבי יותר — הפנייה

למצפון, או הבטחת גמול ואיום בעונש, הכרה אידיאולוגית או התקוה לריוח ופחד ממחסור?

נדמה לי שמאז 1945 נתון העולם מבחינה זאת בשלב של מסה ומשוגה (trial and error). נתרערו האורתודוקסיות, שהיו בחלקן אידיאולוגיות ובחלקן אינטר-סנטיות, וכתוצאה מכך מרבית הארצות הקאפיטליסטיות יותר ויותר בתיכנון והכוונה מגבוה, ואינן נרתעות אפילו מהלאמה מטעמי יעילות, ואילו במדינות הקומוניסטיות מתגברת הנטייה להזדקק למיכניזם של השוק, הנכונות להחיר מידה גוברת והולכת של יזמה מקומית ואף פרטית באמצעות ביזור מרחיק-לכת.

בארצות בעלות משטר פרלמנטרי חפשי מסתמנת מגמה לשיטה דו-מפלגתית, התואמת את חילוקי-הדעות המהותיים בין מצדדי תיכנון קולקטיבי מכאן ונאמני התורות הליברליות מכאן. בשלב של ניסוי רצוי שמדייפעם תוחלף המדיניות כדי שתיתן הזדמנות לכל אחת משתי המגמות להוכיח את טיבה, לתת את הטוב שבה, כמו גם לטיפוסי אדם המציגים את כל אחת מהן, יזמים מכאן ומתכננים מזה, להראות את יכלתם לפי התור. מצד שני תשמש האחת בלב מפני ההפרזות של חברתה.

ומה בדבר הזכות של כל זרם מחשבתי לביטוי, לייצוג ולהשפעה על עיצוב דמותן של החברה והמדינה? התשובה היא שבתקופת חופש-הביטוי והתפשטות אמצעי-תקשורת כמו עתונות, ראדיו וטלביזיה, אין הכרח שכל זרם רעיוני יתגלם בארגון מפלגתי דווקא. דיו בצינורות-השפעה אחרים. יהיה בכוחו להשפיע השפעה אפקטיבית יותר, בלי להסתאב במלחמת-כוח של יום-יום, הפוגמת בעילות המימשל הלאומי. די להזכיר מבחינה זאת את אגודת הפיביאנים באנגליה, אשר חבריה סירבו משך תקופה ארוכה להתארגן במפלגה והעדיפו את שיטת החדירה והריווי, ובצורה זאת היתה השפעתם עצומה על כל הגורמים המדיניים.

עד כאן דיברנו על אירופה ואמריקה, העולם של האדם הלבן בצפון ובמערב בעיקר. הגיעה השעה להרחיב את היריעה כדי לבחון את עולם הגזעים הצבעוניים, שהוא רוב האנושות, מנקודת-התצפית של המיפגש בין אידיאולוגיה וטכנולוגיה. משך תקופה ארוכה שררה האמונה שכל עשרן של המדינות האירופיות, וביתר-דיק האיימפריאליסטיות, מקורו בניצול קולוניאלי. אותם מארקסיסטים שהתיאשו ממהפכה ספונטאנית באירופה, שתחולל כביכול בעקבות התרוששות כללית של המוני האוכלוסייה, השליכו את ייבם על התקוממותם המוצלחת של העמים הקולוניאליים — כלומר: גירוש הפולשים האיימפריאליסטיים יביא בהכרח לפשיטת-רגל של המעצמות האיימפריאליסטיות, ובעקבותיה תבוא מהפכה חברתית. האיימפריות נסוגו מאונס או ויתרו מרצון על המושבות שלהן. עם זאת, מעולם לא שרר בהן שפע רב כל-כך כמאז אבדן הקיסריות, ומעולם לא היתה בהן מידה רבה יותר של צדק סוציאלי אף שהמהפכה נהדפה או נמנעה. מותר להוסיף שתורות המהפכה ונושאייהן תרמו, כמובן, תרומה נכבדה לכך בתור כוחות-לחץ עצומים. ובכן, לא הניצול הקולוניאלי היה סוד עשרן של המעצמות כי אם המאמץ הטכנולוגי והכשרון הארגוני.

בפרספקטיבה של ההיסטוריה מופיע אפוא עידן האימפריאליזם לא דווקא כתקופת שיעבוד ודיכוי של גזעים מעבר-לים על-ידי המסנים אימפריאליסטיים (שבוודאי לא חסרו) אלא בעיקר כתקופת הכשרתם המזורזת של גזעי אסיה ואפריקה לעצמאות לאומית. מטרה שבוודאי לא עמדה לנגד עיניהם של נביאי האימפריאליזם וחלוציו. קשה אף לאנטי-אימפריאליסט מושבע להכחיש שלולא השתלטו האירופים על הודו ואפריקה לא היו גזעי היבשות ההן מתעוררים מתרדמתם העמוקה והארוכה בתקופה כה קצרה ומשיגים עצמאות, שלא לדבר על אחדות לאומית תחת הפיצול השבטי שהיה מנת-חלקם משחרר ההיסטוריה. ובכן, העמים האירופיים נחלו מפלה ונסוגו, או גורשו? אולי יהיה נכון יותר לומר שבעצם ניצחו נצחון כביר. העמים הקולוניאליים למדו מאדוניהם דרכי ארגון ושיטות מימשל, קלטו בבתי-האולפנה שלהם ומתוך הספרות שלהם את רעיונות החופש ותורת ריבונות-העם בצורה כה מהירה וכה יסודית עד שקמו והיכו את מדכאיהם בנושקם-הם.

ואמנם היו באירופה כאלה — אם גם מעטים ביותר — שציפו והתפללו לתוצאה כזאת. כאשר לפני מאה-ושלושים שנה נתבקש ההיסטוריון האנגלי הגדול מאקולי להכין תכנית-לימודים בשביל בתי-הספר בהודו, חיבר תכנית שהיתה כולה על טהרת המסורת של החינוך האירופי-הקלאסי. כאשר העמידו אותו על כך שלהודים מסורת וצרכים משלהם, השונים כל-כך מאלה של עמי אירופה, השיב מאקולי בגאון, ואולי ביהירות — הרחוקים כל-כך מהיעדר הבטחון-העצמי של איש-אירופה בימינו — שכל הספרות של הודו וערב אינן שוות איצטבה אחת של ספרות אירופה. כאשר הזהירו אותו שאהבת-החופש ויסוד המר, העוברים כחוט-השני בכל הספרות האירופית מאז ימי הומירוס, יפיחו בעמי הודו שאיפות מרד, השיב מאקולי שאמנם יהיה זה היום הגדול ביותר בתולדות אנגליה כאשר ילמדו עמי הודו מהאנגלים את לקח החופש בצורה כה מושלמת עד שיקומו ויגרשו את הפולשים הבריטיים.

אכן, עמי אסיה ואפריקה נמצאים עתה בשלב שאתו עברו עמי המערב לפני שנים-שלושה דורות, ושעליו רמזנו קודם. הם מתקוממים נגד הפאטאליזם שבמסורת של דיכוי ועוול של מאות-בשנים, ובלבם תביעות וציפיות אין-קץ לשוויון עם המתקדמים שבגזע הלבן, אך שרויים הם בעוני ובחוסר-כל, והם זוקפים את כל הפיגור שלהם על חשבון המעצמות האימפריאליסטיות, שנטלו מהם את החירות הלאומית והפכום לעבדים מבחינה סוציאלית. וכך עולה הפילוג הגלובלי בין הצפון והדרום, הלבנים השבעים (כולל ברית-המועצות) והצבעונים הרעבים, עמים בור-גניים וגזעים פרולטריים — ומבחינה זאת אין לדעת אם הטכנולוגיה המודרנית תהיה למנוף בתהליך של איחוד האנושות לבית-יוצר אחד, למשפחה אחת, או מכשיר בהתמודדות איומה של גזעים. אין עוד להכריע אם התמורות הכלכליות-החברתיות האדירות המתחוללות כיום באסיה ובאפריקה מגמתן העלאת רמת-החיים של ההמונים באמצעות מהפכה תעשיתית מזרזת תחת הדגל של סוציאליזם וקומוניזם, או שמגמתן ליכוד לאומי, עצמה צבאית באמצעות מודרניזציה המתבצעת

על־ידי משטר דיקטטורי ריכוזי, לשם התמודדות צבאית עם האויב המערבי־הצפוני. מאליה מתעוררת גם המחשבה על מדינת־ישראל באותה נקודה גיאוגרפית שבה מצטלבות הדרכים — וניתן לומר: שבה עובר הגבול — בין שני המחנות העולמיים, אשר כה רב הוא המפריד ביניהם. האם האוריינטציה שלנו (לא במובן של אופור־טוניזם לצורך־שעה בלבד אלא בחשבון היסטורי של דורות) צריכה להיות על המערב, שתולדותיו רוויות דם יהודי אך זיקה עמוקה ביותר לו לערכים יהודיים — או על עולם הגזעים המתעוררים, שהעבר שלהם נקי מאנטישמיות אך גם ריק מיהודים ומכל זיקה לחזיון היהדות ההיסטורית?

אולם באופק מצטיירות התפתחויות הרות־סכנות ועמוסות־סיכויים, שמצד אחד יש בהן אולי כדי ליטול את העוקץ מהסכנה הנדונה ומצד שני יש בהן כדי לחולל את המהפכה העמוקה ביותר בהיסטוריה, מהפכה שתהפוך את כל מושגי־היסוד שלנו על פיהם. אנו מתעלמים, כמובן, מאפשרות של חורבן גמור — כי אם הוא יתחולל הרי כל הדיון שלנו כלא־היה. התקדמות האוטומציה עלולה להפוך את הרוב הגדול של האנושות להולכי־בטל, ואלה יתפללו ויתגעגעו לא למנוחה ונופש כי אם לעבודה ועמל, יקנאו באלה שיש להם במה להעסיק את זמנם.* במקרה זה כל המושגים על עבודה בזיעת־אפיים בכלל, או עבודה כמצנף, כל סבך הבעיות החברתיות שסיבך אותנו והעיך עלינו אלפי שנים, תאבד משמעותם. אם הרוב הגדול יחיה מפייהם ומידם של קומץ טכנוקרטים, תידרש רביזיה מרחיקת־לכת ביותר בכל רעיונות החופש והשוויון, היחסים בין שליטים ונשלטים, שליחים ושולחים.

אם אמנם כבר כיום יש בכוח המדע הביולוגי והפסיכולוגי לעצב תגובות אדם, לשנות אופי, לעורר ולמחוק מחשבות ורגשות, הרי נצטרך לבדוק מחדש בדיקה מעמיקה ביותר את שאלת האחריות האישית, חופש־הבחירה וההכרעה, את המושגים של זכות וגמול, חטא ועונש.

ובכל־זאת, הרי הירהור קל יוכיח שעם כל התפתחות המדע והטכנולוגיה אין מנוס מן השאלות הראשונות בדבר טבע האדם ומהכרעה מוסרית — לשון אחרת: מברירה מודעת בין טוב ורע. לא המכונה והטכנולוגיה יקבעו אם המיליונים בעלי הפנאי יבלו את ימיהם בהוללות גסה או יקדישו עצמם לחיפוש הדעת וההנאה האסתטית. לא המכונה והטכנולוגיה תמרצנה את הטכנוקרטים והביולוגים השליטים על הכל להיות עריצים לפיקודיהם ולהתעלל בהם — או להיות אבות ומורים מלאי מסירות ואהבה לצאן־מרעיתם — כי אם ההכרעה המוסרית החפשית. כשם שלא המכונה אלא ההכרעה המוסרית וכוח־האופי, או התפוררותם של אלה, יניעו אותו בחיר־ההיסטוריה, בבדידותו האומה מכל בדידות, בווינגטון או במוסקבה או בפקין, לחוץ על אותו כפתור ולעשות מעשה שאין עוד לאנושות חזרה ממנו, כי ממנו לא ישובו עוד.

* כדי להעסיק את ההולכים בטל יהיה הכרח לגלות ולהמציא ללא הפוגה דברים חדשים, לנהוג ביזבוז גובר והולך, שאם לא כן תיעצר המכונה כליל.

כאן אולי יהיה מי שיתמה: מה לו להיסטוריון שהוא טורח לחדור בעד העננים אל סודות העתיד, הלוטה כולו ערפל?
אכן, ההיסטוריה עניינה הוא הזמן כורם אחד אינסופי, ואין ציוני־דרך שיפרידו בין עבר, הווה ועתיד. עניינה של ההיסטוריה הוא החיים המפרפרים, הגועשים, מלאי תפארת ורויית טראגיות, ולא גווילים בלים כמטרה בפני עצמה. ואמר היסטוריון והוגה גדול מאד, שהיה דייקן המוכן ליהרג על קוצו־שלי"ד וקפדן בכל פרט ופרט מאין כמוהו, הלא הוא סיר לואיס ניימיר: "ההיסטוריון מדמה את העבר ומתאר את העתיד".

קול יאספרס : התהוות האדם בפוליטיקה

1. שני קטבים לאוריינטציה של הפוליטיקה: האלימות האפשרית, ויחס-צוות חפשי. אלימות מצריכה התגוננות באלימות, אלא אם כן מוכן אדם שמשום הימנעות מאלימות ישתעבד לזולתו או ייספה. יחס-צוות חפשי מוליד ציבור באמצעות מוסדות וחוקים. מדיניות-של-אלימות ומדיניות-של-התיעצות נוגדות זו את זו מבחינת משמעותן; וכיצד ידווגו — זהו המעשה של הפוליטיקה, על-כל-פנים עד היום ולעתיד שאין לחזות סופו.

מבחינים בין מדיניות-חוץ ובין מדיניות-פנים. איזו מהן תופסת מקום בראש, דבר זה נקבע על-פי מצבו של הציבור לעומת ציבורים אחרים. אבל הצורות של שתיהם יכולות להתמוגג אלו באלו. מדיניות-החוץ צומחת ממדיניות של אלימות, שאצלה כל דיבור הוא אך תרעומת. אבל באמצעות חוזים, באמצעות חוק בינלאומי, היא עצמה חותרת למקום שתשנה את דמותה עד לביטול האלימות. ולהיפך: מדיניות-הפנים מסגלת לעצמה קווים של מדיניות-החוץ, כאשר הפוליטיקאים פונים במאבקם אל תערומת, כזב, העלמה משחתת, אל הגשמת עוול באמצעי-כפייה, עד שמגיעים העניינים לכלל מלחמת-אזרחים, או שהללו כופפים עצמם להללו, כנתיניהם.

טעות היא לחשוב ששלטון פוליטי אינה אלא שלטון בכוח-אלימות. מאורעות היסטוריים גדולים מלמדים אותנו את התורה של פעולה ושל שלטון בלא אלימות. טעות לצד ההפוך היא לחשוב שפוליטיקה היא רק בניית ציבור מתוך חירות, וכי אלימות היא אנומאליות הנוגדת את הפוליטיקה. את הדעה הזאת סותרת העובדה שתמיד נשאת האלימות כגבול וכרקע. כאשר כמעט נשכח הדבר מתודעת הכלל, כגון בתקופה של הרגשת-הבטחון באירופה לפני 1914, היא מתפרצת לאחר זמן קצר בכוח-משנה ומגלה את הוד-מלכותה האפלה.

2. תופעות ההיסטוריה הפוליטית מעוררות חרדה. בני-אדם עושים רושם של שדים. מימים קדמונים לא נשתנה היצר לשלוט, להסתייע באלימות, לקטול, להציק, לענות. יש והוא מוסוה לזמן-מה, ודומה שנכבש. אבל זו טעות. אולם הבריות, יהיו כאשר יהיו, מוכרחים לדור אלה במחיצת אלה. זהו תנאי ראשון לקיומם. לכן הבריות חיים מראשית-הימים בציבורים, שבתוכם הם עוזרים זה לזה ובאמצעותם הם מתגוננים כלפי-חוץ, או יוצאים — קצתם, לא כולם — לכיבוש ולאיסוף-שלל.

רואה אתה אלימותו של האדם ואנוכיותו הקהה שאינה ניתנת לכוף ואתה תמה: כמו נס הוא שבני-אדם העמידו לא רק חבורות של ליסטים. הנה הצליחו לכונן

סדרים מדיניים, מדינות-של-חוק, ליסד ציבורים של אזרחים. אמור מכאן: אותם שמסתגלים לכך — בהכרח טמונים בהם כוחות אדירים שמוצאם ממקור אחר. סדריו של האדם לעולם אינם נגאלים מפוחות-האלימות ההם. לכן יש בכל הסדרים גם עוול, והם צריכים תיקון. ולא עוד אלא שלאור התמורה המתמדת של הנאי-הקיום ההיסטוריים גם הסדרים נאלצים להשתנות בהתמדה. אין אנו יכולים לסדר את העולם כהלכה, ולכן אין אנו יכולים לקבוע לו קיום ששוב לא ישתנה. בני-אדם אינם מגיעים לשלמות. קאנט אומר זאת בלשון מתונה: מעץ עקום כל-כך לא ייתכן לגלוף חפץ ישר. תופעות הקיום הכאוטי מזה, והמקורות המיסדיים, המכוננים, הסודרים מזה, יוצרים מתוך מאבק בינם את ההיסטוריה.

3. לכן הפוליטיקה היא הענין החשוב ביותר למען קיום-של-צוות בעולם. המדינאים נהנים מכבוד גדול, משום כוח-השפעתם העובדתי, ומפני שהם מחוללים את גורל-הקיום המשותף. בני-אדם ועמים מחזיקים להם טובה או מקללים אותם. הם גדלים עד לשיעור-קומה אימתני. גם במקום שהם גורמים צרה וחורבן, אין שוכחים אותם. סימן-היכר הוא לבני-אדם ולמחשבתם הפוליטית לאיזה מדינאים שבהיסטוריה נוטה לבם, לאיזה מהם רואים הם גדלות.

גדלותו של המדינאי אנו רואים במקום שיש בלבו הכרת האחריות לחירות. אין היא יסודה בתפארת האדירה, המבעיתה, של נמר בעל שאר-רוח, כגון יוליוס קיסר, ובוודאי לא בכוח-הקטילה של חרק ערמומי, שיש לו חוש מדוקדק למצבים-של-עצמה, כגון היטלר. הציות לקיסר היה פעם גורם תקופת-עילוי נוספת של עם, שפתחו צמחו גם המתנגדים שרצחוהו נפש למען החירות. היטלר השפיל אותנו ואת עמנו וכל אחד מאתנו, וביותר — את הנוהים אחריו, ואיש לא היה מסוגל להכחידו אך מתוך רצון צרוף לחירות פוליטית.

אבל אחריותו של המדינאי הגדול, כגון של סולון או של פריקלס, מוליכה לאותה אוריינטציה כפולה: אל האלימות, ואל החירות על תבונתה נטולת-האלימות. התעצמות בכוח אלימות מצריכה ערמה וכזב, וכנגדה תבונה — גילוי-לב, כנות והסכם שאפשר לסמוך עליו. התעצמות מחייבת אחריות לתולדות העובדתיות של המעשה הפוליטי למען עצמת מדינתו של העושה. תבונה מחייבת מצפון שיסכים להצלחה, לאלימות ולכוח רק כאשר הם מוסיפים לשרת את המשימות העל-פוליטיות של האדם.

מדינאי גדול ייתכן שמבחינת ההתעצמות הפוליטית לבדה יהיה חסר-אחריות, כאשר הוא מוותר על הצלחה וכוח בשעה שהם תובעים חוסר-מצפון במחירם. אין לכך פתרון עקרוני. כיצד ייקלט המצפון בכלל האחריות לתוצאות. כיצד תיהפך האחריות עצמה למצפון — זוהי הכרעה היסטורית שהיא חד-פעמית תמיד, אבל אין זו פשרה.

שפל הפוליטיקאי בלא מיתח זה: הוא יעשה את המעשה, המעורר מיעוטה של

התנגדות אותה שעה ודומה שהוא מבטיח הצלחה לשעה. גדול המדינאי, המוצא במיתח זה את המעשה של ההתעצמות המנשא אותו ואת עמו למדרגת האצולה של הוויית-אדם, העושה מה שהוא מוכן ליטול על עצמו לתמיד. אין הוא יכול להיכנע למה שמגדירים כ"פוליטיקה של מציאות", לאופורטוניזם. אין הוא רוצה לשחת מבחינה מוסרית את הציבור המדיני שהוא משרתו, על-ידי מעשים נפסדים שלכאורה הם מצליחים לשעה. במעשיו הוא גם מחנך את אזרחי המדינה. אין הוא מחזיק בשלטון בכל מחיר, כאשר מצפוננו אוסר לו, מבחינה פוליטית ומבחינה מוסרית, להצדיק מעשים הנוגדים את טובת עמו ואת כבודו.

4. מטרתה של הפוליטיקה ניתנת להגדרה בפסוק אחד: בזכות החירות הפוליטית זוכה אדם לעצמותו, עם החירות בתוך הגוף המדיני שלו, ועם ההתעצמות כלפי-חוץ. לפוליטיקה קודמת שאלה על-פוליטית: כיצד תנהל הפוליטיקה כדי שבאמצעותה נוכל לומר "הן" לעצמנו על-פי עיקרי-הדברים? והתשובה היא אותו פסוק שאני חוזר עליו: רק חירות פוליטית מאפשרת לנו להיות בני-אדם שלמים. יש צורך שהפוליטיקה תכריע את האלימות לטובת המשפט וחירות-הפרט. וזו רק גבול אחד לה: עד מקום שהיא יכולה להתישב עם חירות-הזולת.

הפוליטיקה רוצה בריסון האלימות בדרך ההיברות, בדרך ההסכם, בדרך של גיבוש-רצון משותף בשיטה הוקית. מצב זה מצריך מדינאים המתאימים לכך. הללו אינם רוצים להיות דיקטטורים, לפי שאין להם חפץ בשליטה בנשמות-עבדים. הם רוצים בשלטון רק לתקופת מינוים, כל זמן שהם נהנים מאמון עמיהם, מאמונם של אזרחים ולא של נתינים, והם מוותרים ברגע ששוב אינם נהנים מאמון זה. שונאים הם את האלימות, אבל הם הדימוגים האמיתיים, כלומר: מחנכי העמים לפוליטיקה. בכל מצב קונקרטי הם מבהירים לעמים, באמצעות עובדות ונימוקים, מה בעצם רצוי לעמים עצמם, למען יכירו האזרחים את כוח-שיפוטם שלהם בנימוקים הללו, בבדקם אותם בעצמם, והדבר יעודדם בהחלטותיהם. דיבוריהם ומעשיהם יזכרו עוד ועבור שנות-אלפים.

5. אבל לא מאין נולדה החירות הפוליטית. ראשיתה ההיסטורית — חירות חיה שעדיין היתה לא-פוליטית. רצון לחירות, רצון התקשרויות, לא היה ענין ריק, אלא נשתמר בו התוכן של מהות מסורה בחיי-הציבור. מאין באה חירות זו — שעדיין לא היתה לה שום הכרה-עצמית — סוד אין-חקר הוא. המדבר על כשרונות של גזעים או של עמים, דיבוריו נבוכים ומשפילים את גדלות הענין.

חירותה של הפוליס היוונית היתה מותנית ברצון-החירות של היוונים מימי הומירוס ומימי השבטים היונים, הגיעה לשיאה הראשון בימי סולון, שהיה יחיד, ולשיכלולה במלחמת-הפרסים, ובתולדותיה. — חיי האיכרים החפשיים של השוייצים היו תנאי לברית-השבועה, שפוננה במאה ה-13, במסמך שעקרונותיו הדורים בפשטותם, את החירות הפנימית עם נכונות בלתי-מובלגת להקרבה-עצמית לשם הדיפת דיכוי

מבחוץ. — החירות האמריקאית מושתתת במצפונם של "האבות-הצליינים" ושל החיים האמריקאיים, שהתפתחו בציבורים מרובים. בהתקוממות לשלטון אנגליה נכונה, עם הנצחון, התחוקה הפנימית — תחילה של המדינות הבודדות, ואחר-כך של הפדרציה. בכל מקום נוצרו רק לאחר זמן התורות בדבר משמעותו של הגוף השלם, שבהן באו המיסדים ויורשיהם להבהיר לעצמם מה הם מבקשים לקיים. קאנט אמר כי המאורעות החשובים ביותר של תולדות הזמן החדש היו מלחמות החירות של שוייץ, הולאנד ואנגליה. מתוך רוחן צמח מאבק-החירות האמריקאי בשרשיות חדשה. מופלאים אומץ-הלב, המעוף, חושי-המידה והמתנגות של כל לוחמי החירות הללו, שמתוך שרשיותם אף היה להם הכוח להתעלות באמצעות כוחם שלהם על ההמונים, המצייתים רק לאלים, בהיותם חכמים יותר ונכונים יותר להקרבה. פעם-בפעם התקיימה חירות פוליטית נאמנה זו רק לשעה, אך לבאים אחר-י נה היא מופת ומקור-עידוד לעולם.

6. הצד המחריד הוא: בחירות עצמה טמונה אחת הסיבות לקלקול. עולם החירות הפוליטית אבוד בלעדי מדינאים גדולים, שבלא ספק יקומו בכל דור ודור, מתוך הכשרת אנשים בני-חורין. בכל מעשיהם יילחמו למען החירות, במסגרת הסיכויים הקיימים לחירות. הם יודעים את הסכנה. הסיכון כדאי להם, מכיון שהיקר שבנסכי הוויתר-האדם מוטל בכף. יש להם אומץ-לב, כוח-שיפוט וסבלנות. עליהם ייאמר מה שסיפרו על פריקלס: מיום שנעשה מנהיגה של אתונה שוב לא ראוהו צוחק.

לא כן הפוליטיקאים. הם אנשי-מציאות אופורטוניסטיים, מעמידים-פנים, אנשים ערמומיים וסחטנים. בחינניות לא-איכפתית הם פועלים, בשם החירות, נגד תנאי החירות. כאשר נקרע המסווה מעליהם, הם מתחמקים בכזבים ובהלצות. בהתנהגותם הם מלגלים על הפרלמנט, שמהיותו בן-מינם כמעט אינו מרגיש בכך, ואין עולה בדעתו לסלק את החוטאים הללו לרוח הפוליטיקה. בדיבורים סנטימנטליים הם מעמידים פנים של רצינות. הם משחתי החירות.

פוליטיקאים מן הסוג הזה רואים את תפקידם לא כיעוד, אלא כמקצוע שמרובים סיכוייו, שכרו בצדו, וגם זכות-פנסיה לרגליו. לדעתם זהו מקצוע בלא סיכון. הם מכלכלים מחשבתם בלא אחריות. לכן, מהיותם אובדי-עצה בשעת-סכנה, הם נכנעים לכל רשות שנדמה להם שהיא מבטחת אותם, או לכל הפחות מצילה אותם, כב-1933. כמעט לא היה לך דבר משפיל יותר אותם ואת מדינתם, וכמעט לא היה דבר נכון יותר, מן הבזו ששפכו עליהם היטלר וגבלס ב-1933, בנאומי-הליגלוג שלהם שהברי- כום סופית.

רוח העולם החפשי מצטיירת בתמונה דר-משמעית. אנו העמים החפשיים, עדיין רחוקים אנו מחירות פוליטית ממשית. רוחה כלכלית, היגררות בדרך הישנה, התרגשות סתם — הללו עדיין אינם יוצרים חירות. האצולה של הנבונים מתמעטת. ביצולי-האחריות מוליד חוסר-אחריות. הדמוקרטיה נהפכת לאוליגארכיה של מפלגות.

מה שהיה מכונה פעם "תרבות", הפך במידה רבה בוועת-סבון של מעמד-ליטראטים. הרוח מאבדת את רצינותה. לכן אין לבנות העמים נחרדים מפאת האיומים הנוראים, המרחפים מעל ראשיהם. לכל היותר אוזום פחד, הנשכה מהר, כאשר הסתדרו העניינים עוד הפעם. אך מעטים חשים לאן מאיימת להיגרר חירותו של האדם במדינתם ועל-פני תבל כולה.

7. מצב זה, שלכאורה הוא יציב בימירווחה, עלול להשתנות לפתע כאשר ההמונים והאינטלקטואליים — אלה כאלה נטולי שרשים בקרקע — נהפכים לחומר בידי שלטון טוטאלי. כאשר כבר במצב של חירות ששוב איננה מובנת, שהפכה קליפה, כופף אדם עצמו "מרצון" לשיעבודם של הבל-יעולם ללא אמונה — אראו תהיה התוצאה לאחר זמן-מה גם אבדן החירות-הקליפה ההיא. דומה כי הרעש האדיר של הרוח ושל התכונה הפוליטית בגרמניה לפני שנות-עשור כרה בעצמו את קבר חירותו, ושפיום, לאחר שלמרבה-המזל באה הצלת גרמניה המערבית מבחון, עלול אותו דבר להישנות שם מבית. אך כלום אין המערב כולו צפוי לאותן סכנות?

8. אותות-הזמן, המבשרים רעות לחירות, מקנים משקל מפתה לטענות העקרונות נגד האפשרות של חירות.

כלום חירות פוליטית איננה אוטופיה? כלום אין היא רק הלך-רוחות של מעטים במערב מימי היוונים, וכלום אין רוב בני-המערב ושאר כל דרי-עולם עיורים מראותה ודוחים אותה דחיה למעשה?

אין אני רוצה להתכחש לאותם אנשים שמעולם לא ידעו ולא יצרו את החירות הפוליטית, ובמחשבה מיטאפיזית, בשירה ובאמנות הגיעו לכלל עמקות הנראית לנו מופלאה. אף אין אני רוצה להתכחש לגדלותם של שליטים בסין, בהודו, בתרבויות העתיקות ביותר למן ימי שומר. אך בכל זאת יש בכל אלה משהו שעדיין נראה לנו מוזר, כאשר נדמה לנו שהנה התקרבו אליהם מאד מבחינה פנימית. גם בימיה-הביניים שלנו, תקופת-ההגמוניה של הכהונה, מוצאים אנו אישים גדולים שכמעט לא היתה להם תודעה של אישיותם, ודווקא משום כך הניחו רושם חזק שבעתים; אבל בינם ובינינו פעורה תהום מחרידה, המתנפרת בזרותה. לעולם אין אלה אישים מאותו סוג, הנקרים לפנינו רק במקום שהחירות הפוליטית רצויה ומצויה, או במקום שחסרונה מורגש מתוך ייסורים.

אף אין אנו יכולים להישען על ההיסטוריה כההליך של התקדמות החירות. למן ימי היהודים והיוונים, ימי הפוליס והריפובליקה הרומית, ימי-הביניים של העירוניים והאיכרים החפשים, ובשטחים החפשיים מדור-ידורות שצמחו מהם, היתה החירות מצויה במערב בהתחלות נמרצות — תמיד מפליאות, מכיון שהן עלולות ויוצאות מתוך ים מכריע של הוויה אנושית — לא-חפשית, יקרות לאין-ערוך, ותמיד שריוות בסכנה חמורה ביותר.

החירות הפוליטית נתהוותה תמיד רק בהיקפים קטנים. גם בתחומים נידחים

כאיסלנד הקדומה יכלה להגיע למציאות, שאמנם היתה מועטה מבחינה רוחנית בהשוואה ליוונים, להולנדים, לאנגלו-סאקסים, ובכל-זאת — מציאות מפוארת. אך בכל מקום אבדה לאחר זמן קצר. המציאות אצל הרוב המכריע של העמים והמדינות מדברת נגד החירות.

העובדות מחזקות את הטענה החזקה ביותר: חירות לא תיתכן, לפי שהיא מטילה על האדם תביעות כבדות מכפי יכלתו. וזו הסיטואציה שאי-אפשר להתחמק ממנה, המעודדת למעשים נעלים ביותר והמולידה עם זאת את הסכנה החמורה ביותר: האדם, כדי שיהיה אדם ממש, צריך להיות בן-חורין — אך כאדם ריאלי בתוך המונר-של-עם איננו מסוגל לכך.

9. מטענה זו מסיקים: מוכרח להיות שלטון על יסוד סמכות שאין עליה עוררים. תמיד היה כזה, ובכל מקום היה. הוא יעניק לרוסיה או לסין את ההכרעה בעולם. ואמנם האלטרנטיבה לחירות פוליטית היא אלימות של סמכות השלטון, שלטונו של מיעוט קטן ברוב הגדול, בשמה של סמכות שהכל מחויבים להודות בה. אך את המצב של שלטון סמכותי פוסל הפסוק שאין להכריעו: תמיד בני-אדם שולטים בבני-אדם. לעולם לא תמצא בתבל לא אלוהים ולא אמת מוחלטת. תמיד רק בני-אדם תובעים לעצמם את הסמכות בשם אלוהים או בשם האמת המוחלטת, ולא אלוהים או האמת עצמם. רק בני-אדם מסתייעים באלימות בשירות הסמכות. סמכות זו אינה ראויה לאמון. בכל צורותיה היא מאבדת אמונתה במעשים מחפירים, שפלים, רעים.

10. אל נהיה קלים להניח שהחירות מובנת-מאליה. כלום ייתכן בכלל לקיים את הפסוק שהחירות הפוליטית מושתתת במהותו של האדם?

כאן לא תיתכן הכרה מוכרחת מהו הנכון. יש כאן לפנינו הכרעה עניינית בדרך-המחשבה של האדם בשלמותו, של כל יחיד יחד עם חבריו לגורל הפוליטי. בהיותנו ניצבים לפני ברירה, עלינו לדעת לשם מה אנו חיים, ועל איזה יסוד אנו מבקשים להשתית את העתיד, במידה שהדבר תלוי בנו. הבנה והחלטה — הן המכריעות. מתוך פיתוח המחשבה הפילוסופית הן נהפכות לעצמנו.

בחירות גדול האבדון, אף ייתכן אבדון גמור. אבל בלא חירות האבדון מובטח. החירות הפוליטית, התואמת את אצולת-מלידה של האדם, מתירה תקוה. הדרך האחרת חסרת-תקוה מלכתחילה. אנו בזים לעצמנו, כאשר אנו נואשים מאוּמֶן-הלב של התבונה, שעליו מושתתת התקוה.

ואפילו תבלע האלימות את האדם, מכל-מקום היתה האמת שלו בגדר דרכו שלו לחירות. אין הכשלון סותר אותה, כשם שקץ-העולם לא יסתור תפארתה של תבל לכשתימוג בים-הקוסמוס ותהיה כלא-היתה.

(תרגום: שמואל גילאי)

נוריס דיורז'ה :

דנותם של המוסדות הנודיניים בעתיד

מכל הענפים של מדעי-החברה, נראה שקשה ביותר להינבא בפוליטיקה. קודם-כל היא מורכבת כל-כך עד שקשה למצותה בכמה גורמים-משתנים פשוטים, שניתן לנתח את התפתחותם במדויק. כן נודעת בה חשיבות ליסודות שאין לכיילם ואין למדדם, בה-בשעה שרק ניתוח מתימטי לבדו עשוי לאפשר תחזיות מדויקות-ביחס. זאת ועוד: בענין איכותי זה שמור מקום נכבד מאד לאמונות ולמערכות-ערכים, יסודות אי-רציונאליים ורגשיים, שהקושי להתנבא עליהם רב יותר מבשטחים אחרים. ולבסוף, בשטח זה חשוב ה"מאורע": שוני תקופות-מלכותו של שרל דה-גול בצרפת מדגימות יפה צד זה של הבעיה.

מכל ענפי הפוליטיקה, הרי על המוסדות, מן-הסוג, קשה ביותר להינבא. בחלקם הם בבואת המבנים החברתיים והמדיניים, ובאשר הם כך הריהם קבועים — או, ביתר דיוק, מותנים. אולם בחלקם הם גם, כמו ששמם מורה זאת, "מיוסדים", כלומר, מומצאים, מדומים, עשויים. כמה טיפוסים של המצאה, בריאה ודמיון אפשריים בדרך-כלל למילוי של צורך מסוים. הבחירה ביניהם תלויה, כמובן, ביסודות סוציולוגיים מסוימים שאפשר לנתחם מראש, כפוף לסייגים שזכרו למעלה. אך בחירה זו תלויה גם בגורמים קוניונקטורליים, שבחלקם הגדול אין לחזותם מראש.

הנהגת בחירתו של נשיא-הרפובליקה בבחירות כלליות בצרפת מדגימה מצב זה היטב. לפני עשר שנים לא היה שום "פוליטיקולוג" יכול להינבא שעשוי מוסד כזה לפעול ב-1965. השאלה אף לא היתה עולה לדיון. אפשר שהיו חכמים מעיינים במגמות לחיזוקה של הרשות המבצעת, אך בלי כל יכולת להבחין בצורתו של חיוק זה, אף לא בהיקפו ובמועדו.

ודאי, בחרנו כדוגמה במקרה קיצוני, שבו הביאו מצב יוצא-מן-הכלל ואיש יוצא-מן-הכלל לידי ריפורמות יוצאות-מן-הכלל בהיקפן ובטיבן. אולם דווקא במסיבות כאלו נולדים מוסדות פוליטיים חדשים. אולי ראוי יהיה להבדיל בענין זה בין שלש היפותיות: (1) יצירת מוסדות פוליטיים חדשים שהיא בעלת אופי יוצא-מן-הכלל, כמו שנאמר למעלה; (2) אימוץ "דגם" של מוסדות פוליטיים קיימים, על-ידי ארץ שעדיין לא נתנסתה בהם (למשל: אימוץ המשטר הפרלמנטרי על-ידי אירופה היבשתית בסוף המאה הי"ט ותחילת המאה הכ', אימוץ שיטת המפלגה היחידה על-ידי המפלגות האפריקאיות בעשר השנים האחרונות); (3) התפתחותם הפנימית של מוסדות פוליטיים שפרט לזה לא נשתנו במבנה הכולל שלהם.

סדר מניינן של שלש היפותיזות אלו מתאים בערך לדרגת ההתנבאות האפשרית. במקרה הראשון ההתנבאות קשה מאד. היא קשה קצת פחות במקרה השני. עוד פחות היא קשה במקרה השלישי. אולם סדר זה מתאים גם לשיעור פוחת והולך של התעניינות. הבה נבהיר דברינו: כשלעצמה, התפתחותו הפנימית של משטר מדיני אינה מעניינת פחות מהחלפתו של משטר אחד בזולתו. אולם ההתנבאויות האפשריות ביחס אליו הופכות במהרה למדי גדושות. דוגמתם של המשטרים הפרלמנטריים האירופיים מזה חמשים שנה היא ברורה מאד בנקודה זו. זה הצי מאת-שנים מדברים על "שקיעת הפרלמנט"; זמן רב כמעט באותה מידה מתארים את הביורוקרטיזציה (ר' מקס ובר); כמה עשרות שנים מצביעים על ההתפתחות בכיוון הטכנוקרטיה ועל המגמה ל"אינוש" השלטון. אין לך דבר הדומה לדין-וחשבון על נושאים אלה בשנת 1965 יותר מדין-וחשבון בנידון זה עצמו בשנות ה-30. מוגזם יהיה לומר כי ההתנבאות בשטח המוסדות הפוליטיים נדונה כך להיטלטל תמיד בין הרופס והגדוש: כשההתנבאות המעניינת היא שבירה, ואילו המוצקת — גדושה. בשיעורים שונים הרי הדבר נכון לגבי כל סוג של התנבאות. במידה ידועה נוכל אמנם להיחלץ מדילמה זו, אם ניגש להתנבאות באורח עקיף: על-ידי בדיקה בקרתית של דימויי העתיד השכיחים ביותר בחברה הנוכחית. כך נמצא משען, בתחילה, על קרקע מוצקה-ביחס: שכיחותם של דימויים אלה נובעת מכך שהם משכנעים, ביסודותיהם, ומכאן שמוצקותם היא לפחות בגדר הנחה. ודאי, הנחה זו אינה חותכת. לעולם אל לנו לשכוח כי בפוליטיקה ההתנבאות תומכת יתדותיה לא בניתוח אלא גם בפעולה. מי שמתאר איזו התפתחות כקרובה-לוודאי, ומשכנע בכך את האזרחים, הריהו מסייע לה להתגשם ולהסתבר יותר. מי שאומר שמלחמת-המעמדות נוטה לקפח את עקצה בחברות תעשייתיות, הריהו מסייע במידת-מה לפריקת-נשקם של המעמדות הנלחמים. ממש כך הרי מי שמוכר דולרים, משום שהוא סבור שערכם עתיד לרדת, נמצא מסייע בתוך כך להורדת ערכם. וכך, בהתאם לטיבן של תחזיות אלו, ההתנבאות היא נשק מהפכני — או אופיום לעם.

בחברות המפותחות כיום נוטה היא יותר להיות אופיום לעם מאשר נשק מהפכני. השלכה של מגמות אקטואליות והתפתחותן על העתיד, שיצרה את הדימוי של "חברת השפע", מביאה, לפחות על דרך הפישוט, לידי עירוב-היוצרות בין ההווה והעתיד, כלומר לידי הסוואתם של לבטי ההווה בקסמי העתיד. בארצות-הברית של 1965 שרוי חלק הגון מן האוכלוסיה על מדרגה ירודה בהרבה מזו של "אורח-החיים האמריקאי". בצרפת של 1965 למעלה מ-30% מן השכירים אינם יוצאים את בתיהם לחופשה, משום שמשפורותיהם אינן מספיקות. גם אין המערב בעל זכות-יחיד על מיסטיפיקציה זו. בבריה"מ מביאה תורת "השלב העליון של הקומוניזם" לידי תוצאות דומות. העובדה שהחיווי הפוליטי אינו יכול לחוות מראש "לא את היום ולא את השעה" יפה להצלחתם של מעללים אלה.

בהמשך הדברים ננתח כמה מן המיתוסים העיקריים של החיווי המדיני השכיחים

במערב. מעניין יהיה לנתח גם את המיתוסים המקבילים להם בעולם הקומוניסטי. מפני קוצר המצע לא נעשה זאת כאן, כשם שגם הכרח יהיה לנו לנפות בקפידה את דימויי העתיד המדיני הנפוצים במערב. בהרבה מן הדימויים האלה לא ניגע, על אף חשיבותם. לא לתמונה כוללת כוונתנו כאן אלא למידגם, מהגם שהיקף החיזוי מצטמצם יותר. נבחין בשלושה מישורים שונים בנושא זה: (1) מישור החיזוי הכולל, שעניינו בהתפתחות כלל המוסדות המדיניים הקיימים מנקודת-ראות השוואתית; (2) מישור של חיזוי רחב פחות, הבודק משטרים מדיניים מאותו טיפוס (ובמקרה זה, את משטרי העולם המערבי); (3) מישור של חיזוי מצומצם, המוגבל לארץ אחת בלבד (וצרפת נבחרה כאן כדוגמה).

א. התפתחותם הכוללת של המוסדות המדיניים

מסוף המאה הי"ח ועד אמצע המאה הכ' לא פיתח המערב תיאוריה כללית חדשה של המוסדות המדיניים. בכללו של דבר גזון מרעיונותיהם של הפילוסופים האירופיים שנתנו השראה למהפכות האמריקאית והצרפתית, ולמאבקי הליברלים נגד השמרנים במאה הי"ט. בתחילת המאה הנוכחית, ובפרט מאז מלחמת-העולם הראשונה, נתגלו חסרונותיה של תיאוריה זו בבהירות גוברת והולכת. התיאוריה המארקסיסטית, החדשה יותר, הקיפה ומיזגה הרבה יותר עובדות, בפרט עובדות כלכליות, שאי-אפשר היה להכחיש את חשיבותן בשטח זה. שוב אי-אפשר היה להתייחס ברצינות לאנשי-המערב כשהעמידו פנים כמאמינים שהחירויות המדיניות לידתן בעלי-הכרוב.

מאז שנות ה-50 לערך רואים אנו איך במערב מתפתחת תיאוריה כללית חדשה של המוסדות המדיניים. היא חרגה כבר מחוגם של מומחים וחדרה לדעת-הקהל, לפחות לרבדיה העליונים. וליתר-דיוק: מעולם לא היתה זו תיאוריה בעלת אופי מדעי, שראשית פיתוחה במעבדה; הורתה ולידתה על מישור החוגים האינטלקטואליים הקשורים בפעולה הפוליטית, דבר המקרב אותה, בעצם, לתיאוריות שקדמו לה, אל זו של הוגי המאה הי"ח כמו גם לפילוסופיה של מארקס. (מעניין יהיה לברר אם לא התפתחו כל התיאוריות הפוליטיות באותה מסגרת בתקופותיה השונות של ההיסטוריה).

בסיסה של תיאוריה זו הוא מושג ההתפתחות הכלכלית. בעוד שהמארקסיסטים הופכים את מבנה הכלכלה, ובמיוחד את משטר הבעלות על אמצעי-הייצור, למניע העיקרי של ההתפתחות החברתית, שממנו נובע הכל, ובפרט המוסדות המדיניים, הנה התיאוריה המערבית החדשה מעמידה במרכז הכל את רמת המשק. כנגד ההבחנה היסודית בין ארצות קפטליסטיות וסוציאליסטיות, היא מעמידה את האבחנה בין ארצות מפותחות ונחשלות.

1. תורת הדמוקרטיזציה באמצעות הפיתוח

הנקודה המרכזית בתורתו המדינית החדשה של המערב היא שהדמוקרטיה תלויה

ברמת ההתפתחות. בצורה מסוימת מחדש המערב מעצמו את הבקורת המארקסיסטית הישנה על החירויות המדיניות בלבד, ואת ההבחנה בין חירויות ממשיות לחירויות פורמליות. בארץ נחשלת, שבה 80% מהאוכלוסים אינם יודעים קרוא-וכתוב, שבה האוכלוסים נושאים בלי הרף בעולה של עבודה מפרכת ומתלבטים על מדרגה שמתחת למיזער-הקיום, על רמה תת-אנושית, אין כל אפשרות לדמוקרטיזציה: בחירות, פרלמנטים ונפילתן של ממשלות אינם אז אלא משחקי-צללים, שמאחוריהם מסתרת מציאות אוטוקרטית. רק בארצות מפותחות מתאפשרת הדמוקרטיה.

אפשרית היא קודם-כל משום שמעתה יכול המון האזרחים להשתמש למעשה בזכויות הפוליטיות שמעניקים לו. היא אפשרית גם משום שעלייתה הכללית של רמת-החיים מחלישה את המיתח החברתי ונותנת מקום לתמימות-דעים יחסית ביחס למשטר. מלחמת-המעמדות אינה נעלמת, אך היא נחלשת. שוב אין היא מעוררת רגשות מהפכניים אלא ריפורמיסטיים, המאפשרים את כינונו של מין שלום-בית, שבלעדיו לא תוכל הדמוקרטיה לפעול. שכן הדמוקרטיה יוצאת מן ההנחה שהמפלגה שבשלטון לא תנצל את זכויותיה לרעה, שתכבד את האופוזיציה, שתשמור על כללי המשחק: כלומר, שאין היא מהפכנית.

מרבית לפשט את התורה הזאת בדבר הקשר בין הדמוקרטיה המדינית להתפתחות הכלכלית. לא תמיד מתבטאת היא באותה בהירות שמיחסים לה, לא תמיד היא נשענת על אותם נימוקים שהבאנו; אך בצורה זאת או אחרת, בצורה מעורפלת או ברורה פחות או יותר, היא מתפשטת במערב יותר ויותר. הנה כך נוטים אנו לראייה אופטימית של התפתחות המוסדות המדיניים: ההתקדמות הטכנית גוררת אחריה את העלאת רמת-החיים, שהיא מצדה גוררת אחריה את עליית הדמוקרטיה. המדינות הסוציאליסטיות נתונות בתהליך זה ממש כמו המדינות הקאפיטליסטיות. ה"ליברליזציה", שהוחל בה בבריה"מ ובדימוקרטיות העממיות של אירופה, חופפת את העובדה שהללו הגיעו לרמת החברות התעשייתיות המודרניות. וכנגד זה, הקומוניזם הנוקשה, הסמכותי, מוסיף לשרור בסין, בצפון וייט-נאם, באלבניה, כלומר באיזור הנחשל של העולם הסוציאליסטי.

ההתפתחות לא זו בלבד שהיא מאפשרת את הדמוקרטיה אלא שלמעשה היא מחייבתה. החברה התעשייתית אין לה חיים אלא אם כן חלק ניכר יותר ויותר של אוכלוסייתה זוכה לרמה גבוהה של השכלה. וזו נוטה, בדרך הטבע, לטפח רוח בקרתית. ללמוד לחשוב, פירושו ללמוד לשפוט. פירושו גם ללמוד לכבד את דעתו של הזולת, וראשית-כל להכירה. העימות החפשי של רעיונות ודעות, המסתייע גם בהתפשטותם של אמצעי-התקשורת המונוניים, הוא יסוד חיוני בחברות המפותחות מאד. ומצד שני, ככל שעולה רמת הנוחות, בטחונם של הבריות ושל העמדות החברתיות נעשה יקר יותר: המשטרה הפוליטית והאיום, אמצעים נחוצים של הרדנות, נעשים עוד פחות נסבלים.

טיבם של משטרים אוטוריטריים שהם נוטים לבלום או להתפתחות הטכנית גופה. במדעי הפיזיקה והכימיה עוד יכולים המחקרים להתפתח באורח חפשי, אף-על-פי

שהאווירה המעיקה של הרודניות, והחשדנות הכללית שזו מחוללת, אינן יפות להתקדמותם. במדעי־הרוח (כלכלה, סוציולוגיה, פסיכולוגיה וכד'), שבהם יש לתיאוריה תולדות מדיניות גדולות יותר, מגיעים הדברים לידי סירוס חלקי. מפליאים היו פיגוריה של בריה"מ בשטחי התיאוריה הכלכלית, היחסים החברתיים ופסיכו־לוגיית־המעמקים לאחר הסטאליניזם. פיגורים אלה נתמלאו רק בחלקם, והם לא יוכלו להתמלא כליל אלא אם כן תתגבר ההתפתחות הליברלית. בשטחים רבים (תיכנון חקלאי וכד') הם מביאים במישרים לידי פיגורים חמריים רציניים. מעל לרמת התפתחות מסוימת, נוטים אפוא המשטרים האוטוריטריים ליצור מין "טבעת־חנק".

2. הערכה בקרתית של התיאוריה

ראייה אופטימית זו של החיזוי המדיני נשענת על יסודות מוצקים. לכאורה ודאי הוא שהתפתחות כלכלית היא כוח הדוחף לדמוקרטיה. עם זאת, הרבה גורמים אחרים יש להם השפעה בשטח זה, וכמה מהם מטילים את כובד משקלם בפיוון ההפוך. בכמה וכמה נקודות התיאוריה המערבית טעונה שינוי ותיקון. כבר הצביעו על כך שבשנת 1933, כאשר התבסס בה הנאציזם, היתה גרמניה אחת האומות המפותחות והמתועשות ביותר בעולם. האפשרות של רודנות בחברה מפותחת מאד איננה אפוא דבר שלא יעלה על הדעת, שהרי אחת הרודניות הנוראות ביותר בהיסטוריה הוקמה דווקא בחברה כזאת. על כך אפשר להשיב שהמשבר הגרמני ב־1933 נבע בעיקר מיסודות קוניונקטורליים ולא מתופעות מבניות. השפל הגדול ששרר במשטר, שמעולם לא נתקבל על המוני העם משום שקם בעקבות התבוסה וההשפלה הלאומית, מתרץ את עלייתו של הנאציזם. אבל מי לידנו יתקע שיום אחד לא יופיע עוד איזה "שפל גדול" בחברות־השפע של העתיד, ושלא יחולל זעזועים מדיניים נוראים באותה מידה? אומות שכל יסודן ברוחה ובבטחון החמרי, והשרויות בדה־פוליטיזציה חלקית (ראה למטה), איך הן עשויות להגיב על התמוטטות עצם בסיסן? תגובה רעה, כמובן. העובדה שהמדינה מחזיקה כיום באמצעי־להטטים לטיפול במשברים כלכליים עדיין איננה סוף־פסוק; שום דבר אינו מובטח לגמרי בשטח זה.

יש גם הגורסים את היפוכן הגמור של התיאוריות המערביות, הכורכות דמוקרטיה עם התפתחות. יש פסיכו־אנליטיקנים הסבורים שהחברה התעשייתית המודרנית נוטה להעמיד עולם המנוגד למאויים ולאיינסטינקטים העמוקים של האדם, אשר הנוחות והבטחון החמרי אינם לגביו אלא פיצויים. בהתפתחותן של מחלות־נפש, בהתחזקות התוקפנות בקרב הצעירים, ואחרי־כן אצל הפחות־צעירים (ביחוד נהגי מכוניות), הם רואים תוצאה של התנגשות זו, המחריפה והולכת, בין התרבות הטכנית לבין החלומות הלא־מודעים של אלה החייבים לחיות בתרבות זו. דבר זה נוטה, כמובן, לפתח תוקפנות ואלימות, כלומר לקעקע את שיווי־המשקל הרופס של המשטרים הדמוקרטיים ולסייע לעלייתם של משטרים אוטוריטריים.

יש סוציולוגים המאשרים, מצדם, כי תרבות טכנית זו נוטה להעלות לשלטון את הטכנאים, וכי בהדרגה הדמוקרטיה מפנה מקומה לטכנוקרטיה. למראית-עין הפרלמנטים והממשלות שהוקמו מפות בחירות ממשיכים בקיומם, אולם ממשות השלטון נשמטת מידם בהדרגה ועוברת לידי הטכנאים. בעצם, גם הבעיות מורכבות הן ומדעיות מפדי שיוכלו האזרחים להכריע בהן בקלותיהם: השתתפותו המדינית של העם בשלטון הופכת להיות פּוֹרְמַלִּית. תיזות אלו הן מוגזמות מאד. הטכניקה מגדירה את שולי האפשרויות ואת הבריירות השונות; לאחר-מכן היא משפיעה במישור הביצוע. אבל הבחורים עצמם יכולים להיות אנשי הפוליטיקה והאזרחים.

אמת-נכון שחברות מפותחות מאד נוטות להקמת ארגונים עצומים, שבהם הסמכות לובשת אופי מדאיג. יותר מן הטכנוקרטיה מפחידה הביורוקרטיה, על תופעות-הלוואי שלה: התקלשות השלטון מדרג לדרג; היעדר האחזיות המפורשת של כל אחד ואחד; הכוח האדיר והנעלם של המחזיקים במשרות-מפתח, שתכופות הן משניות למראית-עין; נטייתה של המכונה לפעול מאחרי מסגר וברית. ההתקדמות לקראת משטרים נוסח-קפקא נוגדת ללא ספק את המסע לקראת הדמוקרטיה ככל שגוברת ההתפתחות הטכנית-הכלכלית. ודאי, גם כאן אין צורך להגזים. אך ברי שעל הסכנות הפסיכולוגיות של השלטון (הנובעות מטבעו המשחית, מן הקלקלה הטבעית שהוא גוזר על המחזיק בו) מתנספות בחברות הטכנאיות הסכנות הסוציו-לוגיות, הנובעות מן המבנה הביורוקרטי של הסמכות. ותחזית העתיד של התפתחות האומות התעשייתיות חייבת להביא דבר זה בחשבון.

זאת ועוד: כינון מוסדות דמוקרטיים בארצות שהם חדשים בהן, תוך כדי התפתחותן הכלכלית, צפוי לכשלונות חמורים, שיעמידוהו בסימן-שאלה כפול-ומכופל. תהליך ה"ליברליזציה" של בריה"מ והעולם הקומוניסטי, עם כל שהוא בלתי-ימנע, עלול אפוא להיתקל בקשיים גדולים מאד. ראשית, משום שהתנגדותו של מגוון ממלכתי ריפוּזי תהיה חזקה מאד, כפי שאנו למדים מתוך הנסיון הנמשך זה שנים-עשרה שנה, שנית, משום שמבחינה טכנית קשה מאד המעבר מרודנות כה מוחלטת למוסדות דמוקרטיים, שהרודנות לא הכשירה להם את הקרקע כל-עיקר. ולבסוף, ובעיקר, משום שההתפתחות הכלכלית ועליית רמת-החיים דוחפות לליברליזציה חלקית, אך לא דווקא שלמה. בשל רמתם התרבותית דורשים אזרחיה של מדינה מפותחת את החירות האינטלקטואלית ואת חופש הבקורת; אך אין הם מְרַפִּים לתת דעתם על השתתפות ממשיה בחיים הפוליטיים. מעין "דיקטטורה ליברלית" תוכל להניח את דעתם למדי, בצורה ידועה. ואכן, בכיוון זה מתנהלת כיום הליברליזציה של המדינות הקומוניסטיות באירופה. תופעות מקבילות אנו מוצאים בדמוקרטיות ישנות (כגון המדינה הגוליסטית בצרפת). מובן שעדיין אין זה מחזור לנו אם תוכל רודנות ליברלית שכזאת להתקיים לאורך-ימים, ואם לא תפוצץ מחמת סתירותיה הפנימיות.

האזרחים במדינה מפותחת מאד מתאווים בעת-ובעונה-אחת לבטחון, לגופם ולרמת-חייהם, ולמידה של נוחות חמרית ואינטלקטואלית, שהתנועה החפשית של אנשים

ורעיונות היא חלק ממנה. אבל בדרך-כלל אין הם נמשכים ביותר להשתתף בשלטון בדרגים השונים. במשטר הקומוניסטי כמו גם במערב ההתפתחות המשקית גוררת אחריה מידה של "דה-פוליטיזציה", ומידה של התכנסות בחיים הפרטיים. ההתנגדות לשלטון אינה מעניינת כלל, במידה שאין השלטון מטריד. ניצול החירויות הפרטיות — כגון החופש המיני — מעניין יותר מן הזכות לשים מחסום לפיה של הממשלה. וזאת בלי להביא בחשבון שהקונפורמיזם שמטפחת דוקטרינה רשמית, אם איננו נוקשה מדי מחמת הודקנותה של זו, הוא יסוד של נוחות אינטלקטואלית.

כל הדברים האלה מניעים אותנו לחשוב שהליברליזציה עתידה לגרור אחריה דמוקרטיזציה על מישור המנגנונים העליונים של המפלגה (שממילא כבר התקדמה למדי). אחר-כך עתידה הדמוקרטיזציה לרדת, מן-הסתם, לדרגים הנמוכים של המפלגה. הרחבת היקפה להמון האוכלוסים תומשך, מן-הסתם, יותר. עלולה היא גם להיות מצומצמת הרבה יותר. יכולים אנו לצייר לעצמנו שבדרך כך תהיינה החברות הקומוניסטיות המפותחות ביותר מנוהלות, בצורה ליברלית למדי, על-ידי עילית מדינית הפתוחה למדי למשאלותיהם של כלל האזרחים, ואילו הללו יניחו לה למשול על מקומם, ובלבד שלא תהיה ממשלה זו מטרידתם יותר מדי. מבחינות מסוימות דומה שהחברות המערביות מתפתחות בכיוון של מבנים דומים לאלה, למרות הבדלים שלמראית-עין. קשה לומר אם התגשמותן של סברות אלו, הפסימיות-ביחס, קרובה-לוודאי יותר או פחות מהתגשמותן של סברות אופטימיות יותר שאותן העלינו תחילה.

ב. התפתחות המוסדות הדמוקרטיים של המערב

דומה כי סביב לשלושה נושאים נוכל לגבש את התחזיות העיקריות שנוסחו במערב באשר להתפתחות המוסדות המדיניים: הנושא של ירידת הפרלמנט והתגברות הרשות המבצעת, הנושא של הדה-פוליטיזציה, והנושא של אינוש השלטון. הראשון הוא ישן-נושן: הוא פותח בהיקף רחב בצרפת בשנות ה-30, שעה שהתעסקו הבריות ב"ריפורמה של המדינה"; הוא הופיע אף קודם-לכן, שהרי כבר נתקלנו בו ב"הדמוקרטיה המודרנית" של ג'יימס ברייס. שני האחרים הם חדשים יותר והופיעו לאחר 1945.

1. רעיון ירידת הפרלמנטים וחיזוק הרשות המבצעת
בדרך-כלל סוברים שהמחצית השניה של המאה הי"ט היתה תורי-הזהב של הפרלמנטים, שהחלו לשקוע בתחילת המאה הכ', בעיקר אחרי מלחמת-1914. ירידה זו מודגשת כיום במידה המספיקה למשפטנים לחשוב על המרת ההבחנה הישנה בין הרשות המבצעת לרשות השיפוטית בהבחנה אחרת, ההולמת יותר את העובדות. דומה כי המושגים של "רשות שוקלת" ו"רשות מושלת" הם היפים ביותר להגדרת החלוקה החדשה של התפקידים בין הפרלמנט לממשלה. זו האחרונה שוב אינה מצמצמת כלל ב"ביצוע" ההחלטות שנתקבלו על-ידי המורשונים. תחת שתתערב

ככה כגורם שני במעלה בחיים המדיניים, מחזיקה היא דווקא ביוזמת הפעולה. תפקידה הוא בעיקרו תפקיד של דוחף ומניע. היא המנוע במכונה המדינית. ז'ורז' וֶדֶל מציע לבטא את תפקידה במלה האנגלית leader. המלה הצרפתית animateur תהיה מדויקת עוד יותר. הממשלה מגדירה את היעדים הלאומיים, מתווה את תכניות הפעולה, נוקטת את היוזמות (כולל היוזמה כלפי הפרלמנט: רוב החוקים המתקבלים נובעים מהצעות-חוק ממשלתיות, כמעט בכל הדמוקרטיות של המערב).

על-פני השטח תפקיד הפרלמנט הוא, קודם-כל, להגביל. אם הממשלה היא המנוע הרי המורשונים הם הפלם, במובן ידוע. להלכה אפשר להבדיל בין הגבלה-מראש, על-ידי משחק החוקים והתקציבים, המגדירים את גבולות הפעילות הממשלתית, ובין הגבלה-למפרע, בצורת ועדות-חקירה, שאלות, שאילתות. למעשה השתים מתערבות יחדיו. אבל הפרלמנט אינו מסתפק בתפקיד זה של בלימה. המורשונים לוקחים חלק גם בהנעה: לעתים הם המתניעים את המנוע הממשלתי, או מחישים את מהירותו. הצירים יש להם כאן תפקיד של דרישה, של תביעה, של עירעור. תפקיד זה פועל על-הרוב לטובתם של אינטרסים פרטיים; אך הוא גם ערב לשימוש החפשי בחירויות ובזכויות-היסוד של האזרחים.

אם גם גדול ההבדל, בהשוואה לתפקיד הפרלמנט במאה הי"ט, בכל-זאת לא מן הראוי הוא להפריז בכך. כשאנו משווים את חלוקת התפקידים הנוכחית בין הפרלמנט לממשלה לזו המשותמעת מן המושגים של "מחוקקת" ו"מבצעת", הרי אנו משווים מעשה להלכה שמעולם לא הוגשמה במלואה. הרעיון של ממשלה המחויבת להצמצם בביצוע, מול פרלמנט שרק בידיו הופקדה הפונקציה הריבונית של החקיקה, היה כלי-מלחמה טוב נגד המשטרים המונארכיים הישנים, הואיל ונתן הכשר ליומרותיהם של מורשונים נבחרים לצמצם עד למירב את זכויות-היתר של ממשלה שבסיסה תורשתי. אך בפועל-מש מעולם לא היתה הממשלה "מבצעת" בלבד, והפרלמנט גם הוא מעולם לא היה מחוקק במלוא המידה.

ההתפתחות היא אפוא מודגשת פחות מכפי שהדבר נראה לעין. עם זאת עמוקה היא עד מאד. אבל אין היא שווה בכל טיפוס המשטרים המדיניים של המערב. מבחינה זו ההבדלים הממשיים הם היפוכה הגמור של התמונה המצטיירת מהם בחוגים המדיניים בצרפת, למשל. המסורת של מונטסקייה עודה מעוררת אותנו לחשוב שהפרלמנט האנגלי הוא האדיר שבעולם, שהקונגרס האמריקאי הוא החלש ביותר, שהמורשונים של אירופה היבשתית הם באיזה מצב-ביניים. רק הקביעה האחרונה הולמת את המציאות. לאמיתו של דבר, הקונגרס האמריקאי הוא כיום הפרלמנט החזק ביותר בעולם, ואילו זה של וסטמינסטר הוא החלש ביותר (במסגרת המשטר הדמוקרטי המערבי). על מישור ההכרעות נעשה הבית התחתון אולפן-הקלטה, שאינו יכול לסכל את עצתה של הממשלה כאשר מגויגמור אתה שיכבדוה. אפילו פונקציות הפיקוח שלו נוטות לרדת לדרגה משנית. הוא נשאר במה שמעליה האופוזיציה יכולה להתבטא באין מכלים דבר, דרך קבע, מתוך שהיא מאפשרת קריאת-תגר גלויה: רק במובן זה עדיין נודעת חשיבות לתפקידו.

הקושי העיקרי בתחזית, בשטח זה, הוא לא בקביעת כיוון ההתפתחות אלא בקביעת קצבו וגבולותיו. אין זה מתקבל ביותר על הדעת שבעשרות-השנים הקרובות נראה בהיפוך המגמה המתגלה מאז ראשית המאה. התעצמותה של המדינה בחיים הכלכליים, הצורך בתיכנון לאומי, המורכבות הגוברת של הבעיות, הדחופות שבמספר רב של הכרעות — כל אלה נוטלים יותר ויותר מן הפרלמנט את הכושר לטפל במשימות שרצו להפקיד בידו התיאוריות הדמוקרטיות הקלאסיות. רק הממשלה לבדה יכולה להגשימן. אבל תהליך ירידתו של הראשון ועלייתו של השני הריהו בעיצומו זה-כמה. אולי ספק הוא אם יוסיף להתפתח באותו היקף בשנים הקרובות. אכן, במקרים ידועים דומה שהוא מתקרב לנקודת-הרוויה.

קשה לנו למדי לצייר לעצמנו שיוכל הפרלמנט האנגלי לאבד עוד מזכויותיו. מצד שני, נסיונות שונים שנעשו בעשרות-השנים האחרונות מוכיחים שהמורשונים מתואמים לפונקציות מסוימות יותר מכל מוסד אחר הידוע לנו. בארצות שונות הוכיח השימוש ב"צווים", ב"חקיקה על-פי הרשאה", או בנהלים דומים לאלה, שהוויכוח הפרלמנטרי אין לו תחליף, במובנים מסוימים, להבטחת ניסוחם של חוקים בהרבה והרבה שטחים. גזומותיה של הרפובליקה החמישית הצרפתית, מבחינת השפלת קרנם של המורשונים, מלמדות שאם שוב אין הללו ממלאים את התפקיד של דרישה וקריאת-תגר הרי זו לובשת צורות חריפות ואלימות (שביתות, הפגנות איכרים וכו'), המזיקות הרבה יותר לתיפקודן הנאות של הרשויות הציבוריות. הפחתת יוקרתם של הציירים, המצמצמת את תפקיד התייווך שלהם בין הבוחרים לשלטונות, אינה נותנת תוצאות טובות, בה-בשעה שבגלל הביורוקרטיזציה של המדינה נעשה תיווך זה מועיל יותר ויותר.

לכאורה יהיה זה פאראדוקסלי לקום כנגד התיזות האלו, המקובלות בדרך-כלל, ולהעלות אפשרות של תחיית הפרלמנטים במערב בשנים הקרובות. בצורה הזאת הכללית, קרוב-לוודאי שהעובדות תכשנה תחזית מעין זו. מסתבר כי יש צורך בהבחנות לפי הארצות. קשה לנו לתאר לעצמנו שהקונגרס של ארצות-הברית, על אף המשען שהוא מוצא לו בפ'דראליות ובקואליציות, יוכל לשמור על כוח-המניעה הגדול השמור עדיין בידו, שהוא אחד המכשולים העיקריים להתפתחות החברה האמריקאית — כל שכן לפתחו. הואיל ועד עכשיו הושפע פחות משאר הפרלמנטים של המערב מן המגמה הכללית לירידה, הרי ההגיון מחייב שבשנים הבאות דווקא תשפיע עליו הירידה הזאת ביתר-תוקף. כמה כללים מיושנים, המסייעים במידה רבה להפכו למנגנון לחסימת הקידמה — למשל, עקרון הוותק — מנוגדים לנומרות של הציביליזציה התעשייתית המודרנית הרבה מפדי שיוכלו להתזקק מעמד עוד זמן רב, כמדומה. עם זאת, עצם העובדה שכבר הם מתזקקים מעמד זמן כה רב מחייבת שניוהר מאד בכל נבואותינו בנדון זה. מתוך עובדות מעין אלו אפשר לקבוע שהפוליטיקה חורגת בהרבה מן התחום החמרי והטכני. ולא עוד אלא שהיא נוגעת גם במערכות של ערכים, שהן לעתים קרובות בלתי-מודעות פחות או יותר, המגלות התנגדות נמרצת ללחץ העובדות.

יש סבורים שעקב תמורות פנימיות יהיו הפרלמנטים מוכשרים יותר למלא את תפקידם, ובפרט את תפקידם הייצוגי. ההתלהבות לריפורמות בשיטות-בחירה, שהיתה עזה מאד במחצית-המאה הקודמת, דומה שפחתה בהרבה; ויותר מכך שינתה את אפיקה. גיאות השיטה היחסית הגיעה לשיאה ב-1945; מאז מסתמנת מגמה הפוכה. השיבה לשיטה רובנית, שכבר היתה לעובדה בצרפת, אפשרית במספר מסוים של ארצות אחרות, בפרט בגרמניה המערבית. גם הרעיון של ייצוג אינטרסים כלכליים וחברתיים, בפרט בבית השני, מחדש את כוחו במידה מסוימת.

אף זה רעיון ישן. באירופה שבין שתי המלחמות ניצלוהו בעת-ובעונה-אחת השמאל הסוציאליסטי, המרכז הנוצרי-הסוציאלי, והימין הפאשיסטי. מאז 1945 הופעל שיטתית על-ידי הקומוניסטים היוגוסלבים; בשנים האלו האחרונות הגנו עליו במרץ בחוגים צרפתיים מסוימים, שבהם הוצע להמיר את הסנאט במועצה הכלכלית, או למוג את שניהם. השאלה יש לה זיקה לבעיית התפתחותן של קבוצות-הלחץ. רבים חושבים כי מוטב לארגן את עימותן הפומבי תחת שיגיוחו להן לפעול במחשפים, או לפחות בצל. דומה כי ריפורמות בכיוון זה הן אפשריות בשנים הקרובות. אולם לפי כל הסימנים, יש להניח שהן תישארנה מוגבלות. ראשית, מפני שמורשון כלכלי אינו יכול להיות אלא יועץ. שנית, מפני שבגלל עצם מבנהו אין כוחו יפה ביותר בחיפוש פשרות.

2. רעיון הדה-פוליטיזציה

אכן, בדומה לנושא של ירידת הפרלמנט ועליית הרשות המבצעת, כך גם זה של הדה-פוליטיזציה שוקד בבת-אחת לתאר את העבר ולחזות את העתיד, הממשיך את ההתפתחות שנסתמנה בשנים האחרונות האלו. אבל כאן ענין לנו בעבר קרוב הרבה יותר. לפני למעלה משלושים שנה החלו לדבר על ירידת הפרלמנט ועלייתה של הרשות המבצעת, ומצד שני הרי זה פחות מעשר שנים מדברים על הדה-פוליטיזציה. הרעיון קשור פחות או יותר לתיאוריות המערביות החדשות בנוגע להתפתחות הכלכלית ולהופעתן של "חברות-שפע". בדרך-כלל סבורים כי בחברות-השפע עתידים האזרחים, שדעתם נתונה בעיקר לרמת-חייהם ולנוחותם החמרית, להתעניין פחות ופחות בבעיות המדיניות.

מושג הדה-פוליטיזציה מקיף בדרך-כלל שלושה אספקטים. קודם-כל, במידה שפוחתת המצוקה הכלכלית (כלומר מיעוט הנכסים המצויים-בעין בהשוואה לצרכים הטעונים סיפוק) מתרופפות המתחיות החברתיות: גם אם אין הפועלים של 1965 מרוצים ממנת-החלקם בפועל (ויש להם טעמים הרבה שלא להיות מרוצים), הרי תביעותיהם נזעמות פחות מאלו של הפרולטרנים מן המאה הי"ט, שכן מצבם דראמתי פחות. ודאי, מלחמת-המעמדות נמשכת, והיא תימשך כל זמן שיישאר גילויים של אי-שוויון בין שכבות החברה. אבל היא לובשת צורות אלימות פחות, קיצוניות פחות. וכך המרחק בין היעדים של המפלגות המנוגדות מתמעט והולך. התוצאה מזה — וזהו אספקט שני של ה"דה-פוליטיזציה" — היא התפתחות

מסוימת באמצעים שבהם דוגלות מפלגות השמאל לשינוי החברה הנוכחית. אם גם לפעמים מטרתיהן נשארות מהפכניות — לשנות את פני החברה הנוכחית מן המסד עד הטפחות — הנה השיטות להשגתן נעשות רפורמיסטיות. על מקום תהפוכה אכזרית, מיידית, שלמה, צלימה, חוזים יותר ויותר תמורה הדרגית, מכוון פעולתן המצטברת של הריפורמות. יש גם הסוברים כי ההתפתחות תימשך בכיוון זה. לפנים היו מפלגות מהפכניות במטרותיהן ובאמצעיהן כאחד. כיום עדיין יש מפלגות שהן מהפכניות במה שנוגע למטרות אבל רפורמיסטיות באשר לאמצעים (רוצות הן להמיר את החברה הנוכחית בחברה אחרת, שונה לגמרי, אבל בדרך של התפתחות הדרגית מן האחת לחברתה). לעתיד-לבוא אולי לא תהיינה אלא מפלגות רפורמיסטיות, הן באשר למטרות הן באשר לאמצעים: הסדר הקיים יהיה מקובל בכללותו — כמו בארצות-הברית כיום — והריפורמות המבוקשות לא תחרוגנה מגדר שיפורים בפרטים.

מכאן אספקט שלישי של ה"דה-פוליטיזציה": קץ הסיכסוכים הרעיוניים. אם מעמידים את החברה בכללותה בסימן-שאלה הרי מסתברים מכאן דימוי ותכנית של החברה העתידה שתבוא על מקומה, כלומר אידיאולוגיה. משעה ששוב אין עוררים על החברה הכוללת, האספקט הרעיוני של הפוליטיקה נוטה להיעלם. קווי-המדיניות — של השכר, של הדירור, של המחירים, של החירויות וכו' — באים על מקומה של המדיניות; המדיניות ה"קמעונית" בעשית תחליף למדיניות ה"סיטונית"; הבעיות החמריות והממשיות תופסות את מקומן של הבעיות העקרוניות. יש גם אומרים שהבעיות הכלכליות (רמת-חיים, נוחויות, בטחון) נוטות לתפוס את מקומן של הבעיות המדיניות הטהורות (חירויות הביטוי, זכויות האופוזיציה וכו'). לפי זה אפוא תהיה ההתפתחות בכיוון של חברות השרויות בנוחות ובקונפורמיזם כאחד.

הדימוי המשולש הזה תואם בקוויו הכלליים את התפתחות החברות המערביות בשנים האחרונות האלו, ודומה כי השכל מחייב שבשנים הקרובות תימשך ההתפתחות באותו כיוון. אבל השירטוטים שלמעלה טעונים תיקונים חשובים, ומשמעותם הכוללת נשארת דו-משמעית למדי. קודם-כל, אין שום ראיה שהתפתחות רמות-החיים והנוחיות גורעת מן ההתעניינות בחירויות ובבעיות המדיניות, במובן המצומצם של המושג. נהפוך הוא: בצורה מסוימת הרי החירויות, זכות הבקורת, האפשרות לקרוא את הספרים והעתונים שאתה רוצה לקרוא, לראות את ההצגות והסרטים שאתה רוצה לראות, הן חלק מן הנוחיות בחברה תעשייתית. הנטיות לקונפורמיזם הן ודאיות, בחברה של צריכה המבוססת על פרסומת. אבל מצד שני פועלות כנגדן הסתעפות המגעים, התפתחות אמצעי התקשורת וההיפרויות, וכו'. בסופו של דבר הרי הלחץ הקונפורמיסטי איננו חזק יותר בחברה על-מתועשת מאשר בכפרים המכונסים בתוך עצמם של החברות החקלאיות המסורתיות.

זאת ועוד: שום דבר אינו מוכיח שקבלתו הכוללת של הסדר הקיים תתרחב ותלך. התחלפות ה"מהפכנות" ברפורמיזם בתחום האמצעים היא תופעה שאין לחלוק עליה, החופפת מן-הסתם את התפתחותם של המבנים החברתיים לקראת יתר-

מורכבות. ככל שאנו מתרוממים בסולם הברואים — גופים, מכונות, קבוצות חברתיות — השיטות הברוטליות מחויבות לפנות מקום לשיטות עדינות, והמהפכות לריפורמות. אפשר לשבור לשנים ספלה-הרס, אך לא בעל-חוליות עליון; אפשר לכונית פורד ישנה משנת 1920 במברג ופטיש, אבל לא מטוס בואינג. אפשר לעשות מהפכות באומות בלתי-מפותחות ביותר, אך לא בחברות התעשייתיות המודרניות. אף-על-פי-כן הדחייה הכוללת של הסדר הקיים, ההעדפה של סדר אחר, שיבוא על מקומו בדרך של ריפורמות הדרגיות, נשארת בגדר אפשרות. התפתחותה של ההשתלבות-בקבוצה, במקביל להתפתחות הכלכלית, איננה ענין מובן-מאליו כל-כך. ריבוי מחלות-הנפש, השימוש היומיומי בקנה-מידה גדול ב"סמי-הרגעה", הם חושפניים מבחינה זו, והוא הדין החזרה לאינדיבידואליזם ולקבוצות פרטיות קטנות (זוג, משפחה). העובדה שאי-שביעות-רצון זו עדיין אינה לובשת בדרך-כלל, צורות פוליטיות, אינה מוכיחה כלל שכך יהיה הדבר תמיד.

אין גם שום ראייה "שקיעת האידיאולוגיות", שעליה כה מרבים לדבר, היא סופית. בעצם, אפשר להטיל ספק בעצם קיומה של התופעה. בארצות-הברית של ימינו אין האידיאולוגיות תופסות מקום פחות מלשעבר במאבקים המדיניים: מקומן עודו מצומצם; אבל במובנים מסוימים התעצמו יותר משהתרופפו בהשוואה לתקופה שלפני המלחמה. באירופה המערבית אנו חוזים בהעמדתן של האידיאולוגיות המסורתיות הגדולות בסימן-שאלה — ולא דווקא בהיעלמותן. ודאי, הוויכוחים המדיניים הם ממשיים יותר, תכליתיים יותר, פחות רגשיים ופחות רומנטיים. בתחום התיכנון, הפיתוח, חלוקת ההכנסות, והפוליטיקה האזורית, אנו חוזים בהתנגשותם של פתרונות שיטתיים עוד יותר מאשר בהתנצחות בין פתרונות פראגמטיים או אַמפיריים. כיום מגלגלים ברעיונות שהם אולי כלליים פחות, אבל בסופו של חשבון הם חמורים יותר.

יש אומרים שבדרך כך שיטות מוגבלות, חלקיות נוטות לבוא על מקומן של שיטות כוללניות. אפילו דבר זה אינו אמת אלא למראית-עין. יותר מכך דומה שמעמידים בסימן-שאלה את השיטות הכוללניות, ובמיוחד את החשובה שבהן: הסוציאליזם. הוויכוחים מסביב לבקורת מחודשת זו הם, בחשבון אחרון, עשירים יותר מאלה שדמו להם בשנות ה-30. יש גם המלגלים על העובדה שאידיאולוגיות חדשות אינן יכולות להיות אלא מגושמות, פשטניות, המוניות בהשוואה למורכבות הגלגלים של חברה מודרנית. אבל כל אידיאולוגיה בהכרח אינה אלא סכימה בעלת אופי אוטופי פחות או יותר, שתפקידה העיקרי הוא לאפשר את החזון של אלטרנטיבה לסדר הקיים. הקווים הכלליים של הדעות המארקסיסטיות, או של אלו הנוגעות לסוציאליזם דמוקרטי, אינם קיצוניים יותר, בהתייחס לחברות הנוכחיות, מן הסיסמות הליברליות של הוגי המאה השמונה-עשרה בהתייחס לחברות של זמנן. ולבסוף, התיאוריה של "קץ האידיאולוגיות" אינה אלא גילגול העמדה המסורתית של השמרנים כלפי תכניות של שידוד-מערכות חברתי: מי שטוען שהסדר הקיים הוא עשיר ומורכב

יותר מכל תכנית של סדר-הילופים הריהו מסייע לקיימו, תוך שהוא מבטא מימרה נדושה וחבוטה.

יש מקום לשאלה אם חברות-העתיד המפותחות ביותר לא די שלא תגענה לכלל דה-פוליטיזציה אלא אף תגענה דווקא ל"פוליטיזציה" גוברת והולכת. אחוז האזרחים המתעניינים בבעיות יסודיות, בארצות-הברית ובאירופה המערבית, מסתבר שהוא גבוה כיום יותר ממה שהיה אי-פעם. מלבד זה, ככל שרמת-החיים עולה, וככל שהבעיות החמריות נפתרות והולכות, יכולים בני-האדם לגשת סוף-סוף לבעיות האנושיות המובהקות יותר: האמנות, הפילוסופיה, האהבה. אם האימרה הישנה, "קודם לחיות, אחרי-כן להתפלג", היא נכונה, הרי שהאידיאלוגיות עתידות להתפתח יותר ויותר בחברות המפותחות ביותר: תהייה זו על עקרונות-היסוד נוגעת בהכרח בחיים הקיבוציים ובשלטון, כלומר בפוליטיקה.

ג. רעיון אינוש השלטון

הנושא של אינוש השלטון קודם לזה של הדה-פוליטיזציה; הוא פותח כבר בשנות ה-30, בעת התעצמותן של התנועות הפאשיסטיות. הוא מאוחר לנושא עלייתה של הרשות המבצעת וירידתו של הפרלמנט. בעיקר מצומצם הוא יותר בהיקפו הגיאוגרפי בארצות-הברית, מקום שם היה השלטון מאונש תמיד, הן בדרג הפדרלי (נשיא) הן בדרג של המדינות (מושלים-סנאטורים), מקדישים לו תשומת-לב הרבה פחות מאשר באירופה. לשיא התפתחותו הגיע, מטעמים מובנים, בצרפת של הרפובליקה החמישית.

בנקודה זו מחליפים לעתים קרובות את היוצרות, את השלטון ה"אישי" והשלטון ה"מאונש". אישי הוא השלטון הנשען אך-ורק על טיבו של האדם המפעיל אותו, על קרינתו, על יוקרתו, על ה"שאמאן" שלו. הדיקטטורה היא הטיפוס של שלטון אישי: כשרותו של איש-ההשגחה באה על מקום ההכשר המוסדי, שהוחרב מעיקרו. בעלי-ההלכה הגרמניים של ה"הנהגה" העלו מערפל פילוסופי-למחצה את התופעה הזאת, הנפוצה מאד בהיסטוריה בכל התקופות שבהן אחדות-הדעים בדבר טיפוס מסוים של מוסדות נחלשת או נחרבת (או אינה קיימת עדיין), ואשר בהן יוקרתו של גיבור בה"א-הידיעה משמשת לו תחליף.

בצורה הזאת הראשונה התפתח אינוש השלטון בחלק הראשון של המאה ה"ט במספר קטן של ארצות באירופה המערבית; הוא נעלם כיום מהן (חוץ מאשר בצרפת, מקום שעם זאת השלטון האישי נוטה להתמסד). אין כל יסוד להינבא שהוא עתיד לקום בהן לתחייה בשנים הקרובות. כנגד זאת נראה שהוא נוטה להאריך עוד ימים רבה, ואפילו להתגבר, באומות שלא מכבר הגיעו לעצמאות, מקום שיוקרתו של הגיבור בה"א-הידיעה נוטה לתפוס את המקום של הרגשת אחדות קיבוצית שעדיין איננה מבוססת, ולפתח דווקא. כך גם המשברים העמוקים הצפויים בארצות אחרות של "העולם השלישי" — למשל, באמריקה הלטינית — נוטים לעורר תופעות דומות לאלו.

עם זאת, דומה כי יש לראות בעלייתו זו של השלטון האישי תופעה זמנית העתידה להיעלם ככל שתמצאנה הארצות המתפתחות, או תמצאנה מחדש, מסד יציב יותר. "פולחן האישיות" דומה שהוא חופף תקופות של משבר או של התבררות. אמנם יש סוברים כי התפתחות השיטות המודרניות נוטה לפיתוח מכשירים ממלכתיים מרוכזים עד מאד; נוכחותו של גיבור אישי בפיסגה עשויה אפוא להמתיק את אפיים האלמוני ולהקל על דעת-הקהל לשאתם. רעיון זה של "מדע דמויני מדיני", ששימש מקור השראה לכותבי רומנים, בפרט לג'ורג' אורוול ב"1984", דומה כי אינו מתקבל ביותר על הדעת. קודם-כל, "האח הגדול" של אורוול הוא דמות אגדתית, מלאכותית לגמרי. אין הוא אלא פנים וקול, המוקלטים בתצלומים ובסרטים: האח הגדול אינו קיים; השלטון הזה האישי-כביכול הוא למעשה מוסדי טהור. ועוד, הנסיון הסובייטי הוכיח למנגנונים הריכוזיים מה-מסוכן הוא להם להעמיד בראשם גיבור.

השלטון ה"מאונש" אין לו אותו אופי. הוא בא על גילוי במסגרת של שלטון מוסדי, שבו הפשרות תלויה בפונקציה שאתה ממלא, שבו מגיעים לפונקציה הזאת בדרכים תקינות, סדירות. אבל האופי המוסדי הזה של השלטון אינו מונע שימת-לב לסגולות האישיות של המחזיק בו, לאפיו, למוזגו, לאישיותו. עם היותו מוסדי, אין השלטון אלמוני ומופשט. תופעת האינוש יהיה בה אפוא כדי לציין שהאלמוניות וההפשטה נוטות להתמעט, וכנגד זאת נוטה להתחזק ההתחשבות באישיותו של נושא הפונקציה. כיום אפוא יתנו פחות את הדעת על "הנשיא" אך יותר על "קנדי" או "ל. ב. ג."; פחות על "ראש-הממשלה" אך יותר על "מר וילסון", וכן הלאה. בצורתו זו, אינוש השלטון נראה מפוקפק מאד. הרעיון של שלטון מוסדי, מופשט, שאינו תלוי בסגולות האישיות של נושאו, הוא רעיון של משפטן או של איש תורת-המדינה, שתמיד התאים לאידיאל יותר מאשר למציאות. למרות הנוסחה של המונארכיה הצרפתית הישנה, "המלך מת, יהי המלך", היה העם מקפיד להבדיל בין היורש לבין קודמו. הוכחה לכך שימשו עצם הכינויים שהיו נותנים להם: "הטוב", "החכם", "הגדול", "היהיר" וכו' (אף אם נביא בחשבון את מפעלות התעמולה, שלעזים קרובות היו מסתתרים מאחרי הענקה זו של כינויים, שלעתים קרובות ניתנו על-ידי אנשי פמלייתו של המלך ולא דווקא על-ידי דעת-הקהל שקשה היה להגדירה). בימי הרפובליקה בצרפת היו האזרחים מבחינים באותה מידה בין הנשיאים כמו גם בין ראשי-הממשלות.

סגנון אינושו של השלטון הוא שהשתנה, יותר מאשר עצמתו של האינוש. הודות לטלביזיה, לקולנוע ולעתונים המצוירים מופרים כיום היטב פניו של ראש-המדינה, הרגליו, משפחתו, חלק שלם של חייו הפרטיים. הודות לכך חוזה כיום העם כולו בקום המלך ובשכבו, דבר שלפנים היה זכות-יתר של אי-אלה חצרנים. תוך כדי דמוקרטיזציה מגיע הדימוי של המושלים לידי תיאטרליזציה, רוצה לומר שהוא תואם פחות את המציאות העמוקה, שהוא נעשה פייקטיבי יותר: אבל גם בחצר-המלכות היה לואי הי"ד משחק ומעמיד פנים. יורשיו ממשיכים בכך בצורה אחרת.

עקב התפתחותו של הציבור: גינוניו של מר ג'ונסון בחוותו בטקסאס אינם טבעיים יותר מאלה של המלך-השמש בוורסאי. בסופו של דבר המציאות מתמזגת עם התיאטרון, והנסיך-השחקן חי את תפקידו מכוח משחקו.

נראה גם כי אינוש השלטון עולה וגובר בסולם ההייררכיה. במשטרים הפרלמנטריים של המאה הי"ט וראשית הכ' היה ראש-הממשלה אדם מרוחק, מופשט, בלי מגע ממשי עם דעת-הקהל; כנגד זאת הרי צירי המורשון, דמויות קרובות, המופרות באורח אינדיבידואלי, היו "מאונשים" ביותר. כיום אמצעי האינפורמציה גורמים שראש-הממשלה נעשה קרוב יותר, נוכח יותר, חי יותר; וכנגד זאת גידול האוכלוסיה וצמיחת הפרפים הגדולים הרחיקו את הציר מבוחריו-שולחיו, שבערים הגדולות שוב אינם מכירים אותו כלל. זאת ועוד: צמיחתן של מפלגות מדיניות ממושמות מפחית את השפעתן של אישיות מקומיות ומגביר את זו של המנהיגים הארציים. במובן ידוע מקפה השלטון את אפיו האישי בבסיס ובשלב-הביניים, ומתאגש בפיסגה. תופעה זו מודגשת יותר או פחות בהתאם לארצות; בארצות מסוימות, כגון ארצות-הברית, היא נשאת חלשה. דומה אפוא כי מכל נושאי התחזית המתחסים להתפתחות המוסדות המדיניים המערביים, זה של אינוש השלטון הוא הניתן ביותר לעירעור.

דן אבני־סגרה : נלחמת הגושים באפריקה

הערות־מבוא להגדרת הנושא

באפריקה אין התמודדות בין שני גושים של ממש, בין שני גושים מלופדים ומכוונים זה כנגד זה. כל גוש — והדבר נכון אולי יותר לגבי הגוש הקומוניסטי מאשר לגבי הגוש המערבי — מפולג בתוך עצמו, ומגלה כמין פסיפס של "מעצמות", אשר לעתים קרובות הן מתנגדות זו לזו ועל־הרוב אין כל תיאום בינן לבין עצמן. דוגמה טיפוסית לכך משמשות צרפת וארה"ב; האחת פותחת את הדרך, או לפחות מסייעת, להכרה דיפלומטית בממשלת פקין, והשניה מתנגדת בכל תוקף למדיניות זו. דוגמה אחרת, בגוש הקומוניסטי, משמשת החתירה הסינית נגד ברית־המועצות. גם הביטוי "מעצמה" דורש בעצם הגדרה, כי הערכת העצמה שונה באפריקה מן ההערכה ביבשות אחרות. שוייץ, למשל, היא מדינה בעלת השפעה גדולה באירופה, בוודאי גדולה יותר מזו של יוגוסלביה. באפריקה הדברים הפוכים. קנדה היא מעצמה אדירה לעומת ישראל, ובאפריקה שמה של ישראל נפוץ יותר מזה של קנדה.

ההערה השניה נוגעת לתקופה. מקובל לחשוב שמלחמת־הגושים באפריקה היא תופעה בת־זמננו. האמת היא שמשך כל מאה השנים האחרונות היתה אפריקה בחזקת "שמורת־ציד" למדינות אירופה. פרט לסחר־העבדים, ולענין שגילתה בהקמת ליבריה, לא היתה ארה"ב "נוכחת" ביבשת האפריקאית אלא מלאחר מלחמת־העולם השניה. רוסיה הצארית אמנם גילתה ענין באתיופיה, אולם חלקה בפעילות האירופית באפריקה הצטמצם להשתתפות בחוזה־מריד בדבר מארוקו, משנת 1880, ובוועידת־ברלין בענין קונגו, בשנת 1885.

לא כן היה המצב במאות ה"ט"ו והי"ז. הפורטוגזים, הראשונים שהקיפו עם וסקו דה־גאמא את הקצה המזרחי של אפריקה, חיפשו ביבשת השחורה דרך לפגיעה ב"גוש המזרחי" של אז — כלומר, באימפריה העותומאנית — על־ידי קיפוח המונופול המוסלמי על המסחר ושל הדרך היבשתית להודו. התשובה לכיבוש רודס ורומניה (של היום) על־ידי תורכיה היתה כיבוש אוראן שבצפון־אפריקה על־ידי ספרד והקרב הימי של דיו, מול החוף המזרחי של אפריקה — קרב שהתנהל בין הצי הפורטוגזי לבין הצי המצרי וההודי־המוסלמי ב־1509. אם עצר "הגוש הנוצרי" את ההתקדמות התורכית בים התיכון, בקרב המפורסם של ליפאנטו ב־1571, הרי המוסלמים שמו קץ להתפשטות הפורטוגזית באפריקה בקרב מרס־אל־כביר, בדרום מארוקו, שם נהרג סבסטיאן מלך פורטוגל וכתוצאה מכך הועברו נכסיו וכתרו לספרד.

גם מה שקרוי במאה הי"ט "המירוץ על אפריקה" (The Scramble for Africa) יש לו תקדים היסטורי עתיק יותר. כשבא נציג האפיפיור אלכסנדר I אל מלך צרפת, פרנסואה א', כדי להזכירו כי רומא כבר חילקה את הארצות החדשות — אמריקה

לספרדים ואפריקה לפורטוגזים — בהחלטתה המפורסמת משנת 1493 (האֶנְצִיקְלִיקָה *Intra Caetera*), הושב לו בדרך המשמשת עדיין בימינו קו־מנחה לחתירה של כל המעצמות לאפריקה: "השמש", השיבו מלך צרפת, "זורחת בשבילי כמו שהיא זורחת בשביל זולתי ועדיין לא ראיתי את הסעיף בצוואתו של אדם הראשון המונע ממני בעלות על הארצות החדשות".

למעשה הרי עד לשנת 1945 נשארה אפריקה תחת שלטון אירופה. האירופים חיפשו ביבשת השחורה דברים משותפים ואף דברים מיוחדים לכל מדינה ומדינה. במאה הי"ט ראו כולם בהשגת מושבות אות ליוקרה מדינית. קציני השירותים הצבאיים והימיים של כל מדינה נתנו מופת מיוחד לרגש היוקרה הלאומית, לחמו והקריבו עצמם לעתים במעשי־העוזה וחירוף־נפש חסרי־תקדים, התחרו ביניהם בתגליות גיאוגרפיות ביבשת, ופעמים (כפי שאירע בעת הפגישה ההיסטורית בין קיצ'נר ומרשאנד בפאזודה ב־1898) הביאו את ממשלותיהם כמעט לידי הכרות־מלחמה. האירופים חיפשו זהב, עצים יקרים, יהלומים ושנהב. בהתאם להשקפות הכלכליות של אירופה הבורגנית, ראו כולם באפריקה שוק שמור ליצוא התעשייתי הלאומי. מושגים כלכליים אלה העמיקו להשתרש כל־כך שעד היום, אם רצונך לשלוח מברק ממדגסקר לטנזאניה הסמוכה, חייב אתה לעבור בדרך המרכזות של פאריז ולונדון. לאנגליה היה ענין מיוחד בשלטון על חופי אפריקה כדי לשמור על הקו הימי להודו. איטליה חיפשה במושבותיה מרחב לפינוי עדפי־האוכלוסיה שלה. צרפת, ובייחוד צרפת שלאחר מלחמת־1870, חיפשה חיילים לגדודי־הרגלים שלה — כדי לאֶזֶן את הבדלי האוכלוסיה "הלוחמת" בינה לבין גרמניה. לפנסיות, הקתוליות והפרוטסטנט־טיות כאחת, היו ביבשת אינטרסים דתיים והומאניטריים. אך עם כל זאת לא היתה אפריקה יבשת חשובה, לא מבחינה כלכלית ולא מבחינה אסטרטגית, עד למלחמת־העולם השניה. היא נעשתה קריאת־תגר חיונית למעצמות החל משנת 1942, מבחינה צבאית, כלכלית ואידיאולוגית.

מה מחפש הגוש המערבי באפריקה בזמננו?

למרות הניגודים הפנימיים שהזכרנו למעלה, אפשר במידה רבה לזהות את מדיניותו של "העולם החפשי" באפריקה עם זו של ארה"ב, חרף העובדה שזו משאירה במתכוון חופש־פעולה רחב ביותר למדינות אירופה ומעדיפה לתאם את נוכחותה באפריקה עם נוכחותן של ארצות אירופה המערבית. אמנם דווקא בפעילות האמריקאית מתגלות הסתירות העמוקות החלות גם על מדיניותן של כל מדינות המערב באפריקה. שלושה גורמים משפיעים על מדיניות ארה"ב ביבשת השחורה: הגורם ההומאניטרי, הגורם הכלכלי והגורם האסטרטגי.

הגורם ההומאניטרי הוא החשוב ביותר בשיקולי ארה"ב ביחס לארצות אפריקה, כמדומה, ובכך אין אמריקה נבדלת מכמה מדינות אירופיות שאת פעילותן באפריקה מפעמים מבחינות רבות שיקולים הומאניטריים־דתיים — קתוליים או פרוטסטנטיים. די להזכיר את החשיבות שמיחס המערב לרשת החינוך הדתי באפריקה,

דבר שהקומוניסטים רואים בו רשת חינוך אידיאולוגי "קולוניאליסטי-קאפיטליסטי", ממש כמו שהמערב רואה בכל נסיון לפעילות חינוכית "מזרחית" "אמצעי להחדרת הרעיונות הקומוניסטיים".* כיום מבקרים 66% מכלל הצעירים הלומדים באפריקה בבתי-ספר של המיסיון. בשנת 1959 היו באפריקה 2659 מיסיונרים פרוטסטנטיים ו־785 קתולים מארצות-הברית. ברור שהפנסיה הרומית ואף הכנסיות הפרוטסטנטיות עושות ככל יכלתן לדחות כל שמץ של זיהוי בינן לבין הקולוניאליזם הממלכתי האירופי. אולם עובדה היסטורית היא שהצלב ליוה את הכיבושים באפריקה, ולעתים קרובות אף הכשיר להם את הקרקע. עובדה היא שמיסיונרים ממדינות וכיתות שונות ביקשו את עזרת מדינותיהם לקידום ענייניהם המיוחדים (באוגנדה, בדרום-אפריקה, במדגסקר, באתיופיה), ובמקרים מסוימים, כגון בטרנסוואל, ביססו את התיאוריות של ההפרדה הגזעית על הנחות דתיות. באפריקה הצרפתית-לשעבר, על 35–40 מיליון אוכלוסייה, יש כ־5 מיליוני נוצרים המתחלקים בין 13 מדינות. הנה כי כן, 8 ראשי-מדינות הם קתולים, וראש-מדינה אחד הוא פרוטסטנט. דווקא בארץ בעלת האחוז הגבוה ביותר של מוסלמים, בצ'אד, מסתייע השלטון לא מעט בפעולת הישועים. בקאמרון, מדינה מוסלמית, היו ב־1890 8 מיסיונרים לבנים. ב־1960 נמצאו שם 480 מיסיונרים לבנים ו־310 שחורים. ארה"ב, שאינה קשורה בחוזה "קולוניאליים" עם מדינות אפריקה בשאלת חינוך האוכלוסייה, היתה פעילה תמיד בשטח זה. מוסד "קארנג'י" הוציא באפריקה עד 1960 5.5 מיליוני דולרים; קרן-פזרד אף היא לא קמצה ידה. שתי האוניברסיטאות הגדולות של אפריקה, ה"מקרא קולג' של אוגנדה וה"אוניברסיטה של ניגריה", מקבלות סיוע נכבד ממוסדות-חינוך בארצות-הברית (קארנג'י ו"מישיגן-סטייט-יוניברסיטי"). שנים מן המנהיגים האפריקאים המפורסמים ביותר, ד"ר אנקרומה ומר תום אמבויא, התחנכו בארצות-הברית. מרהיבה עוד יותר תמונת הפעילות החינוכית הדתית של אירופה המערבית. אין תימה אפוא שכמה כנסיות אפריקאיות הנמצאות תחת השפעתם של לאומנים שמאליים החליטו לצבוע בשחור את פני ישוע ומרים — ובצבע לבן את השדים שוכני השאול...

בשנים האחרונות גדל משקלו של גורם רוחני חדש, שאף אותו ניתן לכלול בתחום-ההתעניינות ההומאניטרית של ארה"ב באפריקה: התעוררות התודעה הכושית באמריקה לגבי היבשת השחורה. תודעה זו מובן שהיתה קיימת גם בעבר. מדינת ליבריה היא פועל-יוצא מאותו רגש הומאניטרי והסלידה מהעבדות. בשנות ה־20 למאתנו פעלה באותו קרמחשבה תנועה כתנועתו של גארווי (Garvey), שקרא מג'אמאיקה לכושים של ארה"ב "לחשוב כשחורים" ו"לחזור לאפריקה". אולם כיום, עם שיחוררה המדיני של אפריקה והחרפת המשבר הבינעזי בארה"ב, גברה התעניינותו של הכושית-האמריקאי ביבשת השחורה. ד"ר באנץ' אינו רק אישיות אמריקאית

* למשל, שיגור מורים קומוניסטיים למאלי, גינאה, אתיופיה, סומאלי וכו'.

בעלת שיעור-קומה בינלאומי אלא גם גיבור כושי בעיני ה"אפריקאים" משני עברי האוקינוס האטלנטי. לאומני כמלקולם איקס, מנהיגה הנרצח של התנועה המוסלמית הכושית בארה"ב, היה מחפש בקאהיר ובמכה השראה אידיאולוגית-דתית למלחמתו נגד הלבנים. האיגוד-הארצי-לקידום-הצבעונים מגלה ענין מיוחד בנעשה באפריקה. מנהיגים אפריקאים לא מעטים המבקרים בישראל מתעניינים במיוחד במקורותיה ובארגונה של התנועה הציונית, כתקדים לתנועה "ציונית" כושית שתקום באחד הימים לגיוס האפריקאים בארה"ב למען "מולדתם המקורית".

השאיפות ההומאניטריות של ארה"ב ומסורתה האנטי-קולוניאליסטית מביאות, כמובן, את דעת-הקהל האמריקאית לנטייה אנטי-קולוניאליסטית, שהיא לעתים פשטנית למדי בצורתה. ככלות הכול, הנשיא וילסון הוא שדרש בסוף מלחמת-העולם הראשונה שהפיבושים הקולוניאליים לא יהיו עוד שללו של המנצח אלא יועמדו תחת פיקוח בינלאומי. במלחמת-העולם השניה היה קורדל האל הרוח החיה בפעולה למען זכות ההגדרה-העצמית של העמים הקולוניאליים ולהקמת ועדת-הנאמנות של האו"ם (המטפלת, למשל, באזורים כדרום-מערב אפריקה, הנתונים תחת שלטון מנדטורי של דרום-אפריקה). אולם היו שראו את הדברים באור מציאותי יותר; למשל, צ'סטר באולס, מי שעתיד היה להיעשות תת-שר ושגריר מיוחד לאפריקה בימי שלטונו של הנשיא קנדי, שעוד ב-1956 טען בשורה של הרצאות מפורסמות באוניברסיטה-של-קליפורניה כי אין לארה"ב מדיניות אפריקאית, בגלל הסתירות הפנימיות בין הגורמים ההומאניטריים והאסטרטגיים.

ברור שהרבה אמריקאים היו נמשכים יותר אחר הרעיון של שיתוף-פעולה עם בריה"מ למען קידומה ופיתוחה של אפריקה, כדוגמת התכניות המשותפות — שעדיין לא הוגשמו — לכיבוש משותף של החלל, מאשר אחר שיתוף-פעולה עם המדינות הקולוניאליסטיות האירופיות "הישנות". ואמנם, המציאות מחייבתם לנקוט קו הפוך לגמרי.

ראשית, בגלל הגורמים הכלכליים.

אפריקה יש לה חשיבות חיונית כמקור של מתכות וחמרי-גלם למערב. היא מיצאת 99% מתפוקת היהלומים העולמית; 98% מכלל המתכת האסטרטגית הקרויה ליתיום; 74% מן הקובאלט; 50% מן הזהב; 38% מן הפלטינה; 31% מן הכרום; 25% מן הנחושת; 20% מן האורניום. במחקר צבאי משנת 1953 נקבע שארה"ב חסרה 12 מ-27 המתכות החיוניות לתעשייה הצבאית. בריה"מ חסרה 14 מתכות מתוך ה-27. כל המתכות הללו נמצאות באפריקה.

מצב זה בולט דווקא ברגע שארה"ב חדלה מהיות היצואן ונעשית היבואן הגדול ביותר של חמרי-גלם. לגביה אפריקה היא הרורבה הגדולה והחשובה ביותר של חמרי-גלם, ומשום כך זהו שטח חיוני לכלכלתה בהווה, ועוד יותר מכך — בעתיד. הדבר מתבטא גם בכיוון ההשקעות האמריקאיות באפריקה, המרופזות רובן-ככולן במכרות. ב-1960 הגיעו ההשקעות הפרטיות האמריקאיות בהפקת חמרי-גלם כדי מיליארד דולר. משקיעים אמריקאיים שולטים במכרות הענקיים של רודזיה הצפונית;

50 מיליון דולר הושקעו במדינה זו במנגן, כרום וליתיום. יחד עם הבלגים והבריטים יש למשקיעים האמריקאים ענין חיוני במכרות של קאטאנגה; יחד עם הקנדים, יש להם חלק חשוב במכרות של אוגנדה ובפיתוח המערכת ההידרו-חשמלית של "אשדות אוזן"; יחד עם הבריטים יש להם חלק במערכת ההידרו-חשמלית של קניה. עד 1960 הושקעו בדרום-אפריקה 500 מיליון דולר במכרות אורניום, כרום וזהב ובמקורות נפט.

לפני 10 שנים היתה ארה"ב מיצאת נפט. כיום היא מביאה אותו מבחוץ בכמויות גדולות. ה"סטנדרד אויל" של ניו-ג'רסי השיגה זיכיון של 18 מיליון אקרים בלוב. ה"סטנדרד אויל" וה"גאלף אויל" שותפות עם הצרפתים בניצול הנפט של סאהארה. האמריקאים מחפשים נפט בניגריה ובאתיופיה, באפריקה המזרחית ובאנגולה. ה"גאלף אויל" קיבלה עוד ב-1956 זכויות-נפט בגאנה. עם זאת אין כל יחס בין ההתעניינות והיקף-ההשקעות האמריקאיים בחמרי-גלם באפריקה לבין מסחרה של אפריקה עם ארה"ב. ב-1960 מכרה ארה"ב לאפריקה רק 3% מפלל יצואה. זו גם תוצאה מן ההתנגדות החריפה מצד ההון האירופי המושקע כלפי חזירת הסחר האמריקאי. יש מידה של אמת בטענה האפריקאית שהאמריקאים מתעניינים בכלכלת היבשת השחורה אך-ורק מבחינה "קולוניאליסטית". כדי לסתור טענה זו, עשתה ממשלתו של הנשיא קנדי מאמצים גדולים לתיקון המצב, על-ידי השקעות ממלכתיות וסיוע טכני. הסיוע האמריקאי גדל מ-4 מיליוני דולרים ב-1952 ל-214 מיליון ב-1960. הבנק הבינלאומי, בו מחזיקה ממשלת ארה"ב ב-40% מן המניות, אישר הלוואות בסך 400 מיליון דולר לאפריקה. (הסיוע הצבאי הסתכם בחצי-מיליון דולר בלבד). כל העזרה הזאת קטנה, כמובן, מן הסיוע שאפריקה מקבלת מארצות אירופה ששלטו בה, ואין לארה"ב כוונות להתחרות בשטח זה עם המדינות הקולוניאליסטיות-לשעבר. ממשלת צרפת פירסמה ב-1962 חוברת המראה כי תרומתו הממוצעת של כל צרפתי לארצות המתפתחות היא 21 דולר, לעומת 19 דולר של כל אמריקאי, 8 דולרים של הגרמני, 7.6 של האנגלי ו-10 של כל בלגי.

מבחינה אסטרטגית-צבאית מושפעת ההתעניינותה של ארה"ב באפריקה מן הקשרים שלה לאירופה.

אפריקה היא המקפצה הקרובה ביותר שממנה אפשר להתקיף את אירופה המערבית. דאגה זו העמיקה עם השונרשותה של בריה"מ במצרים. גנרל צרפתי כתב עוד ב-1953 כי מבחינה אסטרטגית אין מושג של אפריקה אלא רק מושג של איראסיה ואיראפריקה. השקפה זו נראית כיום גם השקפת-היסוד של האסטרטגיה האמריקאית. צורך ההגנה על דרכי התחבורה הימית, של הים התיכון ושל דרך כף-התקוה-הטובה אל יבשת אסיה, משפיע על השיקולים האסטרטגיים האמריקאיים לא-פחות משהשפיע על השיקולים האסטרטגיים הבריטיים בעבר.

החרדה מפני זעזוע הכלכלה האירופית כתוצאה מהשתחררות מהירה מדי של המושבות — דאגה שעודה שרירה-וקיימת לגבי פורטוגל — ריסנה את הלחץ האמריקאי על אירופה למען מתן עצמאות למושבות באפריקה. לא-פחות מזה השפיע

על ארה"ב ביחסה עם היבשת השחורה הפחד שהתערבות יתר מצדה באפריקה תביא לידי סיכסוך עם בני בריתה במסגרת הברית האטלנטית, דבר שהובלט במקרים רבים בעמדת ארה"ב כלפי המשבר באלזיריה ובאנגולה.

שיקולים אלה שימשו, כמובן, הזדמנות להתקפות מצד המחנה הקומוניסטי והלאומני האפריקאי נגד ארה"ב, ולהאשמות של "ניאו־קולוניאליזם יאנקי" באפריקה. לא פחות מזה השפיעו אותם שיקולים על מדיניותה של ארה"ב להופיע באפריקה מאחרי המסך של או"ם (למשל, בקונגו), או כ"נהג־משנה" באזורים הנמצאים עדיין תחת השפעה בריטית או צרפתית. החלטה מפורשת של הקונגרס האמריקאי אוסרת אפילו משלוח של עדפי־מזון לארצות אפריקאיות שבהן יכולים ערפים אלה לפגוע באינטרסים הכלכליים של מדינות אירופיות.

כל זה מאלץ את ארה"ב לשמור על קרהגנה משותף, דרך־כלל, עם יתר המדינות הקולוניאליות האירופיות, עם שהיא מניחה את היומה בידי הגוש המתנגד ונותנת מקום להתקפות קומוניסטיות ולאומניות — דבר שאינו מקל כלל על הדיפלומטים האמריקאים. אמנם, טעות תהיה זו לחשוב שהדיפלומטים הרוסים חפשים יותר מסתירות מדיניות. המיגבלות של המחנה הסובייטי באפריקה נובעות בראש־וּראשונה מן האידיאולוגיה הקומוניסטית עצמה.

בריה"מ ואפריקה

עד 1955 היתה הדוקטרינה הרשמית של בריה"מ כלפי אפריקה גורסת כלל אחד לגבי כל המנהיגים האפריקאים שחונכו במערב במחנה האימפריאליסטי. החשוב בין התיאורטיקנים, הפרופ' פוטקין, כיום מנהל המכון־ללימודי־אפריקה בלנינגרד, כתב ב־1950 במאמר ב"האתנוגרפיה הסובייטית" כי הבורגנות האפריקאית — ופרושו: כל האינטליגנציה האפריקאית שעלתה לאחר־מכן לשלטון — היתה לאומית רק כל זמן שביקשה לתפוס את השלטון לשם דיכוי העם. אפשר שמבחינה היסטורית וסוציולוגית יש מידה של אמת בטענה זו. מבחינה מדינית היתה זו טעות גסה לפרסם דעה כזאת בפומבי, כשם שמשגה היה זה להכריז על איש כאזיקווה (כיום נשיא ניגריה) שהוא "מהדורה קולוניאלית של הפילוסופיה האמריקאית־הריאקציונית של הפראגמאטיזם", או על הנשיא טובמן שהוא "סוכן המונופולים האמריקאים", על ד"ר אנקרומה שהוא "תעמלן קאפיטליסטי" — ועל הקונגרס־הלאומי־האפריקאי שהוא "פיסגה פיאודלית של שליטים שבטיים המשתפים פעולה עם האימפריאליזם".

מ־1955 חלה ריבוייה בעמדה הרשמית הקומוניסטית כלפי אפריקה. במאי 1955 כתב "קומוניסט" כי "נעשו מספר טעויות בהערכת תפקידה של הבורגנות הלאומית בתנועה האנטי־אימפריאליסטי האפריקאית". באוקטובר 1956 זכו אנקרומה ואזיקווה לריאהביליטציה. אבל ב־1961 שוב התקף פרופ' פוטקין את סקו טורה, נשיא גינאה, משום שמהנהיג האפריקאי גרס כי לאפריקה אין מעצמות לפי הדוגמה המערבית. פרופ' פוטקין טען שעקרונות הסוציאליזם הלניניסטי חלים גם על החברה האפריקאית. סבוכה ורצופת־סתירות לא־פחות היא הגישה הסובייטית לשאלת הלאומיות. ב־1919

כתב סגן-הקומיסר לענייני הלאומים בבריה"מ, סולטן גאליאב, מוסלמי וטאטארי במוצאו: "כל העמים המשוועדים לקולוניאליזם הם פרולטרניים. מאחר שכל המעמדות הושמדו על-ידי השלטון הקולוניאליסטי, לכולם הזכות להיקרא פרולטרניים". משום כך כל תנועה לאומית היא מהפכנית מטבעה, וכל שלטון אימפריאליסטי — כולל השלטון הרוסי — נמצא מעברו השני של המתרס. בגלל דעה זו הוצא סולטן גאליאב בשנת 1929 להורג על-ידי סטאלין, אולם עד 1933 היתה התיאוריה הרשמית הבולשביט של כיבוש — לרבות הכיבוש הצאריסטי — היה רע מוחלט. דוגמה לכך, מעמדו של הנסיך שמיל, שלחם נגד הרוסים בקווקאז מ-1827 עד 1857 והוגדר עוד בשנת 1934 באנציקלופדיה הסובייטית כ"דמוקרט גדול ומהולל בגבורתו".

מ-1933 עד 1948 היה האימפריאליזם בעיני הסובייטים בבחינת הרע-במיעוטו. פירוש הדבר: הוא רע פחות מן השיעבוד הפיאודלי. לכן השיעבוד הצאריסטי, למרות היותו כיבוש אימפריאליסטי, שיחרר את הלאומים השונים משלטונם האכזרי של הפיאודלים המקומיים.

מ-1948 עד 1956 מתגבש תחת סטאלין הקו הלאומני הרוסי, והכיבוש הצארי הופך "טוב מוחלט". הנסיך שמיל הופך במהדורה החדשה של האנציקלופדיה הסובייטית "לסטים משעבד עמו, רודן וסוכן האימפריאליזם האנגלו-תורכי". עם עלייתו של כרושצ'וב לשלטון, והקו החדש של שיתוף-פעולה עם הבורגנות הלאומית בהודו, במזרח התיכון ובאפריקה, באה ריהאביליטציה של השליטים הפיאודליים — וכמובן, של הנסיך שמיל — החוזר והופך להיות גיבור לאומי של הקווקאז.

תנודות אלו חשובות לא רק מהבחינה האידיאולוגית אלא גם מהבחינה הטקטית, משום ששיקולים אידיאולוגיים מנוצלים כיום יותר ויותר על-ידי הסינים, המתחרים הגדולים של רוסיה בארצות המתפתחות. אולם אין להפריז בהשפעת האידיאולוגיה על הטקטיקה הסובייטית עצמה. כאשר דרישות השעה והמקום מתנגשות עם התיאוריה הבולשביט, הרי דרך-כלל שליטי הקרמלין משנים את התיאוריה — ולא להיפך. הרבה מן הכשלונות של בריה"מ באפריקה הם תוצאות הצירוף של אידיאולוגיה שאינה מתאימה למציאות עם חוסר ידיעה מעשית ומסורת אפריקאית. דוגמה טיפוסית לכך היתה זו של השגריר הסובייטי בגיניאה, סולוד, שסולק מקונאקרי ב-1962 בגלל "מעשים שאינם הולמים את מעמדו הדיפלומטי". עד היום לא נודע מה בדיוק היו אותם מעשים, אך נראה שסולוד חשב כי הדירקטוריון הפרו-קומוניסטי של המפלגה השלטת בגיניאה פעל על-פי עקרונות המרקסיזם יותר מאשר על-פי עקרונות מסורתיים אפריקאיים. הוא חשב שנשיא גיניאה תלוי בדירקטוריון כמו שליט קומוניסטי תלוי בצמרת המפלגה. הנסיון הגינאי שימש אמנם לקח חשוב לרוסים, שלא חסכו מאמצים להעמקת ידיעותיהם בהווי האפריקאי. מאמצים אלה התחילו עוד קודם. חוקר פעולותיה של רוסיה באפריקה מנה 113 פירסומים סובייטיים בענין היבשת השחורה מ-1917 עד 1945; 100 פירסומים מ-1945 עד 1956; ואלפים אחר-כך. ב-1957 הכינה מוסקבה תכנית-חומש למחקר בענייני אפריקה. ב-1959 הוקם מכון אפריקאי בהנהלתו של פרופ' פוטקין, שמטרתו לתאם את כל המחקר הסובייטי

ביבשת השחורה. סופר סובייטי כתב כי מספר האפריקאים במפלגות הקומוניסטיות השונות עלה בשנים 1962—1960 מ־5,000 עד 50,000 חבר. קשה לדעת אם מספרים אלה נכונים. דווקא בשטח המפלגות הקומוניסטיות אין ההצלחה הרוסית גדולה ביותר. אפילו נמנו אפריקאים על המפלגות הקומוניסטיות האירופיות, כגון זו הצרפתית, התברר להם כי לעתים קרובות ניגוד־האינטרסים והגזע חשוב יותר מן ההשתייכות לאותה מפלגה מארקסיסטית. ידוע, למשל, שקבוצות הפועלים הקומוניסטים העובדים במפעלים גדולים, כגון מפעל־המכונות "רינו" בצר־פת, מגלים יחס גזעני כלפי הפועלים ה"שחורים" — ויהיו אלה צפון־אפריקאים או אפריקאים — ומיתח גזעי זה עז יותר בשורותיהם מאשר אצל פועלים הנמנים על האיגודים המקצועיים הקתוליים. אולי היתה זו אחת הסיבות לכך שהרוסים גילו ענין במפלגות השמאליות האפריקאיות יותר מאשר במפלגות הקומוניסטיות. אין לשכוח שמפלגת ה־R.D.A של הפּוּאָט בּוּאָנְי, כיום נשיא חוף־השנהב, הצביעה בתחילה עם הקומוניסטים בפּרלמנט הצרפתי. מפלגה כמפלגתו של נשיא גינאה רואה עצמה מארקסיסטית ומהפכנית ונוטה לצד המחנה הקומוניסטי, למרות טענתו של סקו טורה כי "יש צורך באפריקניזציה של מארקס".

הגוש הקומוניסטי היטיב לנצל את ארגוני הפועלים האפריקאיים, ולשם כך הוקמו בתי־ספר להדרכה איגודית בבודאפשט ובגרמניה המזרחית, נוסף למחלקה הסינדיק־ליסטית באוניברסיטת־לומומבה במוסקבה. יעיל היה גם ניצול הליגות־לידירות. ב־1961 היו 40 ליגות־לידירות בין הגוש הקומוניסטי וארצות אפריקה, ואחת ההצלחות הגדולות של הרוסים הושגה בוועידה של "סולידאריות אפרו־אסיאנית" שנערכה בקונאקרי ב־1960 ואשר הוכיחה את מידת השפעתה של רוסיה הסובייטית על יתר המשלחות. הקושי הוא שיש בשטח זה מתחרה לברית־המועצות: סין העממית. זו הקימה עד 1963 17 ליגות־לידירות־וסולידאריות עצמאיות, וכיום כבר מוכרחים הרוסים להילחם בעזרת המצרים כדי להתקבל כ"שותפים רשמיים" באפריקה — כמו, למשל, בוועידת באנדונג השנייה שנועדה להיערך באביב ש.ז. באלויר. הרוסים גם לא שכחו את הסטודנטים האפריקאים. הוקמה רשת של בתי־ספר בארצות הקומו־ניסטיות, והאוניברסיטה על־שם לומומבה מסמלת את המאמץ המיוחד שעושה רוסיה הסובייטית בשטח החינוך האפריקאי. ב־1961 היה מספר הסטודנטים האפריקאים בארצות הקומוניסטיות 1200, מהם 440 ברוסיה, 320 בגרמניה המזרחית, 200 בצ'כוסלובקיה. החיפוכים שפרצו בין סטודנטים אלה ובין השלטונות בארצות השונות גרמו שמספר מסוים של סטודנטים עזב את הארצות הקומוניסטיות, אולם נראה כי חיפוכים אלה לא החלישו את המאמץ הסובייטי בשטח חינוך הסטודנטים האפריקאיים. מאמץ זה אמנם נראה זעום לעומת זה של מדינות המערב, או של ישראל. למשל: כ־2,000 סטודנטים אפריקאים למדו במדינת־ישראל בשנת 1964, יותר מ־9,000 למדו בצרפת, יותר מ־3,000 למדו באוניברסיטאות אמריקאיות, למעלה מ־10,000 למדו באנגליה בשנים 1962—1961. הפעולה הרוסית בולטת בעיקר בארבעה מישורים אחרים. ראשית, במישור הדיפ־

לומטי, שבו הצליחה בריה"מ לרכוש לה עמדה איתנה ברוב הברירות האפריקאיות. למרות ההתנגדות הגלויה לקומוניזם בקרב מנהיגים מקומיים רבים. שנית, רוסיה תופסת מקום מרכזי בתוך הגוש האפרו-אסיאני באו"ם, שם היא מנסה להיעשות מנהיגת העולם החדש. שלישית, בריה"מ מנהלת מדיניות שקולה בשטח הכלכלי, עלידי ריכוז של השקעות והלוואות במספר מצומצם של מדינות. דבר המעלה את קרנה למרות ההיקף הקטן של כלל מאמציה הכלכליים. ב־1962 החזיק הגוש הקומרניסטי, פרט ליוגוסלביה, 78 נציגויות מכל הסוגים בארצות אפריקה. ב־1956 עמד היצוא הרוסי לאפריקה בקירוב על 24 מיליון דולר. ב־1960 עלה על 150 מיליון. היבוא, שבשנת 1956 עמד על 300 מיליון דולר, התקרב למיליארד דולר בשנת 1960. פרט למצרים, קיבלה אפריקה עד שנת 1961 250 מיליון דולר בהלוואות (מתוכן קיבלה לוב הלוואה בשיעור 28 מיליון, ותוניסיה אותו סכום). הלוואות אלו נושאות דרך-כלל ריבית של 2% ונלווית להן תעמולה גדולה. ב־1961 עבדו באפריקה 1250 טכנאים רוסיים, מהם 450 במצרים.

המישור הרביעי הוא מישור יחסי התרבות והתעמולה. בריה"מ היתה משדרת ב־1962 16 שעות ביום לאפריקה בשפות צרפתית, אנגלית, אמהרית, האוסה וסומאלית. כיום משדר הגוש הקומוניסטי כ־250 שעות בשבוע לארצות אפריקה. מאמץ מיוחד מוקדש להזמנת משלחות סטודנטים, אישים, ומה שקרוי "תיירות פוליטית". שוקדים גם על הפצת הלשון הרוסית, ובשטח זה נראית ההצלחה מעודדת; מספר התלמידים האפריקאים שנרשמו לקורסים ללימוד השפה הרוסית באמצעות הראדיו גדל והולך. אם שוקלים את מכלול הפעולות האלו לעומת התקופה הקצרה ביותר שרוסיה מטפלת באפריקה, אי־אפשר שלא להתרשם מהיקף הפעולה הרוסית ומהצלחותיה. הצלחות אלו אמנם אינן עומדות ביחס כלשהו להיקף הפעולות ועומק ההשתרשות של מדינות המערב באפריקה. למרות העבר הקולוניאליסטי של אלו האחרונות.

זו אולי הסיבה העיקרית לכך שבריה"מ רואה בכניסתה למצרים את הצלחתה החשובה ביותר, לא רק במדיניותה במזרח התיכון ובעולם הערבי אלא ביבשת השחורה כולה. דבר זה יש בו הסבר חלקי לפחות ליחס החיובי של מוסקבה כלפי נאצר, והוא מבליט את מידת הזהות של פעולות בריה"מ ומצרים באפריקה. מצרים ורוסיה שיתפו פעולה במשבר קונגו בעבר ובהווה; רוסיה תמכה במדיניות מצרים כלפי גוש קזבלנקה ונגד גוש בראזאויל; רוסיה תמכה באמצעים נרחבים בחדירה המצרית לארגוני הפועלים האפריקאיים; יש זהות מוחלטת בתעמולה המצרית והרוסית נגד ישראל והאימפריאליזם; בשטח התרבותי פונות רוסיה ומצרים אל אותה שיכבת אינטליגנציה בלתי־מרוצה; רוסיה ומצרים תמכו באותה מפלגה מהפכנית בקאמרון (U.P.C.), באותה תנועה אופוזיציונית בסנגאל (P.A.I.), באותה אישיות חתרנית, ג'יבו באקארי, כנגד נשיא ניז'ר, באותם אנשי־צמרת אנטי־מערביים בסומאלי ובקונגו־בראזאויל. החתירה הקומוניסטית והנאצרית במדגסקר מסתייעת באותם גורמים מוסלמים, תושבי זנזיבר והאיים הקומוריים. עד הזמן האחרון, לפחות, תמכו רוסיה ומצרים באותם סודות פיאוודליים בבורנדי.

שיתוף־הפעולה הרוסי־המצרי באפריקה עלה בחשיבותו פי־כמה בעיני מוסקבה משעה שיצאו הסינים לפעולה עצמאית ביבשת השחורה, פעולה המקבלת יותר ויותר צביון של חתימה סינית נגד בריה"מ. אף־על־פי שמשך שנים נסתייעו הסינים ברוסיה לפעולתם באפריקה, ותיאמו את מדיניותם עם רוסיה, מורגשת כיום ההפרדה הגוברת והולכת בין המטרות והשיטות של הגוש הקומוניסטי לבין אלו של סין העממית.

סין

יש לזכור כי אם גם אין יחסים היסטוריים בין רוסיה לאפריקה, הנה המגעים של סין עם היבשת השחורה, ובעיקר עם החוף המזרחי, הם עתיקים. הערים הימיות של חוף מזרח־אפריקה, כמומבאסה, מאלינדי, קילוואה, הנסיכויות של פמבה, זנובר, מזגא־דישו, עמדו בקשרים הדוקים עם המזרח הרחוק עוד במאה ה־ט"ו. גירפה שנשלחה באותה מאה מהעיר מאלינדי לקיסר בקנטון עוררה בסין פליאה והתלהבות כל־כך עד שתמונתה נרקמה במשי והופצה ברבים על־פי הוראת הקיסר, שגמל למאלינדי במשלוח צי שלם על 2,000 מלחיו. כדים וכלי־חרס בסגנון סיני היו מיוצרים בכמויות גדולות בחופה המזרחי של אפריקה, שם מצויות עד היום קהילות סיניות רבות. פקין לא היתה הראשונה שניצלה את המסורת הסינית באפריקה. ממשלת פורמוזה הקדימתה ופיתחה מערכת סיוע ענפה בארצות אפריקה, לרבות ארצות אפריקה המערב־בית. למעשה, הגורם הראשון שהניע את סין העממית לחדור לאפריקה היה, כנראה, רצונה להתחרות עם פורמוזה ולפרוץ את סגור־בדידותה לכיוון ארצות אפריקה. מבחינה זו תלו הקומוניסטים הסינים תקוות רבות בשינוי המדיניות הצרפתית כלפי־הם, וסברו כי מדינות אפריקאיות רבות תלכנה בדרכה של צרפת — דבר שלא נתאמת, עקב היחסים הטובים שהספיקה פורמוזה לקשור בגוש הארצות האפריקאיות דוברות־הצרפתית.

מכל־מקום, השליחות הדיפלומטית הראשונה של סין העממית באפריקה חלה בשנת 1958. באותה שנה נפתחה השגרירות הסינית־העממית הראשונה בח'רטום; ב־1959 נפתחה שגרירות בקונאקרי, ולאחר שנה — באקרה. המיתקפה הסינית הראשונה באפריקה בשטח הסיוע הטכני נוהלה ב־1961 בסומאלי, שם שלחה פקין 40 נציגים דיפלומטיים ופיתחה מדיניות עצמאית למדי. מתוך 800 משלחות מכל העולם שביקרו ב־1960 בסין, 270 היו משלחות מארצות אפריקה. עד 1962 לא הורגש כל הבדל בין הקו המדיני הסיני והרוסי באפריקה. עוד ב־1964 היו פעולותיהן של רוסיה וסין בזנזיבר תואמות באמצעות קציני־קישור. אולם הקרע האידיאולוגי והפוליטי שנת־גלה בעליל ב־1963 נותן כבר אותות ברורים באפריקה.

חרף העובדה שהסינים מסבירים בתעמולתם לאפריקאים כי המהפכה בנוסח שלהם הולמת יותר את תנאיה של אפריקה מהיותה מהפכה אגארית, אין נסיון סיני מורגש להחדיר בקרב האפריקאים תודעה קומוניסטית מיוחדת כלשהי. הסינים אינם עסוקים שם בתיאוריות אלא במעשה, ובדרג הנמוך ביותר. בניגוד לנציגי יתר המדינות,

פועלים הנציגים הסינים בעיקר בדרג של הכפר והאיכר. בנזיפור, למשל, לא ראה איש במשך חדשים את 40 או 50 השליחים הסינים, ששלטו בכל-זאת על רשת הקי-שור והראדיו של האי ועל חלק מן ההדרכה הצבאית. בקונגו הצפונית לא דאגו הסינים במיוחד לחינוך המורדים בממשלת ליאופולדוויל ברוח הרעיון הקומוניסטי; הם דאגו לבחור בשבט או כמה שבטים הניתנים להשפעה רגשית או מאגית. חיילי "סימבא", ששלטו בסטנליוויל, קיבלו הוראות-לחימה שהועתקו מספרי-המלחמה הסיניים אולם נערכו בצורה פשוטה ביותר, ללא נסיון של תעמולה אידיאולוגית. תוך הסתפקות בהדגשת העקרונות הטקטיים של לחימה פריטזונית. (תרגום הוראות-הלחימה של הוויט-קונג בצפון-וייטנאם, שנפל בידי שכירי צ'ומבה, מסביר, למשל, את ארבע הוראות-הלחימה העיקריות של מאו צה-דון, שהן: יראת-כבוד כלפי התור-שבים המקומיים; השגת שיתוף-פעולה מצד האיכרים [על-פי עיקרון "הדג במים" של מאו]; ארגון שירותי המודיעין לשם הטעיית האויב, והיערכות צבאית על-פי עיקרון פיזור הכוחות בשעת התרכזות האויב וריכוז הכוחות בשעת התפזרות האויב).

אין כל הוכחה לטענותיהם של מקורות מערביים מסוימים שאנשי ממשלת-המורדים בקונגו נהנים מסיוע ישיר וייעוץ של קצינים סיניים, כדוגמת הקולונל קאן-מאי, מי ששימש נספח צבאי של סין בהודו. לעומת זאת, ודאי הוא שהסינים מנסים לנצל את הפיטויזם ואת האמונות התפלות של האפריקאים, במלחמתם נגד המערב. את מידת השפעתו של הפיטויזם על המחשבה האפריקאית מוכיחות המרידות של אנשי ה"מאו-מאו" ב-1958 ושל אנשי מדגסקר ב-1946 (כשהרגו 86,000 איש תחת פיקוד מכשפהים). הסינים מתארים באנשי התושבים את הלבנים, ובעיקר את אנשי-הדת, כ"מכשפים של האימפריאליזם" שאותם יש להשמיד בראש-וראשונה, אם רוצים לשחרר את אפריקה ואת הרוח האפריקאית מן השיעבוד הקולוניאלי. זו, אגב, הסיבה שבמאורעות האחרונות בקונגו נפלו בין המיסיונרים קרבנות רבים במיוחד. כמו-כן מנסים הסינים להביא המוני אפריקאים, הסולדים מטבעם מפני שפיכות-דמים, בעולה של אחריות קולקטיבית להרג אנשי האופוזיציה והלבנים. בפאוליס ובסטנליוויל אולצו התושבים האפריקאים להיות נוכחים, על-פי הדוגמה הסינית הידועה, גם במשפטים של שונאי השלטון המקומי וגם בהריגתם, ולעתים באופן אכזרי ביותר. אפיינים נאומי האחרונים של מנהיג המורדים, גבניא, בראדיו-סטנליוויל לפני נחיתת הצנחנים הבל-גיים. הוא קרא לאנשיו "לפשוט את עורם של הלבנים כדי להתכסות בו", וכך ליהנות מפוחם המאגי. לוחמי סימבא, החובשים לראשם עור נמר, כסמל ואמצעי לסיגול גבורתה של חיית-טרף זו, נוהגים גם לטבול את ידיהם בדם האויבים ולעסוק במע-שים שהם אכזריים-לכאורה, אלא שיש בהם הגיון פולחני-מיסטי עתיק. אחד מכוהני-הדת הבקאים ביותר בחברה האפריקאית בצפון-קונגו, האב הדומינקני פיליפ, ראש הפנסיה הקתולית בעיר פאוליס, אמר לאחר שניצל מידי המורדים: "20 שנה חייתי בחבל-ארץ זה, וכיום ברור לי כי נכשלתי לגמרי. לא הצלחתי להחדיר בלב האנשים אף גרם של רגש נוצרי". (עלינו לזכור כי לרגש הנוצרי יש כיום באפריקה משמעות

של קולוניאליזם, וכי פעולה אנטי־נוצרית מבטאת מעשה לאומי. הסינים עמדו על נקודה זו, וכנראה הם מנצלים אותה היטב להשגת מטרותיהם).

תופעה זו של לחימה נגד האיש הלבן חשובה גם במערכת השיקולים של הסיכסוך הסיני-הסובייטי, מאחר שבהתקפותיה נגד האיש הלבן מבקשת פקין לפגוע בראש-וראשונה ב"לבנותם" של הרוסים. בוועידה האפרו-אסיאנית של הסופרים, שנערכה ב־1962 בקאהיר, הסבירו הסינים לראשונה למשלחות האפריקאיות כי הרוסים הם "אימפריאליסטים לבנים". זה היה גם הנושא המרכזי בתעמולה הסינית נגד הרוסים בוועידת-הסולידאריות האפרו-אסיאנית בטנגאניקה, בשנת 1963. הרוסים, כך טענו אז הסינים, נטשו את קובה בעקבות הסכם בין קנדי וקרושצ'וב, הסכם המכוון נגד העמים הצבעוניים. באוגוסט 1963 קרא מאו צה־דון בכבודיובעצמו לעולם כולו לסייע לשיחרורו של הכושי האמריקאי משיעבודו לאיש הלבן. הסינים הצליחו להוציא את הרוסים מוועידת העתונאים האפרו-אסיאנים בג'אקארטה באפריל 1963, והסבירו באריכות למשלחות השונות כי הרוסים הם אימפריאליסטים לבנים באסיה. (כן ניסו להוציאם מוועידת "באנדונג השנייה" באלז'יר).

לאור ההיסוסים והסתירות הרעיוניות שבמחשבה הקולוניאלית הרוסית, שעליהם עמדנו למעלה, פוגעות התקפות סיניות אלו בנקודת-תורפה חמורה של התודעה המדינית הסובייטית, ואין פלא בכך שמוסקבה חוותה ותוקפת, בתוך השאר, גם את סין על ניצול זידוני של רגשות גזעניים נגד בריה"מ.

נהוג להצביע על כך שאחת המטרות המדיניות של סין העממית באפריקה היא הכשרת הקרקע להעברת עדפי אוכלוסיה ליבשת שהיא ריקה מאדם כמעט. אם אמנם זו המטרה האמיתית — ויש סיבות לא מועטות המערערות טענה זו — הרי ממשלת פקין עושה ככל יכלתה כדי להזים חשד זה בלב המנהיגים האפריקאים. היתה זו אחת המטרות לביקורו של צ'ו אן-לאי באפריקה ב־1964. עם זאת, ממשיכה ממשלת סין העממית לשקוד שיטתית על חדירתה לאפריקה.

מספר האישים והמשלחות האפריקאיים המבקרים בפקין עולה מדי-חודש; למרות כשלונות מסוימים בשטח ההדרכה לתלמידים אפריקאים (אותם מתאר ברפטי־פרטים המזכיר-הכללי לשעבר של הסתדרות הסטודנטים האפריקאים בפקין, הגאנאי לאבי, בספרו על שהותו בסין), גדל והולך מספר האפריקאים הלומדים שם. באפריקה המערבית עדיין נתקלים מאמציה של פקין בהתנגדות של נציגי פורמוזה. במזרח אפריקה ובמרכזה, מקומות שבהם נוכחותה של פורמוזה רופפת יותר, ניכרות יותר הצלחותיה של סין העממית. כבר הזכרנו את קונגו. בזנזיבר מוסיפים הסינים לשלוט על חלק גדול מהשירותים החיוניים של האי. בטנזאניה ניכרת השפעתה של סין על חלק מחברי הממשלה, והדרכת הצבא נמסרה להם רשמית. בבורונדי היה המצב מגוחך למדי. רשמית לא הורשה השגריר הסיני להגיש את כתב-האמנתו, הואיל ומלך בורונדי טען כי הוא יקבל את השגריר רק כאשר ישתפרו יחסי סין העממית עם ארה"ב. עם זאת, ישב שגרירה הלא-מופר של סין עם סגל יועצים במלון שקנה ב־100,000 ל"יש, ונראה היה שהוא הממונה על הסיוע המועבר בדרך בורונדי למורדים בצפון-קונגו,

עד לאותו יום שנזרק מבורונדי עם פמלייתו בחשד סיוע לרצח ראש ממשלת בורונדי. בסומאלי, לאחר הצלחה מסוימת של הסינים, נראה כי עתה עלתה קרנם של הרוסים והסינים איבדו כמה מתומכיהם העיקריים, עם השינויים האחרונים בממשלה המקורית. בקניה ממשיכים הסינים בתמיכתם באישים מסוימים בממשלה. במאלאווי נראה ששיחקו בקלף הלא-נכון, כשתמכו בשרים הצעירים שהתנגדו לד"ר בנדא והללו הגולו מן הממשלה והמדינה. דבר מפליא למדי: עדיין אין שום השפעה מעשית מורגשת של הסינים על תנועת-השיחרור במוזמביק, באנגולה ובדרום-אפריקה, אזור-רים שצריכים היו, לכאורה, לגלות ענין בסיועה החתרני של פקין. גם המפלגות הקורמוניסטיות האפריקאיות, כגון המפלגה הקומוניסטית במדגסקר, במידה שהן קיימות, שמרו אמונים למוסקבה.

אין אפוא צורך להפריז בהערכת הצלחותיהם של הסינים באפריקה, ועליית קרנם תלויה במישרים בחומרת טעויותיו של המערב ביבשת השחורה. האפריקאים מבקשים להישאר נייטרלים במאבק הבינושי, כי הם מכירים בחולשתם וזקוקים לסיוע. האפריקאים מבכרים סיוע רב-צדדי, אולם הם סובלים מהעיפובים הקשורים מדרך-הטבע בביצועו של סיוע כזה. כתב שר-החוץ של סנגאל, דודו טיאם: "האפריקאים מעוניינים בתחרות הגושים מאחר שתחרות זו מאיצה את המירוץ לסיוע לעמים הנשלחים. אולם נוכח מאבק אינטרסים אלה, האם יש לנו, האפריקאים, כוחות-נפש, תודעה, אישיות, שיעמדו לנו כדי שלא ניעשה קרבנות? האם הפן-אפריקניזם, הכוש-נות, הדרך האפריקאית לסוציאליזם, הנייטרליזם, יספיקו כדי להגן עלינו, או שמא יהפכו דרכים לקולוניזציה אידיאולוגית חדשה ומסוכנת יותר?"

לשאלותיו של שר-החוץ הסנגאלי עדיין לא השיבה המציאות המדינית האפריקאית תשובה ברורה.

ז'ורז' פרידמן: דמות הצבר

הדימוי האידיאלי של הצבר, גילגול צעיר ומחודש של ה"חלוץ", היה מיוסד על אי-הבנה. עדיין יש מידה של אלטרואיזם ושל מסירות-הנפש בעת מלחמות השיחרור הלאומי או החברתי. משך תקופות האהוה הגיבורית לא היו הצברים שותפים אלא למראית-עין לאידיאלים השתפניים של הדור הראשון. אבל החזרה לתנאים של יציבות שופכת אור בהיר על אי-הרציפות הרחוקת בין הדורות שהמאבק המחתרתי, ואחריו המלחמה, כיסו עליה באורח זמני.

הנוער חוזר לאינדיבידואליזם שלו. הוא רוצה ללמוד, להתבדר, לעשות קאריירה, להקים בית ומשפחה, דבר שבמקומות אחרים, כמו שמעיר הסוציולוג הישראלי י. בן-דוד, הוא נחשב הגיוני ומוצדק בוכלית. אבל באזורים העירוניים לפחות מגלה הוא גם סימנים של "ריקנות", של מבוכה, הבאים על גילויים בתוך החברות המערביות בתאנה ליהנות "מעבר לטוב ורע" ובעבריינות-נוער.

במקביל לכך הרי הסמלים הקיבוציים שעוצבו על-ידי החברה הישראלית והוסדרו על-ידה בבתי-הספר, בתנועות-הנוער, בעתונות ובראדיו ובצבא, משתמע מתוכם דימוי בקרתי של הצבר שהוא גירסה חדשה של הדימוי שהיה מקובל בשנות ה-30: הצבר אינו חושב אלא על עצמו, הוא זר לכל הערכים החלוציים, וב"אנוכיות" שלו זר הוא אפילו לכל אידיאל שהוא. הוא "מאטריאליסט". גישתו לא די שהיא מחוספסת אלא לעתים קרובות ביותר גם חסרת-נימוס, גסה.

בספרות, ברומנים המעלים דמויות של צברים, מופיעים יסודות חדשים של "סטייה". לפני 1940 טיפלו מסאים והומוריסטים בטיפוס האידיאלי של הצבר במידה ידועה כדרך שטיפל סרואנטס בזמנו בטיפוס של האביר. עכשיו שוב אין עוסקים בהתבדחות, אף לא בליגלוג. ברומנים חדשים מצויר הצבר כטיפוס "מנוכר" ביסודו ביחס לחברה בה הוא חי; טיפוס המתיצב בכוונה-תחילה נגד כל מה שמקובל עליה, אינדיבידואליסט נזעם, שבמקרים ידועים הוא מסוגל שלא להירתע ממעשה-פשע.

...בסיכומו של דבר, הערכים הרשמיים של ישראל, המועברים על-ידי בית-הספר והצבא, עודם מכוונים בעיקר לשאיפות שתפניות, כלומר קרובות לגוש המזרחי יותר מאשר למערבי. השפעה זו מוחשת היתה בין 1940 ל-1955 בדרך הצגתו והחדרתו של טיפוס הצבר האידיאלי. התיקונים שהוכנסו בדימוי הא-סוציאלי ה"סוטה" של הישראלי הצעיר מאז 1955 שואבים השראתם מדוגמות הנוער המערבי של "הגל החדש" או ה"ביטניקים".

* מתוך Fin du peuple juif? (סוף העם היהודי?) לז'ורז' פרידמן, הוצאת גאלימאר. פאריז, 1965.

מכל מקום, ההכרה באי-הרציפות, והבעיות הנובעות מכך, גורמות דאגה רצינית בישראל לפוליטיקאים, למחנכים, וזאת בשעה שדור הצברים החדש — כלומר, השלישי לגבי אנשי העליה השנייה — בא לרשת את התפקידים האחראיים שבחיי הציבור ואת עמדות הפיקוד.

התלהבות משתפחת

כדי להבין היטב את הדימוי-העצמי שלהם שאותו נטעו הצברים בחברה הישראלית צריך יהיה לחזור ולבדוק את המוטיבציות ואת הערכים שחברה זו מעמידה לפנייהם בצורה מופשטת תוך כדי השוואתם לערכים שהיא מניחה להם להגשימם. בהיעדר מחקר שלם, העשוי לחרוג ממסגרתו של עיון זה, נסתפק כאן בכמה הערות חטופות.

בבתי-הספר של הקיבוצים כמו גם במוסדות החינוך התיכון שבערים מקנים לילדים ולנערים המתבגרים, מחוץ לידיעה בעלת אוריינטציה דתית פחות או יותר של התנ"ך, חינוך שעודו ספוג ערכים מסורתיים של התקופה החלוצית: עמל-כפיים, גדולת החלוצים, האידיאל השוויוני והשתפני שלהם. אך עובדה היא שלא תמיד הצעירים רואים את הערכים האלו מגולמים ומוגשמים על-ידי דור הוריהם, שגם כשהם אנשי-קיבוצים הריהם כיום סגפניים פחות, ליברליים יותר, מסתגלים יותר, ולעתים קרובות, באזורים העירוניים, אפילו נטמעו כליל בשאיפות ההידוניסטיות של החברה הישראלית, העומדת בסימן של צמיחה משקית. כאשר צבר בן עשרים קורא ב־1964 בספר-לימוד השואב השראתו ממקורות רשמיים "השתייכות לקיבוץ כרוכה בה יוקרה המופרת על-ידי כל הפועלים בישראל, יוקרה המיוסדת על מסורת גדולה: זו של חלוצים המתווים דרך ומפלסים נתיבות", יכול הוא להגיב בפתיעה, במבוכה, בספקנות, באירוניה. אף אם שמע דברים אלה מפי מורה בבית-ספר של קיבוץ, יודע הוא, או שהוא עתיד לדעת בקרוב, שאין הם חופפים את המציאות בה הוא חי: אלו הן יומרות שעבר זמנן, אשליות, או צורה של תעמולה. הרוח החלוצית אינה יכולה להיות ערך יציב, השקעה לאורך-ימים, ואין טעם להקפיאה בנוסחות מסוג זה. מעצם טבעה, החלוציות היא מאבק המנוהל במשותף, חוויה של תמורה. הצברים הצעירים אינם מוכנים לכך שיוליכום בכוח התרוממות-הרוח של עבר — עבר גיבורי, בלי ספק, אלא שהיה זר להם.

השוני הרוחני בישראל רב הוא לא-פחות מן השוני במוצאים האתניים; פלוראליזם זה, הבולם לפעמים את פעולתם של אנשי-השלטון, המאלצם לנהוג לאטם או להתפשר, היא גם כוח, מקור מתמיד של התחדשות. ישראל, שהיא משפחה רוחנית ססגונית, מונה די-והותר ספקנים שהראציונליזם שלהם, התוקפני במתכוון, מזכיר את זה של אי-אלה מאמינים, נוצרים שאבדה להם האמונה. כך אפוא נתקלתי בתלמידי-ישיבות לשעבר שילדותם ונעוריהם, באיזו עיירה בהונגריה או בפולין, עברו עליהם בשעתו במסגרת מוצקה של מנהגים ומצוות של משפחה יהודית חרדית; כיום הם אנשי מחשבה חפשית, בני-בלידת, הרגוזים במיוחד על גילויים

של קלריקליון רבני, על פלישותיו לתחום חיי הציבור והפרט, ועם זאת גם ששים הם ללגלג על שיווי האידיאליזם החלוצי ועל בעלי-ההלכה של "סוציאליזם ישראלי". אצל אינטלקטואלים מאסכולה זו משתפך ההומור היהודי לכל עבר וכנגד הכל, בלי לפסוח אפילו על מה שקרוי בפייהם ה"שוביניזם" הישראלי. יש לראות תגובות אלו על רקע המצב הנוכחי בישראל, שבו אלה המפגינים אותן רואים בהן צורך חברתי והיסטורי.

לעומת זאת הן מביכות את הצעירים המסתכלים בהן, את אלה השקועים בחברה העושה את דרכה לגורמליזציה, החדורים דגמים מערביים שאותם מנחילים על-ידי התיירות, הקולנוע, וחלק גדול מן העתונות. רבים מן המבוגרים מסתפקים, כמדומה, במחשבה החפשית שלהם, ויש אפילו השואבים ממנה נחת בתוך עיי המסורות שאותם הם מרהיקים בשקידה. הללו אינם נותנים דעתם על בנייה חדשה. אין הם מציעים ולא-כלום לילדיהם כתמורה על הערכים הרגשיים, האמונות והאידיאלים שהיו נחלתם או נחלת הוריהם, פרט לגאונות ההצלחה, התתירה לרווחה, לאמידות, לקידמה טכנית. יאמר האומר שהרבה מצעירי המערב גם הם עומדים כיום בפני אותו מצב, בפני אותה התפוררות של הערכים המסורתיים, בפני אותו "חלל" ? אבל לגביהם ההפסק הוא אכזרי פחות, הם נופלים "מגובה מועט יותר" מאשר בני-דורם, הצברים הצעירים של ישראל.

יש אפוא מקום לדבר על משבר-ערכים בחברה הישראלית, ובייחוד בנוער הישראלי. "החלום הישן והגשם", אמר לי פלוני מהנדס בן חמשים, שהיגר מרומניה ב-1940, והוסיף: "ולא החליפוהו בחלום חדש". באמרו "חלום ישן" מכוון היה לאידיאלים הציוניים והלאומיים; ואילו את ה"חלל" הרוחני אפשר יהיה לאתר במרחבים הגדולים החוצצים בין הקבוצות הדתיות, הפוויטיביזם הטכנוקרטי, האידיאליזם החלוצי המבקש להמשיך בקיומו ולהתחדש בקיבוצים וב"שמאל" ההסתדרותי. הצעירים חייבים לחיות בתנאים האלה, לפעול בהם, למצוא את מקומם כביכול בסדקים האלה. הם מסתדרים כמיטב יכלתם. אחדים מהם, מאלה שראיתם צלולה ביותר, אינם מרוצים לא מן הראציונליזם הספקני גם לא מן האורתודוקסיה הפיורמאליסטית, חסרת-הסובלנות. רוצים היו בריפורמה במסורות הדתיות שהם קשורים אליהן, בהתאמתן לצרכי החיים המודרניים. אך האם אפשרי הדבר? סטודנטית אחת בירושלים אמרה לי: "אם תעקור אבן אחת, הבנין כולו עלול להתמוטט. ועם זאת, יש לנו צורך בתרבות חדשה וגם באמונות חדשות. טועים הסבורים שיכולה ישראל לפתור את בעיותיה בלי אידיאל". לבטיו של הנוער נראים-לעין עד כדי כך שב-1962 החזירה הממשלה לתנועות-הנוער הקשורות למפלגות המדיניות, החילוניות והדתיות, את הזכות לפעול בין כתלי בית-הספר ולהתחרות בדרכי-שלום ביניהן על גיוסם של בני-הנוער למציעיהן.

עם זאת, דומה שלא מן הראוי להפריז בחומרתו של משבר זה. הוא מומתק על-ידי ההכרה היומיומית במכשולים שעודם זרועים על דרכה של ישראל אל השיגשוג ועל-ידי קיומן המתמיד של הסכנות מבחוץ. הריקנות הפסיכולוגית והרוחנית אי-

אפשר שתוחש בישראל בשכבות רחבות, שהרי זו ארץ קטנה שבתוך שנים־מספר קלטה מאות־אלפי מהגרים נבערים, עניים, בחלקם הגדול מעורערים מחמת מחסור, זיקנה וחולי, בארץ שגמרה אומר להפוך את אלה לאזרחים "משועברים", יצרניים, או לפחות לתת להם מקלט הוגן לימי זיקנתם, בארץ המפרה שממות ומבצעת מפעלות־אדירים בעזרת השיטות המודרניות ביותר בכל רחבי שטחיה, בארץ שהודות למיעוט פעיל היא מפתחת בקהילות חקלאיות ותעשייתיות דפוסים חדשים של יחסי־אנוש. בסיומו של יום־עיון אחד שנערך סמוך לתל־אביב, בפברואר 1963, בהשתתפות מהנדסים, מנהלי מפעלים מכל הסקטורים, פקידים בכירים וקציני־צבא, הסכימו אחדים מהם, הנבדלים זה מזה בגיל, במוצא ובהשכלה, שלאחר תקופה של אמונה חלוצית, ולאחר תקופה נוספת שבה ימשול ריאליזם טכני משך עוד זמן־מה, מגעת ישראל כבר עכשיו לשלב חדש. מנהיגי הארץ והמחנכים צריכים לתת לנוער הרגשה של עבודה יעילה, אך גם הרגשה של אותם צרכים נפשיים ורוחניים שבהם תלוי אִשרו של היחיד בחברה התעשייתית, וכן את הכרת המבחנים המיוחדים שבהם עליהם לעמוד כדי להשיגו. בכיוון זה ניתן לכוון ולגייס כיום את מרצם של בני־הנעורים.

במת קוראים

ע. ג. חורון : שלמות הנולדת וכיבוש השלום

מתוך ויתור על שלמות המולדת — או, נכון יותר, מתוך שורת ויתורים שהחלו עוד לפני קום המדינה — הגענו למצב בו שוב יהיה עלינו להילחם; ולא על שמאל הירדן כי אם על ראשו: כלומר, על מי הנהר היחיד שלנו.

דבר זה ברור כיום אפילו לאלה שהמושג "שלמות המולדת" זר להם; לאלה אשר חשבו לבנות בנין מפואר, ריבוני כביכול, על שטח צר ומצומצם, בלי התחשב בכך שתחומי החלוקה, המסגיריים את אדמתנו הסגרי-צמא, אינם מכילים לא די קרקע ולא די מים לקיים עם העומד על רגליו. ועתה אלה שסירבו להיאבק בעוד-מועד על הארץ בשלמותה נאלצים להתכונן להתמודדות שהיא אולי חמורה יותר, כדי למנוע מחנק המים החיוניים.

יש בזה מין צדק-של-נקם: הגיון היסטורי-גיאוגרפי הכופה את העם כולו, בלי הבדל מפלגה. כי שלמות המולדת איננה סתם סיסמה של זרם רעיוני אחד מרבים; היא מציאות שאין להסתלק ממנה לאורך-ימים.

קודם-כל היא משקפת הכרח של טבע, של גיאוגרפיה פיזית. באזור הצחיחות בו אנו חיים תוגדר כל "ארץ", כל "מולדת", על-פי אגני-נהרות ואוצרות-מים אשר לרשותה באורה קובע ונחרץ יותר מאשר על-פי גבולות מדיניים. למשל, מצרים היא בעיקר ארץ-הנילוס, עיראק — ארץ הנהריות התחתית. אותו דין חל על ארץ-ישראל: בסופו של דבר הריהי "ארץ הירדן". ועל כן מדינת-ישראל אינה אלא ראש-גשר לכל עברי הנהר הזה, ובפרט למקורותיו, הנמצאים כיום לא בידינו כי אם בידי סוריה והלבנון, ובמידה מכרעת פחות בידי הממלכה המכונה "ירדנית".

אלה הם נתונים גיאוגרפיים שאין לערער עליהם; בלי שליטה על מקורות הירדן, אין לנו דריסת-רגל לעתיד כלשהו.

יש גם עובדה חשובה לא-פחות, ואם גם רוחנית: כלאום הננו מבטאים שאיפה אחת-ויחידה — להשיב את ארצנו, את ארץ-העברים, לקדמותה. גימה זאת, של "כיבוש כנען" במהדורה חדשה וחוזרת, אין להסתירה משכנינו הקרובים והרחוקים, ומדעת העולם כולו. בענין זה יכולים אנו להשלוח רק את עצמנו, ואף זאת רק לזמן-מה. הדור העולה, המעשי, לא יוכל לצפות למשיח מן החוץ ולחכות עד שיבוא. דור זה יהיה "דור כובשי כנען", או שלא יהיה כלל.

ובכן, העקרון הלאומי, עקרון שלמות המולדת, מוצב על שני עמודים המתוקים זה את זה: הן על השכל הישר הרשום בכל מפה, והן על צו הנחלה ההיסטורית. עקב שני אלה אין כל שלום נראה באופק למדינת-ישראל, בהגדרתה ובגבולותיה הנוכחיים.

*

המלחמה היא בלתי-נמנעת, אין לנו ברירה אלא לנצח בה. אמנם נוכחנו לדעת, מתוך נסיון ארוך ומר, כי נצחונות צבאיים לבדם אין בהם כדי להבטיח את השלום. אחרי כל נצחון באה נסיגה לעמדה הקודמת, המצילה את האויב המנוצח, הנותנת לו מנוחה, המדרבנתו להכנת הסיכוב הבא.

האסטרטגיה הישראלית הזאת, שיסודה בהתגוננות-תמיד, מופרת לנו יפה, כפי שהיא מוכרת גם לצד-שכנגד. אפילו נקרא לה בשם "אסטרטגיה של הרתעה", אין בה כדי להביאנו לחזון-הפצנו. אם נרצה להשיג את המבוקש, יהיה עלינו, כנראה, להשיגו בדרכים אחרות, תוקפניות יותר; והמדובר הוא, כמובן, בתוקפנות בכל השטחים — מדיני, רעיוני וכו' — ולא רק בשטח הצבאי.

כי נניח שב"אזור המתיחות" שבגבולנו הצפוני "הרתענו אותם" מלחפור תעלת-הטיה, ואף הרסנו קצת כלי-הפירה שלהם; מה הרווחנו? ימים או חדשים ספורים, עד שיתחיל הכל מחדש.

רק שליטה מתמדת על ראשי הירדן, מעבר לגבול המחניק, תיחשב כאן צעד קדימה. אבל מי בנו צועד קדימה בלי לסגת מיד אחורה? מיבצע כזה אינו ניתן לביצוע במסיבות המודרניות! הלא זוהי ממש תוקפנות, "אגרסיה" בעיני כל באי-עולם, יומה שאינה מותרת לפי ההשקפה (או הצביעות) המקובלת בעולם הרחב... או לפחות שאינה מותרת לנו, בגדר מושגיה של המדיניות הישראלית האומללה.

*

לאמיתו של דבר, אין פתרון לבעיה במסגרת הרעיונית הקיימת. כל עוד מקבלים את הדפוס של "מדינת יהודים" קטנטנה בלב "עולם ערבי" ענקי עלול סיבוב לרדוף סיבוב ללא תוצאה. במקרה הטוב ביותר, אם נניח שהאויב יואש מכל נסיון להתגבר בכוח הנשק, ויפעל ברוח הצעותיו הערמוניות של בורגיבה — יוצע לנו "שלום" אשר בקבלנו אותו נסתבך במצב מסופן יותר ממלחמה. לאט-לאט יוכלו ה"ערבים" לעפל אותנו, עד שארץ-ישראל תהיה לעוד פלך ערבי, ואם גם פלך השייך בחלקו לבני דת-משה, כמו שהלבנון, למשל, הוא פלך ערבי השייך בחלקו לבני דת-נצרת.

אמנם, "הלאום הערבי" — כפי שהתעמולה הפן-ערבית מצירתו — הוא מיתוס יותר משהוא מציאות. וכאן ראוי להזכיר שלושה דברים בתוך אלה שתרמו לגידול המיתוס הזה.

(1) הלשון הערבית נפוצה לאורך האיזור המשתרע ממפרץ-פרס עד לאוקיינוס האטלנטי. במובן זה קיים "עולם ערבי", כלומר של דוברי-ערבית (כפי שקיים עולם של דוברי-ספרדית, או דוברי-אנגלית, וכו'). אבל לשון כשהיא לעצמה עדיין אין בה כדי ליצור איחוד לאומי בין ארצות כה רחוקות ובין עמים כה שונים. יתר על כן, דוברי-הערבית מדברים בניבים נבדלים, עד כדי כך שמצרי, למשל, לא יבין עיראקי הדובר בניב-הוא. גם יש באיזור מיעוטים לשוניים, זרים לגמרי לערבים, שהם חלק ניכר מאד מן האוכלוסיה במספר ארצות, כגון עיראק (הכורדים), או מארוקו (דוברי ברברית).

(2) ירושת האסלאם — דת שמוצאה מערב — משתקפת גם היא ברוב האיזור, אבל כסגולה שאינה מציינת את העולם הערבי במיוחד. שהרי דוברי-הערבית אינם מונים למעלה מ-15 אחוז מכל המוסלמים שבעולם כולו, ואילו בין דוברי-הערבית יש הרבה עדות, אף חשובות ביותר, שאינן מוסלמיות כלל (בפרט הנוצרים שבסוריה, בלבנון ובמצרים).

(3) דבר ממשי אולי יותר בחייו של המיתוס הפן-ערבי הוא ניצולו הפוליטי — שהוא אימפריאליסטי יותר מאשר "לאומני". אמנם יש לזכור שהתעמולה הפן-ערבית לא בערב החלה כי אם באירופה, והיא טופחה קודם-כל על-ידי האנגלים, ככלי האימפריאליזם הבריטי בזמנו. בענין זה, עבד אל-נאצר הוא תלמידם של האנגלים, כשהוא מופיע כ"מאחד הארצות הערביות", אבל בינתיים כבר הפכה הפן-ערבית תופעה מקומית, מסווה רעיוני לשאפתנותם של ילידי-האיזור עצמם. מרכז הפן-

ערביות הראשי נעתק מלונדון לקאהיר, אך יש לה מרכזים אחרים, כגון בגדאד, דמשק ועוד. כולם כבולים בתסביכי גדולה דמוי־ערבית משלהם. באורח מתמיה כלשהו, ריבוי שכזה שם לאל את עצם הטענה על "העולם הערבי" האחד והאחד. שהרי למעשה צצו הרבה מדינות בלתי־תלויות זו בזו, ויריבות זו לזו, אשר כל אחת מהן הולכת ברכה ה"ערבית" המיוחדת לה, בניגוד להנחה ולהלכה הפני־ערבית. "העולם הערבי" הוא אגדה, אפוא. אך כל עוד לא הוצגה ברירה אחרת, כל עוד לא הוברר ולא הוצהר תחליף לפני־ערביות זו, תוסיף היא להתקבל על דעת־הקהל, להשתולל בתעמולת השידורים והעתונות, להרעיל את היחסים הבינלאומיים באזורנו ובעולם הרחב. בכל אלה תספק גם להבא את המניע, או את התירוץ, לקיום חזית נגד ישראל — אם באמצעי שלום ואם בדרכי מלחמה, על אף כל חילוקי־הדעות שבמחנה האויב ולמרות חוסר האיחוד הממשי בין העמים השונים, השותפים ב"ליגה הערבית".

כאן אין צורך לנתח ביתר־פירוט את המיתוס הערבי¹ אולם בטרם נבדוק את התחליף הרצוי, את הפתרון האלטרנאטיבי שיוכל לבוא על מקומו (לפחות בסביבתנו המיידית), עלינו לעיין בגורם השני הנסתר בבעייתנו הלא־נפתרת; כלומר, יש לתהות על עצם המושג "מדינת־היהודים" — הוא הצד־שכנגד במחלוקת עם הפני־ערביות.

*

כי הלא מדינת־היהודים אף היא, במידה מסוימת, אגדה: חלום מסורתי שחלמה פזורת־היהודים, שאחדים מוסיפים לחלמו גם ב"קִיבוץ־הגלויות". ביתר־דייק, אם נסתפק בהיסטוריה החדשה, נוכל להצביע על מורשת הציונות, החל מן "הציונות הפוליטית" של הרצל, אשר מטרתה היתה לשים קץ למצוקת היהודים. כידוע, המצוקה נסתיימה בשואת־אבדון ולא דווקא בביאת המשיח הציוני. ואולם, אף כי "שאלת היהודים" לא נפתרה בממדיה העולמיים, התגשם בינתיים דבר אחר, בצורה בלתי־צפויה: קמה מדינת־ישראל על אדמתה־היא, בתפקידה העצמאי, והיא בת גורל משלה.

מדינה זו האם "מדינת־היהודים" היא? ה"א־הידיעה" כאן ודאי שאינה במקומה. רוב־רובם של יהודי העולם לא הואילו או לא יכלו להצטרף: הם נפלו קרבן בכל הדרכים, היגרו לכל היבשות, או נשארו בארצותיהם כדרך כל הגויים. הטענה (הסותרת את עצמה) שכל היהודים עם אחד הם באשר הם שם, וישראל היא בכל־זאת מדינתם, לא התאמתה.

יש להודות: "מדינת־היהודים", פרי החזון של "עם אחד", היא מיתוס יותר ממצאיות — לא־פחות מן התביעה־שכנגד, של האיחוד הפני־ערבי. גם לא איכפת כאן שזרם ה"עליה" אינו פוסק, ז.א. שיש יהודים המהגרים לישראל; ואין זה חשוב כאן שמספר ה"עולים" ייראה הגון לפי קנה־המידה הישראלי; שפן, בסופו של דבר, אין תקוה לקיבוץ־גלויות מלא (ולא סמלי בלבד) בתחומיה של מדינת־ישראל, או אפילו של ארץ־ישראל כולה.

יתר על כן: אין זה נכון לתאר את המדינה כ"יהודית" גם בלי ה"א־הידיעה", שהרי לא כל אזרחיה יהודים, אם לפי המוצא ואם לפי התודעה. רק מיעוט בהם — מיעוט שנאמנותו המדינית מסופקת למדי — רואה ביהדות העולמית

¹ לענין זה ראה, ביתר־הרחבה, ע. ג. חורון, "ישראל והמיתוס הערבי", "האומה" מס. 8. קוראי "קשת" יוכלו להשוות כאן את מאמרו של משה גיורא. "השאלה הערבית — חזרה כללית" ("קשת" כו).

(כלומר, היהדות כדת על-לאומית, כעדה מפורדת, כ"עם-עולם") ענין מרכזי וקובע בחיי החברה המתהווה והולכת במדינת-ישראל. הלאום הזה יש לו אופי ברור, יש לו זהות משלו, אם גם באורח בלתי-רשמי: עברי הוא לפי שפתו, נחלתו והנאי הווייתו. הדור העולה, ה"צברי", הושב עצמו עברי בדרד-הטבע, בלי כל היגיון מיוחד. גם מי שאינו יהודי — דרווי, למשל — מותר לו להרגיש עצמו עברי כאן, ולהיות אזרח שווה בישראל; בלי להתיהד, כמובן, ובלי להיות חבר למדינה "יהודית" שאינה קיימת בתור שכזאת. אין צורך להיכנס כאן להערכות באשר לתפקידה של היהדות בתולדות העברים ובאשר לגורם הצינוני בתקומת המדינה. די לנו לקבוע את העובדה: כהוויה לאומית, ישראל שלנו איננה "מדינת-יהודים" — חוץ מאשר במליצה הצינונית ובהטפה הלא-משכנעת על התודעה היהודית. להיפך, המדינה היא עברית-למעשה; כלומר, מטבע הדברים, בהתבסס על מציאות ארצית-לשונית, ללא יחס מיוחד למוצא הגזעי של הפרט ולהכרתו הדתית.

*

וכך אנו ניגשים אל לב הבעיה. בריב הממושך עם הפן-ערביות הכירו שני המריבים מזמן זה בזה, באורח רשמי וצעקני: "אנו" (ז.א. דוברינו למודי-הצינונות) מכירים בעולם הערבי, ואפילו באחדותו, ו"הם" מודים בקיום ישראל — לא כמדינה לאומית, מקומית, אלא כיזמה של "הצינונות הבינלאומית" (שאותה קל מאד לגנות כ"קולוניאליסטית", "אימפריאליסטית", וכו').

מצב משונה, פאראדוקסלי: שתייהן, הליגה הערבית והצמרת הצינונית שלנו, יש להן ענין משותף, חיוני וקבוע (מה שנקרא באנגלית vested interest), והוא: לרמות את עצמן ואת זולתן באמונה תפלה על "עולם ערבי" שבתוכו תקועה יתד "יהודית" — אם בצדק ואם כנגד כל צדק, דבר זה תלוי כבר בהשקפה. כל עוד אנו דבקים בשתי הדעות הללו, בשני המיתוסים המנוגדים והמתאזנים, אין שום פתח-מוצא: אין שחר לנצחונות צבאיים, ואין טעם להתפייסות-בשלום. כי הרי אין להרחיק את הגולם הפן-ערבי בלי לגרש באותה שעה את הדיבוק הצינוני.

*

אמרנו שמסיבות גיאוגרפיות מדינתנו היא ראש-גשר לכל אגן-הירדן. יתר על כן: לפי הגיון היסטורי נחרץ לא-פחות, אין למדינה עתיד אלא כמבוא לתחיה לאומית נרחבת יותר.

מדינת-ישראל לא נוסדה כמוזיאון לעתיקות-היהודים, והיא לא תאריך ימים כמין "גיטו" לצינונות שעברה-ובטלה. מדינה זו, שהיא עברית, יש לה משמעות אחרת לגמרי. היא מסגרת ללאום הקם בארצו; אין היא כלי דויל, או ערבוביה של עדות ומפלגות (כפי שאולי נראים פניה עוד היום).

הבה נתבונן במושג הזה, הלאומי. לאום מהו? הוא יצור היסטורי-גיאוגרפי, ז.א. ארצי מעיקרו. הוא מוגבל בגבולות ארץ מסוימת, אף שהללו יכולים להצטמצם או להתרחב מזמן לזמן. ובכן, ארץ-אבות, ארץ-מולדת היא המפרנסת את הלאום באורח גופני, והיא המקשרתו, באמצעות המסורת הלאומית, גם לעבר הרחוק גם לעתיד הבא. תרפובת האדם, צורתו החיים, האמונות, המוסדות וכו' — כל אלה עשויים להשתנות מתקופה לתקופה, אבל המצע הארצי יישאר תמיד. "דור הולך ודור בא, והארץ לעולם עומדת".

היו, וישנם, לאומים ללא אחדות פוליטית, גזעית, דתית, או אפילו לשונית; אך

אין לאום בלי שייכות למקומו והכרה מתאימה; כלומר, בלי אהבת מולדת ושרשים באדמתה. לכן קל הוא למדי לצייר לאום על מפה גיאוגרפית, וקשה להגדירו בכל אמצעי אחר.

הקצרה: לאום הוא קשר מיוחד-במינו, המאחד בני-אדם באמצעות אדמתם המשוך-תפת.

יש תופעות ואיגודים אחרים בעולם הפרט והציבור, שבהם היחס המאגד הוא שונה מיסודו, כגון: כנסיה, או תרבות, או לשון בינלאומית (או על-לאומית). כאן אין הכרח בגבולות. דת, למשל, יכולה להתפתח יפה גם מחוץ לכל הגבלה ארצית.

לפי סימנים אלה, "יהודי העולם" אינם לאום. אבל מצד שני, "ערביי העולם" (העולם הערבי) אף הם אינם גוש לאומי — פרט אולי למעט היושבים בארצם, היא ערב.

ובכן, מולנו ניצב גוף משונה, ספק-דתי ספק-לשוני — כי יש דוברי-ערבית בלתי-מוסלמים, ורוב-רובם של המוסלמים אינם דוברי-ערבית. גוף זה אין לו ארץ מיוחדת; ולכן אין הוא לאום — על אף כל גירסות התעמולה.

*

כאן נשאלת השאלה: ארצנו-אנו, הגדרתנו הלאומית שלנו, מהי בדיוק? האם הקרקע המצומצמת שבתוך קווי-ההפוגה המקריים? או שמא "ארץ-ישראל" של המליצה? באיזה גבולות? של הכרזת-בלפור טרם הפרתה? של המנדט הבריטי לפני פעולתו של "ידידנו" צ'רצ'יל המנוח?

למען האמת, אין לנו יחס מיוחד ל"פלשתינה (א"י)", אפילו בתוספת "טרנס-יורדניה", כפי שקבע אותן הפולש האנגלי לפי צרכיו, במיקח ובתחרות עם הפולש הצרפתי, לפני כארבעים שנה. על-כל-פנים — הבה נציין זאת שוב — המנדט הבריטי לא השתרע אפילו על מקורות הירדן הראשיים, אשר נפלו בנחלה למנדט הצרפתי, כלומר לפלך-הדרוזים בתוך סוריה, לסוריה עצמה, ולמדינת הלבנון.

מולדת, ארץ-אבות — כלום פניה תלויים בחוק זרים שבאו למשול יום אחד ולהיעלם למחרת? או בהחלטות או"ם המשובשות מראש? לא ולא. קווי המולדת, עם כל גמישותם מדור לדור, רשומים הם במפה הפיזית ובתולדות האומה, מעולם ועד עולם.

לפיכך, ארצנו היא ארץ-העברים, ארץ כנען, ארץ-הקדם כל-כולה — מקדם לים הגדול, ממזרח הים התיכון, וכיוצא בזה — שפתנו היא עברית, "שפת כנען", לשון הארץ בעיתה, הארץ אשר לא ידעה שפה לאומית אחרת. כי נושא ההיס-טוריה העברית הם לא רק שבטי ישראל מן ועד באר-שבע, כי גם האמורי, הצידוני, האדומי ועוד — כל ממלכות דוד, שלמה וחירם.

וכל היושב על אדמתו המולדת, והמצטרף ללאומה, והמדבר בשפתה — אם בעבר או בעתיד — עברי הוא בעינינו ואח לנו. וכל היתר — נכרים, ויהיה מוצאם אשר יהיה.

זוהי העמדה העקרונית, ואין ללאום עמדה אחרת. לפיכך תפקידנו החיוני, שליחותנו היחידה, לשחרר ולאחד ולחדש את ארצנו על כל עבריה ופליכיה, על כל עדותיה ועממיה המרוסקים.

*

אם זוהי הבעיה הגדולה העומדת לפנינו, אין לפתור אותה בדבריי-קטנות על תודעה יהודית (כלומר, על מהותם של אי-אלה יהודים בבני-ברק, או על תסביכיהם

בברוקלין אשר בארה"ב). גם לא נגיע לפתרונות על-ידי התפיסות עם נושאי-דגלה של הפן-ערביות הבינלאומית, הפולשת בתחום המולדת. ולא די לנו לנצח בכל סיבוב וסיבוב, כדי שנתקיים עוד מספר שנים, עד להתמודדות הבאה. עלינו לתכנן עתיד רחוק יותר, ולכונן שלום הראוי לבני-חורין.

על כן, מחובתנו הלאומית להציע תחליף עברי — להציעו גם לעצמנו וגם לעמי הסביבה, הסגורים כמונו במסגרת פן-ערבית מחניקה. כאן יש לכוון למטרה אחת: השגת שלום — למרות כל המלחמות שאין למנען — אבל שלום עברי, שלום-אמת, שיאפשר שיתוף-פעולה עם כל גורם מעוניין, ובפרט עם ה"מיעוטים" המרובים באוכלוסיה המקומית. שלום למען ברית המיוסדת לא על אינטרסים זרים, פן-ערביים כביכול, אלא על האינטרס העליון, המקורי של הארץ, על ערכיה בעבר ובעתיד.

במשפט אחד: עלינו לבנות מחדש את ברית-הקדם בארץ-העברים הקדומה. (הערת-אגב: דבר זה שונה הוא בתכלית ממה ששמענו עד כה מפי מטיפי "ברית-שלום" למיניהם ולגילגוליהם, אשר ביודעים או בלא-יודעים ניסו להפוך אותנו ל"ערבים בני-דת-משה").

*

ואם זהו הדבר בעקרוננו, וזו התכנית לטווח ארוך, מהו השלב הראשון, בעתיד הקרוב?

שוב, נעיין במפה.

ארץ-ישראל, בהיקפה הצנוע ביותר, כוללת מטבע-בריאתה את אגן-הירדן. מי-הירדן רוב-רובם וזרמים משני הרים: הר-צלמון (הוא הר-חורן, הר-הדרוזים) אשר בדרום סוריה, והר-חרמון בסוריה ובמדינת הלבנון. שני ההרים הם מחוץ לגבולנו המדיני, וגם מחוץ לתחום "הממלכה הירדנית". כדי להבטיח את שליטתנו על ראשי-הירדן הללו — צעד שאין להימנע ממנו — עלינו לשנות את המצב המדיני הנוכחי בסוריה הדרומית ובלבנון מיסודו.

לא מקרה הוא שפלכים הרריים אלה, שמהם נובע הירדן ברוב יובליו, אין אוכלוסיהם ערבים ברובם כי אם בני "מיעוטים" — כלומר עדות, או אפילו עמים רצופים, ודווקא המגובשים ביותר מכל אלה היושבים בסביבתנו המיידית. הם גם בין התרבותיים ביותר, האמצעים בהכרתם הנפרדת מהלאומנות הערבית, והקרובים למדי (אם בגלוי ואם בנסתר) להבנה הדדית אתנו. לא מקרה הוא הדבר — כי משך תקופות ארוכות יורשו ההרים הללו מקלט ומבצר לכל שלא נכנעו לפולשים מערב, או לכפיית האסלאם ה"סוני" (ה"אורתודוקסי"), או לעריצות השליטים העות'ומאניים, או כיום — ל"איחוד" הפן-ערבי.

שתי העדות, או שני העמים, הדוגלים בהשקפה זו, הם המרונים² והדרוזים. על הדרוזים לא גרבה כאן דברים. הם ידועים לקהל הישראלי כאזרחים נאמנים למדינתנו המשותפת, השומרים על כבודה ומשרתים בצבאה. פחות ידוע הוא שענפם הישראלי אינו אלא שלוחה קטנה-ביחס של העם הזה. הרוב, למעלה מ-200,000,

² אין לקרוא להם "מארוניטים" לפי הצורה הצרפתית, כי שמם הוא עברי, וביתר-דיוק — ארמי, ע"פ "מר מרון", אביהם הרוחני, האגדי-למחצה, מיסד העדה בראשית ימי-הביניים. "מר" — באותה הוראה המקובלת בפנינו: רב ואדון.

יושב בדרום-מזרח הלבנון ובדרום סוריה, ובפרט סביב לכל ראשי הירדן. בהר-הדרוזים הם כל הישוב כולו, ושם הם חולשים על עמדה אסטרטגית, על דרכי-הקשר בין דמשק לרבת-עמון. בעבר, בימי היריבות בין צרפת ואנגליה במזרח הקרוב, התאמצו האנגלים תמיד לנצל את הדרוזים נגד צרפת ולסכסכם עם המרונים ידידי הצרפתים. אבל אחרי גירוש צרפת מסוריה מסרה בריטניה את הר-הדרוזים לידי דמשק הערבית, והפלך הדרוזי, שהיה אוטונומי בזמן החסות הצרפתית, קיפה את מעמדו.

אין להניח שהדרוזים שכחו זאת, או שהשלימו בלבם עם שלטון דמשק — יש לצפות כי בשעת-כושר יכרתו ברצון ברית אתנו, כדוגמת אחיהם שבישראל. אכן, הדבר תלוי בנו, לא-פחות מאשר בהם.

*

במאזני ארץ-הקדם משקלם של המרונים עולה פי-כמה על משקל הדרוזים. כי על המרונים בני הלבנון הריבוני, ובהם תלוי הדבר שעמדת-מפתח זאת לא תיפול לידי הערבים.

העם המרוני מונה בגבולות הלבנון כחצי-מיליון נפש, המרוכזים בעיקר לאורך הר הלבנון, ז.א. לאורך חוט-השדרה של המדינה, צפונה מצידון. יחד עם שאר עדות הנוצרית הניתנות להדרכתם, המרונים הם קצת יותר ממחצית האוכלוסים; ויחד עם הדרוזים המקומיים — הם רובם המוחלט.

נוסף לכך יש למרונים ולעוד עדות נוצריות ממוצא לבנוני או סורי-לבנוני — פזורה עולמית, "גולה" משלהם (בדומה לגולה היהודית, הגם שזו נוצרה בזמן מאוחר יותר). פזורה זו מגיעה למספר מיליונים, בעיקר באמריקה הצפונית והדרומית. שם מרובים במיוחד המרונים עצמם, ובני העדות הקרובות. כגון המלכיים (העדה שעליה נמנים נוצריי ישראל בחלקם הגדול).

אלה הם "הערבים-בגולה", כלומר דמויי-הערבים, אשר התעמולה הפן-ערבית מתאמצת לגייסם (בעוד שאנחנו לא עשינו כמעט מאומה כדי לרכוש ידידים בתוכם במדינות-הים). נציין כי אין כמעט מוסלמים בין ה"ערבים" המדומים הללו, וכי הלבנון המודרני שואב חלק מאמצעיו, וחלק מתמיכתו הבינלאומית, ממקור "גלותי" זה, כמו שישראל, או הישוב בזמנו, נתמכו על-ידי הציונות שבפזורה היהודית.

גם דבר זה — כלומר: קיום פזורה לבנונית-נוצרית — עוזר למרונים באיוון הכוחות כנגד המיעוטים המוסלמיים שבמדינת הלבנון. מיעוטים אלה מפורדים לשנים: הסונים בצפון-המזרח (על גבולות סוריה) ובכמה מערי-ההוף; ועדות השיעה, המרוכזות בדרום (על גבולות ישראל), ז.א. במחוז צור ובחלק מבקעת-הלבנון. אכן, השיעים נבדלים כל-כך בדתם ובאפיים מערביי סוריה שמותר לראות בהם עם נפרד. אין להם נטייה להיטמע בפן-ערביות, לקבל את עול "סוריה-רבה" שתהיה נתונה למרשתת של דמשק הסונית.

להלכה, מדינת הלבנון היא ברית-עדות — יצור פיראטיבי מיוחד-במינו, שנוצר בחסות הצרפתים. הללו קבעו את גבולות "לבנון-רבה" (Le Grand Liban) בצורה שלא תאפשר לנוצרים להשתלט כליל אלא תמריצם להישען על צרפת. לכן יש בין המרונים גם כאלה שהיו מעדיפים צימצום ידוע של תחומם, כדי להבטיח רוב נוצרי מוחלט יותר במחוזות יישובם היסודיים. מטעם זה אין להם ענין מיוחד בשמירת גלילי צור ומעיינות הירדן, המאוכלסים בעיקר אוכלוסיה שיעית. ואין צורך ללבנון במי הירדן, כי אין בה מחסור מים.

*

לעת-עתה, ולמרות הלחץ המתמיד מצד הפן-ערביות, המרוגנים עודם גורם מכריע במדינת הלבנון. לכן הלבנון היא מדינה דמוי-ערבית יחידה שאיננה עוינת לנו למעשה — אף אם יצעקו שריה המוסלמיים (והם, לפי התחוקה, מיעוט בכל ממשלה) בכל פה על שיחרור "פלשתינה".

אנחנו מצדנו לא טיפלנו בבני-ברית טבעיים אלה, המרוגנים; ואפילו לא הספיקה לנו סקרנותנו ללמוד עליהם כראוי. דבר אפייני: בזמן שהציע בורגיבה מה שהציע, הצהיר אחד משרי הלבנון המרוגניים הצהרה ידידותית, על הצורך בשלום איתן עם ישראל. והאדם הוא בין גדולי ארצו: פייר ג'מאיל, ראש איגוד ה"כתאייב", התנועה המגובשת החזקה ביותר בלבנון. המדובר היה בהסכם העלול לארגן מחדש את ארץ-ישראל כולה, לפי דוגמה לבנונית. הכוונה (אף אם באופן מאד "דיפלומטי") היא לרמוז לפתרון על-ידי כריתת ברית שבה תהיה השליטה בידי הישראלים מזה — במקביל לעליונות המארוגנים מזה.

אצלנו לא הואיל איש לשים לב לרמז זה, אף כי הצהרתו של פייר ג'מאיל פורסמה גם בעתונות הישראלית. אותה שעה, כידוע, לא חסרו דברי ניתוח ובקורת וגם דברי שבח והלל בנוגע לרעיונותיו של בורגיבה, שלכאורה לפחות בא להציע חלוקה נוספת של מדינת-החלוקה. אבל הקול המרוגני הידידותי לא מצא הד ותגובה.

וחבל. המרוגנים עם נכבד ויקר לנו מאד. אפשר שעתידינו הלאומי מותנה ביחסנו אליהם. הלא הם אינם ערבים אלא מבני-הארץ המקוריים ביותר, החושבים עצמם "פייניקים" (כלומר צידונים, כנענים) או אפילו "עברים מדת-נצרת". שפת-הכנסיה שלהם היא ארמית עד היום, ובה חדלו מדבר רק לפני כמאתיים שנה. והעיקר: הם יודעים היטב שלא יחזיקו מעמד בלי עזרתנו, במאבק דור-דור למען העצמאות. ואנו עדיין לא למדנו שיחס כזה הוא תמיד הדדי: גם אנחנו לא נצליח בלי בני-ברית קרובים. ומי קרוב לנו יותר מן המרוגנים?

*

אלה הם פני הדברים, והם המכתיבים לנו את המסקנות. בראש-וראשונה, עלינו לשים לנו למטרה להעביר את מדינת הלבנון ואת ה-הדרוזים מן המחנה העוין אל מחגנו-אנו — לא על-ידי סיפוח לישראל כי על-ידי השתלבות בישראל. אין דרך אחרת לפתור את שאלת מיי-הירדן ולהבטיח כניסה, בבוא הזמן, אף למזרח-הירדן.

המייצע איננו צבאי בלבד — כי, כאמור, זוהי בעיה אסטרטגית במובן רחב ומקיף יותר: רעיוני, מדיני, כלכלי. אמנם אין להימנע משימוש בכוח-הזרוע, היות ובני-בריתנו האפשריים נמצאים כיום בשבי האויב. כדי שיוכלו לשאת-ולתת אתנו יש לשחרר אותם, יש לפרוץ אל מעבר לגבולות הקיימים, ודבר זה לא ייעשה בלי מלחמה. אבל הנצחון בנשק אינו אלא אמצעי; ואפילו בתור שכזה לא יצלח לבדו, בלי אמצעים אחרים, שצריך לשקול אותם, להכניסם, להפעילם, לא רק במקביל למייצע הצבאי אלא זמן רב קודם.

הלא כאן מדובר על רכישת בני-ברית ולא סתם על הרחבת השטח הישראלי; על שיחרור עמים בלתי-ערביים, קרבנות לפן-ערביות, ולא על גירוש פליטים נוספים; על חידוש עצמאותו של ה-הדרוזים, למשל. או על הצלת הלבנון המרוגני העצמאי, ולא על "יהודים" במדינת-היהודים — כי הם לא "יתיהדו" לעולם, ואנו אין לנו שום ענין בזה. המטרה היא למצוא שותפים, לא עבדים; לגייס את כל בני-

המולדת, האחת בחלקיה השונים: לפרוש ברבים את דגל החזון העתיק והרענן, חזון ארץ-אבות, ארץ-כנען, ארץ-הקדם.

רעיון זה מובן, או ניתן להסברה, להרבה עדות גם מחוץ לעדות היהודים. מובן הוא בפרט למרונים.

כיום מתאמץ האויב לסכסך אותנו דווקא עם הלבנונים, הם "בני הצידונים"; כי הלבנון הוא הפחות ערבי מכל הברי הליגה הערבית, והוא חשוד באי-רצון להסתכסך אתנו. המזימה הערבית בולטת — במסווה של תכנית הטיית המים — ומסכנת גם את ישראל גם את הלבנון. אין להירתע מקריאת-התגר. להיפך: יש לנצלה לטובת הפתרון היחיד, לטובת ברית בין כל החותרים והמסוגלים לעשות לחידוש פני ארצנו קדם. ממילא לא ייחסך מאתנו המאבק בנשק; אבל יש להכין גם את הכלים האחרים, ובהם — הרוחניים.

*

לכן עלינו להתכונן לקראת היום בו נעבור אל ראשי הירדן, אל עבר הלבנון ואל עבר הר-הדרוזים, כמשחררים ולא כפולשים. דבר זה דורש חינוך-עצמי והסברה כלפי חוץ, שעדיין לא התחילו.

חינוך עצמי — לא בתודעה היהודית המוגבלת, שאין לה שייכות לכאן, כי אם בהכרה הלאומית הרחבה, העברית, בהכרת היקפה המלא של ארצנו, הרחק מעבר לגבולה של מדינת-החלוקה.

הסברה כלפי חוץ — כלפי דעת-העולם וכלפי ה"מיעוטים" בעיקר: כדי להבהיר שאנו, העברים, לעולם לא נתפיים עם הפן-ערביות, כי שקר ועריצות היא; וגם לא נסכים עם נציגי העבר המת שבתוכנו, עם דוברי הציונות הצרה, עם הגזענים והקנאים הדתיים, עם המסתגרים עדות-עדות (בין "שיכנוזים" ובין אנשי "עדות-המזרח"). כי תנאי חיינו הוא שיחזורה המלא של הארץ, עד ש"כל דכפין", כל השואף וזוקק לכך — בין יהודים ובין זולתם — ימצאו בה את מקומם הראוי ונכבד.

*

לצרתנו, האויב הוא לא רק עבד אל-נאצר ויתר הרודנים המקומיים. מאחריהם עומדות מעצמות העולם, ובפרט ברית-המועצות וארצות-הברית. מטבע הדברים, באיזור האסטרטגי הזה, אזור הנפט ותעלת-סואץ, שתיהן — כמוסקבה כן וושינגטון — עוינות לתחיה העברית המלאה. ואין לנו סיבה מכרעת להעדיף את המשחק הצבוע האמריקאי על השטנה הגלויה של הסובייטים.

בענין זה רוב המשקיפים משתייכים אצלנו לשתיהן אסכולות בלבד. יש הרואים באמריקה, למרות כל חטאיה לגבינו, ידיד העומד בשערי המזרח התיכון כשומר על שלומו של "העולם החפשי"; שומר שצריך להפנות את תשומת-לבו גם לסכנות הצפויות לישראל כחלק של עולם זה. ויש שעודם מתאמצים לגלות ברוסיה הסובייטית את מרכז הקידמה והמהפכה העולמית, על אף שמפבר (ואולי מראשית היותה) הפכה להיות מבצר העריצות האימפריאליסטית ביותר.

אלה יועצים לנו להתקרב לארצות-הברית, ואלה יועצים לנו לשאוף את קירבתה של ברית-המועצות: ברירה של קטנות, של נתינים, של נואשי-עצה — בר-זמן שעלינו לכוון מדיניות-חוץ עברית במלוא מובן המלה, כלומר, לא פרו-סובייטית ולא פרו-אמריקאית.

בפוליטיקה העולמית של שתי המעצמות הראשיות הללו יש קווים המנוגדים לשאיפה

הלאומית שלנו; אבל יש גם נטיות המעודדות את ישראל "הקטנה" (אם גם לא דווקא את "הציננות").

ברית-המועצות היא אימפריה דתית, ואם גם אתאיסטית — שהרי היא מיוסדת על דת הקומוניזם. במונח רוחני זה, הציננות ויצירתה (במידה שישראל נחשבת יצירתה של הציננות) נראות תופעות "ריאקציוניות", הסותרות את תורת החמרנות ההיסטורית. אולם הרוסים הם בעלי חוש מציאותי למדי בענייני-חוץ: מדינת-ישראל היא גם התירוץ הראשי המאפשר להם להסתגן אל תוך העולם הערבי, כלומר להחליש באיזור אסטרטגי זה את עמדות האמריקאים. חיסולה של ישראל לא היה הולם את האינטרס הרוסי. אפילו בימי סטאלין, העריץ שונא-היהודים, קיבלנו במלחמת-1948 נשק מאחורי מסך-הברזל, לא מאמריקה, וזאת, כמובן, משום שחשוב היה לסובייטים לסלק את האנגלים, ואת בני-חסותם ה"ערביים", מארץ-ישראל הקרובה לתעלת-סואץ. גם בעתיד, ובמידה שתהיה מדיניותנו עברית (ולא ציונית-אמריקאית), יש לנו תקווה לנצל לטובתנו נתונים כאלה שבפוליטיקה הסובייטית.

ניגודים פנימיים חמורים אפשר לגלות, לענייננו, אף בהלכי-רוח אפייניים של ארצות-הברית. בגלל חינוכם הפרוטסטנטי, רואים רוב האמריקאים את ישראל כ"ארץ התנ"ך": קשה לזרוק פצצות על ארץ-הקודש, ובוודאי אין כל סיכוי לזרוק עליה פצצות גרעיניות (אף בתור מטרה אין אנו כדאיים, ואיננו באים בחשבון באסטרטגיה השגעונית של "יום-יהוה" סופי ממין זה). שמות הגיאוגרפיה העברית עודם מעוררים בלב האמריקאים רגשות עזים כדי-כך שלא יוכלו מושלי וושינגטון לחשוב על חיסולה של ישראל. אפילו אותם מעצורים שהם שמים על דרכנו, ז.א. על דרך התפתחותנו הצבאית ולמניעת הרחבת גבולנו, מוכרחים הם לבנותם בעקפים — באמצעות בני-ברית ערביים, הקיימים רק לשם תפקיד זה (כגון מלך "הירדן").

אין ספק, במסיבות הקיימות יש אינטרסים אמריקאיים ממשיים מאד הפועלים נגדנו — כגון אינטרס הנפט, שהוא אחד העסקים המכניסים ביותר בכל תולדות הכלכלה הקאפיטליסטית (ז.א. מכירת נפט ערבי זול, ברווחים גדולים, לאירופה). ואכן, חלק ניכר מכל הדלק הנצרך באירופה זורם בצינור של "עראקו" בין גבול ישראל והר-הדרורים, בדרכו לצידון אשר בלבנון. "עראקו" אינה מעוניינת בשינוי "המצב הקיים"; אבל גם אנחנו — לא רק הערבים — יכולים להשתלט על צינור זה, ביום שנחליט לצעוד כמה קילומטרים קדימה.

כדי להקל על האמריקאים את קבלת הרעיון שהתפתחותנו היא בלתי-נמנעת — הן במה שנוגע לגבולות המדיניים והן בארגון-מחדש של ארץ-הקדם כולה — לא נוכל להסתמך על נימוקים ציוניים, ודבר זה ברור עוד יותר ביחס לרוסיה הסובייטית. אבל תכנית עברית, כלומר ארצית-לאומית, הריהי ענין אחר וחדש, העלול לפתוח אפשרויות לדיפלומטיה, ובשעות-הכרעה — גם לנשק.

במשפט אחד: לא ברוסיה הקומוניסטית, ולא באמריקה הקאפיטליסטית, תלויה התקדמותנו. להיפך: היא דורשת את ניצול הניגודים הפנימיים שבמעמדת שתי המעצמות העולמיות כלפינו; ועוד יותר מפך — את ניצול היריבות שבין זו לזו. על-כל-פנים, ישראל קמה, למעשה, למרות המעצמות, ותחיתו המלאה של הלאום העברי תבוא למרות המעצמות. זוהי אמת שנחוץ להדגישה יום-יום, בפרט לגבי אמריקה, שממנה נרתעים, ובה תולים תקוות-שווא, רוב ה"מדינאים" שלנו.

על-אף הריח הטוב הנודף מארץ-הקודש אל ארץ-הדולרים, אשליה היא למנות את אמריקה עם ידידנו, ואף אסור להתחמק מהתמודדות אתה בכל דבר שהוא חיוני לקיומנו ולעתידנו. הלא יש לנו נסיון בענין זה: המצב דומה למה שהיה אתמול

לגבי הקיסרות הבריטית. היא נעלמה, הסתלקה לבסוף, לא בלי דחיפתנו. אולי גם היומרה האמריקאית לא תוסיף לרחף על-פני כל המזרח התיכון אם תסולק ותתפזר התהום הפן-ערבית שעליה אמריקה מסתמכת. אנו קרובים למדי לצינורות הנפט, ולתעלה הגדולה בין ים לים, כדי לשחק משחק משלנו, אם יהיה צורך בדבר.

*

בחשבון סופי, אין לנו ברירה אלא לכבוש את השלום העברי, שאין להשיגו בגבולות החלוקה כי אם אך-ורק בהיקפה המלא של ארצנו, היא ארץ-העברים, ארץ-הקדם.

ספרים

על הרשות הנתונה

הפילוסוף לשק קולאקובסקי מיצג את הדור הצעיר של האינטלקטואלים הפולנים. בגילו הצעיר — בן 38 עתה — הוא מכהן זה כשבע שנים בתורת פרופיסור באוניברסיטה של ורשה, ובשנת 1963 נתמנה ראש הקתדרה לפילוסופיה חדשה. קולאקובסקי כתב עשרות חיבורים מדעיים, בהם ספרים ומסות המוקדשים לפילוסופיה ניאופרוויטיביסטית, לפילוסופיה קאתולית, לחקר זרמים דתיים של המאה השבע-עשרה ולמשנת שפינוזה. להמונים ידוע קולאקובסקי בעיר כפובליציסט העומד בשערי המאבק האקטואלי, מראשי האינטליגנציה הרדיקלית בפולין החדשה. לאחר אוקטובר 56, כאשר גומולקה ותומכיו חזרו לשלטון, פירסם קולאקובסקי כמה עשרות מאמרים, המקיפים נושאים שונים: בעיית השקפת-העולם החברתית וערכי המוסר, מקומה ותפקידה של הפילוסופיה המארקסיסטית בעבר ובהווה, יחסי סובייקט-אובייקט, כיצד מתקמת דעת-הקהל ומה מקומה בעיצוב המימשל, היחסים שבין המדינה והמפלגה השלטת לבין חיי-התרבות וחיי-הרוח. גישתו הקנתה לקולאקובסקי את התואר של תיאורטיקן של הרביוויזיון במחשבה המארקסיסטית-הקומוניסטית.

שני הקטבים המאפיינים את הרביוויזיון של קולאקובסקי הם ההומניזם והלאומיות. הלאומיות היא יסוד מוסווה בהשקפתו — וזו היתה ההאשמה שהוטחה נגדו בשנות ה-50 מצד התיאורטיקנים הרוסיים. "לאומיות"

* לשק קולאקובסקי: על הרשות הנתונה (מבחר מסות); תירגמו: יוסף ניישולר, משה גיל, חנה כהנא, מרדכי דקל ואליהו פורת; בצירוף הקדמה מאת ד"ר צבי רוזן; הוצאת ספרית פועלים / כתבים, 1964; עמ' 287.

ו"עצמאות מחשבתית" נראו בעיניהם זהות בסכנתן וכמו שני צדדיה של מטבע אחת. עצם העזתו של קולאקובסקי למצוא בקומיניזם כיוון שאינו הולם את מטרות השלטון הקומוניסטי של אז ברוסיה נחשבה לו ל"קרימינליות לאומית", החשוד על מגמות בדלניות.

הקוטב השני, ההומניזם, הוא היסוד המעניין העובר ומאפיין את רוב הכתבים המתפרסמים בקובץ. קולאקובסקי מנסה "לדרוש" מחדש את עיקרי המארקסיזם ולהוציא מהם לקח הומניסטי מחייב לגבי תקופתנו. דבריו הידועים של לנין: "לגבינו המוסר משועבד לאינטרסים של הפרולטריון במלחמתו המעמדית" — פורשו, לדעת קולאקובסקי, בצורה וולגארית עד-איומה, ולכן אמנם היו רבים שהטילו בהם ספק. "הם מקבלים מחדש את זהרם ההומניסטי משזוכרים כי 'האינטרס של המלחמת-הפרולטריון' אינו מתבטא בכיבושו ובקימו של השלטון גרמני; כי אין לפרולטריון אינטרסים נפרדים מאלה של כלל-האנושות וכי הדיקטאטורה שלו היא רק אמצעי ולא מטרה המוצדקת בזכות-עצמה. הערכים המוסריים ראויים שנושג אותם גם אילו היינו משיגים בכך רק אותם בלבד" (ע' 152).

לכאורה, משפטו של לנין המור הרבה יותר מפירושו הערפי-המוסרי של קולאקובסקי. הלניניזם, שסבר כי המטרה מקדשת את האמצעים, לא התכוון לפירוש הדיאלקטי: "הקרמיניזם, אותו אנו רואים כמטרה, לא ניתן לצמצם את משמעותו — עלידי השימוש לרעה בהפשטה — לכדי יחסי-היצור הקומוניסטיים. הוא בא לשמש לשיכולם של החוקרים המוסריים המהווים, במסגרת החיים החברתיים, מטרה בזכות עצמה. אם אנו מקבלים אפוא את האימרה 'המטרה מקדשת את האמצעים', הרי שאנו מרחיבים את המושג מטרה, כדי כך שזו תכלול לא רק את קשת הבחינות הכלולות בדימויים של העתיד הרחוק, אלא גם את הרבגוניות של מטרות-ההווה, וכן את כל מה שפדאי לשאוף אליו, בלי שיהיה צורך להצדיק את הדבר בטעמים נשגבים" (שם).

אפולוגטי מוסכם, שמקומו רק בחזית-הראויה (פאסאדה) של החברה — גורמים שהוא לא יהיה הדם הונו את החיים, האינטלקטואליים כי אם יהיה לארסם. בעצם, גם מכשיר מדעי מדויק יכול לשמש להתזות מוחות. לשם פיתוח מכשירים תיאורטיים לפעילות המדעית נית אין צורך ב"נוסחות חדשות" הנלמדות בעליפה אלא נחוצה אנאליות אובייקטיבית, ברמה טכנית גבוהה, של התופעות הסוציאלי-ליות החדשות — וגם הישנות. נדרש לכך יחס של אמון לתודעה-העצמית של המדענים ולהכרה הסוציאליסטית של האינטליגנציה — שבלעדיהם לא ייעקרו המיתולוגיה מחיי-הרוח, הפרימיטיביזם והנסיגה מתוך התרבות, העוורון וקלות-הדעת מן הפוליטיקה, אמונת-ההבל מתוך חיי-המוסר, וכל צורת נסיגות בחיי האנושות" (ע' 28).

דומה, דברים בוטים מעין אלה הם בגדר הפתעה ממש לקורא, ועומדים בכבוד בכל השוואה עם בקורת דומה המוטחת במערב כלפי משטריו וכלפי משטרים אחרים. יתר על כן, דומה כי הבקורת החריפה והפורייה ביותר על המארקסיוזם מושמעת דווקא במדינות כפולין ולא במדינות שמחוץ למסך-הברזל, ששאלות אידיאלוגיות שוב אינן מעסיקות אותן כבשנות ה-30, ה-40 וה-50. אולי ביטוי אפייני למצב החדש הזה נמצא בדבריו של מרטין אסלין, ב"אנקאונטר" מחודש יוני 65, על התרשמותו מסמפוזיון בינלאומי לאמנות-התיאטרון שנערך לאחר רונה בווינה בהשתתפות בימאים, מחזאים ומבקרי תיאטרון ממוזח-אירופה ומן המערב: רב: "כשנשאלו על הדוקטרינה של הריאליזם הסוציאליסטי, לא הואיל אף אחד מציגי אירופה המזרחית להתחס לשאלה בריצינות. יש ריאליזם — ויש ריאליזם! זה היה כל מה שיכולת לשמוע. עלי-הרוב לא היה כי אם חיוך-של-רחמים שמובנו: 'שמעו, שמעו, אין אתם באים ליומר לי שאתם במערב מקבלים את זה בריצינות כאמנות, כדוקטרינה אסתטית!'"

אכן, כשאתה עוקב אחר דיונים נוקבים כאלה של לאשק קולאקובסקי ואחרים, אינטלקטואלים ואמנים מן "המזרח", יש ואתה מת-

למעשה הופך קולאקובסקי את הקערה על פיה שעה שהוא מעניק להצדקת האמצעים על-ידי המטרה את הגון ההומאניסטי המ-חיוב, הרואה בכל "אמצעי" בהווה מטרה לעצמה, וכאן הוא עולה בהחלט בקנה אחד עם תורת האתיקה הקאנטית, בעלת הכיוון המובהק של פילוסופיה אידיאליסטית, הרואה בכל אדם מטרה לעצמו, ולאחרים — ולעולם לא אמצעי בלבד. שום טקטיקה קומוניסטית, שום מהפכה, לא היו באפשר אילו אמנם נתפסו הלניזם בגירסתו הקולאקובסקית — כלומר, שאסור לפעול בניגוד לערכים המוסריים של ההווה למען הדימוי של עתיד רחוק ומשיחי.

מדוע, אם כן, מעוגן הומאניזם זה ב"כתבי-הקודש" של המארקסיוזם-לניניזם, ומדוע משתדלים להסיקו מתוכם? מן-הסתם משום שכל מחשבה בקרתית בארצות הקומוניסטיות חייבת לקבל כמושפל-ראשון את התיאוריות הללו, וגם כאשר היא באה לערער עליהן ולהתאימן למציאות המשתנית — עליה לנקוט דרך של פירוש המוציא דבר מפורט, ולא להסתמך על מקורות אידיאיים "פסולים" ממורשת לא-מארקסיוסטית.

במסות "האינטלקטואלים והתנועה הקומוניסטית" אומר קולאקובסקי: "המפלגה הקומוניסטית זקוקה לאינטלקטואלים לא כדי שיתלבו מתבוננת החלטותיה אלא כדי שהחלטותיה יהיו נבונות. תנועת הפועלים זקוקה להם בחזקת אנשים שבהגותם הם בני-הוריו, ולא בחזקת אופורטוניסטים. עבודה תיאורטית אשר כוח-המניע שלה איננו התירה לדעת אמת וקביעתה בחומרה מדעית, אין בה מן המועיל לתנועה מהפכנית: לשם עצם הצלחתה של תנועה זו צריכה העבודה המדעית להיות חפשית. לכן מגינים האינטלקטואלים הקומוניסטים על חשיבה הפטורה מכל לחץ פוליטי. הם עושים כן לא רק בשם החופש המופשט של המדע כי אם גם בשם טובת הקומוניזם, ככל שרואים אותו — כפי יסודות המאניפסט הקומוניסטי — כתנועה שאין לה שום אינטרסים נבדלים משל כלל האנושות — הן בייצור והן בתרבות. האלהת המארקסיוזם (פ'טיש), יצימצומו כדי פיאור

מלא קנאה נוכח יכולת זו של התחדשות ומחשבה רעה תעלה בך: שמא חיים אנו ב"גן-עדן של שוטים" בהביטנו בהתנשאות מהולה ברחמים על חיי-הרוח בארצות הקומוניסטיות לעומת אלה שלנו — כי מי יודע אם אין גל חדש הולך ומבשיל שם אשר פירותיה האינטלקטואליים של הדמוקרטיה מבית-מדרשו שלנו יהיו לעומתו כדריכה על מקום אחד, אם לא נסיגה אחרנית.

א. ב.

ימי הביניים

ימי הביניים, כפי שהצטיירו בעיני כותבי ההיסטוריה, נמנים עם התקופות אשר לגביהן הדעות חלוקות מן הקצה אל הקצה. בתקופת הרומנטיזם, שגילה מחדש לא רק את עולם האגדות התמימות והמסתוריות אלא גם את הדר הקמרוני של הכנסיות הגותיות, התגלמו ימי-הביניים כתור האמונה והתום. על בני תקופה השקיפו כעל אנשים שעל אף צוק העתים ואי-הבטחון החמרי אשר בהייהם חיו בשלום עם עצמם ועם אלוהיהם. לעומת תמונה ורודה זו, היתה התקופה בעיני הדור שקדם לרומנטיקה וזה שבא אחריה תקופה שחורה, סמל של פיגור ונסיגה-לאחור, עולם של אמונות תפלות בעקבות ההשפעה המ' ויקה של הכנסיה.

דבר אחר ברור, כי לשתי הגישות המוגדות היה מכנה משותף, והוא: הן ראו בתקופה זו גוש מונוליתי למדי, בעל סימני-היכר בולטיים, לכאן או לכאן.

במידה שמחקרנו ההיסטורי מתקדם והולך ודיעותינו מתעמקות בתחומים שמעבר למסורת הכתובה, הרי מתנפצים ללא ספק שני הדגמים הפשטניים של ימי-הביניים; ואף כי גם כיום רחוקים אנו מאחידות דעות בהערכת התקופה, הרי הנחה אחת משותפת לכולן: תקופת ימי-הביניים היתה תקופה בלתי-מונטוני, רבת תהפוכות, עשירה בתסיסות חברתיות ורוחניות.

יש משום תועלת וגם ענין לעמוד כאן על

ספר חדש מאת חוקר אירופי מן האסכולה החדשה, פרידריך הר, פרופיסור לתולדות האידיאות באוניברסיטה של וינה, המוקדש לימי-הביניים ותרבותם. אף-על-פי שרוב פרקי הספר עוסקים בתחומים שרגילים לכנותם "תרבות" או ציביליזציה, הרי המחבר התכוון לקרב אותנו להבנתו של עולם ימי-הביניים (כך גם נקרא הספר במקורו) בתקופת פריחתו בשנות 1100—1350. המחבר ניגש בסתירה לנושא עיוני כבן אירופה החש בכל אבריו את מורשת ימי-הביניים והמוכן גם לזכור לה את חסד-נעוריו. הוא מתרכז בסתירה רק ב-250 שנות היסטוריה, מתוך אלף השנים שרגילים למנות על התקופה הנדונה, ובפרק-זמן זה הוא מדגיש את המערב מאירופה "פתוחה" של המאה הי"ב לאי-רופה "סגורה" של המאות הי"ג והי"ד. המאה ה"פתוחה", פתוחה מבחינת גבולותיה הגיאוגרפיים ומבחינת הסקרנות והצמאון לדעת, היתה פתוחה, לדעתו של הר, גם מבחינה כנסייתית. בכך הוא בא לסתור את גינוי כל תקופת ימי-הביניים כולה כ"תקופה חשוכה", הנובע רק מן ההנחה הנדושה שרוח ימי-הביניים כולה היתה מצומצמת, שפחונה קנאות משלה בה ומערכת נוקשה של דוגמות קיצצה את נפיה.

המציאות מעלה תמונה מנוגדת לחלוטים (ע' 19), ואם אין הר מתעלם מגילויי קנאות ואיסבלנות גם בתקופה החדשה, הרי הוא מסביר "דת פתוחה" זו ב"פשטות החסונה והבריא של עמים צעירים וכוחות צעירים"; הסבר מעניין כשלעצמו בתפיסתו הפסיכוכי-לוגית-החברתית.

אירופה ה"סגורה" של המאות הבאות היתה, לדעת הר, עשירה בחומר-נפץ בכל השאלות המדיניות החברתיות. האינטלקטואליות והדתיות, שחשיבותן עתידה היתה לעמוד בעינה ואשר בדבריימי אירופה כבר היו מקופלות בעיקרן. והוא מוסיף כי "בכל דבריימי אירופה, עד להתפרצותה של מל-

* פרידריך הר; ימי הביניים ותרבותם; תר-גום: עליזה נצר; הוצאת "הדר", ת"א, 1965; 416 עמ' (עם 64 עמ' תצלומים).

רוצה), וכן הפרק הממצה על התנועות הדי תית והעממית, שפעלו בחיק הפנסיה ובשר ליה ואשר הדליקו את מוקדי האינקביוציה בטרם יהיו היהודים לקרבנותיהם העיקריים. הפרק האחרון, על האמנות והאדריכלות, גולת-ההכותרת של יצירת התקופה, משמש סיכום ופירוש מעניין להורותנו "מהרבים הם הכוחות הסותרים והמנוגדים שהיה להם חלק בעיצובה של אירופה של ימיה הביניים". כי "אמנות ימיה הביניים" מכילה יסודות שונים שניגודיהם ותיאומם שימשו גירוי חיוני כליכך לציביליזציה שיצרה אותה (ע' 364).

הר אינו מתעלם מהשפעות גומלים, הן בת חום הרוח הן בתחום החומר, לא רק בין שבטים ועמים קרובים אלא גם בין דתות ותרבויות מנוגדות. הוא עומד על השפעת האיסלאם ועל השתלבותם של היהודים בעור לם של ימיה הביניים.

בבואנו לסכם ספר מעניין זה, אפשר שתת קבל תמונה ורודה למדי של ימיה הביניים. אך חסרים בה נושאים חשובים, כמו עולם האיכרים ותיאור דמותו של הכפר, נושא שזכה להארה מקורית בספריו של והאיסטור יון היהודי הצרפתי מרק בלוך. הר ויתר עליו מראש. אולי נגויים אם נאמר כי חסרה בפריסקה זו חדירה לעולם הציביליזציה החמרית, ואולי גם לעולם היומיומי של האנשים הפשוטים, שגם הם חיו "בעולם טבעי שכולו היה נתון בסכנה מצד כוחות מסתוריים ועלמים, מלא סכנות ופחדים, בימי רעב, מגי פות, שטפונות, וכתאונות היום-יומיות שעלו במחיר חיי אדם". הדברים מובאים בספרו של הר, אשר ניסה להעלות יותר את התשור בה הדתית העממית ל"עולם פחדים זר" מאשר לתאר את גילוייו, שודאי הם מעניינים לאפחות.

הערות אלו אין בהן כדי למעט מערכו של הספר, ומכוח הידיעה, בהירות המחשבה והי אתגר למחשבה שהוא מעורר. החומר הת מונתי משלים את הטקסט, אך חבל שהוא ניתן במרוכז.

י. מ.

חמת-העולם השניה, לא היה משבר של שואה ואסון שלא נסתמן כך מראש בהתרחשות של תקופה זו באירופה של ימיה הביניים" (ע' 25). במסעיה הצלב ממלא תפקיד חשוב החיכוך בין המערב וביזנטיון, שלדעת הר הוא "מקביל לסיכסוך בין המזרח והמערב בימינו", והשנאה שרחשו בני ביזנץ לצלבנים "חותמה... טבוע עד עצם היום הזה בירשיהם שבבלקאנים וברוסיה ובכנסיה המזרחית" (ע' 104). ההקבלות ההיסטוריות שקופות כאן למדי. אין ספק שבגישה אק טואלית מעין זו יש משום קריאת-הגר למח שבה ולהגות היסטורית, אולם נראה לנו כי לעתים הר מקרב רחוקים, ובכך גישתו מק בילה לנסיוגה של הבורגנות הליברלית במאה הקודמת לחפש דגמים בקומונה — הקהילה של ימיה הביניים, ובתקופה קרובה לנו יר — למגמה של הפאשיזם האיטלקי לחפש מבשרים בקורפורציות של ימיה הביניים. אם נזכור באינו מידה היתה החברה של ימיה הביניים רופפת ובלתי מחוסנת מבחינת ההשפעה החיצונית של פגעי הטבע, מגי פות, פלישות נוודים ובצורת, הרי יש משום אנאכרוניזם גם בהעברת מושגים מאז לה יום, פרט אולי לאותה פיסקה אצל הר האומרת כי "אירופה של ימיה הביניים, כחל קים רבים של אסיה ואפריקה כיום, היתה אזור רעב, ובן-לוויתו של הרעב ללחם היה הרעב לאדמה" (ע' 75). פיסקה זו יש בה כדי לחזק הנחה שהבאנו למעלה.

רוחו של הר מתבטאת באותם הפרקים שעי סוקם בענייני רוח וספרות, אף כי יש ענין רב ל"השתתף" בהדרכתו בסיוור קצר בעולם העירוני של אמצע ימיה הביניים אשר בפרק הרביעי. מצוינים הם הפרקים: "ההתעוררות במאה הי"ב", על אנשירוח צעירים ושוחררי דעת, האוורים חלציהם מבחינה רוחנית ורגי שית לפגישה עם ענקי הפילוסופיה עוטי הילה של העבר. הפרק השביעי, "האהבה החצרונית והספרות החצרונית", מוסר את האספקט המעודן של החיים (נושא שהקדיש לו מוקדם ד"ר מ. לור מהאוניברסיטה העברית ואשר ראה אור בצרפת בשנה האחר

הפעילות המתבוננת

זה זמן רב מורגש בעברית חסרונן של ספרייסוד בתורת האסתטיקה. דומה כי הספר הרציני היחיד שעמד לרשות הקורא העברי עד עתה הוא "ראשי פרקים באסתטיקה" לשארל לאלו, שיצא בזמנו בהוצאת מאגנס. ספרה של פפיטה האזרחי ממלא אפוא חלל ריק ועשוי להיות לעזר רב לצור־פה, לקורא המשכיל, למבקר האמנות והספר־רות, המבקשים לקנות לעצמם מושגי־יסוד בתורת האסתטיקה, או להעמיד במבחן את מושגיהם הנוכחיים. הספר שרוי בגבול שבין ספר מדעי לבין הרצאה פופולרית המכוונת לאפשר גם לקורא מוסמך ובעל ידיעה קודמת בפילוסופיה ובאסתטיקה את ההיכר־רות עם עקרונותיה של תורת האסתטיקה, על כל השאלות והנושאים הכלולים בה: צורת ההכרה האסתטית, אופי החוויה האסתטית, שאלת הטעם והשיפוט, וכן דיונים מאלפים באופי מלאכתו של האמן ובקשריה של תורת האסתטיקה לשאלות מוסר ודת. בצד הרצאה שיטתית מלמדת על עצמה השפילה המחברת לפתוח לקורא — שהוא הצופה הפוטנציאלי ביצירת־אמנות מכל תחום שהוא — פתח לשאלות ההערכה והטעם האסתטיים. גם אם לא יקבל הקורא בסופה של קריאה את כל עמדותיה, יוכל לראות בהן מורי־דרך מצוינים לכל דיון נוסף בשאלות אלו שיודמן לו לקרוא, לכל ויכוח על "טעם וריח" עם עצמו ועם ידידיו, ולכל חוויה אסתטית המ־זומנת לו לעתיד־לבוא.

הספר הוא תרגום ספרה האנגלי של המחברת שהופיע לפני אחת־עשרה שנה בלונדון. התרגום אינו חופף את הספר המקורי. חלק מן הפרקים תורגמו עברית בידי המחברת לפני פטירתה אף הופיעו בבמות שונות — ותוך כדי תרגומם הורחבו ונוסחו על־ידיה מחדש. יתר על כן, המביא לבית־הדפוס, יהודה האור־חי, צירף לספר העברי שלש מסות שעניינן מתחום האסתטיקה ואשר נכתבו בידי המחבר־רת לאחר צאת ספרה האנגלי לאור. אמנם הרחבות אלו יש עמן משום חזרות אחדות על אותם נושאים בשינויי־גירסה, כך, למשל,

הנספח המכיל את סדרת הרצאותיה "על מתכונות היפה" הוא מעין ניסוח פופולרי של תורתה האסתטית, המובאת בגוף הספר בניסוח חמור, מדעי, תוך שימוש במינוח המחייב את הקורא למאמץ ניכר. הפסדן של חזרות אלו יוצא בשכרן — באשר הקורא יכול לפתוח את קריאתו מן החלק הקל, לקבל מושג כללי על השיטה האסתטית, ובבואו לקרוא בגוף הספר כבר התוודע אל נושאי המרכזיים.

מהי הפעילות הקונטמפלטיבית, אותה עמדה מתבוננת אשר על שמה קרוי הספר? "בגלל העמדה הקונטמפלטיבית שנוקט הצופה בחר וויה האסתטית, נוצר בו רגש שיחרור, רגש של הימלטות מכבלי העולם־הזה והצבת מרחק וחיץ בינו ובין העולם הזה, של העתקתו לאוויר מוזכך יותר, שבו נושרים מעליו דאגותיו ועיסוקיו הארציים. אך רגשות אלו יתברו כליל אם ינסה הצופה לתרגם ולהפ־עילם מחוץ לתחומה של החוויה האסתטית. משתמה החוויה האסתטית, חייב הצופה לחר־זור לאותו עולם־המשמש, שנשט מאחרי גבו בהגותו באי־הפלאים המבודד של החוויה האסתטית, ועליו לחזור ולשאת את גל בעיותיו המוסריות, המעשיות והאינטלקטוא־ליות באותו מקום ממש שבו השאירן עם תחילתה. חוויה זו אינה מקנה לו פתרונות אלא דחיית הצורך בפתרונות לרגע־קט בלב־" (ע' 71).

בניגוד למה שהורגלנו לחשוב, קובעת המח־ברת בספרה כי החוויה האסתטית אינה פרי ההתמכרות, אינה פרי שיכחה־עצמית של האדם העומד בפני תמונה, שומע מוזיקה, חווה בהצגה או שקוע בקריאת ספר. האדם הנתון בחוויה אסתטית אינו נבלע בתוך המוזיקה, אינו בולע את התמונה או הספר; בקיצור — הוא אינו מזדהה כליל עם האוב־ייקט של האמנות המוצג לפניו. להיפך, כל

* פפיטה האזרחי: הפעילות המתבוננת (עיונים באסתטיקה); הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירוש־לים, 1965; עמ' 255, בצירוף מפתח השמות והעניינים.

נוצרת רק בשעה שהצופה מודע על המיתה הקיים בינו לבין הגורם החווייה האסתטית, ואינו נסחף אחר רגשותיו, אחר התפעלותו מעצמו כשרוית בתוך החווייה האסתטית, או אחר הערצתו לאובייקט המשפשת את ראייתו, כי שניהם כאחד מביאים לידי איבוד כושר ההבחנה.

פפיטה האורחי כותבת כי יש בחווייה האסתטית קווים דומים למונטס האהבה, האהבה גובלת מצד אחד בתשוקה השואפת לספוג לתוכה, ולבלוע כליל, את האובייקט שלה — כלומר את האדם שאותו אוהבים. מצד שני האהבה היא גם השאיפה להשתעבד לאובייקט הזה, לאדם זה או ליצירת האמנות זו — ולהיטפס בהם כליל. הניגוד הקיים בין שתי שאיפות אלו, וחוסר היכולת לגשר ביניהן, הם המביאים למיתח הפורה ולתודעת השניות העומדים ביסודה של הפעילות האסתטית.

הדיון בחווייה האסתטית הוא רק צעד ראשון. ממנו אנו עולים לשאלות השיפוט והטעם. הפילוסופיה של היפה בראותה מושג יופי אחד מול עיניה, מושג היופי הקלאסי, נתקלה בקשיים בבואה להסביר את המכוער באמנות, את הדיסהרמוני, הנשגב, הפריע, המודרני על כל צורותיו. הפילוסופיה של האמנות עומדת מול קשיים בבואה להסביר יופיו של נוף, של פרח, שאינם מעשה ידי אדם. שתי הגישות הללו חסרונן הוא בעודף ההנחות המוקדמות שהן מעמיסות על תחום דיוניהן. פפיטה האורחי נמלטת מקשיים אלו בהפרידה בין החווייה האסתטית לבין שאר לות השיפוט והטעם. "חווייה אינה עשויה להיות נכונה או שגוה, היא עשויה אך להתרחש או לא להתרחש. השיפוט האסתטי בלבד עשוי להיות נכון או שגוה". הפרדה מעין זו, כמוה כהבחנות אחרות, הנובעות מגישה שיטתית חמורה בצירוף אינטואיציה והבנה פנימית עמוקה לפעולת היצירה האמנותית — מאפינת את גישתה של פפיטה האורחי ומביאה להצגת השקפה מגובשת בשאלות הטעם והשיפוט האסתטיים, אשר ניתן לישמה בקצת מאמץ מחשבתי לכל אחד מתחומי האמנות והספרות.

תקפה של הפעילות האסתטית בא לה מהיור תה פעילות של התבוננות, של קונטמפלצציה; כלומר — של שימת מרחק בין הצופה לבין האובייקט המצוי לפניו. העמדה האסתטית היא עמדה של "דיסטנס". הצופה מיחד ומכוון עצמו מול התמונה או מול הבימה, ואותה שעה קיימים בו שני סוגים של חיץ. הראשון — שהוא מרחיק מדעתו, מהכרתו כל אלמנט של המציאות החיצונית והפנימית שאין להם שייכות לחווייה האסתטית. למשל, בראותו נוף הוא חש רק את יופיו ואינו מעסיק עצמו בשאלות של תועלת שניתן להפיק מן המחצבים, העצים, המים וכדומה. הסוג השני של החיץ, והוא החשוב לנו לניתוחה של החווייה האסתטית, הוא החיץ הקיים בין הצופה לבין האובייקט הגורם לו לחוש בחווייה. קיים חיץ בין הצופה לבין הבימה, התמונה או הספר — קיים מת שניות שמן הנמנע הוא לגשר עליה. מצויה תודעה של שניות מצד הצופה כלפי האובייקט הגורם לו הנאה אסתטית. ותודעת המיתח הנוצר על-ידי שני יסודות אלה היא העומדת ביסוד המבנה של החווייה האסתטית. ניתן אפוא להגדיר את החווייה האסתטית כשניתן בלתי-נגשרת בין שני רכיבים, הלא הם הצופה והאובייקט שלפניו; המיתח הנוצר בין שני רכיבים אלה הוא המשמש יסוד שלישי בהרכבה של החווייה האסתטית, ושמו — שיווי-המשקל. ושיווי-המשקל העדין בין שני היסודות הללו הוא המבטיח לנו את טהרתה של החווייה האסתטית. בהישבר שיווי המשקל — אם יתגבר הסובייקט, הצופה, תהיה זו חווייה סנטימנטלית; אם יתגבר האובייקט, תהיה זו חווייה מיסטית. וכששיווי המשקל מתרופף, בגלל עייפותו של הצופה וירידת כושר הריכוז וההתבוננות שלו, באה החווייה האסתטית על סיומה, כפי שראינו בקטע המובא למעלה.

אנו רואים אפוא כי הדימוי השורר דרך כלל על-אודות החווייה האסתטית כהיבלעות הצופה ביופי או כהתמכרותו ליופי — דימוי זה אינו מדויק ביותר. החווייה האסתטית אינה פרי טישטוש-תחומים שבין הצופה לבין מה שמוצג לפניו אלא — להיפך — היא

בבת־אחת בהבנתנו (עמ' 3—182). לא הבאנו כאן אלא קצת מן הדיונים המוע־לים בספר, ואם נתעוררה סקרנותו של הקורא, הוא הצופה הפוטנציאלי ביצירת־אמנות מכל סוג שהוא — ייטיב לעשות אם יקבל את עצתנו בדבר כדאיות המאמץ המושקע בקריאת הספר, ומובטח לו כי בסופו ייצא נשכר.

א. ב.

גבריאל תירוש

אפשר לחלק ספרים גרועים לשני סוגים עיקריים: התפלים, והמרגיזים. ספרו של יצחק שליו נמנה על הסוג השני, זהו ספר מרגיז משום שהרעיונות שהוא דש בהם אפשר לשאתם רק כשהם יוצאים מעטם של יוצרים גדולים ומחוננים, שקסם כתיבתם וגבהי ההשראה האמנותית שלהם משכיחים מן הקורא את דעותיהם החשוכות. אולם מר שליו, שלושים השנים האחרונות עברו עליו, כפי הנראה מרחוהו של ספר זה, בשנת־חוגי־המעגל, כמו התעורר לפתע ונמצא מפום פזמונים ישנים־נושנים שאבד עליהם כלח.

גבריאל תירוש, גיבור הרומן, מורה בגימ־נסיה ירושלמית בשנות ה־30, הוא שובי־ניסט וגזעני, שונא־ערבים מושבע לא רק משום שהללו מפריעים להקמתה של המדינה היהודית מן הפרת ועד הגילוס אלא גם משום שהם שחמאי־עור, שחורי־שפם, אלי־מים וגסי־נפש, בשעת סכנה אין בודקים בפרטים וכל המרבה להכליל, לקבוע מס־מרות, להטיח טענות פשטניות, הרי זה משובה; אבל הצרה בספר זה היא שאם בשנות ה־30, "בימים של פרעות ודמים", היה לנוסח־דיבור כזה תוקף כלשהו, הרי מקץ שלושים שנה, כשהמצב נשתנה כל־שהו, הדברים הם ילדותיים למישמע, דוחים ומסוכנים. יצחק שליו אינו יודע למסור תקופה מבעד לפריזמה של המספר משנות ה־60. מידת ההזדהות שלו עם התקופה ועם הנערים שהוא מספר עליהם היא כה גדולה עד שבקראך בספר אינך יודע על־הרוב מי

נסתפק בהבאת ניתוח אפייני אחד מספרה של פפיטה האורחי על ההבדלה בין הנעלה לחינני באמנות. האפקט של הנעלה, לדעתה, מושג שעה שהמיתח בין התוכן (רגשי, מחר־שבתי, סמלי) לבין הצורה מזדקר־לעין ומש־תייר ללא פתרון; כוונתו של האפקט להד־גיש את הרוח האנושית הנאבכת עם תכנים ותכליות על־אנושיים. אפקט זה מושג לע־הים, שעה שהאמן לא עצר־כוח להתנכר על בעייתו — אם מפני שהתוכן הוא באמת בעל שיעור על־אנושי, אם מפני שהשגתו של האמן קצרה, ולעתים מושג אפקט זה משום שהאמן כיון אליו במישירים (כאותם לוליינים בקרקס, שהם מהססים, נרתעים, כמעט נופלים" מהחבל — וכל זאת במ" כוון); וכך, למעשה, חזותה הלא־פתורה של הבעיה, או הצגתה כבלתי־ניתנת־לפתרון, הן הן הפתרון המדויק שאליו התכוון האמן. ה"חינני" באמנות, שדגמיו מצויים בפנינו בכל צורות הרוקוקו, ובקומדיה למיניה, מבוסס על מיתח בין תוכן לצורה, שהוא ניגודי בכיוונו למיתח של "הנעלה". ה"חינני" מציג לעומתנו שליטה צורנית מוחלטת, המתבוננות בשחוק, בשעשוע, בקלילות, ונר־תוך חירות מלאה, על תוכן זעיר. הרושם המתקבל הוא רשמם של וירטואוזיות, של משחק, של זיקוקים־דיבור, של קלות־ראש, של כושר־המצאה שופע, ועל הכל — של עליצות. דומה לי, מסיימת פפיטה האורחי את דבריה, שאין כל אפשרות ל"זיף" את ה"חינני", אולם בתחומי קיימת תמיד סכנת "הטעם הרע" — שעה שתכנים שאינם זעיר־רים וקלים כל־כך מעובדים בקלות־ראש. סכנותיו של הנעלה הן קשי ההבנה, הכבדות והגיגום, ואולם גם כאן מציינת המחברת כי קיימת אפשרות נוספת והיא שהאמן אכן השיג אותו איוון יעלאי, שהוא ה"יפה" במובנו הנעלה, אולם המאמץ הנדרש מאתנו, כצופים, הוא כה גדול עד שאין אנו משי־גים תמנה כוללת ובהירה של התאמתה המושלמת של הצורה. אנו עשויים לראות רק את ה"נעילה" ביצירה שהיא, לאמיתו של דבר, הישג של יופי מבחינת ההרמוניה, אלא שאין אנו מסוגלים להקיף ולתפוס את כולו

טות על הארץ. הטפותיו של המורה תירוש לחמשת תלמידיו הנאמנים, האמורים להיות את הגרעין הראשון של ההתנגדות ל"הב" לגה", יש להן צילצול של חיבורי תלמיד שאינו אינטליגנטי ביותר.

סיפור-המעשה דומה שאינו ראוי שנספור, ולו אף בקיצור, במסגרת סקירה זו. די לנו שנאמר שהוא תפל, מאולץ, ילדותי. אכן, בעיקרו-ש"דבר אין כתיבת הפרוזה של מר שליו שונה מכתבת שיריו: כאן ושם הקיטש המגושם הוא השליט בכיפה, וגם אם הכיפה מצוירת מגדל-דודי, והכתובת "ילד טוב" רקומה עליה, אין הדבר מקהה את רישומו האומלל של הרומן. לכל המרובה אפשר לראות בספר זה סיפור בלתי-חינוכי לבני-הנעורים.

י. ג.

מיבצעים במחתרת

מעטים סיפורי-המיתח שיש להם ערך קיים ומשמעות דומה לזו של שלושה צורות הסיפורים שרופזו בסדרה שלפנינו. הטעם לכך הוא שאין אלו יצירות-דמיון אלא מע-שיים-שהיו, פרקים מספר-המעשים של האר-גון-הצבאי-הלאומי. אולם כושר התחבולה, מיתח הסיכון העצמי והמטרה הקבועה, המג-זה תמיד את המתכננים והמבצעים, מוכיחים כפעם-בפעם שהמציאות עולה בחריפותה וב-הברקותיה, בנצחונה ובכשלונה, על רבים מיצירי הדמיון. שמונה מתוך תשעה הסיפורים נכתבו בידי אנשים שהיו מעורבים בפ-עולות בצורה זו או אחרת. רק סיפור אחד נכתב עליידי יעקב חורגין, שהוא סופר תושב רמת-גן. אף-על-פי-כן נמסרת האוויר-רה של השנים הזן במיטב הבהירות, בלשון ציורית שופעת חיים גם בשני סיפוריו של אריה מליץ, שנים של אליעזר פדהצור, שנים של ס. דרור, וכן בסיפורו של ש. אלי-דן ובסיפורו של י. אלדד, הוא ד"ר ישראל שייב, שאף כי איננו בלטיסט היהו איש-עט "מקצועי", ותיק ומנוסה.

גם בסדר הסיפורים נשמר, כנראה במתכוון,

המדבר, הגימניסט משנות ה-30 או המספר המבוגר בן-תקופתנו.

געגועי המחבר לתקופה המתוארת נובעים כנראה מן העובדה שאו הרשו לעצמם בני-אדם את המתורות של בטחון עיור בצידי-קתם, של חדדדיות, של אמונה במונופול על האמת והערכים המוחלטים. באחד הקט-עים האפיינים ברומן אנו רואים כיצד מצ-טיירת לו למחבר דמותם של הנערים מאותה תקופה:

היו לנו באותם ימים מטרות שקידשו אמ-צעים שפמהם כפשע, אך מעולם לא ביל-בלנו בין האמצעים והמטרות. עדיין חדות היו אזנינו למדי כזי להבחין בין משק-כנפיה של אידיאה לבין טפיחת הכנף המגושמת של אנוכיות רודפת בצע. עדיין שומעים היינו לשונן הצחה והטהרה של אידיאות חברתיות ולאומיות ומנסים לתר-גמה לשפת המעשים. (ע' 15)

התיבה המעניינת ביותר בקטע זה היא ללא-ספק המלה "עדיין". כי אפשר לפר-שה בשני כיוונים: עדיין שומעים היו את לשונן הצחה של האידיאות, משום שהיו צעירים (תלמידי שביעת), והספקנות עדיין לא חדרה ללבם; או, עדיין, כלומר באותן שנים טהורות, כשמיטב בני ה"שוב" הע-מידו את האינטרס הלאומי שלהם מעל לכל שאלה או התלבטות מוסרית. אם כה ואם כה, ברור שלגבי המחבר, המונופול על האי-דיאות "הצחות והטהרות" הוא מסימניה של אותה תקופה, ומשום כך היא מעוררת בו געגועים עזים כל-כך עד שהוא רואה בה מופת לזמננו. המאבק בין שחוריי-השפם, תופסי האלה והסכין, לבין הצברים הבהי-רים, האמונים על התנ"ך, אין בו פנים לכאן ולכאן — משום שהאויב הוא מרשע, בלתי-אסתטי, נבער-מדעת, אינו יהודי, והעובדה ששחוריי-השפם יושבים בארץ וגם להם כמה זכויות בה אינה אלא אחד הגורמים (המפ-ריעים) בתהליך הדרוויניסטי של ההשתל-

* יצחק שלו: פרשת גבריאל תירוש; עם עובד / ספריה לעם, 1965; 241 עמ'.

אחר-כך לגרדום. אחריו בא סיפורו של ש. אלידן, "חטפנו קצינים בריטיים". הטיפה זו של בני-ערובה הצילה מתליה את מיכאל אשבל ויוסף שמחון.

מסיים את הספר תיאור אחד המעשים המיוחדים ביותר בתהפוכות רבות-מספור שליוו את המיבצעים המחתרתיים — סיפור "17 בגיפ" מאת א. פדהצור. אחד ממעללי הת-עוזה שבהם נשרד נשק רב ויקר ממחנה חיל-האוויר הבריטי בעקיר נסתים בלא-כלום בשל שגיאה טכנית פגומה: מכונית המשא נושאת השלל לא היתה בעלת הנעה קדמית, לפי ההוראות, והיא שקעה בבוץ. 17 הלוחמים נאלצו להפקירה ולהימלט כולם בגיפ היחיד שנותר להם.

שחוק ודמע, מקרי הצלחה בצד מתן קרבנות יקרים, הנופלים בפעולה, מלווים את הסיפורים כולם. מאלף תיאור האהדה של הקהל כגון מתן מחסה לבסוגים מן ההתקפה על משטרת רמת-גן, הגשת עזרה רפואית לפצור עים עליידי רופאים כפרופ' מרכוס או ד"ר מתן מתלאביב וד"ר הפנר מירושלים. פעם-בפעם נחשפת מתיחות היחסים עם ה"הגנה", ומוסברת הדרך בה הוצל ה"רכוש", כלומר הנשק, מידי הגוף הצבאי המתחרה תוך זריזות וכשרון להימנע מהתנגשות בלתי-רצויה. ההוצאה משתדלת שלא להדגיש שעות מרות אלו, ומבליטה דווקא את שעות הקצרה של שיתוף-הפעולה ב"תנועת המרי".

השיבותם של הסיפורים בכך שהם חושפים את הרובד העמוק של המנגנון המחתרתי ומגלים, למשל, כיצד הוקם הדפוס בלתי-הליגלי ובאינו דרך הסוואה, כיצד התארגנו היחידות להתקפה, באיזה דרכים נסוגו ומה היה רקעם הרוחני של הלוחמים, החיים והנופלים. אחד הפרטים המשעשעים הוא דבר הסתרנו של אחד הקצינים הבריטיים החטוי פים דווקא בבית שבו התגוררה בתו של דוד בן-גוריון. כך שימשה, אפוא, משפחתו של יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, בבלי דעת, הסוואה לבסיס של "פורשים"...

אף-על-פי-כן מורגש חסרונה של מטע "דור" קומנטציה, והיה רצוי שבאחד הספרים הבאים בסדרה זו יובאו לוחזומים, מפתח

עקרון התיאור הבלטריסטי תוך התעלמות מסדר המקדם והמאוחר של האירועים. וכך נפתחת הסדרה בהקדמה של הח"כ מנחם בגין ובסיפור "פיצוץ הבולשת הבריטית" (מאת אריה מליץ) — אחד משיאי הפעולה של "הארגון". אותו נושא חוזר בסיפור השני — "לילה במחתרת" מאת א. פדהצור. מבנהו של סיפור זה ראוי לתשומת-לב מיוחדת. קו העלילה בו אינו רצוף וזירת האירועים עים נודדת מיפו למגרשי-התערוכה הישנים בתל-אביב, ליד הירקון, לירושלים, לחיפה — וחוזר-חלילה: מעין סקירה של כל החזיתות דקה אחר דקה.

חותם את הספר הראשון סיפורו של י. אלדד, "מטוסים עולים באש", המתאר את תקיפת שדות-התעופה בלוד, בכפר-סירקין ובקסטיי-נה. את ההתקפה בכפר-סירקין ביצעו אנשי לח"י. סיפורו של אלדד הוא היחיד שיריעת הסבר הרקע שלו רחבה, כיאה ל"תעמלן" שה"אידיאולוגיה" היא "מקצועו". הוא מתאר את רקמת היחסים בתוך "תנועת-המרי" המ-שותפת ל"הגנה", אצל ולח"י, מוכיר בריפ-רוף את ה"סיוון" ומטיח משפטים "חמים" נגד הבריטים, מזימותיהם ותועבותיהם.

הספר השני נפתח במעללי המחזור הראשון של אצל, בימי מהומות 1936/9. סיפורו של ס. דרור, "המסתנן ליפו", מעלה אחד ממעשי התגמול או "התגובה" של הארגון — הנחת מוקש בשוק עליידי לוחם בודד.

ומשנות ה-30 אנו עוברים שוב לשנות ה-40 — לתיאור שוד או "החרמת" נשק ממחנה חיל-התעופה הבריטי בסוף נובמבר 1945, ליד ראש-העין. גם סיפור זה, "נשק בריטי למחסני אצל", נכתב עליידי ס. דרור. חותם את הספר סיפור-אמת של א. מליץ, "רכבת הכסף", המתאר שוד רכבת נושאת משכורת לפקיד המנדט.

הספר השלישי פותח בסיפורו של יעקב חור-גין, "כיבוש המבצר", ועניינו הפריצה למש-טרת רמת-גן ותפיסת נשק רב. בפעולה זו נפצע ונתפס, כוכור, דב גרונר, שהועלה

* מיבצעים במחתרת, שלושה ספרים; הו-צאת "הדר", תל-אביב 1965.

כתובים בזרזון מדעי, אך הכוונה היא לא פעם סוגסטיבית ופופולרית יותר משהיא מדעית. הספרים מבקשים למסור "בשורה" רוחנית בדרך השימוש במיטאפורות מדעיות, מתוך ידיעה שזוהי כיום הדרך היחידה לק"נות את אמונו של הקורא. ולזכותו של אריך פרום ייאמר שהוא תופס את התעניינותך בשעת הקריאה ויודע להעניק לך את חוויית האינטרוספקציה. כשהוא מדבר על האדם בכלל, מאפיין את תגובותיו האמוציות גליות, את חויותיו הדתיות ואת הלך-רוחו, מרגיש אתה לפתע שאתה "בפנים", השספר עוסק בעצם בך וביחסך לסביבתך, לאנשים הקרובים אליך — וזוהי מעלה גדולה מאד לסופר, ואולי היא המתרצת את הצלחתו של אריך פרום. תופעה דומה לו נמצא באריך בספריו של ד"ר יוסף שכטר, אשר פנייתם אל הקורא והסוגסטיביות המאפיינת את מאמריו מעידים על שימוש דומה, על "גיוס טוטאלי" של מדע הנפש, מדע הדת והפילוסופיה על כל הסתעפויותיה — לשם השפעה שהיא בעיקרה בעלת אופי דתי על נפשו של האדם בן-תקופתו. כשלעצמי אוהב אני סוג זה של ספרות, המדובבת אותי, וזה עדיף בעיני לא פעם על מפעל מונומנטאלי של מחקר מדעי טהור וצרוף, אשר מרוב השתקעותו בפרטים והתרחקותו מן ההווה אינו עשוי למלא בנפשי שום פונקציה חוץ רגת מתחמו הצר של המקצוע בו הוא עוסק.

אריך פרום מפריד בין שתי גישות בדת — ההומאנית והאוטוריטארית. ההשקפה הרווחת אומרת שהפסיכואנליטיקן בא למלא את מקומו של הכהן-המוודה. פרום עוסק בפונקציה הנפשית הדומה שממלאות הן הדת והן הפסיכואנליזה, אולם הוא עומד על הבדל עקרוני אחד המפריד כהיום בין הריפוי הפסיכואנאליטי לבין אחד מגילומיה של הזיקה הדתית.

דוגמה להבדל בין דת לפסיכואנליזה מצוי בטיפול ברגשות-אשמה. "חולים רבים... מתאוננים על סימפטומים פסיכוגנאטיים, על דיכאון, חוסר-יכולת לעבוד, או סתם היעדר-תחושה של אושר בחיי הנישואים. אך גם

שמות, וכן פרטים ביוגרפיים קצרים על הדמויות: מי ומי נפל בפעולה הנזכרת, אי לאחר זמן, ואפילו מה עלה בגורלם של הרבים שנותרו בחיים, היכן הם כיום ומה מעשיהם. חומר רב שעדיין לא אבד זכרו משתכח והולך, והעלאתו כעבור זמן נוסף תהיה קשה עוד יותר, ואולי בלתי-אפשרית כלל.

מ. ג.

פסיכואנליזה ודת

אריך פרום הוא מוסד אמריקאי. דומה גילגוליו לבדם זיים למלא כרך עמוס הרפתקאות. יהודי גרמני, שהיה קומוניסט בנעוריו, שנשא לאשה את האנאליטיקנית שלו, שהיתה מבוגרת ממנו בשתיים-עשרה שנה לערך, שהתגרש ממנה אחר זמן קצר, והיגר לאמריקה, וכפסיכואנליטיקן בקרתי הגיע לפר"סום רב בספריו המשמשים מזון רוחני שווה לכל-נפש, והם חביבים ונוחים לקריאה אף רביית-פוצה, אך לעתים מעוררים ספק והתנגדות אם לא ביטול ולעג — מצד אנשי-מקצוע שנושאי גובלים בשטחיהם; ולפי השמועה אף הפך בזמן האחרון קאתולי אדוק בדתו. ודומה כי די בדברים מעטים אלה שהבאנו כדי להראות כי לפנינו אישיות שנויה-במחלוקת מאין כמוה.

בעברית הופיע לפני שנים-מספר ספרו "מנוס מחופש", בתרגום אדן גרץ ובהוצאת "דביר". הספר דומה שזכה להצלחה בקרב ציבורנו, ויש לשער כי הספר שיצא לאור רונה, "פסיכואנליזה ודת", יזכה לגורל דומה. כוחו של פרום בכתובה היודעת לענות על משאלות-נפשו של הקורא המודרני, שאינו מסוגל לקרא ולשוב השראה מספרי דת כלשהי, לפי שהם מיושנים בעיניו ולפי שאין לו אמונה בהם. ובכן, במה מאמין הקורא כיום? בפסיכולוגיה, בפסיכואנליזה, בקיצור: במדע. ואכן, ספריו של אריך פרום

* אריך פרום: פסיכואנליזה ודת; תירגמו; שמואל שיחור ורחל רביד; הוצאת ספרי דגה, תל-אביב, 1964; 102 עמ'.

לעומתם, הדת ההומאנית מתרכזת סביב האדם וכוחו. "במידה שהדתות ההוֹמאניות הן תיאוסטיות, האלוהים מכל לכוחות האדם עצמו שהוא מנסה להמחיש בחייו, ולא סמל לכוח ושל־טון שמרותו על האדם. דוגמות לדתות הומאניות הן הבוריוזם בראשיתו, הטאואיזם, נבואות ישעיהו, ישו, סוקראטס, שפינוזה, וורמים מסוימים ביהדות ובנצרות (בייחוד המיסטיים). מכאן שההבדלה בין הדת האותוֹריטארית והדת ההומאנית אינה חופפת את ההבדלה בין הדת התיאוסטית והלא־תיאוסטית, ובין הדתות במובן המצומצם של המִית, והשיטות הפילוסופיות שאִפיינן דתִי" (עמ' 38—39).

רואים אנו שתהליך הריפוי הפסיכואנאליטי תופס אצל פרום מקום דומה לדרך פעולתה של הדת ההומאנית, ומקום מנוגד לגמרי לגישתה של הדת האותוֹריטארית. אמנם בני־פשו החולה הבא אל האנאליטיקן מתפתח רגש של כניעה למרותו של הרופא. רגש זה ידוע בתולדות הטיפול במחלות־הגִנְשֵׁש והוא נחשב אחד השלבים שהחולה צריך לעברם כדי לחזור ולקנות לעצמו את האי־טגרציה של אישיותו. אסור שהבראתו הנפִישית של החולה תהיה פרי ציית לרופא, כי זוהי בריחה מן האחריות והוסר־עצמאות. הישגו האידיאלי של הרופא — כזה של המורה אצל ניטשה — הוא במרד־התלמיד. מבחינה זו, הטיפול ברגשות־אשמה במסגרת הפסיכואנאליזם אינו בא לרכא את החולה ולהקנות לרופא שלטון עליו — אלא לשחרר את החולה ממועקותיו. פרום טוען כי בנקודת זה זו קרובה הפסיכואנאליזם לגישתה של כל דת הומאנית, ולערכים ההומאניים המִצויים בדת; ואילו הקוטב המנוגד לפסיכואנאליזם ולדרכה הוא השימוש שעושות הדתות האותוֹריטאריות — בין שהמדובר בדת מונות־איסטית או בדיקטטורה דוקטרינארית — בחולשת נפשו של האדם, לא כדי לגאולה אלא כדי לקנות כוח שלטון עליה ולדכאה עדי־עפר באמצעות חולשותיה־היא.

ספרו של פרום גודש דוגמות ממקורות יהודיים, ממעמד הר־סיני ועד לסיפורי־הסי

כאן נחשפת, תוך תהליך האנאליזם, תחרוֹשֵׁ נסתרת של אשמה. החולה מבין אט־אט שטימפטומים נירוטיים אינם תופעות מבור־דדות, שאפשר לטפל בהן בלא קשר עם בעיות־מוסר. בסופו של דבר תחדור אליו הכרת מצפונו ויתחיל להאזין לקולו. תפקידו של האנאליטיקן הוא לסייע לחולה להגיע להכרה זו, אך לא כאותוֹריטטה, כשופט שה־זית נתונה לו לעורר את החולה לחשבון־הנפש. עליו לראות עצמו כמי שנתבקש לשאת בבעיותיו של הסובל וסמכותו היחידה נתונה לו בזכות דאגתו לחולה ומכוח מצִפּונו שלו. משנתגבר החולה על תגובותיו האותוֹריטאריות לגבי תחושות־אשמה, או על התעלמות מוחלטת מבעיית־המוסר, נגלה בו תגובה חדשה, הדומה מאד לזו המתוארת כאפיינית לחוֹיה דתִית הומאנית" (עמ' 81—80).

אריך פרום סובר כי הדת במובנה האותוֹריטטרי שואפת לנצל את חולשת נפשו של היחיד, את צרכו במירוק־הנפש, בהיטהרות ובהשתחררות מרגשי־אשמה — למען קנות עליו שלטון, למען הכריע אותו, ולא כדי להקנות לו זקיפת־קומה ועצמאות! "היסוד העיקרי בדת האותוֹריטארית ובחווֹיות הדתיות האותוֹריטאריות הוא הכניעה ל־כוח שמעל לאדם. תכונתו העיקרית של סוג־דת זה היא המשמעת, וחסאו העיקרי הוא הפ־רת המשמעת. וכשם שהאלוהות מושגת ככל־יכולה וכל־יודעת, בה־במידה האדם הוא חסר יכולת וחסר־חשיבות. רק אם יוכל להשיג חסד ועזרה מן האלוהים, על־ידי כניעה מוח־לטת, ימצא כוח בעצמו. כניעה לאותוֹריטטה רבת־כוח היא אחת השדרות שדרכן יכול אדם להימלט מתחושת בדידותו ומגבלות־יוֹבעצם כניעתו הוא מאבד את עצמאותו ושל־מותו כיחיד, אך רוכש לו, תחת זאת, את ההרגשה שמגן עליו כוח מעורר הערצה, שהוא נעשה שמה בתוקף זאת, חלק ממנו" (עמ' 37). אריך פרום ממשיך ומסביר כי "דת חילונית אותוֹריטארית" אף היא נתונה לאור־תו עקרון; כאן "הפירר" או "אבי־העם" האהוב, או המדינה, או הגוע, או המולדת הסוציאליסטית, נעשים נושא לפולחן.

סואו סאגאן לזבניות ותלמידות בתי-ספר למסחר.

והגב' מאראיני אינה חסרת-כשרון. אדרבה: כתיבתה צלולה, תכליתית, נעדרת ליריזמים מזויפים, ובעיקר — נמנעת מיומרות אינ' טלקטואלית ומלהג אקזיסטנציאליי-כביכול ור' משאר סכנות האורבות לרומנים מסוג זה שכתבה. אולם מגרעתו הגדולה ביותר של רומן זה היא שבסימומו הרי תגובתך היחידה היא: "אז מה?" וזהו סימן רע.

בשל הנימה הנייטרלית, האובייקטיבית, הביהייביוריסטית שבה נכתב הסיפור, אין הדברים מותירים בקורא כל רישום רגשי או אינטלקטואלי. כמספרת שאמות-המידה המוסריות הבורגניות והנושנות אינן אומרות לה ולא-כלום (וכותב שורות אלו יהיה האחרון שיתבע את עלבונן של אמות-המידה מוסריות אלו), אין המחברת חורצת משפט על התנהגותן של דמויותיה, והדמויות עצמן אינן שופטות את התנהגותן או את מצבן. סבלן אינו סבל והנאתן אינה הנאה, כי קביר' עות אלו מופשטות מדי לגבי אורח-הכתיבה של המחברת. היא רק מדווחת בתגניות, בסדר ובבהירות על מעשיהן ותחושותיהן המיידיות. כמו גיבוריה, אין דאצ'ה מאראיני חשה כל מרירות ואינה נוקטת עמדה. אין לה כל טענות כלפי המציאות שהולידה חיים מן הסוג שהיא מתארת, משום שהיים אלה אינם רעים אלא במידה שהאנשים אינם באים על סיפוקם האורגני והאירוטי המיידית — וגם דבר זה אינו טראגי.

החיים שהיא מתארת הם פשוט אופני-קיום של בני-אדם, מעבר לכל גזרמה מוסרית, חברתית או פוליטית, ומשום כך אין לדמור יות ולמחברת כל טענה, דרישה או בקשה לחברה, למדינה, לגורל.

הקורא אינו יודע אם דמויות הרומן, המ' שועממות, ה"חכמניות" ללא כל יחס למצבן הכלכלי ולהשכלתן, סובלות ממצבן או נה' נות ממנו. הן עצמן נראה שאינן יודעות זאת: הן פשוט קיימות, כלומר, חיות מרגע לרגע, וריתמוס חייהן נקבע על-פי תכפופות הסיפוקים האירוטיים, ואינו משתנה באופן

דים, בצד דוגמות ומשלים מן הזן-בודיום וממקורות נוצריים ואחרים. פסיכואנאליזה, דת, מדע-הדת, וכתיבה בצורה חפשית תוך כדי הסתמכות על מקורות עתיקים ואסכור' לות מדעיות חדשות — זוהי כנראה המרקחת הערבה-לחין לקורא של ימינו, הכובשת את התעניינותו ומוצאת מסילה אל לבו. הכלור' תיו של אריך פרום עושות רושם, אך לא תמיד רושם משכנע. ראיית המיסטיקה כדת הומאניסטית ולא מונותאיסטית, שהאדם וגאולתו עומדים במרכז — היא הגדרה חלקית בלבד וספק אם תעמוד במבחן של דיון מפורט בשיטות מיסטיות בדתות שור' נות. התנופה הרחבה של ההכללות דומה שמוטב היה לה להיעצר במקום כלשהו ולא לכבול את פרטי הדיון, ובהם ארגומנטים מעניינים כשלעצמם, בקביעות חובקות-עולם. שהרי גם החופש שמעניק הפסיכואנאליטיקן לפאצינט הוא לעתים בגדר "הירהור-לב" של הראשון, והתלות רבה. אפילו התלות במי שמתחמר להעניק לך חופש היא מפ' תיעה לעתים.

א. ב.

דור חסר נחת

דאצ'ה מאראיני, מחברת הרומאן "דור חסר-נחת", היא, כפי שמצוין על גבי-הספר, בת עשרים-ושבע, בתם של נסיכה סיציליאנית ומורחן מפורסם. כשהגב' מאראיני באה לת' אר חיים של "נוער' סוטה וחסר-שרשים", מתעורר בקורא רושם חריף כי המחברת אינה חשה עצמה בתוך שלה בבואה לתאר חיים אלה. אני אומר זאת לא מתוך ידיעת הרקע הביוגרפי של המחברת אלא על-פי רוח הכתוב: ה"דולצ'ה-יוטה-לעניינים", שמא' ראיני מבקשת לתת ברומן קצר זה, אינם עולים יפה, משום שהעניינים שלה הם משופ' מה עניינים של קרניבל, מעין נוסח פרנ'י

• דאצ'ה מאראיני: דור חסר-נחת; תורגם מאנגלית בידי ג. איוון; עם עובד, ספריה לעם, 1965; 181 עמ'.

משגת לקנות לה בגדים כפי מידתה וכפי טעמה, אף מצוקה זו שברגיל היא עשויה לדכא נערה נורמלית בת שבע־עשרה, אינה מצטיירת לה, ולמחברת, כחשובה ביותר. לפיכך נשיותה של אנריקה — שהיא, לפי מבטיהם והצעותיהם של הגברים בסיפור, נערה יפה ומושכת — אינה מוצאת לה ביטוי הולם אלא רק ביחסיה האינטימיים עם ידידיה, זה אחד מסימניו של האנטי־פסיכולוגים שברומן זה.

העלילה האחרונה בסיפור, זו שבה נקלעת אנריקה, בעקבות הפלה מלאכותית (אירוע חסר־השיבות בחייה), לארמונה המפואר וה"קייטשי" של רוזנת מטורפת ונעשית מזכיר־רתה, יש בה כוח־שיכנוע ריאליסטי חזק יותר מאשר תיאור האווירה בפרוורי העוני, אף שמן הבחינה הספרותית זוהי ירידה תלר לה אל התפל. ניכר, מכל־מקום, שהמחברת מצויה בהווי־חיהן של מיליונריות אקסצנז־טריות ומזדקנות, המבלות את חייהן בסביאה ורדיפת "גיגולו", יותר מאשר בחייהן של תלמידות בית־ספר למסחר בפרוורי־העוני של רומא. זו, על־כל־פנים, הרגשתי כקורא. לא הייתי אומר ש"דור חסר־נחת" הוא ספר רע. זהו ספר־קריאה שכמוהו נכתבים עשרות, אם לא מאות, מדי יום ביומו. מי שמבקש למצוא ברומן זה גילויים מפתיעים על חיי צעירים באיטליה, או בשורה חב־רתית, העמקה פסיכולוגית, כוח עיצוב ספ־רתי בלתי־רגיל, או כל חוויה רוחנית אחרת, לא ימצא בו את מבוקשו. לעומת זאת הוא מתאים במיוחד לקריאה בשעת נסיעה בין־עירונית.

קיצוני משך כל הספר כולו. סופו של הסיפור אינו הכרחי, אינו מפתיע, אך אינו בלתי־הגיוני. אולם הוא מגיע ברגע שבו עשוי להתעורר ההשש כי הקורא מתחיל להשתע־מם — וזו מעלתו.

כי ספרה של דאצ'ה מאראיני מרתק ונוח־להפליא לקריאה, ואין להתכחש לעובדה שהר גרם המרתק העיקרי הוא תכיפות התיאור רים האירוטיים, שגם אם אינם נועזים או מפורטים או מגרים במיוחד, הרי יש בהם הרבה חן וגילוי־לב בריא. גיבוריה של מא־ראיני, ובמיוחד הדמות הראשית, אנריקה, נכנסים למיטה באותה טבעיות וספונטאניות בה הם מוזגים להם כוס מים או עולים לחשמלית. כשהם חסרים את סיפוקם האירוטי, כדוגמת קארל, מתזרה העקשן של אנריקה, אין הם הולכים סחור־סחור אלא הם תובעים במפגע את פורקנם הלגיטימי.

אנריקה גדלה בבית שהיה בו כל הנחוץ לפיתוח תסביכים, נברוות ויתר הסמנים שדורות של סופרים היו עושים מהם מטעמים פסיכולוגיים וסוציאליים. מתוך מידת האיר פוק הקרחוני אשר בכתיבתה מתנזרת מאראי־ני מכל אלה, זהו רומן אנטי־סוציאלי מוב־הק, ופרשת היחסים בין צ'יזארה ברהעשי־רים לבין אנריקה אוהבתו מראה זאת היטב: ההשלמה עם המצב, והטבעיות שבה מתקב־לים דברים שבעבר הלא־רחוק היו מעוררים סופרים למילודראמות גזעמות, משוות לעוול הסוציאלי, לפער בין המעמדות, לציניות שביחסי־אנוש אופי של זוטות שרק רגשים רכרוכיים עשויים להתפעל מהן. המצוקה הכלכלית בה שרויה אנריקה, שידה אינה

תמורה מלאה לכל אגודה

בקנותך כרטיס נסיעה באגודת "צ"ים"
הנך מקבל תמורה מלאה לכספך...
מחיר הכרטיס כולל כל השרותים
של בית מלון בדרגה גבוהה...
מיטב הארוחות לאינני טעם...
בדור... ספורט... בריכת
שחייה... ספרייה... קולנוע...
כן — על ספון אגודת "צ"ים"
הבלה בנעימים באוירה טובה
ומבריאה ותגיע למחוז חפצך
רענן ומלא חדות חיים.

המשתתפים בחוברת

"מלחמת הגושים באפריקה" הוא פרק מתוך ספרו של דן אבני-סגרה, "אפריקה של אתמול ושל היום", העתיד לראות אור בהוצאת "עם הספר". המחבר, יליד איטליה, הנמצא בארץ מנעוריו, הוא פקיד בכיר וותיק במשרד-החוץ הישראלי, המשמש כיום מרצה ראשי במחלקה למדעי-המדינה באוניברסיטת בריאלין ועוסק בעיקר באפריקולוגיה. איתן איתן שמור ודאי בזכרונם של קוראינו לפחות מן החוברת האחרונה של "קשת", בה הופיע כמספר בפרק רחבי-יריעה מתוך רומן שאתו בכתובים. שיריו הנדפסים בחוברת זו הם מתוך קובץ ראשון של שירים המוכן עמו להוצאה לאור. אביגדור אריכא, הצייר הישראלי-הפאריזאי הנודע, החל כבר ב"קשת" כו לפרסם מבתי-שיריו הקטנים, ה"יפאניים", שאותם הוא אוגר בממגורתו זה שנים. אורה באומגרטן מפרסמת זו פעם ראשונה מפרי-עטה ב"קשת". היא בת ירושלים, תלמידת האוניברסיטה העברית. המסה הגדולה על "דמותם של המוסדות המדיניים בעתיד" מאת פרופ' מוריס דיוורד'ה, שהוא "פוליטיקולוג" ופובליציסט מן הידועים ורבי-ההשפעה שבצרפת, נדפסה במקורה כפירסום אחד בסדרה של תחזיות-עתיד מדיניות-חברתיות-כלכליות הקרויה Futuribles ומופיעה מטעם המכון לחקר-היסטובינלאומיים בשוייץ בניהולו של ברטראן דהזובנגל. המסה הוכנה לצורך ועידה בינלאומית לחיזוי עתידם של המוסדות המדיניים, שנערכה בחודש אפריל בפאריז. אברהם הפנור הוא תל-אביבי שהשתלם משך שנים באירופה, בעיקר בכתבי-תסריטים ובהפקה. עם א. וזר וע. קינן השתתף בהפקת הסרט "חור בלבנה". ע. ג. חורון, שדבריו מופיעים בחוברת זו במסגרת "פירסום קוראים", פירסם כבר ב"קשת" מאמר על הקופטים במצרים. הוא חוקר ותיק בטרום-היסטוריה ובלימודי-המזרח. פרופ' יעקב טלמון, החוקר והמרצה הנודע בהיסטוריה חדשה, מוסר במאמרו בחוברת זו את תכנון של שתי שיחות שהשמיע לא-מכבר ב"קול ישראל". פרופ' קרל יאספרס, הפילוסוף והפסיכולוג הגרמני הישיר, הוא מן ההוגים הנחשבים ביותר בגרמניה שלאחר מלחמת-העולם השניה. מסתו על "התהוות האדם בפוליטיקה" לקוחה מתוך קובץ מסותיו Kleine Schule des philosophischen Denken שהופיע השנה, והוא מובא כאן ברשותה האדיבה של ההוצאה המינכנית Piper Verlag. ראובן מירן הוא מספר צעיר בן 21. "אבא הולר עוזב" הוא מסיפורי הראשונים הרואים אור בדפוס. דוד מנדלסון, יליד פאריז, בן 29, כמשך בשנים האחרונות במחלקה לתרבות צרפת באוניברסיטה של תל-אביב ומכין מחקר על מרסל פרוסט. הוא מוסמך האוניברסיטה העברית בירושלים, שעסק גם בעבודות ראדיו והסרטה. ד"ר פאול נוימרקט משלים בחוברת זו את סדרת מסותיו, "הומו מיסטיקוס". ב"קשת" עתידים להתפרסם גם דברים בפרוזה סיפורית מפרי-עטו. ז'ורז' סימנון, שסיפור לא-חדש משלו נדפס בחוברת זו (בתרגום אהרן אמיר) ברשותו המיוחדת של המחבר, ובהשתדלותה האדיבה של הוצאת Presses de la Cité, הוא סופר שתפקתו "מציפה" זה כמה עשרות שנים את רוב ארצות העולם ברוב לשונות-התרבות — להוציא כמעט רק את ישראל ואת הלשון העברית. בארץ הופיעו לפני כ-10 שנים ארבעה רומנים משלו (שנים "בלשניים" ושניים "פסיכולוגיים" — כך, לערך, יצירתו נחלקת מבחינה סטטיסטית), בהוצאת "צהר", ודומה שלא העמיקו רישומם ביותר בדעת-הקהל הספרותית שלנו. סיפור זה, וכן מסתו המקיפה של דוד מנדלסון על סימנון, אפשר יסייעו במידת-מה להעמיד את הקורא העברי של טבעה ומשקלה של "התופעה" סימנון בעולם של ימינו. "רחוב העצב החד-סטרי" הוא כליל שירים שנתחברו אצל אלכסנדר פן משך תקופה של עשרות שנים, והם כוללים גם את "הדרך נראית לי כליכך רחוקה", המושר זה זמן מה רב בפייכל ועם זאת, לפי עדות המחבר, לא הופיע עד כה בדפוס מעולם. א. פן, היושב בתל-אביב זה לו כארבעים שנה ויותר, אינו צריך שיציגוהו במיוחד לפני קוראי שירה עברית מודרנית. כעורכו הספרותי הוותיק של "קול העם", הוא מופיע ברשימת המועמדים של מפלגתו לכנסת. ב"קשת" לא השתתף מאז החוברת הראשונה של הרבעון (סתיו 1958). "דמות הצבר" הוא קטע הלקוח, כמעט באקראי, מתוך ספרו של הסוציולוג הצרפתי המהולל ז'ורז'

פרידמן, "קץ העם היהודי?" שהופיע בפאריז לפני חדישי-מספר, בעקבות שני סיוורים ממושכים של המחבר בישראל, והוא מובא בזה ברשותם האדיבה של המחבר ושל Editions Gallimard. הספר עצמו, המנתח את התיזה של אפשרות כליונה של היהדות עקב התרופפות האנטישמיות והתחזקות הטמיעה בעולם המערבי, מצד אחד, והתהליך הקרוי כפי המחבר "ישראליות" במדינת-ישראל, מצד שני, עורר הדים עמוקים והערכות סותרות בדעת-הקהל מיד עם הופעתו. יהודה קו הוא מן המושבה רעונה, בן 25, המסיים עתה את לימודיו באוניברסיטה העברית במדעי-הרוח. סיפורו הוא מיצירותיו הראשונות הרואות אור בדפוס. עיוניו ה"קפקאיים" של ד"ר ורנר קראפט בחוברת זו מתורגמים מכתבי-יד גרמני של ספר על בחינות שונות ביצירת קפקא, העומד להופיע בקרוב. זהו פירסום ראשון כמעט בשפה העברית מעבודות המחבר, שהוא מבקר בעל-שם המרבה לפרסם בבתי-הוצאה אירופיים, בגרמנית, על גדולי הספרות הגרמנית של המאה. ד"ר קראפט הוא כבן 70, שבשנות ה-30 עקר מגרמניה מולדתו לירושלים.

נהגים מעדיפים
שמן מנועים מעולה
דלקול

המנהל - ירושלים: דלקול - תל אביב: דלקול - חיפה: דלקול

מפתח העניינים ל"יקשת". כרך ז

- אביגור, גיטה : פנים שונות לאנטיריאליזם. 54
- אבינרי, שלמה : מארקס והאינטלקטואלים, כו. 131
- אבניסגרה, דן : מלחמת הגושים באפריקה, כה. 136
- אורן, י. : הגדי בחלב, כו. 5
- איינשטדט, ש. ג. : מודרניזציה מדינית, כו. 138
- איתן, איתן : בארץ זרה, כו. 30 ; ובשפתי הקדומה (שירים), כה. 18
- איתן, ענת : שיר, כו. 115
- אליואר, פול : אשה אזהבת (שירים), כה. 134
- אנדריאוס, הנס : ארץ נכריה (שיר), כו. 137
- ארבל, אלקס : באין מוצא (שירים), כו. 103
- אריכא, אביגדור : שלושה שירים, כו. 89 ; שני שירים, כה. 27
- באומגרטן, אורה : שני שירים, כה. 41
- בון, לואיס : פאול : אחותי ינקת, כו. 138
- ביטור, מישל : התמורה, כה. 156
- בילן, מקס : התהום, כה. 30
- בן-גל, יוסף : זאטסי (שיר), כו. 73
- בן-שאול, משה : בר (שירים), כו. 72
- בסר, יעקב : אח (שיר), כו. 106
- ג'ונס, קלוד א. : שחור ולבן (גיימס בולדר-וויין וויליאם פוקנר), כו. 56
- גיורא, משה : השאלה הערבית — חזרה כללית, כו. 104
- גינוסר, יאירה : זו רק הפוגה (שירים), כו. 69
- גפיליאן, יוחנן : נדודי שינה, כה. 5 ; שיר-לכת (שירים), כו. 60
- גץ, ליאופולד : שידוך סוער, כה. 42
- ד'ה'גול, שרל : על האופי, על היוקרה, כה. 92
- דיורז'ה, מוריס : דמותם של המוסדות המדיניים בעתיד, כה. 121
- דסנוס, רובר : כלי-כך חלמתי עליך (שיר), כה. 112
- ד'וס, אברהם : מחזור הלני (שירים), כו. 53
- הלל, ע. : באתי פנימם (שיר), כה. 4
- הלפרין, גליה : משהו רקוב (שיר), כה. 71
- הפנר, אברהם : בדרך לאנטרופיה, כה. 22
- הלקין, שמעון : שירים, כה. 15
- ד'אסאליס, מ. : הכל מתחיל (שיר), כו. 159
- ויז'ה, קלוד : פול קלודל והזון אחרית-הימים, כה. 125
- ויילר, גרשון : ספר כריתות לאלוהי היהודים, כה. 72
- ו'ן-דריספיון, אדריאן : הילדה הורה, כו. 128
- ו'ן-הטררווה, ח'רארד קורנליוס : קירקס זעיר, כו. 120
- וסטרייק, סימון : נוף בלי שמש, כו. 107
- וסרמן, אורסולה : רשימות קוסמופוליטיות, כו. 160
- ד'ורון, ע. ג. (במת קוראים) : שלמות המולדת וכיבוש השלום, כה. 153
- חזק, יחיאל : חכה, עד שיקרב (שיר), כה. 52 ; מלחמה היתה בארץ (שירים), כו. 94
- ז'למון, יעקב : ייחודה של המאה העשרים בהיסטוריה, כה. 105
- זנא, עמי : המהפכה הגדולה (שיר), כו. 4
- זנייה, זק : משקלה של הקלילות, כה. 113
- ד'אספרס, קרל : התהוות האדם בפוליטיקה, כה. 115
- יהושע ב. אברהם : שלושה ימים וילד, כו. 5
- ד'דורי, אלי : כיבוש דמשק, 1.10.1918, כו. 116
- ד'אופר, שלמה : פעם ועכשיו (שירים), כו. 28
- לודאייזן, הנס : קול חכם אך מגמגם (שיר), כו. 112
- ליסט, נחמן : צדק הקומינטרן (ה), כו. 80
- ד'איר, מירה : פעמונים (שיר), כו. 79
- מארסמן, ה. : כי אהגה בהולנד (שיר), כו. 119

קו, יהודה: ירח לבן על כל הגבעות, כה, 28
 קומם, א.: פגישה (שיר), כז, 55
 קורן, ישעיהו: המטריה שבתמונה, כז, 48
 קיינו, ריימון: שיר, כה, 146
 קלאוס, הוגו: אוקסמאל (שיר), כז, 127
 קלודל, פול: חרוזי גולה (שיר), כה, 124
 קמפוס, יוסף: הרומן החדש, כה, 135
 קראפט, ורנר: המכתבים ב"הטירה" של
 קפקא, כה, 42

רביקוביץ, דליה: החישוק הדמיוני, כו, 70
 רוב-גרייה, אלן: הרואה, כה, 151
 רוזנברג, אברהם: הדרך לשיקאגו, כו, 62
 ריבנר, טוביה: אתה ההולך בשמש (שירים),
 כז, 4
 רייך, אשר: רובי, צעקתי (שיר), כה, 41;
 שני שירים, כז, 46

שאַר, רנה: הממצאים (שיר), כה, 103
 שביט, יהודה: כמו בושה בשמש (שירים),
 כה, 29
 שוב, שרה: שיר, כה, 53
 שוורץ, יוסף: ילדי-ספר מציינים את תחושת-
 עולמם, כז, 74
 שוראקי, אנדרה: ישראל ושמעאל, כז, 96
 שרפשטיין, ברעמי: מבוא לפילוסופיה (הר-
 צאה אחרונה), כז, 70

מוריין, אדריאן: בריונה, כז, 132
 מירן, ראובן: אבא הולר עוזב, כה, 10
 מישו, אַנרי: בחילה, או האם מוות הוא
 הבא? (שיר), כה, 111
 מלקמן, יוסף: שובה של ג'סיקה, כז, 144
 מנדלסון, דוד: זורו' סימנזן וספרות-ההמור-
 נים, כה, 76
 מנור, ישראל: להב האור (שיר), כז, 47

נײַמרקט פאול: הומו מיסטיקוס (א), כה,
 80; (ב), כז, 90; (ג), כה, 63
 נסקי: סתיו, כז, 114

נאָרטער, זײַפּול: לקרוא, כה, 104
 סובול, יהושע: אחרי המלחמה, כה, 17
 סימון, קלוד: דרך פלאגנדייה, כה, 147
 סימנזן, זורו': האדם ברחוב, כה, 94

עֶברון, בעזע: גלגולים, כז, 57

פֶּן, אלכסנדר: רחוב העצב החד-סטרי (שיר-
 רים), כה, 4
 פרידמן, זורו': דמות הצבר, כה, 149
 פרס, סן-ז'ון: מתוך „אנאבאסיס“ (שירים),
 כה, 90

קאמפרט, רמקו: נשימה (שירים), כז, 143

יחזקאל-חוקל

ספרים שנסקרו ב"קשת" כרך ז

לארמיני, דאצ'ה : דור הסריגות, כה, 175
 מופאסאן, גי דהר : אור ירח, כז, 168
 מיבצעים במחתרת, כה, 171
 מיד, מרגרט : גבר ואשה, כז, 172
 סיפורים יפאניים בני-זמננו, כה, 168
 סף, קובץ לדברי עיון ובקורת ספרותית, כה, 173
 פורטר, ק. א. : הראי הסדוק, כה, 168
 פנקס, ישראל : ארוחת ערב בפרארה, כז, 172
 פראנק, ג'ראלד : המעש, כה, 174
 פרום, אריך : פסיכואנליזה ודת, כה, 173
 גרפתי, רות : חושחושית, כז, 173
 קולאקובסקי, לשק : על הרשות הנתונה, כה, 164
 קורצ'ק, י. : יותם הקסם, כז, 174
 קנז, יהושע : אחרי החגים, כה, 170
 רגלסון, אברהם : חקוקות אותיותיך, כה, 165
 שצטר, יוסף : מסות ורשימות, כז, 174
 שלו, יצחק : פרשת גבריאל תירוש, כה, 170
 תשבי, ישעיה : נתיבי אמונה ומינות, כז, 174

אורפז, יצחק : מות ליסאנדה, כז, 168
 אלדן אנדרד : לא בשמחות קלות (שירים), כז, 180
 אלמוג, אהרן : הימים הראשונים, כז, 167
 אתר, תרצה : צפנת (שירים), כז, 171
 בורלא, יהודה (עורך) : מיפגש, כז, 178
 ברטוב, חנוך : פצעי בגרות, כז, 166
 גורי, חיים : עיסקת השוקולד, כז, 167
 גרימל, פייר : המיתולוגיה היוונית, כה, 164
 הורנט, ויל : תולדות התרבות, כז, 164
 האזרחי, פפיטה : הפעילות המתבוננת, כה, 168
 הכט, דינה : תמוז 63, כה, 171
 הר, פרידריך : ימי הביניים, כה, 166
 טל מרים : קו לקו (שירים), כז, 178
 יעורקסט, איתמר (עורך) : "עקד" לשירה, כז, 176
 ברמל, משה : מבין החומות, כז, 164
 לאופר, שלמה : הערב יבוא אורח (שירים), כה, 171
 לבנברג, עליזה : פרקי קרית-שמונה, כז, 160

מה שבתוח-
 ביטוח
 ומה שביטוח-
 הסנה

השנה

מעבר

לרחוב

10

בנק
דיסקונט
לישראל
תאריך שירותך

simca 1000

דגם 1966

שלך

ב-9000 ל"י

והשאר בחשלומים

הכשירו תמורה בע"מ

"הסולל"

ביצוע עבודות

עפר, כבישים

ופיתוח

רחוב יהודה הלוי 47
תל-אביב

טלפונים: משרד - 625077
פרטי - 912029

הוצאת „מסדה“ בע"מ

המרכז: רמת-גן, דרך ז'בוטינסקי 21 — טל. 724112/720142
סניף ראשי: תל-אביב, רחוב הרצל 2 — טל. 56628

ספרים חדשים

גרשון שקד

בין צחוק ודמע

עיונים ביצירתו של מנדלי מוכר ספרים

ספרית "מקור" — הוצ. אגודת-הסופרים ליד "מסדה"

הנריק סינקביץ

פאן וולודיובסקי

תרגום ד"ר ברוך הראל

הספר השלישי והאחרון בטרילוגיה הכוללת את "באש

ובחרב" ו"המבול" בהוצאת "מסדה"

אגדות אפריקה

מסופרות מחדש לילדים ע"י שירלי נולדן

מודפס בהידור ובצבעים מלאים

הנה אני

כתבה לילדים: יונה ילין-קלאי

ציירה: יהודית ילין-גינת

הוצאת הקיבוץ

המאוחד

מולייר / דון זואן

בתרגומו של נתן אלתרמן;
ובלוויית רישומים של אריה נבון.

יהודה ברגינסקי /

עם חותר אל חוף

סיפוריה של עליה ב' מראשיתה ועד
לכינון המדינה — מפי אחד מבוגריה
וראשיה; ספר עלילתי של גודויעם
בימים וביבשה.

זרובבל גלעד /

שיחה שלא תמה

פגישות עם רעים ומרים, משוררים
ויוצרים; חלוצים וחלומים; נופי אדם
ונופי ארץ.

ספריית פועלים

חקלאים יהודים בערבות רוסיה

הזכא לדפוס ע"י יוצאי המושבות הנמצאים
בארץ
פרקי היסטוריה, הווי וזכרונות מספרים
על מפעל מיוחד במינו בתולדות ישראל
בגולה — מפעלם של חמישה דורות שה'
קימו וקיימו ישובים חקלאיים יהודיים
בערבות רוסיה. מלווה תמונות ומפות.

בסידרת "גלבוש" — לספרות בתזמננו:

הרחק מלונדון

מאת דן ג'יקובסון

עברית: מנחם שלח

בספר עולמו הנפשי של צעיר יהודי,
המתגלגל לכאן ולכאן — דרום-אפריקה,
ארץ-ישראל, אנגליה — ובכל מקום הוא
נמצא הרחק מכל מקום. המחבר הצעיר
נחשב אחד מבחירי הסופרים אשר נוף
דרום-אפריקה הוא קרקע גידולם.

שירי עפר ורוח

מאת נתן יונתן

ספר שירים לבנייהנעורים. מלווה תמונות.
מעשה ידי הצייר יצחק גרינפלד.

ספרים חדשים בי"עם הספרי" / 1965

העולם השקספירי

שקספיר באספקלריה של ימינו

בעריכת ד"ר מ. רוטטון

פתח-דבר: אבא אבן; המלביה"ד: אהרן אמיר

סיפורים סקנדינביים בני-זמננו

מבחר, תרגום ועריכה: איתמר אבן-זהר

לכיש

אנתולוגיה לעשור ההתנחלות בחבל לכיש

המלביה"ד: רבקה גובר

חנוך בזיוזה: דרכים ראשונות

דפי עזבון

ע. הלל: טרוף טורף

קובץ שירים חדשים

ז'ן בורדייט: אבן וכלנית

שירה. מקור מול תרגום

ויליאם ס. וייט: ג'ונסון, איש-המקצוע

מונוגרפיה על ל. ב. ג. ודרכו כמדינאי

טד ברקמן: האלוף

הביוגרפיה של הקולונל מרכוס, שעליה התבסס
התסריט של "הטל צל ענק". ההפצה: "מעריב"

מירה אברך: פולה

128 מעשיות. עם 18 רישומים של גד אולמן

שמעון פרס: השלב הבא

שידוד-מערכות במחשבה המדינית הישראלית

משה דיין: יומן מערכת סיני

יומן הרמטכ"ל בשבועות המכריעים של 1956

ההפצה: "מעריב"

לכל אדם משכיל

**40 ספרים המהווים אוניברסיטה עממית
האנציקלופדיה של המאה העשרים**

"עולם הדעת" הינה ההוצאה העברית של הסדרה הצרפתית שכבר הופיעו בה 1155 ספרים. סדרה זו שזכתה למוניטין עולמי ותורגמה עד כה ל-22 לשונות — נכתבה בידי טובי אנשי המדע בצרפת — ונערכה בארץ ע"י מיטב העורכים והמתרגמים. כל ספר מקיף וממצה את נושאו בצורה יסודית — מכיל הבהרות ותוספות עבור הקורא הישראלי — ומעודכן עד לשעת הדפסתו.

הקובץ כולו מהווה אנציקלופדיה מדעית מושלמת: הקורא המתקדם ימצא בו אוצר בלום של ידע ואילו מורה, סטודנט ותלמיד ייכון ימצאו בו עזר רב בלימודיהם. הקובץ מוגש וערוך בצורה מובנת ומרתקת ומשמש אוניברסיטה עממית להשכלה בכל שטחי החיים.

"עולם הדעת" זכה בארץ להמלצה נלהבת מטעם מוסדות החינוך, העתונות ואישים שונים. להשיג בכל חנויות הספרים והסוכנים בארץ **40 הספרים בכריכת-פאר ובקופסה נהדרת במחיר מיוחד 116 ל"י במקום 140 ל"י בתשלומים נוחים של 8 ל"י חודש**

הוצאת מ. מזרחי

כל ענפי

המדע:

היסטוריה

ספרות

אמנות

כלכלה

מדעי החיים

פסיכולוגיה

עם הספר

יופיע בקרוב

מייקל בלנקפורט: הנה האש

הרומן על אנשי "נילוי"

תרגום: אהרן אמיר

ספר שזכה בהצלחה כבירה בארה"ב מיד עם הופעתו. יוסרט ב-1965/6

הופיע

דו"ח סוכו 24

מאת גי. סאנסטבי

"הספר מתאר בצורה מרתקת קורותיו של לוחם-מחתרת נורבגי וחבריו בשנות הכיבוש הגרמני.

זהו סיפורם של אנשים אשר מורא ופחד לא עמדו בפניהם בצאתם ללחום מלחמת כבוד עם שחולל ע"י בגידתו של קויזלינג".

אל-כשל

מאת יי. בורדיק, הי. ווילר

"אל-כשל" הוא סיפור מרתק של שעות אחדות בהן חיי עמים ומדינות תלויים על בלימה.

דבר-מה נתקלקל, ולחק של מפציצים אמריקנים החמושים בפצצות טעונות מטען-גרעיני טס ועבר את נקודת ה"אל-כשל". נשיא ארה"ב נוקט צעד בלתי-צפוי להציל את רובה של ארה"ב, ואת התבל כולה, מן השואה הגרעינית, ומקריב לשם כך — כפיצוי סמלי על מוסקבה שהושמדה — את ניריורק!

רצונך — זהו סיפור-זוועות דמיוני. רצונך — זהו סיוט "מלחמת-הכפתורים".

משד הבטחון - ההוצאה לאור

כריכית

אמן בע"מ

בית הכריכה המצויד בכל הציוד
החדש

*

עבודות אמנותיות
בכריכות בד ועור

*

דרך פ"ת 25, טל. 611684, תל-אביב

קשת

ארבע החוברות
של שנת ההופעה
השביעית בכרך
אחד מכורך בד:
14 ל"י

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

**הצעד
הנכון
הסכון**

**הסכון
לבנין**

**במפעל
החסכון
לבנין**

משרד השיכון

- התישבות ושכון
- חקלאות וכרדסנות
- כתוח ובנין
- תעשייה ומלאכה
- השקעות

רסקו

RASSCO

רסקו למען כתוח המשק

יצאה • תכנון • ביצוע

המשביר המרכזי

בע"מ

תל-אביב — חיפה — ירושלים —
באר-שבע — אילת

המוסד

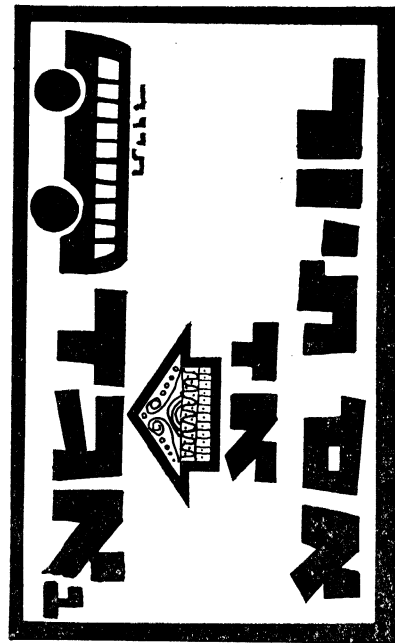
המרכזי

לאספקה

של

התנועה

הקואופרטיבית

**החברה הישראלית המרכזית למסחר
ולהשקעות בע"מ**

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' לילינבלום 39

טלפון 615979, 614731 — טלקס 816 — מברקים CENTRALE

הון עצמי וקרנות: מעל ל-59,000,000.00 ל"י

*

תעשייה

מסחר

בנקאות

פיתוח ובניין ערים

עיריית נת-לאביב - יפו

שעות השרות בספריות העירוניות

שעות השרות לקהל		שם הספרייה
ביום ו'	בימים א'-ה'	
12.00—9.00	21.00—11.00	1. הספרייה העירונית המרכזית "שער ציון" שד' שאול המלך 25, טלפון 224719
12.00—9.00	19.00—13.00	2. בית מיכה יוסף, רח' הירקון 52 א'
—	12.00—10.00	3. ספריית פייטלוביץ, רחוב ויתקין 10
14.00—10.00	18.00—12.00	4. הספרייה לנוער ע"ש י. טמיר רח' להגאודיה 23 טלפון 23211
14.00—10.00	21.00—13.00	5. ספריית אריאל, רח' בן-יהודה 32
12.00—9.00	18.00—12.00	6. ספריית בית התרבות לנוער רח' הכובשים 84, טלפון 57270
12.00—9.00	20.00—14.00	7. ספריית מרכז יפו (זמנית) שד' ירושלים 32
—	—	8. ספריית בית התרבות לנוער ביפו העתיקה גוש 7040 מס' 19, יפו
—	—	9. ספרייה לנוער — כפר שלם, בית הגדנ"ע, רח' ב'
14.00—11.00	19.00—13.00	10. ספרייה לנוער בבית רחל לאה רח' הספינה 3, יפו, טלפון 823624
12.00—9.00	18.00—12.00	11. ספריית שכ' שפירא, רחוב בעל העקידה ע"י בי"ס ויתקין
—	18.00—13.00	12. ספריית שכ' התקוה ליד גן התקוה
—	20.00—16.00	13. הספרייה המוסלמית, שד' ירושלים 82 יפו
13.00—10.00	13.00—10.00	14. הספרייה ע"ש הרמב"ם רח' מזא"ה 22, טלפון 61192
13.00—9.00	13.00—9.00	15. בית ביאליק, רח' ביאליק 22, טלפון 62869
—	19.00—15.00	
20.00—12.00	יום א'	16. ספרייה מרכזית למוסיקה רח' הוברמן, היכל התרבות, טלפון 224425
—	בימים ב'-ה'	
—	13.00—10.00	
—	18.00—15.00	

השרותים כספריות ניתנים חינם — פרט לספרייה למוסיקה